

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY**

KOTA (Raj.)

Students can retain library books only for two weeks at the most

BORROWER'S No.	DUE DATE	SIGNATURE

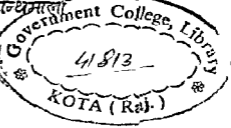
॥ श्रीः ॥

काशी संस्कृत ग्रन्थमाला

१११

१११

१११

श्रीरूपगोस्वामिप्रभुपादप्रणीतं

ललितसाधवं नाटकम्

नारायणप्रणीतया टीकया समुपेतम्

सम्पादकः

प्रा० चाबूलालशुक्लः शास्त्री

एम० ए०, साहित्याचार्यः

संस्कृतविभागाध्यक्षः

(शासकीयमहाविद्यालयः, नरसिंहगढ, म० प्र०)

प्राक्तयनलेखकः

डॉ० रसिकविहारी जोशी, एम. ए., डी. लिट्

(संस्कृतविभागाध्यक्षः, दिल्लीविश्वविद्यालयः, दिल्ली)

चौधम्बा संस्कृत लोरीज ऑफिस, वाराणसी-१

१९६६

प्रकाशक : चौखम्बा संस्कृत सीरीज ऑफिस, वाराणसी
मुद्रक : विद्याविलास प्रेस, वाराणसी
संस्करण : प्रथम, वि० सं० २०२६
मूल्य : १५-००

© The Chowkhamba Sanskrit Series Office
Gopal Mandir Lane
P. O. Chowkhamba, Post Box 8
Varanasi-1 (India)
1969
Phone : 3145

प्रधान शाखा
चौखम्बा विद्याभवन
शोक, पो० बा० ६६, वाराणसी-१
फोन : ३०५६

THE
KASHI SANSKRIT SERIES
190

LALITAMĀDHAVA-NĀṬAKA

OF
ŚRĪ RŪPA GOSVĀMIN

With the Commentary of Nārāyaṇa
Edited with Introduction and critical notes

BY
Prof. BABŪLĀL ŚUKLA, ŚĀSTRĪ,
M. A., Sūbityāchārya,

Head of Sanskrit Department, Government College,
NARSINGHGARH (M. P.)

WITH A FOREWORD BY
DR. RASIKA BIHĀRĪ JOSHĪ, M. A., D. Litt.
Head of Sanskrit Department,
University of Delhi, DELHI.

THE
CHOWKHAMBA SANSKRIT SERIES OFFICE
VARANASI-1
1969

First Edition
1969
Price : Rs. 15-00

Also can be had of
THE CHOWKHAMBA VIDYABHAWAN
Publishers and Oriental Book-Sellers
Chowk, Post Box 69, Varanasi-1 (India)
Phone : 3076

समर्पणपत्रम्

येषां महात्मनां दाक्षिण्यं समुपलभ्य मे कर्मजीवनं विकसितं
येषाञ्च कृपाकृतैरहं सदैवाभिपिकः
तेषामेव प्रतिभा-प्रोद्भासिताशेषभारतानां विद्यारत्नपदमण्डितानां
डॉ० राजवलीपाण्डेय एम० ए०, डी०-लिट्-महाभागानां
जबलपुरविश्वविद्यालयस्योपकुलपतीनां करकमलेषु
दीनस्य मम सारस्वतश्रद्धार्थरूपेण
समर्पितमिदं 'ललितमाधवं' नाम नाटकं
सप्रथमम् । —सम्पादकः

पुरोवाक्

को हि नाम संस्कृतज्ञो न विजानीयात् परमभागवत विद्वत्तल्लजं श्रीरूपगोस्वामिप्रभुपादमहाभागम् ? को वा श्रीरूपगोस्वामिप्रणीतवैष्णव-रसशास्त्रप्रतिष्ठापयितॄन् मक्तिरसामृतसिन्धुज्ज्वलनीलमणिनाटकचन्द्रिका-प्रभृतीन् ग्रन्थान् पाठं पाठं नान्दोलयेत् स्वकीयं मूर्धानम् । एतेषां विदग्ध-माधवाख्यं नाटकं कस्य वा सहृदयस्य हृदये कन्दर्पकोटिलावण्यस्य घृन्दावन-विहारिणः श्रीकृष्णचन्द्रस्य ब्रजलीलारसमधुरिमाणं न प्रादुर्भावेत् ? श्रीरूपगोस्वामिप्रभुपादप्रणीतं ललितमाधवाख्यं नाटकं नाद्यावधि प्राकारय-ममजतेति सत्यं जिह्वेति तमा नश्चेतः ।

साम्प्रतं नाटकमिदमस्मरिप्रियमुद्दहैः उज्जयिनीवास्तव्यैः पण्डितप्रकाण्डैः स्वीयग्रन्थराशिकुन्दकुसुमस्तवकसुरमितविद्वद्दहृदयान्तरालैः श्रीबाबूलालशुक्ल-शास्त्रिमहाभागेः सम्पादितं सत् प्राकारयमलम्मीति भृशं प्रसीदामः । ललितललितं ललितमाधवं श्रीनारायणविरचितसंस्कृतव्याख्यापरिमण्डितं श्रीसम्पादकमहाभागानां भूमिकादिभिः समुल्लसितं वैष्णवमतानुमतनाट्य-शास्त्रीयनिखिललक्षणसमन्वितं सर्वाङ्गपूर्णं महानाटकं भगवतो ब्रजलीलो-पमानवलम्ब्य प्रसरीसरीति । ललितमाधवं केवलं स्थालीपुलाकन्यायेना-वलोकयितुं प्रवृत्तेनापि मया यत्र कापि व्यापारि स्वकीयं चक्षुस्तत्रैव बलादा-वर्चितान्तःकरणेन तत्रत्यस्तादृशोऽननुभूतपूर्वो रसनिःस्यन्दोऽन्वभावि यदेके-नैवाह्ला सर्वथा त्तिमितमानसेन विल्लृतपूर्वव्यापारेण 'पिबत भागवतं रसमालयं मुहुर्हो रसिका मुवि भावुकाः' इति श्रीमद्भागवतमहापुराणवचः स्मारं स्मारमाद्योपान्तमपाठि । सर्वेऽपि संस्कृतप्रणयिनो नाटकेऽस्मिन् व्यापारयन्तः स्वकीयां नयनयुगलां भक्तिरसमन्दाकिन्यामवगाहिष्यमाणा राधासाधितविग्रहस्य नन्दनन्दनस्य परामनुकम्भामनुमविध्यन्तीत्यत्र नास्ति नः सन्देहकणिकापि ।

श्रीमन्तः बाबूलालशुक्लमहोदयाः दिष्ट्या वर्धाप्यन्त सटीकं ललितमाधवं
सम्पाद्य प्रकाशयितुम् । सर्वेधापि महाविद्यालयेषु विश्वविद्यालयेषु विद्वानां
पण्डितानां भावुकानां भक्तानाम् ग्रहेषु विलसन्तरा ललितमाधरमि-
त्यनन्तकोटिमहाण्डनायकं श्रीकृष्णं राधास्वरूपिणं साञ्जलियद्गं सभक्त्युन्मेषं
प्रार्थयमानः श्रीबाबूलालशुक्लशास्त्रि-महोदयानां सर्वात्मना सर्वाङ्गीणं
मङ्गलं कामये ।

‘तपस्विनो दानपरा यशस्विनो
मनस्विनो मन्त्रविदः सुमङ्गलाः ।
क्षेमं न विन्दन्ति विना यदर्पणं
तस्मै सुभद्रश्रवसे नमो नमः ॥’

संस्कृतविभागाध्यक्षः }
दिल्लीविश्वविद्यालयः }

विदुषा विधेयः
रसिकविद्वारी जोशी

उपोद्घातः

श्रीमद्रूपगोस्वामिप्रभुपादप्रणीतस्य ललितमाधवनाटकस्येदं नारायणप्रणीत-
संस्कृतव्याख्यया सहितं संस्करणं विद्वत्तल्लजानां करकमलेखिद्वारिणीं समुपदिश्यते ।
संस्करणमिदं मल्लिकाचनुष्टयसाहाय्येन पाठान्तराणि समीकृत्य सुबहु परिश्रम्य
च सम्पादितम् । एतस्मिन् संस्करणे सम्प्राप्तानामादर्शांपुस्तकानां विवरणन्वित्वन्धम्-

(१) भाण्डारकरप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरात् पुण्यपत्तनस्थात् समुपलब्धं
नारायणप्रणीतटीकासहितं देवनागराक्षरलिखितं ८५ पत्रात्मकम् 'अ'संज्ञमेककं
सम्पूर्णम् ।

(२) भाण्डारकरप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरस्थमेव नारायणप्रणीतटीकासहितं
वङ्गाक्षरलिखितं ९० पत्रात्मकं 'ब'संज्ञकमपरं सम्पूर्णम् ।

(३) कलिकातास्थविक्रमज्योतिप्रकाशनसंस्थानाह्वये वङ्गाक्षरलिखितं ५०
पत्रात्मकमपि पाटमाम्याद् 'अ'संज्ञकपुस्तकान्तर्भूतं मूलमात्रं सम्पूर्णम् ।

(४) कलिकातानगरस्थाद् विक्रमज्योतिप्रकाशनसंस्थानस्यग्रहस्थं वङ्गाक्षर
पुत्र लिखितं ४८ पत्रात्मकं मूलमात्रं प्राचीनमन्यपत्ररहितम् 'स'संज्ञकम् ।

श्रीरूपगोस्वामिप्रभुपादः

वृन्दावनस्थगौडीयवैष्णवमन्त्रदायप्रवर्तकेषु पट्सु गोस्वामिष्वन्यतमश्चासीद्
श्रीमद्रूपगोस्वामिप्रभुपादः तद्ग्रजः श्रीसनातनगोस्वाम्यपि । तावेतावास्तां श्री-
गौरमहाप्रभोः चैतन्यस्य शिष्यौ समसामयिकावपि । एतयोरनुजस्य वल्लभस्या-
त्मजः जीवगोस्वामी अपि पट्सु गोस्वामिष्वन्यतमः चैतन्यसिद्धान्तप्रख्यापकश्चा-
सीत् । एतेषां गोस्वामिमहाभागानां साहित्यभक्तिशास्त्रादिरचनाजातमस्ति गुण-
वर्तरे गमीरं गरिमादिभिस्सम्भृतञ्चेति नानितिरोहितं विमर्शकानाम् । सनातन-
गोस्वामिप्रणीतस्य लघुभागवतामृतस्य स्वविरचिनव्याख्यायां श्रीजीवगोस्वामि-
प्रभुपादः स्ववंदास्यानुक्रमश्चापि सङ्कलितः वरीवर्ति यत्र च श्रीसनातनगोस्वामि-
प्रणीतानां श्रीरूपगोस्वामिप्रणीतानां ग्रन्थरत्नानां सूची च सम्प्रदत्ता वर्तते ।
श्रीसनातनरूपगोस्वामिप्रणीतानां ग्रन्थानामेतादृशी सूची च भक्तिरत्नाकर-
ग्रन्थेषु मन्दिरयते या च कृष्णदासकविराजप्रणीतस्य प्रेमविलासाख्यग्रन्थस्य
विवरणादपि भवति । वृन्दावननिवासिनामेतेषां व्रयाणां गोस्वामिपादानां जीव-
नादिविवरणं भक्तिरत्नाकरप्रभृतिग्रन्थे प्राप्यते तत्र एतज्ज्ञायते यदेतेषां मूलपुस्तकाः
कनाटकब्राह्मणा ह्यामन्त्र्ये परम्परायानं स्वं प्रदेशं परित्यज्य बङ्गदेशे स्वावासं
कल्पयाम्बभूवुः ।

कर्नाटकेषु आसीत् राजकीयवशापरम्पराया भारद्वाजगोत्र सर्वज्ञ जगद्गुरुनाम मूलपुरप य खलु त्रिवेदाध्ययनजन्यज्ञानेन कर्नाटकेषु निखिलेष्वपि विश्रुत । एतस्याभ्युदयनिरुद्धो नामात्मज जगद्गुरु य खलु यमुवदपण्डितो भूत्वा पण्डित-मण्डलीषु मम्मनपरम्परामभजत । अनिरुद्धस्याप्यास्तामामजौ रूपेश्वरहरि हरिभिर्धौ ज्येष्ठकनिष्ठभार्ययो । तयोर्मध्ये आद्य रूपेश्वर शास्त्राध्ययनेन विद्वन्मण्डलीषु प्रसिद्धिमातेने परमपर हरिहरस्तु स्वकीयान् स्वच्छन्दाचारात् स्व ज्येष्ठ भ्रातर राजपुत्रपदादपि परिच्ययात्रयामास । स्वभ्रात्रा सह कलहायमान स्वपदात् परिभ्रष्टश्च रूपेश्वर परम्परायात् स्वावास स्वदेशज्ञ परित्यज्य देशाद् देशान्तर भ्रममाण भारतस्य पूर्वप्रदेशे गौडप्रान्ते वङ्गदेशे अनुगत नवहट्टप्राम मासाद्य रत्रावास रचयाम्ग्रभूवाससाद् च पद्मनाभाभिधमा मजमपि तत्रैव ।

अथ गच्छति काले रूपेश्वरामज पद्मनाभश्च नवहट्टप्रामे पूर्वक यज्ञमाचर्य तत्पुण्यप्रभावाच्चापदे पुरगोत्तम जगन्नाथ नारायण मुरारि मुकुन्दारयाश्च पञ्च पुत्रान् । तत्र पञ्चस्वपि पुत्रेषु कनिष्ठतम मुकुन्दोऽपि ज्येष्ठभातृभि सह कलह-मासाद्य परम्परायात्तमपि नवहट्टप्रामस्थं स्वावास परित्यज्य फनेयात्रादप्रामे स्वरीय स्वतन्त्र नवीनज्ञायास रचयाम्ग्रभूव । मुकुन्दस्याभवदेक पुत्र सुनु श्रीकृमारो नाम । श्रीकृमारस्यासन् त्रय सूनव सनातन, रूप, वल्लभश्चेति यस्या-नुपम इति चासीद्ग्रामान्तरमपि ।

तत्र ज्येष्ठतम सनातनश्च तदानीं नवद्वीपे सुप्रसिद्धाना वासुदेवसार्वभौमस्या-नुकल्पाना रद्याकरविद्यावाचस्पतिमहाभागाना शिष्यवमासाद्यालभत सरकृत-भाषादिषु दर्शनशास्त्रादिषु च परमानुपणीम् । ततश्च लघ्वरियादिपरिकरोऽसी गौडदशाधिपस्य हुशनशाहस्य सभाया महामन्त्रिपदमधिगम्य शक्तिमश्रुतिममु-पेतश्च फनेयात्रादप्रामममीपवर्तिनि रामरेलिप्रामे स्थानुजे सहायास परिश्रुतपया-म्ग्रभूव । एतस्यैव चानुजो रूपोऽपि क्रमेण शास्त्रादिषु निपुणता समामाद्य एतस्यैव गौडदशाधिपस्य सभाया मन्त्रिपदमध्यगच्छत् । मन्त्रिपदकाले च एतयो सारु-मन्त्रिक—द्वीररासेर्युपाधिरप्यासीत् इति प्रतिष्ठाविद्, परमेताभ्यामुपाधिभ्या-मेतयो मुस्लिमधर्मस्वीकरणस्य च कल्पनाऽनुचितैव । न चास्मात् एव विवरणात् सिद्धयन्त्येतयो राज्यमेवाकालसमये मुस्लिमधर्मानुयायिता । भक्तिरवाकराद्यनुशील-नादेतदपि ज्ञायते यत्तेपामासीत् श्लेच्छजनसम्पर्कमात्र राज्यसेवनात् ततो वृत्त्यधि-गमाच्च । परं ते ब्राह्मणपरम्परायात् नितिलमाचारजातं कृथादिक च निवाहयन्त एव धिरमवमन् रामकलिप्रामे एव । यत्र च तेपामासात् नवद्वीपवासिभि वैष्णवैश्च सहैवाधिक सम्पर्कः । एतस्यैव च प्रभावादय चैतन्यदवमाशास्त्रारात् प्रागपि धीविष्णुश्चरितेऽभिर्घि श्रीकृष्णलीलानिरूपणपरं प्रयन्धादिरचने चैतेषा प्रवृत्तिर-प्यासीदिति ग्रन्थानुशीलनादितोऽस्मीयत एव । यतो हि धीरूप चैतन्यमहाप्रभु-साक्षात्कारान् प्रागेव दानकैलिकौमुदी नाम भागिका हसदूतमुद्वषदूत नाम रण्ड-काव्यश्च प्रगिताय । तेय प्रवृत्ति कुलपरम्परायात्स्य स्वधर्मस्य श्रीकृष्णलीलादि-वर्णनपरस्य वैष्णवधर्मस्यानुसरणमभिपोतयन्तीश्च वरीयर्ति न तु शाहमपरदादनु-ज्ञातस्य चाभिनवमुस्लिमधर्मस्यानुयायिक्यमिति मुस्पष्टमेव स्यादालोचयानाम् ।

एकदा गौडोयवैष्णवधर्मप्रचाराय स्वयमेव श्रीचैतन्यदेवः रामकैलिप्रामे समाज-
 गात् । तत्र च श्रीचैतन्यदेवदर्शनात् तेषां प्रवचनादिध्रवणात् च जातवैराग्यौ
 उभावप्येतौ सनातनरूपदेवौ नितरां प्रभाविता स्वपरम्परायातमावासं मन्त्रिपदञ्च
 परित्यज्य तस्यान्तेवासित्वमुरीचक्रतुः । श्रीचैतन्यदेवप्रेरणयैव बृन्दावने निवसन्तौ
 वैष्णवसिद्धान्तनिदर्शकान् नैकान् स्तोत्रगीतादिप्रबन्धान् काव्यनाटकादिविध-
 रूपसमन्वितान् ग्रन्थान् विरचयामासुः । एतयोश्चानुजः वल्लभोऽपि कतिपय-
 दिवसापगमेऽप्रजाभ्यां सङ्गतः जातवैराग्यश्च श्रीकृष्णधामावाप्नोत् । वल्लभस्यापि
 एक एव सूनुरासीद् जीवो नाम । यदा तज्जनकः स्वगृहं परितःत्याज तदा सोऽल्पवया
 आसीत् । एकाकितया बाल्य एव जातवैराग्यः जीवोऽपि स्वगृहं परित्यज्य नवद्वीपे
 नित्यानन्दाख्येन सुहृदा सह किञ्चित्कालमुवास । ततश्च स वाराणसीयात्रार्थं
 नवद्वीपान् प्ररधाय वाराणस्यां श्रीमधुसूदनवासरस्वतीमहाभागानां शिष्यन्वमात्माद्य
 च व्याकरणस्मृतिदर्शनादिशास्त्राणामतिगभीरमध्ययनं निरवर्तयाञ्चकार । यतो
 हि श्रीमधुसूदनसरस्वतीमहाभागा तदानीं वाराणस्यामद्वितीयाश्रासनं पण्डिताः ।
 ततश्च लब्धशास्त्रादिपरिकरोऽसौ स्वज्येष्ठपितृव्ययोर्निवासं बृन्दावनम् एव समागत्य
 तयोश्च साहित्यादिनिर्माणकार्यं साहाय्यमाचरत्कान् भक्तिशास्त्रादिप्रतिपादकान्
 ग्रन्थान् प्रणयन् श्रीसनातनगोस्वामिरूपगोस्वामिप्रणीतानां ग्रन्थानां टीकादि-
 निर्माणकार्यञ्च प्रकुर्वन् चैतन्यसिद्धान्तप्रतिपादनाथंमाजीवनमुद्योगपरोऽजायत ।
 असावपि लब्धगोस्वामिपदं पञ्चाशीतिवर्षाणि याचहृन्दावनवासमासाद्य तत्रैव
 सायुज्यभावमध्यगच्छत् । वैष्णवदिद्रशिनीतो एतदपि ज्ञायते यत् जीवस्य विंशति-
 वत्सरान् गृहे वामः ततश्चोर्ध्वं बृन्दावनवास आसीत् । एतस्य पौपशुक्रवृत्तीयाऽऽसी-
 जन्मतिथिः १५४० शकवत्सरश्च सायुज्यकालः इति ।

गौडोयवैष्णवसिद्धान्तप्रचारे तत्प्रतिष्ठापने चैतेषां गोस्वामिप्रवराणामासीत्
 सुमहद्विनयमिति नातितिरोहितं भवेत् मचेतसाम्, यतो हि चैतन्यराजान्तस्या-
 स्थापनार्थं विहितानामेतेषामेव प्रयत्नानां सुपरिणामोऽयमद्यापि सन्दृश्यते इति
 सुस्पष्टमेव ।

रूपगोस्वामिप्रणीताः ग्रन्थाः

श्रीजीवगोस्वामिना सनातनप्रणीतस्य लघुभागवतामृतस्य लघुनोपिणी-
 श्याख्यायां सनातनगोस्वामिप्रणीतानां रूपगोस्वामिप्रणीतानां ग्रन्थानाञ्चैका-
 नुक्रमणिकोपन्यस्ता वर्तते । ततश्चैज्ज्ञायते यच्छ्रीमद्रूपगोस्वामिपादैः सप्तदशग्रन्था
 विरचिता इति । ते च—(१) हंसदूतम् (खण्डकाव्यम्), (२) उद्धवसन्देशः
 (खण्डकाव्यम्), (३) अष्टादशलीलाच्छन्दः, (४) उत्कलिकावल्लरी,
 (५) गोविन्दविहदावली, (६) प्रेमेन्दुसागरः, (७) विदग्धमाधवम् (नाटकम्),
 (८) ललितमाधवम् (नाटकम्), (९) दानकैलिकौमुदी (भागिका),
 (१०) भक्तिरत्नामृतसिन्धुः, (११) उज्ज्वलनीलमणिः, (१२) मधुरामहिमा,
 (१३) पद्यावली, (१४) नाटकचन्द्रिकाः, (१५) सङ्क्षिप्तं भागवतामृतम्,
 (१६) आनन्दमहोदधिः (१७) मुकुन्दमुक्तावलिः । इति ।

परं भक्तिरत्नाकरादिग्रन्थेषु धीरूपगोस्वामिप्रणीतानामन्येषामपि ग्रन्थानामेव-
मुल्लेखं प्राप्यते—(१) धीराधाहृज्जगणोद्देशदीपिका (धीराणोद्देशदीपिका),
(२) प्रयुक्तारयातचन्द्रिका, (३) हृज्जन्मतिथिविधि (४) अष्टकालिक-
श्लोकावलि च ।

स्थितिकाल

यद्यपि धीमद्रूपगोस्वामिप्रमुपादाना जन्मादिविषये नोपलभ्यन्ते प्रामाणिक्यमै-
तिहासिकञ्च विवरणं तथापि धीचेतन्यदेवेन सह साक्षात्कारस्य केषाञ्चिद् रूप-
गोस्वामिविरचिनाना ग्रन्थानामन्ते रचनाकालस्योल्लेखाच्च स्थितिकालं सुकरं पृथक् ।
तत्र हस्तदूतकाम्ये उद्धवमन्देशकाम्ये च तत्तत्पुष्पिकाया न च प्राप्यते निर्माण-
वत्परममुल्लेखस्तथापि तत्र धीचेतन्यदेवाय विहिताया नमस्त्रिपायाधानुपलब्धे-
र्धतद्वयं काम्यं चेतन्यसाक्षात्कारपूर्वभावीति निश्चेत्तु सुकरम् । एतद्विप्रणीता
पद्यावलयनि चेतन्यसाक्षात्कारान् प्रागेव सङ्गृहीता यतश्चास्मिन् सङ्ग्रहे रूप-
गोस्वामिप्रणीतैश्च नाटकैर्द्वयो नोद्धरणानि सङ्गृहीतानि परं भक्तिरमाभूत-
मिन्दुनाटकचन्द्रिकोद्भवलीलमणिप्रभृतिषु च पद्यावलीपद्यानामुपलब्धेषु
पद्यावलयपि चेतन्यसाक्षात्कारान् प्रागेव विनिमित्तेति सुस्पष्टं वस्तु शक्यते ।
[अस्मिन् सङ्ग्रहे चेतन्यदेवास्य न च प्राप्यते गुरुभक्तिपुरस्सरं प्रह्लाभायोऽपि
ग्रन्थकारस्यैत्यतदपि एतस्य चेतन्यदेवसाक्षात्कारान् पूर्वभावेनैव प्रकृत्यतीति
सुधीभिरवधारणीयम् ।]

परं केषाञ्चिद् रूपगोस्वामिप्रणीताना ग्रन्थानामन्ते रचनाकालस्योल्लेखोऽपि
संग्रहाप्यते । तत्रादी दानकैलिकौमुदी नाम भागिका १४१७ शकाब्दे विनिर्मितासीत् ।
एतद्विभाषकालश्च चेतन्यसाक्षात्कारात् प्राक् दशवत्परपूर्वभावीत्यपि प्रामाणिकैरभ्यु-
पययोरहीक्रियते । अस्यामपि भाषिकाया चेतन्यदेवस्य न प्राप्यते नमस्त्रिपा
ग्रन्थकारस्यैत्यपि प्रकृतकंपरिपोषायैवति । विदग्धमाधवनाटकस्य निमित्तं
१५८९ विक्रमत्रयसरेऽभवदिति ग्रन्थान्तर्लोकं परिज्ञायत पृथक् ।

इदञ्च ललितमाधवं नाम नाटकं ज्येष्ठभागे १४५९ शकवत्सरे रूपगोस्वामिना
सुनिर्मितमिति तु सुस्पष्टमेव प्राप्यते एतत्पुष्पिकायाम् ।

नाटकचन्द्रिकायाञ्च पद्यावलीविदग्धमाधवललितमाधवादीनामुद्धरणानामुप-
लब्धे भक्तिरमाभूतमिन्दुद्भवलीलमणिप्रभृतिग्रन्थानामनुल्लेखाच्चैव नाटकचन्द्रिका
भक्तिरमाभूतमिन्दुत् पूर्वभाविनीति सुस्पष्टं । भक्तिरमाभूतसिन्धोश्च रचना
१४६३ शके पूर्णऽभवदिति चास्य ग्रन्थस्य पुष्पिकातोऽव्युप्यत एव । भक्तिरसा-
सुतसिन्धोश्च परिसिद्धमूल एव उद्भवलीलमिन्दुत्स्य निर्माणमपि भक्तिरमा-
भूतसिन्धोरनन्तरमेव विहितमिति नानिनिरोहितमेव । एतद्विप्रणीता उक्लिका-
वहरी च पूर्वभागे १४७१ शकाब्दे विनिर्मितासीति तत्पुष्पिकातोऽव्युप्यते ।

अत्र इदमायतं यत् धीरूपगोस्वामिप्रमुपादानां १४१७ शकाब्दादारभ्य १४७१
शकाब्दपर्यन्तं यदि साहित्यनिर्माणकालं स्यात्तदा एतेषां महाभागानां जन्मादि-

समयश्च विंशतिवर्षपूर्वभावेत्वं स्पृशेदेव । अतश्च १३९८ शकाब्दनिकट एवैतेषां जन्मवत्सर इति । तत आरभ्य च १४७५ शकवत्सरपर्यन्तं जीवनकाल इति सुस्पष्टमेव भवेत् । स चायं समयः त्रिस्ताब्दस्य पञ्चदशशतकस्यान्तिमचरणादारभ्य षोडशशतकस्य पूर्वार्द्धपर्यन्त आसीदिति निश्चेतुं सुकरः ।

ललितमाधवम्—नाटकम्

रसोर्मिपरिप्लुतं निखिलनाटकलक्षणसन्धिसन्ध्यन्तरादिसमुपेतं माधुर्यादि-निखिलगुणगणाञ्जितमेतदललितमाधवं नाम दशाङ्कं महानाटकं पूर्वकालिकेभ्यः संस्कृतरूपकेभ्यः विशिष्टं स्वरूपं दधद्राजतेतराम् । परमत्र कथावस्तुविपयिण्यपि वर्तते च समधिका सङ्कीर्णता संश्लिष्टता च । नाटकलक्षणाक्रान्ततया खल्वेतस्मिन् या च सन्दरश्यते विस्तीर्ण-सम्वादपरम्परा माऽवरयं प्रेक्षावतां समुद्भेजनपरिधेति समालोकगणैरवधेया । अत्र च श्रीकृष्णस्य वृन्दावनद्वारिकादिलीलाव्याजेन सनृद्धिमत् शृङ्गारस्य शास्त्रीयं प्रस्तुतीकरणमपीष्टं प्रयोजनञ्च आसीद् ग्रन्थकारस्येति चापरो हेतुरित्यपि विभावनीयम् । परमत्र प्रसादमाधुर्यगुणानां ललितपदविन्यासादिरचनारीतीनामपि चोपलब्धेरचैतत्ताटकं दुगपदेव पाण्डित्यसहृदयस्वयोनिकप-त्वमादधद्वर्ततेतरामिति च सुस्पष्टमेव भवेत् सहृदयानाम् एतस्य ग्रन्थकारस्य कान्यनिर्माणपाटवमपीति ।

ललितमाधवनाटकस्येदानीं प्रत्यङ्कं कथासारश्च समासतो विलिख्यते—

तत्रादौ देवर्षेणारदस्यान्तेवासिनी सान्दीपनिमुभिजननी पौर्णमासी स्वशिष्यायै गार्ग्यै चन्द्रावलीराधिकयोरतिरहस्यसमावृतं विचित्रञ्च जन्मवृत्तान्तं कथयन्ती तयोश्च विन्ध्यगिरेर्दुहितृभावं संसूचयामास । परमेतद्ब्रह्मन्तमतिरहस्यावृतंवा-च्चास्ति विदितं चन्द्रावल्याः नापि राधिकायाः यत् ते परस्परं भगिन्यौ एवेति । सैव बोधयामासात्रैव यच्च चन्द्रावली च जातमात्रैव कंसगूपतिविनिदुक्या पूतनयाऽपहृता परं सा दैवात्तस्याश्च हस्ताद्विच्युताऽपतन्नदीप्रवाहे ततश्च तयैव नया वाहिता सा विदुर्भदेशाधिपेन भीष्मकेनासादिता पुत्रीय संवर्द्धिता च । एतस्या एव रुक्मिणीति भीष्मककृतमभिधानमपि । विन्ध्यस्यैवापरा दुहिताऽपि निहतायाः पूतनायाः क्रोडे गोकुले एव वृषभानुना समासादिता पुत्रीकृत्य च संवर्द्धिता सैव राधिका या खलु पूतनयैव समाहृताऽऽसीदिति । न केवलमस्याः क्रोडे राधिकैवासादिता परमत्रैव पञ्च अपरा अपि कन्दकाः समासादिताः याश्च पद्मा-नामजिनी-भद्रा-लक्ष्मणा-शैव्याभिधाः गोपकन्यकारूपा वर्तन्ते, परमेता अपि राजकन्यका एव । श्यामलापरनामधेया भद्रा ललिता अपि एवमेव राजकुल-प्रसूता अपि गोपकन्यकाभावेनात्रैव नियसन्ति । या हि विशाखा नाम राधासखी वर्तते सा तु सूर्यतनयायाः यमुनायाश्चाचतार एव । अत्र च यद्यपि गोवर्द्धनमहाभि-मन्युगोपारभ्यां सह चन्द्रावलीराधिकयोर्दुहाहोपि प्रथितः ज्ञासीत् परमेतन्निसिलम्पि कार्यजातं मायाविवर्तादेव समापादितं यतो हि प्रेक्षणमप्यनयोः पतिमन्ययोर्दुर्ल-भमासीत् स्वभावंयोरिति ।

अङ्कस्यास्य प्रधान प्रयोजनञ्च चन्द्रावलीराधिकयोश्च धीकृष्णे पूर्वानुराग-
संवृद्धि । एतस्मादेव हेतोरस्याभिधानमपि 'सायमुत्सव' इति । अत्र च वर्तते
कथापि स्वल्पैव यद्गोकुलोपान्तवर्तिनि घने निखिलमपि दिवस गाश्चारयन्
मन्ध्याकाले प्रायवर्तते धीकृष्ण स्वभवनम् । सोऽयमनुरागप्रेरितो रहसि चन्द्रावलीं
राधिकाञ्च समागन्तुम् उद्यतते पर तच्छब्दशब्दो भारण्डाजटिलयोश्चानवरतविभ्रसमु-
त्पादनादवधानदानाच्च घटितुं न शक्यते समागम । अङ्केऽस्मिन् चन्द्रावलीरा-
धिकयोश्च धीकृष्णे पूर्वानुरागोत्पाद प्रधान प्रयोजनमतश्चास्याङ्कस्यापि तदनु रूप-
मेवाभिधान 'सायमुत्सव' इति ।

अपराङ्के प्रभातप्रायाया रजन्यां गोकुले यदा गोपाङ्गना विविधा लीला
कुर्वन् यथात्मन् तदैव चन्द्रावली सरयोविप्रलब्धा स्वाधीनभर्तृकास्वरूपयो पद्मा
श्यामलयोरासीदुपस्थिति । एतस्मिन्नेव रमणीयावसरे कमराजप्रेषित शङ्खचूडो
नाम दैत्यस्तत्रैव समाजगाम । असौ राधिकाया धीकृष्णेऽभिरत भृष्वन् रत्नसिंहा-
सनेऽधिरूढा राधिकाञ्च पश्यन्नेव तस्या ततो हरणे कृतमति भूत्वाऽपहरणावसरं
प्रतीक्षमाणश्च एतान्तरे आच्छन्नस्तस्यौ ।

तदैव प्राह्मणकुमाररूपमास्थाय राधिकाया सूर्यपूजन सम्पादयितु धीकृष्णेऽपि
समाजगामाभ्यगच्छन् शङ्खचूडस्य गोकुलगमनप्रवृत्तिमपि । तामिमामुपधुस्य यदा
निरिला अपि गोपिका स्यात्कलिनास्तदैवावसरं सम्प्राप्य शङ्खचूड रत्नसिंहासन
महितामेव राधिकां मायामुद्गाव्यापजहार । धीकृष्णेऽपि राधिकापररण धुत्वा
तमनुसमार सम्प्राप्य च नियुद्धे एव दुष्टतमानघान च । अङ्कोऽसौ शङ्खचूडवध-
वृत्तान्तस्य प्राधान्यादव समानगाम शङ्खचूडवधेत्याख्यामपि ।

तृतीयऽङ्के कसभूपतेनियोगवशाद् गोकुले धीकृष्ण यलदेवज्ञानेन मथुरां समाज
गामात्तर । तामिमा प्रवृत्तिमुपधुस्य मथुरा गच्छन्तौ धीकृष्ण यलदेवञ्च रथारूढौ
समयलोचय गोपाङ्गना विद्वला परिदेवनतत्पराश्चासन्नतीवतद्विरहकातरा तद्वार-
णनापराध । पर तत्रासमर्था यदा रथसमेतमेव धीकृष्ण दृष्टिपथादतिव्रान्तं विज्ञाय
भृश ररदु सर्वा एव । तदानीं राधापि विनाशयया सह सुबहु विलपन्ती
यमुनाप्रोहे आत्मान सह एलितया निपात्य सूर्यलोकमभ्यगच्छत् । राधिकायाधेमां
प्रवृत्तिमुपधुयातीत्य परिगिञ्जा एलिता पर्यतशिररादाश्मान पातयाम्बभूव ।

चतुर्थाङ्के च यदा धीकृष्ण यजे विहास्य कमनिधनादिकं सम्पाद्य द्वारिकायां
गतस्तदा तत्रापि चन्द्रावनरथा गोपिका अनुस्मरन् राधिकाचन्द्राग्लोश्चानवाप्यत-
ऽजीवपानानुतापोऽजायत । इतश्च चन्द्रावल्या गोकुलेऽवस्थानवृत्तान्तेन च
एञ्जितमन्द्भ्रान्ता स्वमी तत्रागम्य तां भगिनीं स्वनगर कुण्डिन निनाय । असौ स्वमी
चेदिभूवालेन निशुपालेन च सह स्वभगिन्याश्चन्द्रावल्यापरनामधेयाया रविमण्या-
धोद्गाह कर्तुं कृतमति प्रायतत स्वममल र्त्ताग्रमेव तद्विवाह सम्पादयितुम् । तदैव च
गोकुलेऽयस्थिता धीकृष्णविरहात्तां पौडनामहमगोपिका अपि नरकामुरेणा पात्य
बामरपदसथे स्वकारागां निपातिता । एतस्मात् कारणादजायत निखिलमपि
गोकुल गोपिशान्त्यम् ।

द्वारिकायाञ्च पौर्णमासी लिखस्य श्रीकृष्णस्य मनो-विनोदनाय रूपकं प्रस्तोतुमुपक्रमे यत्र श्रीकृष्णस्यैव चन्द्रावलीवृत्तान्तमासीन् कथावस्तु । श्रीकृष्णश्रोद्धवादिभिः सम्भूय रूपकमिममवलोकनार्थं सभायामवतिष्ठते । तत्र च नाट्यप्रयोगं पश्यन्नेवासौ सन्दीपितार्तिः चन्द्रावलीमधिगन्तुं समधिकञ्चाभजदौत्सुक्यम् ।

पञ्चमाङ्के पौर्णमासी कुण्डिननगराच्चन्द्रावलीहरणाय श्रीकृष्णं प्रेरयति स्वयमपि स्वपुत्रस्यागारगमनं व्याजीकृत्य भीष्मकराजधानीं कुण्डिनपुरीं प्रति प्रतिष्ठते च । इतः श्रीकृष्णोऽपि रुक्मिणीहरणे कृतमतिः नष्टवेपमास्थाय गरुडेन सह कुण्डिननगरं प्रविश्यावसरं प्रतीक्षमाणस्तस्यै । यदैव रुक्मिणी देवी चन्द्रभागारावणाय नगराद् बहिः प्रसरति तदैवान्तः प्रविश्य श्रीकृष्णोऽपि क्षुदिति तामपहृत्य पितुः भीष्मकरपतेः समक्षं पाणिग्रहणं निर्वर्त्य तदनुमतः पौर्णमासीसाहाय्येन प्रेरितश्च रुक्मिनिरोधं सम्भाव्यैव नयति च तां द्वारकामेव ।

षष्ठाङ्के प्राधान्येन स्यमन्तकर्मणिवृत्तान्तः समुपनिबद्धः कविना । यत्र सुप्रीतः सूर्यः सत्त्वात्रिज्वरपतये स्यमन्तकर्मणि राधिकाञ्च सत्यभामेत्याख्यां समापाद्य स्वापत्यकृत्तिकां च विधापार्षयाम्बभूव । सूर्यस्य संज्ञाख्यायाश्च भायांयाः जनकः आसीद्विश्वकर्मा सूर्यश्चमुरः । श्रीकृष्णस्याज्ञयासौ विश्वकर्मा द्वारिकायां नववृन्दावनं निर्ममे । द्वारिकायां श्रीकृष्णस्यान्तःपुरे चन्द्रावली पट्टमहिषीपदमधिष्ठिताऽवर्तन्त । सत्त्वात्रिज्वरनी तत्रान्तःपुरे नारदनिदेशेन च स्वपुत्रीं सत्यभामां रुक्मिण्या हस्ते तन्मरसकन्वे च स्थापयाम्बभूव । सत्यभामा च स्वनिश्चुनवासाय रुक्मिणीं निवेदयति यत्रचैतस्याः सत्यभामायाश्चान्तःपुरेऽवस्थानस्यावधिरासीन्निश्चिता स्यमन्तकर्मणिसम्प्राप्तिपर्यन्ता । ततश्च जाम्बवन्तं निर्जिन्य तत्सकाशाच्च यावत् स्यमन्तकर्मणि समादाय महं जाम्बवत्या नायाति श्रीकृष्णः नार्पयति च स्यमन्तकर्मणि तस्यै तदवधि राधिकाभिधानं स्वया गोपनीयं सर्वम्य इति भगवता सूर्येणापि पूर्वमेव राधिकायै उपदिष्टमासीत् ।

सप्तमाङ्के कविना नाटिकानुकरणविधया सत्यभामाख्यामापञ्जायाश्च राधिकायाः समागमाय श्रीकृष्णस्य समधिकः समुद्योगः समुपनिबद्धः । नववृन्दावने विश्वकर्मा खलु निर्ममे राधिकायारचैतादर्शीं प्रतिमां या खलु भवदन्तीवाभासत । एतामेव प्रतिमामवलोकयन् यदा श्रीकृष्णश्चावर्तत नववृन्दावने तदैव सत्यभामायां तदासक्तिमसहमाना चन्द्रावली सहसैव तत्रागत्य राधिकया सह प्रस्ताविते श्रीकृष्णस्य समागमादिसमुद्योगे विश्वमुत्पादयामास ।

अष्टमाङ्केऽपि द्वारिकायामेवानुदिनमेघमानः श्रीकृष्णसत्यभामयोः प्रणयश्चान्निनयथा सरग्वा समुपनिबद्धः कविना । यत्र सत्यभामा प्रति विद्यमाना रुक्मिण्या सहजा मत्सरिता कविना तथा निबद्धा यथा सा हास्यरसस्यापि अपूर्वमहोपीयसीञ्च सृष्टिं विदध्यात् । सेपं सृष्टिः चन्द्रावलीसत्यभामयोः कृते निर्मितयोः कर्ण्डकयोश्च विपरिवर्तनादेव साधिता कविना यत्र सत्यभामायाः सेपं रुक्मिणी तस्याश्च सेपं सत्यभामा परिधत्ते । अत्रैव विशाखायाः नववृन्दावरूपेण पुनर्जन्मापि कविना ममूचितः । तामेतां नववृन्दां श्रीकृष्णः द्वारिकामानयदपि ।

नवनाटके पद्माभद्रारयानलादिभिः सह शतोत्तरपोडशसहस्राणां गोपिकानामपि कविना नरकामुर-कारागारत मुक्ति द्वारिकापानानपनादिकञ्च समुपनिबद्धम् । भवभूतेरुत्तररामचरितनाटकस्य चित्रदर्शनप्रसङ्ग इवात्रापि गिरिकन्दराया विश्व कर्मणि निर्मितानां धीकृष्णस्य पूर्वलीलानिदर्शकानां चित्राणां सन्ध्याभासायै धीकृष्णद्वारा सन्दर्शनप्रसङ्गेऽपि महता सरम्भेण समुपनिबद्धं शरीरवति ।

दशमाङ्के सत्राजिन्महीपतिः स्यमन्तकर्मणि धीकृष्णस्यान्तपुरे पिङ्गाहस्तेन सयभामार्थं प्रेषयति, य खलु धीकृष्णं जाम्बवन्तं निमित्त्य सह जाम्बवया आनयत् । धीकृष्णः तन्मणिमादाय सयभानावलोकनसमुत्सुकः योऽपिद्रेषमारया यान्तपुरं प्रविशति परं सत्राजिप्रेषिताया परिचारिकायाश्चानवधानेन तत्रैव धीकृष्णस्याभिष्यक्तिरजायत । चन्द्रावलीं निखिलमपि वृत्तान्तं विचार्य धीकृष्णः सह सयभामायां पाणिग्रहणमेव समुचितमिति निश्चित्य च सत्यया सह पाणिग्रहणाय धीकृष्णेनैव प्रार्थयते । अन्ते तु स्यमन्तकर्मणिनधिगम्य सयभामा यदात्मनः राधिकां च चन्द्रावलीं भगिनीं बद्धानिधत्ते तदा द्विगुणतरणं चन्द्रावलीं राधिकायां धीकृष्णेन सह पाणिग्रहणमहोत्सवः निरवर्तयत् । तदानीमेव नन्दयशोदाप्रसृतयः सम्बन्धिनोऽखिलाश्च देव्याणां अपि द्वारिका समागत्यैतस्य महोत्सवस्य द्विगुणां शोभासुपजनयन्तः आनन्दस्य परां कोटिमधि जग्मुः यतो द्वारकेदानीं नवकृन्दावनरूपमास्थाय विराजिताः प्रोदिति ।

नाटक-समीक्षा

रूपगोस्वामिप्रभुपादानां निखिलं अपि नाट्यरचनां गभीरप्रकृतिमापन्ना अपि निखिलसाहित्यलक्षणदिक्कोडीकरणेन गौडीयवैष्णवानां शास्त्रीया सिद्धान्तसरणि-नुसृत्य च धीकृष्णस्य विविधां लीलां प्रस्तुयते । अत एव अस्मिन् एतत्तन्माधवे दशमाङ्के नाटकेऽपि कविना भागवतादिषु सुप्रसिद्धात् धीकृष्णरयानात् विद्वित् किञ्चित् परिवर्त्यैव च यत् कथावस्तु समुपनिबद्धं तदपि परम्परायाताद् भक्तिरम शास्त्रापनुरोधादवति नानितिरोहितं भवेत् समीक्षकाणाम् । एतदुप्यत्रावधेय यत्तत्तन्माधवादिनाट्यरचनानामपरं प्रयोजनमप्यासीद्भूपतीस्वामिप्रभुपादाना यद् भक्तिरसासूतसिन्धु-नाटकचन्द्रिका-उज्ज्वलनीलमणिप्रभृति प्रन्थानां कृते स्वप्नानामेवोदाहरणपद्यानां निर्माणमपि । यद्यपि एतां नाट्यरचनां नैकपात्रभर-विचित्रितां शास्त्रायसिद्धान्तानिष्यञ्जनपराश्रय तथापि चैतास्तां गभीररामर्षसरणि-माध्याय वर्तमानं वर्तते काव्यात्मकं पद्यमपि प्रबलमेव । तस्मादत्र भक्तिरमिकयो-विद्वद्भिर्दग्धयाश्चापूर्वं खलु समागमः शायेतानुशीलकैरिति सुधीरं यत् सारयते ।

अस्मिन् हि नाटके निखिलान्यपि लक्षणप्रभृतीनि कविना तथा विचार्यैव च सन्दर्भानि यथैतानि प्रेषकाणामनुशीलकानाञ्चालपमपि वैतरस्य नोत्पादयत् । अत्र च पौराणिकरुपाधिदग्ध्या सह शास्त्रीयलक्षणार्थानां निर्वाहं मणिकाञ्चनसयाग इवापूर्वां खलु शोभाभाष्ये । अस्मिन् हि नाटके एतच्च गभीरा सन्यादमरि-

कच्चिच्च चित्रोपमं वर्ग्यानां वर्गनं, कचनान्तरभावानां हृदयस्पर्शिनं, कच्चिच्च शब्दानां नृत्यप्रायश्च यन्धक्रीशलञ्च दर्शं दर्शमनुभूयते कश्चनार्त्तिकः रमपरिपाकः । यद्यपि संस्कृतनाटकानामुत्तरार्धकाले नाटकादिषु न च प्राप्यतेऽभिनयादीनां समुचितः निर्वाहः, नैव च पात्राणां समुचितं चरितचित्रणादिकमपि परमस्मिन् नाटके न च प्राप्यते एतत्कविकृतमभिनयादिषु शैथिल्यमल्पमपीति । अत्र तु घटनाप्रवृत्तीनां चातुर्येण सन्निवेशः, वैष्णवसिद्धान्तानां वैष्णवपरम्परायाश्च सुविहितो निर्वाहः, स च स्वयमेव मामान्यनाट्यरचनान्भ्योऽस्य विभेदमापाद्यैतस्य गौरवमभिव्यनक्ति ।

नाटकस्यास्य नायकः श्रीकृष्णः घोरललितः नायिका च राधिका परकीया भुग्धा च । रुक्मिणी चात्र ज्येष्ठा नायिका परकीया स्वकीया पद्महिपी च । प्रतिनायकश्चात्र शङ्खचूडः परिलक्ष्यते । अन्ये च नायकस्य महायाः । अत्र प्राधान्येन शृङ्गाररसः हास्यरीत्याद्य रसाश्चाङ्गभूताः, वैदर्भी रीतिः प्रमादमायुषादयश्च गुणाः । इति नायकादिविवेचनम् ।

संस्कृतव्याख्याकारः नारायणः

ललितमाधवस्यास्य खलु समुपलभ्यते नारायणप्रणीता एकैव टीका । श्रूयते च श्रीविश्वनाथचक्रवर्तिप्रणीताऽपि ललितमाधवस्यासीद् एका व्याख्या परं मा नाबलोकिताऽम्माभिरप्राप्या चेति । इयं हि नारायणप्रणीता व्याख्या कबेराशयं समीचीनतया प्रकटयन्ती वर्ततेतरामिति निश्चिन्त्यैतयैव सह मण्डितं प्रस्तुतं संस्करणं ययामति सम्पादितम् । एतद्व्याख्याकारः नारायणश्च विश्वनाथचक्रवर्ति-भट्टाचार्यान् स्मरति स्वटीकायामतोऽस्य स्थितिकालश्च तदुत्तरभावेति । श्रीमद्विश्वनाथचक्रवर्तिमहोदय उज्ज्वलनीलमणिटीकानिर्माणवन्मरं १६१८ शकवन्मरं प्रथममाप्तौ संमूचयति । अतश्च श्रीनारायणः १६१८ शकवन्सरादनन्तरमेव ललितमाधवटीकां रचयामासेति निश्चिन्य विरम्यते । नास्य विषये विशेषोऽम्माभिज्ञानः कोऽपि ।

कृतज्ञताप्रदर्शनम्

एतस्य ललितमाधवनाटकस्य संस्करणार्थं पुण्यपत्तनस्थ भाण्डारकरप्राच्यविद्या-संशोधनमन्दिरात् आदर्शपुस्तकद्वयं नारायणटीकायहितं सम्प्राप्तमनो तद्व्य-क्षाणां डॉ० श्री० ए० डी० पुमलकरमहाभागानां हार्द्वैतम्माहाय्यमभिनन्दन् वितरामि तेभ्यश्च सर्वप्रथमं धन्यवादशानानि । कलिकाननगरवास्तव्यमुहद्वर-श्रीघनरयामदेवडाऽपि मम धन्यवादार्हः यतोऽनेन महाभागेन ललितमाधव-नाटकस्य वंगालरुलितं मूलमात्रमादर्शपुस्तकद्वयं मग्नेय्य ममापरिमितं माहाय्यरमाचरितम् ।

दिल्लीविश्वविद्यालयस्य संस्कृतविभागाध्यक्षाः मुहद्वराः श्री डॉ० रमिकविहारी-जोशीमहाभागा अपि मन प्रार्थनामुग्रीकृत्यैतस्य प्राक्कथनं विलिख्य मन्मपीपे

प्रेषयामासुरतश्च तेषामप्येतत् उपकृतं सस्मरन् तेभ्योऽपि धन्यवादान् वित्तरामि ।
 ललितमाधवनाटकसम्पादने प्रोत्साहनपरामर्शप्रदानादिभिर्मम साहाय्यं कुर्वता
 ससृष्टविद्यापीठदिहीस्थानां प्राध्यापकानां डॉ० रुद्रदेवत्रिपाठिमहाभागानामपि
 चोपकारभारमिममावहन् कृतज्ञताससूचकं तेषामुपकृतं सस्मरामि ।

ससृष्टभाषासमुद्धारार्थं विहितसङ्कल्पाश्च चौखम्बाससृष्टग्रन्थमालाप्यज्ञा
 अपि मम धन्यवादाहार्तां प्रस्तुतग्रन्थस्य मुद्रणप्रकाशनादिभारस्वोत्तरीकरणान् ।
 एवं सावधानतया सशोधिते पाठान्तरादिपरिकृते प्रस्तावनापद्यानुक्रमणादिभिर्यथौ-
 चियमुत्तेजिनोऽप्यस्मिन् ललितमाधवनाटके मन्मतिमान्द्यात् प्रमाददृष्टिदापेभ्यश्च
 जातानि स्त्रलितानि सहनमौचन्यन सुज्ञां सशोधयन्तु कुर्वन्तु च ममेदं सफल
 परिश्रमम् ।

अन्ते च विनतजनमनसन्तोषावह सर्वेश्वर भगवन्तमुभापतिं रमापतिञ्च प्रार्थये
 यदेतच्चाटकं सहृदयहृदयपुं परमा मुदमादधद्विलसन्तुतरामिति ।

ससृष्टविभाग,
 शासकीय महाविद्यालय,
 नरसिंहगढ (मध्यप्रदेश)

विदुषां वरायद
 बाबूलालशुक्लः शास्त्री

INTRODUCTION

It gives me a great pleasure in placing in the hands of Sanskrit readers and scholars, this edition of Lalita Mādhava Nāṭaka of Rupa-Gosvāmin along with the old commentary of Nārāyaṇa, for the first time critically edited with the help of four manuscripts—two manuscripts with the commentary of Nārāyaṇa, obtained from Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona and two manuscripts obtained from Vikram Jyoti Prakāshana, Calcutta.

Rūpa Gosvāmin—The Author

Rūpa Gosvāmin was a scion of the Gosvāmin-line and was a poet and rhetorician of high order. The previous history of the family of Rūpa and Sanātana Gosvāmin is given by Śrī Jiva Gosvāmin as below :—

There was a prince of Karnāṭaka, named Sarvajña Jagad-guru of the Bhāradvāja Gotra. His son Aniruddha was also a renowned prince. Of Aniruddha's two sons Rūpeśvara and Harihara, by his two wives, the first became an accomplished scholar, but the second took to evil ways and turned out his elder brother from his principality. Rūpeśvara, who had somewhere in the east, a son, named Padmanābha, who settled down on the banks of the Ganges at Navahaṭṭa Grāma performed a sacrifice (Yajña). He had five sons, of whom Mukunda was the youngest. On account of a quarrel with his relatives Mukunda left Navahaṭṭa Grāma and went to Fateyābad. Mukunda had a son named Śrīkumāra. Śrīkumāra appears to have three sons—Amara, Santosa and Vallabha, to whom Lord Chaitanya Deva gave the names of Sanātana, Rūpa and Anupama respectively.

The eldest Sanātana appears to have learnt Sanskrit from Ratnākara Vidyāvāchaspati, a scholar of Navadvīpa. He became a high official at the Mohammadan Court of Hussain

Shah of Gauda and settled with his brothers at the village Rāmakeli. Rūpa also appears to have held some official position at the same court. By nature of a religious disposition, they were attracted by the Great Reformer Lord Chaitanya Mahāprabhu. They left home to become his disciples.

With regard to the exact dates of Rūpa Gosvāmin no authentic information is available, but from his relation to Śrī Chaitanya Mahāprabhu and from the dates of composition recorded at the end of some of his own works, we can approximately fix the period of his literary activity. These dates would make it clear that the most flourishing period of Rupa Gosvāmin's literary activity falls between 1533 and 1550 A. D., but it probably began as early as 1495 A. D.

The works of Rupa Gosvāmin

The list of seventeen works composed by Śrī Rūpa Gosvāmin mentioned by Śrī Jīva Gosvāmin is as follows —

(1) Hamsa Sāndeśa (Kavya), (2) Uddhava Sāndeśa (Kavya), (3) Astīdaśa chhandas, (4) Utkalīkā Vallarī, (5) Govinda birudavalī, (6) Premendu Sīgara (all stanzas and stotras), (7) Vidagdha mādhyava (Nāṭaka), (8) Dānakelī-kalā alias Dānakelī Kaumudī (Bhāṅikā), (9) Lalita Mādhyava (Nāṭaka), (10) Bhakti Rasāmṛta Sindhū, (11) Ujvalānīlamanī, (12) Mathurā Mahimā (now included in the Varahapurāna), (13) Nāṭaka chandrikā (Dramaturgy), (14) Samskṛpta Bhāgavatāmṛta, (15) Ānanda Mahodadhī and (16) Mukunda Mukṭāvalī. But the Bhakti-Ratnākara quotes some traditional verses from which four more works are added to the list of Rūpa Gosvāmin's literary efforts. They are —

(1) Śrī Ganoddeśa Dīpikā known as Rādhākṛsna Ganoddeśa Dīpikā (both Brīhat and Laghu), (2) Prayuktā-khyāta chandrikā, (3) Kṛṣṇa janmatīthi Vidhi and (4) Asta-Kālikāślokaṅgī. A work entitled as Smarana Mangalāikādaśa is also ascribed to Śrī Rūpa Gosvāmin.

- Lalita Mādhava Nāṭaka

In the three dramatic works of Śrī Rūpa Gosvāmin the Lalita Mādhava Nāṭaka is more extensive being in ten acts, a more complicated in theme and plot, more narrative than dramatic in conception and execution because there is a great deal of dialogues but little incident. The commentary of Nārāyaṇa explains that the object of the drama is to illustrate the main features and characteristics of Saṃpūddhimat Sambhogaśṅgāra defined by Rūpa Gosvāmin himself in his Ujjvala-nilamani. It describes not only the episode of Śrīkṛṣṇa's erotic sports at Vṛndāvana, but also at Mathurā and Dwārikā.

Briefly speaking, the plot of the Lalita Mādhava Nāṭaka is as follows :—

Paurṇamāsī Mother of Sāndīpani Muni and disciple of Devarṣi Nārada muni, reveals the origin of Chandrāvalī and Rādhikā, who, as two daughters of Vindhya Giri, are related as sisters, a fact of which they themselves were unaware. The infant Chandrāvalī, having been stolen by Pūtānā (Demoness), an emissary of Kaṃsa-Rāja fell from her hands in a stream and was found by Bhīsmaka the king of Vīdarbha. She was maintained by him as his own daughter. Rukmiṇī and Rādhā's story is ascribed later on to the Sixteen thousand and one hundred Gopīs, who worshipped Kātyāyanī Devī and Kāmākhyā Devī of Kāmṛūpa Deśa and received the boon of obtaining Śrīkṛṣṇa as their husband. The other chief Gopīs—Padmā, Nāgnijitī, Bhadrā, Lakṣmanā, Śaivyā, Śyāmalā or Madrā and Lalitā, were all originally Princesses, while Viśākhā was the incarnated river Yamunā, daughter of the Sun God. We are also intimated here that there was regular marriage of Chandrāvalī and Rādhikā with Śrīkṛṣṇa, who already being the wives of Gopas, Govardhana and Abhimanyu respectively, is described as the effect of Māyā (मायाविवर्त्तनं). This is also true in the case of other Gopīs, when their so-called husbands, the Gopas could never look upon them as their wives.

The object of the first act is to describe पूर्वराग chiefly with reference to Chandrāvalī and Rādhikā. It depicts the return

ing home of Śrīkrṣṇa in the evening after tending cows all the day, and his meetings, separately with Chandrāvālī and Rādhikā, but both the meetings are interrupted by the vigilance of their respective mother-in-laws Bhārunda and Jatila.

The next morning opens in act II with reference to Śrīkrṣṇa's nocturnal sports with the Gopis. It thus gives the poet an opportunity to present Padma and Śyamala, the two companions of Chandrāvālī as विप्रहत्या and स्वाधीनभर्तृका heroines respectively. In the meantime, the demon Śamkhachuda is sent by Kamsa to kidnap Rādhikā who is reported to have been married to Śrīkrṣṇa, and who is enthroned as the chief of the Gopis. She goes to worship the Sun God, Śrīkrṣṇa in disguise appears as a Brāhmanakumara, the priest to officiate at the ceremony, but the little comedy is upset by the reported arrival of Śamkhachuda demon, whom Śrīkrṣṇa duly kills behind the scene. This act is called सङ्खचूडवध on account of this incident,

In act III Akūrā comes to fetch Śrīkrṣṇa and Baladeva to Mathura and the sorrows of the various Gopis at their departure are described, but the main theme of the act, which is called Unmatta Rādhikā, consists of Rādhikā's weeping and mad search for Śrīkrṣṇa. She jumps into the river Yamunā and is lost with Viśākhā, but a voice from divine (आकाशवाणी) reveals that she has gone to the other world by passing through the orb of the Sun. Her companion Lalitā also jumps from the top of a hill to kill herself.

The fourth act changes the scene from the joyless Vṛndāvana to Mathurā, and reveals the corresponding sorrows of Śrīkrṣṇa due to separation from Chandrāvālī, Rādhikā and his beloved Gopikās. In the meantime, Chandrāvālī who is really Rukmīnī, has been carried away by her brother Rukmīn, who is ashamed of her being brought to Vṛndāvana, in order that she should be suitably married to Śiśupāla, king of Chedi. The sixteen thousand and one hundred Gopikās were also forcibly abducted by the Narakāsura, so that one must imagine that Vṛndāvana was by this time desolated.

In order to entertain sorrowful Śrīkṛṣṇa, Paurṇamāsī arranges the staging of a play which Śrīkṛṣṇa witnesses. It describes an episode of Śrīkṛṣṇa-Līlā at Vṛndāvana, in which Śrīkṛṣṇa manages to deceive Jaṭilā by assuming the disguise of Abhīmanyu, her son and Rādhikā's husband and obtains her permission to sport with Rādhikā

The act fifth gives a new version of the abduction of Chandrāvalī at Kuṇḍina-Nagara, contrived by the scheme of Paurṇamāsī. Śrīkṛṣṇa accompanied by Suparṇa (Garuḍa) enters and abducts Chandrāvalī with the connivance of her father Bhīsmaka but against the wishes of her brother Rukmin.

The sixth act is concerned mainly with a new version of the winning of Satyabhāmā, daughter of king Satrājīta, and recovery of the Syamantaka Jewel (स्यमन्तकमणि). Satyabhāmā, we are told before, is transformed Rādhikā, who, along with the Syamantaka Jewel, was given by the Sun God as a reward of devotion to king Satrājīta. Viśvakarman, father of Sungod's wife Samjōā, builds a Nava-Vṛndāvana at Dwārikā, where Chandrāvalī is installed as the queen and Satyabhāmā is left in her protection. The idea of a token or अभिज्ञान is also introduced, for Satyabhāmā would not have been recognised as Rādhikā until Śrīkṛṣṇa presents her with the Syamantaka Jewel recovered from Jāmbavata, along with his daughter Jāmbavatī (Lalitā).

The seventh act describes the secret meeting of Satyabhāmā with Śrīkṛṣṇa, who shows her a speaking image of Rādhikā made by Viśvakarman, but Chandrāvalī, of course, comes upon the scene and interrupts the meeting.

The eighth act continues the love-affairs at Dwārikā in a new atmosphere. This act makes a little comedy of errors based upon Chandrāvalī's jealousy of Satyabhāmā by the exchange of two caskets of ornaments made by Viśvakarman for the two ladies respectively. This is incidentally related to the rescue of Viśākhā, reborn as a woman ascetic by Śrīkṛṣṇa who brings her to Dwārikā.

The ninth act reports similar rescue of Padmā, Bhādra and Śyāmalā, as well as sixteen thousand one hundred Gopis, but its principal theme is the depiction of reminiscent love by Śrī Kṛṣṇa showing to Satya bhīma a series of cave-frescoes made by Viśvakarma, bearing on the Vrnda vana Līlā

The tenth and last act describes the denouement with an around happy ending. The Śyāmalā jewel at last is sent by Satya bhīma king. Śrī Kṛṣṇa enters in the disguise of one of the maids sent by the king with Śyāmalā jewel, but the trick is discovered. This brings about Chandrikā's recognition of Rādhikā and grace of the situation in the approved style of Nāṭikā. The play ends with reunion effected by the efforts of Nanda, Yaśodā and others who came to Dwārakā, which is now converted into a really new Vrnda vana.

The dramatic works of Śrī Rūpa Gosvāmin are more serious composition of an entirely different characters, although all of them deal with certain aspects of Śrī Kṛṣṇa-Līlā and its mystic erotic possibilities.

The old Kṛṣṇa-legend is modified in the light of the conception of Chaitanya sect and the works are deliberately composed in conformity with its own Rasa Śāstra in order that they may illustrate the hundreds of niceties of its elaborate scheme of devotional sentiment. It is natural that profuse quotations are given from these dramatic works in the treatises—

The Bhaktirasāmṛta Sindhu, the Ujjvalanīlamani and the Nāṭikā-Chandrikā of Rūpa Gosvāmin himself by way of illustration. These works are rightly held in high esteem by the devotees of the faith, and marked by considerable and careful literary efforts. They are remarkably brilliant on the poetic side. Normally these dramas are peculiar types of composition in which the Vidagdha and vidvat combine with the Rasika and Bhakta.

In spite of an elaborate effort to bring about a variety by bold and ingenious modification of the simplicity of the original Kṛṣṇa legend, it will be seen that the construction of the Līlā

Mādhava Nāṭaka complicated as it is, is mostly based on traditional Nāṭaka and Nāṭikā style and does not reveal so much of originality. Rūpa Gosvāmin certainly possesses considerable literary skill, and it is always elegant, often picturesque and sometimes touching. The poverty of action and weakness of characterisation are characteristics common enough in the latter decadent Sanskrit dramas, but Rūpa Gosvāmin, out of respect for texts and traditions, writes more for literary and theological than really to dramatic effects. The central idea of the superiority of the Vṛndāvana Līlā, no doubt, supplies a dramatic motive, but in spite of the unity of action which imparts, the works are really a series of narrative episodes loosely strung together by a semblance of dramatic form. Here, as elsewhere, most of the important incidents are reported instead of being represented.

Acknowledgements

I feel a great pleasure in putting on record my sincere thanks to the authorities of the Bhandārkar Oriental Research Institute, POONA for sending me two copies of the manuscripts of the Lalitamādhava Nāṭaka with Nārāyaṇa's commentary in their possession. I also thank Shree Ghanshyāma Dās Deora of Vikram Jyoti Prakāshana, Calcutta for arranging the two miss of Lalita Mādhava Nāṭaka in the Bengali script.

I am grateful to Dr. Rasikabihārī Joshi, Head of Sanskrit Department, University of Delhi for contributing an introductory preface of the Lalitamādhava Nāṭaka. I am also grateful to Dr. Rudradeo Tripathi, M. A., Ph D. Sāhityāchārya of All India Sanskrit Vidyāpeetha, Delhi for many useful suggestions and encouragement.

I am deeply grateful to Shri Vithal Dasjee and Shri Mohandasjee Gupta, proprietors of the Chowkhamba Sanskrit Series for including the Lalitamādhava in their Valuable series and to Pandit Rāmchandrajee Jhā, Vyākarnāchārya for co-operation in reading the proofs and arranging the printing of the work. Though, utmost care has been taken in

editing the text, it is quite possible that through oversight etc., there might have been a few mistakes, here and there, for which the learned readers will kindly forgive and extend their valuable cooperation. Their suggestions on this publication will always be welcome and will cordially be considered in the next edition.

Department of Sanskrit }
Government College, }
Narsinghgarh (M P) }

Babulal Shukla Shastri

पात्राणां परिचयः

तत्र पुरुषाः

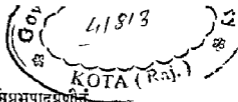
सूत्रधारः	नाटकीयकथावस्तुप्रस्तावकः प्रधानो नटः ।
श्रीकृष्णः	चरितनायकः ।
मधुमत्तलः	सान्दीपनिमुनितनयः श्रीकृष्णस्य नर्मसचिवः ।
रामः	श्रीकृष्णस्य ज्येष्ठो भ्राता बलदेवः ।
उद्धवः	श्रीकृष्णस्य प्रधानसचिवः ।
भीष्मः	चन्द्रावली-जनकः ।
अभिमन्युः	जटिलातनयः गोपः राधिकाभर्ता च ।
सुनन्दः	श्रीकृष्णनिकटे रुक्मिणीपत्रवाहकः विप्रः ।
ऋथकेशिकौ	श्रीकृष्णपत्नीयौ भूपालौ ।
सुपर्णः	श्रीकृष्णस्य दाहनः पश्चिराजः गरुडः ।
गोवर्द्धनः	भारुण्डातनयः गोपः चन्द्रावलीभर्तृत्वेन प्रसिद्धः ।
नारदः	देवर्षिः ।
शङ्खचूडः	कंसपत्नीयः दैत्यः ।
विश्वकर्मा	सूर्यश्वसुरः श्रीराधादीनां मातामहः ।
कञ्चुकी	अन्तःपुरपरिचारकः ।

स्त्रियः

नटी	सूत्रधारभार्या ।
राधिका	विन्ध्यतनया सत्यभामापरनामधेया सत्त्राजित्तनया च ।
चन्द्रावली	विन्ध्यतनया रुक्मिण्यपरनामधेया भीष्मकतनया च ।
पद्मा	नग्नजित्तनया ।
ललिता	राधिकायाः प्रियसखी ।
त्रिशारदा	श्रीयमुनावताररूपा श्रीराधायाः सहचरी ।
माधवी	चन्द्रावल्याः विश्वस्ता सखी ।
नववृन्दा	राधिकायाः सहचरी ।

यकुला	धीराधिकाया सखी परिचारिका च ।
वृन्दा	वृन्दावनदेवी राधिराया प्रियसखी च ।
पौर्णमासी	सान्दीपनिमुनेर्जननी ।
गार्गी	गर्गमुने आमता ।
उन्दता	उपनन्दपुरस्य सुभद्रस्य वधू ।
यशोदा	धीकृ नाम्ना नन्दपत्नी ।
रोहिणी	नन्दस्यापरा भार्या बलदेवजननी च ।
जटिला	श्रिमन्युजननी धीराधाया श्वश्रू (गोपिका) ।
मुखरा	जटिलाया सहचरी ।
भाण्डा	गोवर्द्धनजननी धीचन्द्रावल्या श्वश्रू (गोपिका) ।
वृद्धा	यशोदाया सहचरी ।
शरद्	पौर्णमासी सहचरी क्षतुस्वरूपा च ।
सुकण्ठी	चन्द्रावत्या सेविका ।
मालती	अन्तपुरपरिचारिका ।
तुलसी	अन्तपुरपरिचारिका ।
पिङ्गला	सत्यभामाया मखी अन्तपुरपरिचारिका च ।

श्रीरूपगोस्वामिप्रभुपादप्रणीतं

ललितसाधवं नाटकम्

नारायणप्रणीतया व्याख्यया समुद्भासितम्

प्रथमोऽङ्कः

नान्दी—

सुररिपुसुदृशा।मुरोजकोकान् मुसकमलानि च खेदयन्नखण्डः ।
चिरमखिलसुदृचकोरनन्दी दिशतु मुकुन्दयशःशशी मुदं वः ॥ १ ॥

वन्देऽहं श्रीगुरोः श्रीयुतपदकमलं श्रीगुरून् वैष्णवांश्च
श्रीरूपं साम्रजानं सहगगरधुनाधान्वितं तं सजीवम् ।
साद्वैतं सायधूतं परिजनसहितं कृष्णचैतन्यदेवं
श्रीराधाकृष्णपादान् सहगणललिताश्रीविशाखान्वितांश्च ॥ १ ॥
स्वार्थाभिसारमिदमित्यनुभूयपूर्वैस्तैर्महद्भिरपि शश्वदुपास्यपादैः ।
यत्पादपद्मरज एव हि कामितं तंश्रीरूपमेव शरणं मम धातु चेतः ॥२॥

नाटकादौ श्रीकृष्णस्य वृन्दावनक्रीडावर्णनं प्रयोजनम् । आह—अन्तु रामादिव-
द्वृत्तितव्यं न ववचिद्रावणादिवदित्येप 'भुक्तिधर्मादिपराणां नय इत्येते तत्तु नात्र ।
'वृत्तितव्यं शमिन्द्विभक्तवन्नतु कृष्णवत् । इत्ययं भक्तिशास्त्राणां तात्पर्यस्य
चिनिर्णयः ॥' न तु कृष्णवदिति प्रकटयति—नैतदिति ।

“नैतत्समाचरेज्जातु मनसापि ह्यनीश्वरः ।
विनश्यत्याचरन्मौढयाद् यथा रुद्रोऽग्निधजं विपम् ॥”

किन्तु भजनोपायः कर्तव्यः । यथा सप्तमस्कन्धे—

‘तस्मात्केनाप्युपायेन मनः कृष्णे निवेशयेत् ।’

तत्रापि भक्तवद्वृत्तितव्यमित्यत्र गोपीनां भावस्य 'कामरहितत्वाद् सर्वमाधुर्य-

अपि च—

सारस्वाच्च । तथा (च) श्रीमदुद्धवादिभिःपि महाभागवतै 'आसामहो धरण-
रेणुमुपामह स्याम्' इत्यादिनोक्त तस्यैव 'धेष्टवमिति च । वेपाञ्चिदिय हीलैव
साधन जीवनञ्च । 'तथा हि—

'वेदा पुराण काव्यञ्च प्रभुमित्र प्रियेव च ।

मुहु प्रबोधयत्यर्थं त्रिवृद्भागवत परम् ॥'

इति श्रीकृष्णभक्तिमाधने साध्यु च सुसाध्योऽयमुपाय इति । श्रीकृष्णस्य
गोकुलाङ्गनाकुलमन्त्रेण नान्वत्रानुराग ध्वञ्चिदपि । यत्तु 'महिषीवृन्दे हरयते
तास्येता एव । तथा च स्कन्दपुराणे—

"कैशोरे गोपन्यास्ता यौवने राजकन्यका ।

भूवा देवाङ्गना सर्वा जनयन्ति हरेर्मुदम् ॥"

इति कृष्णस्य तद्दल्लभानाञ्च निरिडप्रेमसिन्धु प्रकटयन् धीभागवतोक्तस्य
'कृष्णस्तु भगवान् स्वयम्' इत्यादिनैश्वर्यादिभिः पद्भिः परिपूर्णस्य स्वयं भगवत
श्रीकृष्णस्य 'मल्लानामशक्तिर्गुणा नरवर स्त्रीणां स्मरो मूर्तिमान्' इत्यादिधी-
भागवतपद्येन तथा 'रमो वै स' इत्यादिध्रुतिवाच्येन च तस्याश्रितशवस्या
यास्यै रसमपश्य तेषु मध्ये 'स्त्रीणां स्मरो मूर्तिमान्' इत्यनेन शृङ्गाररसास्वादकेन
तेन ताभिः सह विभावानुभावसारिकसञ्चारिभावैः परिपुष्टस्य रसस्य सम्भोग-
विप्रलम्भाभ्यां सम्भगास्वादितचरप्रकारस्य दिग्दर्शनार्थं ललितो माधवो यत्रेति
शुक्लपयोदात्तादिनायकगुण परिस्थय्य ललितनायकगुणस्यैवात्र ग्रन्थे प्रस्तनाल्ललि-
तमाधवाख्यं 'मिश्रेतिवृत्तयुग्नाटक चिकीर्षुस्तथा च—

'इतिवृत्त भवेत्प्रातः षष्ठ्यं मिध्रमिति त्रिधा ।

शास्त्रप्रसिद्धं कथात स्यात् षष्ठ्यं कविविनिर्मितम् ॥

तयोस्मद्गुलता मिध्रम्' (ना० च० । १२) इति ।

एव नाटकचन्द्रिकायां नाटकलक्षणम् । यथा—

दिश्येन दिव्यादिद्वयेन तथा दिश्येन वा युतम् ।

धारेणाटपमुदात्तेन कृष्णश्लेषलहितेन च ॥

शृङ्गारवीरान्यतरमुपय रम्येतिवृत्तयुक् ।

प्रस्तावना तमश्चद सन्धिमन्थयद्गसद्गतम् ॥

सन्धयन्तरैकविंशत्या प्त्रिंशद्भूषणैर्युतम् ।

१. धेष्टव-य ।

२. यथा हि-अ ।

३. महिषीवृन्दे-अ ।

४. मिश्रेतिवृत्तम्-अ. ।

पताकास्थानकैर्युक्तमर्थोपचेपकैस्तथा ॥

भाषाविधानमंयुक्त्वं सत्काव्यगुणगर्भितम् ।

नाटकं दोषरहितं सर्वानन्द प्रदायकम् ॥ (ना० चं० । ३-६)

इति । तत्र नायकः—

स्वयं प्रकटितैश्वर्यो दिव्यः कृष्णादिरीरितः ।

दिव्योऽपि नरचेष्टत्राहिव्यादिव्यो रघूद्वहः ॥

अदिव्यो धर्मपुत्रादिरेषु कृष्णो गुणाधिकः ।

नायकानां गुणास्सर्वे यत्र सर्वविधाः स्मृताः ॥

लालित्योदात्तयोरत्र व्यवस्था शोभाभरोऽधिकः ।

तेनैव नायको युक्तः शृङ्गारोत्तरनाटके ॥

यत्परोद्दोषपत्थोरनु गौणत्वं कथितं बुधैः ।

तत्तु कृष्णञ्च गोपीश्च विनैति प्रतिपद्यताम् ॥ (ना० चं० । ७-१०)

तथा चोक्तम् । रसविलासे—

नेष्टा यदङ्गिनि रसे कविभिः परोदा

स्तद्गोकुलाम्बुजदृशाङ्कुलमन्तरेण ।

आशंसया रसविधेरवतारिनानां

कंसारिणा रसिकमण्डलशेखरेण ॥ (ना० चं० १० १०)

ग्रन्थकर्तुः स्वात्तरपुस्तके सर्वजनबुद्धयगम्याः स्वात्तरटीकाः सङ्घिताः प्राप्य
दुरुहाद्भुतानन्तध्वनिगुणालङ्कारभावार्थसिद्धान्तादिमयस्यास्य नाटकग्रन्थस्य
टीकाकरणे प्रवृत्तस्सर्वथैवाज्ञोऽहमिति विभेमि तथापि सत्चरणं शरणं कृत्वा
प्रवृत्तस्य मम सन्त एवावलम्बनम् । तथाहि—

इयमज्ञकृता टीका भरतैः शोभ्या कृपालुभिः ।

इति निश्चित्य मनसि मयात्र साहसः कृतः ॥ इति ।

राधामाधवप्रेमापारमरोधरामलहंसः कविः प्रथमे विघ्ननिरासार्थं आशी-
रन्वितां नान्दीं शंसति—सुररिपुसुदृशामिति । इयन्तु द्वादशपदा नान्दी मन्त्र-
लार्थपदोऽज्ज्वला च । नान्दीलक्षणं यथा नाटकचन्द्रिकायाम्—

प्रस्तावनायास्तु मुखे नान्दी धार्या शुभावहा ।

आशीर्नमस्त्रियावस्तुनिर्देशान्यतमाश्रिता ॥

अष्टाभिर्दशभिर्बुक्ता किं वा द्वादशभिः पदैः ।

चन्द्रनामाङ्किता प्रायो मन्त्रलार्थप्रदोऽज्ज्वला ॥

मन्त्रलं चन्द्रकमलचक्षोरकुमुदादिकम् । (ना० चं० १५-१६)

प्रसिद्धः दासी चन्द्रः कोकान् कमलानि च खेदपन् मुकुन्दस्य यशोरूपः

अष्टौ प्रोक्ष्य दिग्गना घनरसे पत्राहुराणा भ्रिया
 कुर्वन्मञ्जुलताभरस्य च सदा राभावलीमण्डनम् ।
 य पीने हृदि भानुनामतुलभाञ्चन्द्राकृतिञ्चोञ्जला
 रुन्धान क्रमते तमत्र मुदिर कृष्ण नमस्तुर्महे ॥ २ ॥

(नान्द्यन्ते सूत्रधार)

सूत्रधार — अलमति विस्तरेण । (समन्तादवन्वोक्ष्य) हन्त सन्तत-

दशी । सुररिपुमुद्गामसुरघ्नीणा स्तनरपचाराणान् सुररत्नानि च तासा
 पत्यादिवधधर्यादिना स्नेहपन्थो युष्माकन् मुद दिशतु । दशी कीदृश ?
 अखिलेति । चन्द्रपक्षेऽखिलसुहृद्वरूपा य चकोराम्ताम् । यत्र पक्षे रोभनानि
 हृदयानि येषाम्ने मुद्गदस्साधय एव चकोररतानानन्दयितुं शीलं यस्य स ।
 भावण्ड पूर्णं ॥ १ ॥

पूर्वश्लोके आशीर्वादान्विता नान्दीमुक्त्वा नमस्कारान्विता वस्तुनिर्देशान्वि-
 ताञ्च नान्दीमाह—अष्टौ प्रोक्ष्येति । वस्त्वत्र गोपाद्गनासु राधाचन्द्रानन्देध
 कृष्णस्यानुरागं तामा कृष्णे चानुरागं । य कृष्णे मेघध । तत्र कृष्णपक्षे
 घनरसे श्चन्द्रारसे अष्टौ दिग्गना प्रोक्ष्य प्रक्षेपेण उक्ष्य । उक्ष् सचने
 धातु । अष्टौ दिग्गनाश्चाष्टदलकमलकणिकारवासादिस्थस्य धीकृष्णस्याष्टदिग्-
 तिन्यो गोप्यः । 'समस्तस्यासमस्तेन निर्यापेदे' सन्नति' इति न्यायन अष्टौ
 या दिशस्तास्वगना इति योजना । अभिसारिकाद्यष्टविधा गोप्यः । अभि-
 सारिकाद्यो यथा—

“अथाभिसारिका वाससज्जाप्युरखण्डिता तथा ।

विप्रलब्धा खण्डिता च कलहान्तरिता परा ॥

प्रोषितप्रेयसी प्रोक्षा तथा स्वार्थीनभर्तृका ।

इत्यष्टौ नायिकाभेदा रसतन्त्रे प्रकीर्तिता ॥”

मेघपक्षे—पूर्वाष्टदिररूपा अहना घनरसेनैव मिररया पत्राहुराणा भ्रिया
 गण्डार्दी चित्रविशेषाणा मञ्जुलताभरस्य च भ्रिया आरामावलीना सुष्पोद्यान-
 धेनीनां मण्डनं कुर्वन् । पीने हृदि भानुलाऽऽभा दीप्तिर्यस्वास्ता कृष्णभानुना
 राधामुञ्जला चन्द्राकृतिं चन्द्रावलीं मूधेरररीशम् । पक्षे—भानुला घामी भावेति
 तयाभूतां भानुजां सूर्यप्रभा चन्द्राकृतिं चन्द्रश्च रुन्धान आवृण्वान मन् क्रमते
 वर्तते । वृत्तिसंगतापनेषु क्रम आत्मनेपदाद्यम् । तापन स्वीरतता । अत्र क्रम-
 धातोर्वर्तनाद्यर्थत्रयमेध संगतं स्यात् । त मुदिर कामुकं कृष्ण पक्षे कृष्णवर्णमेघम् ।
 'मुदिर कामुकं मेघे हर्षणे च निगद्यते' इत्यमरः ॥ २ ॥

नान्द्यन्ते सूत्रधारो मुख्यनट आह इति शेषः । विमाह—सन्ततः सदा धी-

वृन्दावनीनिकुञ्जवेदिकानिवासदीक्षारसस्य स्फुरद्दुहण्डपुण्डरीकमण्ड-
लीमण्डितब्रह्मकुण्डतीरोपान्तस्थलीमहाभौमिकस्य भगवतो गोपीश्वरतया
प्रसिद्धस्य चन्द्रार्द्धमौलेः स्वप्नाधिभूतमादेशमासाद्य दीपावलीकौतुकारम्भे
गोवर्द्धनाराधनाय राधाकुण्डरोधसि माधवमन्दिरस्य पुरतः सङ्गतानि
वैष्णववृन्दानि स्वप्रवन्देन ललितमाधवनाम्ना नाटकेनाद्मुपस्थार्तुं पर्यु-
त्सुकोऽस्मि । तदभीष्टदैवतमभ्यर्थयिष्ये ।

निजप्रणयितासुधामुदयमाप्नुवन् यः क्षितौ
किरत्यलमुरीकृतद्विजकुलाधिराजस्थितिः ।
स लुञ्चितनमस्ततिर्मम शचीसुताख्यः शशी
वशीकृतजगन्मनाः किमपि शर्म विन्यस्यतु ॥ ३ ॥

(आकाशं) किं ब्रवीषि ? हन्त, कथमत्र 'महासाहसे कृताध्यवसायो-
सीति । भोः सत्यमिदं विदाङ्करवाणि तथापि परवानस्मि । श्रूयताम्—
कवेयं सभा गुणवती वत मुग्धरूपः
क्वाहं जितोऽस्मि गुरुणा गुरुगौरवेण ।

वृन्दावनकुञ्जस्यवेदिकायां निवासे या दीक्षा तत्र रसज्ञस्य प्रफुल्लरवेतकमलसमूह-
मण्डितब्रह्मकुण्डस्य निकटवर्तिभूमौ महाभौमिकस्याप्यक्षस्य गोपीश्वरनाम्नो
महादेवस्यादेशं प्राप्य ललितमाधवनाम्ना नाटकेन वैष्णववृन्दान्युपस्थार्तुमार-
धयितुं पर्युत्सुकोऽस्मि ।

निजेति । यः शिताबुदयमाप्नुवन्निजप्रणयितासुधां प्रणयोऽस्यास्तीति प्रणयि
नस्य भावः प्रणयिता सैव सुधा तां प्रणयाद्यप्रेमसुधामित्यर्थः । किरति स
शचीसुताख्यः शशी किमपि प्रेमाख्यं शर्म सुखं विन्यस्यतु । उरीकृतं श्वीकृतं
द्विजदुःखधिरधिकं राजते स्थितिर्मर्यादा यस्य तथा भूतश्वं द्विजराजश्वं
येन सः । लुञ्जिता नाशिता तममोऽन्धकारस्य पक्षे भविद्यायाश्च ततिः समूहो
येन सः ॥ ३ ॥

आकाशो किं ब्रवीषीति । आकाशभाषितमेतत् । तद्वचनं यथा—(नाट-
चन्द्रिकायाम्)

अन्येनानुक्तमप्यन्यो वचः श्रुत्वाैव गृह्येत् ।

इति किं भगवतीःयेतद् भवेदाकाशभाषितम् ॥ (ना० चं० १२२८)

विदाङ्करवाणि जानामि । परवानधीनः ।

केयमिति । गुग्गवनीयं सभा वच । मुग्ध रूपनामाहं वच । मुग्धो मूढः । पक्षे

आद्या ममाद्य शरणं शरणङ्गतानां
दत्तोत्सवस्य करुणां करुणार्णवस्य ॥ ४ ॥

(पुरस्तादवलोक्य) हन्त भोः, कृष्णपादारविन्दभृङ्गाः प्रसादं विद्यत ।
भवद्विधानामेव कृपाबलन्दनेनात्र निरातङ्गमुद्यतोऽस्मि । यतः-

शान्तमियः परमभागवतास्समन्ताद्
वैगुण्यपुञ्जमपि सद्गुणतां नयन्ति ।
दोषावलीमपरितापकतामृदूनि
ज्योतीषि विष्णुपदभाञ्जि विभूषयन्ति ॥ ५ ॥

(इति मूर्द्धन्यञ्जलिमाधाय)

वक्तु पारमहंस्यपद्धतिमिह भक्तिङ्गतानां हि यः
सिद्धानां भुवने बभूव सनकादीनां वृत्तीयः पुरा ।
साङ्गं भक्तिरसं रहस्यमधुना भक्तेषु सञ्चार्य-
न्नेक सौऽवततार विश्वगुरवे पूर्णाय तस्मै नमः ॥ ६ ॥

तदहं निरवयसंगीतविद्यायां विद्याधरी नाननीयां नटवृन्देश्वरी वृद्धां
रङ्ग सन्निधापयितुमिच्छामि ।

मुग्धः सुन्दरः । 'मुग्ध. सुन्दरमूढयो'रिति धरणिः । अत्यन्तासम्भावनायां बद्ध-
द्वयम् । तदपि गुरौ यो गौरवरतेन । कीदृशेन ? गुरुरातिशयेन । जितोऽस्त्यधी-
नोऽस्मि । तथा च गुरोराज्ञाधीनस्मिन् प्रकृतोऽस्मि । तत्र किं शरणं तत्राह-शरण-
ङ्गतानां दत्तोत्सवस्य यतः करुणाऽर्णवस्य गुरोर्मन सम्बन्धे आद्या या करुणा
सैवाद्य शरणं रक्षिता । 'शरणं गृहरदित्रो'रित्यमरः । आद्यौ करुणाद्गुरोरा या
पश्चादाज्ञा कृता सैव शरणमित्यर्थः ॥ ४ ॥

अत्र ललितमाधवारपनाटककरणे निरातङ्गं निरातङ्गमुद्यतोऽस्मि ।

शान्तेति । यतो हेतोर्भागवता वैगुण्यपुञ्जं सद्गुणतां नयन्ति ज्योतीषि
नक्षत्राणि कर्तुमि । दोषावलीं रात्रिपङ्क्तिम् । भक्ताः दोषधेर्भाञ्जि विभूषयन्ति ।
यथा नक्षत्राण्यप्यपरितापकतां शान्तिरिणतया मृदूनि तथा भक्ताः शान्तमियः ।
ज्योतीष्यपि विष्णुपदभाञ्जि । विष्णुपदोऽन्ताराताः । तथा भक्ताश्च विष्णोर्धर-
भाजः । अर्धरत्नेपेण शब्दरत्नेपेण चोपमा ॥ ५ ॥

वक्तुमिति । य इह भुवने पारमहंस्यपद्धतिं यशुं सिद्धानां सनकसमन्न्दन-
सनातनमनाशुनारागां मय्यं वृत्तीयः सनातननामा पुरा बभूव । न एवः सनातनः
भक्तिरसं भवतेषु सञ्चारयन् सञ्चारयितुमवततार ॥ ६ ॥

माननीया वृद्धा मुग्धा रष्ट्रे रङ्गमूर्त्ता सन्निधापयितुमिच्छामि यतो निर-

(प्रविश्य नदी)

नदी—बच्छ, रंगमंडलसंविहाणे संपदं अणहिणिइह मणीसहि ।
[वत्स, रङ्गमंडलसंविधाने साम्प्रतमनभिनिविष्टमनीपास्मि ।]

सूत्रधारः—आर्ये, किमित्येवमुच्यते । पश्य पश्य ।
चकास्ति शरदुत्सवः स्फुरति वैष्णवानां समा
चिरस्य गिरिरुद्गिरित्यमलकीर्तिधारां हरेः ।
किमन्यदिह माधवो मधुरमूर्तिरुद्धासते
तदेव परमोदयस्तत्र विशुद्धपुण्यत्रियः ॥ ७ ॥

नदी—बच्छ, महाणुद्वाअत्रणव्वसणसंभुद्वा एसा मह आदंगसिखला
ण कलु लोअचरिआसाहारणी । [वत्स, महानुभावव्यसनसम्भूतैषा मे आतङ्क-
शृङ्खला न ललु लोकचर्यासाधारणी ।]

सूत्रधारः—आर्ये, नियतमनैकान्तिकानि भवन्ति महानुभावानां
व्यसनानि । तथा हि—

त्रिपिनं यदि वा दिगन्तराणि त्रिदिवं वा गमितं रसातलं वा ।
स्वपदान्तिकमानयत्यवश्यं भगवान् भक्तजनं न मौक्तुमीष्टे ॥ ८ ॥

वचनहीनविद्यायां विद्याधरीमनिन्द्यसद्गीतविद्यायां निपुणामिति ।

चकास्तीत्यादिना प्रत्युत तत्र विशुद्धपुण्यत्रियः परमोदय एव चिरस्य
चिरकालं व्याप्य गिरिरुद्गिरित्यमलकीर्तिधारासुस्तरति । अत्र प्रस्तावनायां भारती-
वृत्तिरचिता । सा चतुरङ्गिका । 'प्ररोचनामुखं चैव वीथीप्रहसने तथेति' । तत्र
'चकास्ति शरदुत्सव' इति प्ररोचनेयम् । यथा—(नाटकचन्द्रिकायाम्)

“देशकालकथानाट्यसभ्यादीनां प्रसंसया ।

श्रोतृगगानुन्मुञ्जीकरः कथितेयं प्ररोचना ॥” (ना० चं० ११९)

अत्र शरदिति काटस्य, वैष्णवानामिति सभ्यानां, गिरिरित्यादिना देशस्य,
अमलकीर्तिधारामित्यनेन कथायाः, किमन्यदिद्यादिना नाट्यस्य नायकस्य च
प्रसंसया श्रोतृगगानुन्मुञ्जीकरफल्गुना प्ररोचना उपस्थिता कुतस्ते मनसोऽनभि-
'निवेशतेति भावः ॥ ७ ॥

महानुभावानां व्यसनानि निप्रतं^२ सदानैकान्तिकानि अनित्यानि भवन्ति ।
अत्र भगवतो वात्सव्यमेव हेतुमाह—त्रिपिनमिति । भगवान् । भक्तजनं स्वपदा-
न्तिकमवश्यमानयत्यनेन मौक्तुं स्वक्तुं नेष्टे इत्यनेन च त्रिपिनादिषु स्थिति-
रूपव्यमनमनित्यमनस्तवाप्यात् शृङ्खला न स्थिरतरेति ॥ ८ ॥

नटी—पुत्रं, सच्च भणसि । तद्वि सिणेद्वाणं क्वु विवेअहारिणी
पइत्ति त्ति मुद्धम्हि । [पुत्र, सचं भणसि । तथापि स्नेहाना खलु विवेक-
हारिणी प्रवृत्तिरिति मुग्धास्मि ।]

सूत्रधार — आर्ये, कथय कुत्र निवद्धस्नेहासि ?

नटी—पुत्र, अत्थि चारणउल्लणंणो को धि कलानिही णाम [पुत्र,
अरित चारणकुलनन्दन कोऽपि कलानिधिनाम् ।]

सूत्रधार.—कस्त न जानीयात् । यत्.—

वस्ताण्डववीधिपण्डिनो गुणराली नवयोवनोन्मुखः ।

प्रथितो भुवि सद्गराद्गणे रिपुभद्राद्घुरधीः कलानिधिः ॥ ९ ॥

नटी—विहिणो आणुउल्लेण उरत्थिदा णित्तिणीयुद्धीए मए संभाइदा
ताराणाम लोइत्तरा कण्णआ तस्स दादु सकप्पिदा । [रिधेरानुक्खवेनो-
पस्थिता नप्प्रीयुद्धया मया सम्भाजिता तारा नाम लोकोत्तरा कन्यका तस्मै दातुं
सङ्कल्पिता ।]

सूत्रधार.—

लोके धिकारभिया विधिस्तथा साधुवादलोभेन ।

मिथुन मिथोऽनुरूप घटयति दुर्घटमपि प्रसभम् ॥ १० ॥

नटी—ण क्वु अहिलसत्तेण देसाहिआरिणा चिलादराएण णचवण-
विलोहणच्छलादो कलानिहिं आआरिअ इमस्स पराद्धो अङ्करीसी-
अदित्ति । [एनां खरभित्पता देशाधिकारिणा किरातराजेन नर्तनविलोकन-
पद्धतेन कलानिधिमाचार्यास्य पराभवोऽप्यवसीयते इति ।]

सूत्रधारः—आर्ये मां ज्योतिर्दिदं विद्धि । तदद्य वर्तमानलग्नानुसरेण
सत्त्वं ते वर्णयामि । ('विमृश्य) ('सहर्षम्)

नटता किरातराजं निहत्य रङ्गस्थले कलानिधिना ।

रामये तेन त्रिधैयं गुणयति ताराकरमरणम् ॥ ११ ॥

वरेति । चारणः नटः । 'उपदेवे चारण' स्यादाभीरेऽरि नटेऽपि च' । ममरा-
द्गणे युद्धभूमी रिपोर्भङ्गे मारणे उद्घुरधीः उद्धुरधीः ॥ ९ ॥

तारात्र राधिका कलानिधिः श्रीकृष्णः । लोके इति । विधिः धिकारभिया
साधुवादलोभेन च दुर्घटं मिथुनमपि घटयति । प्रसभ इत्याह ॥ १० ॥

एनां राधिकाम् । किरातराजेन यमेन । आचार्यं आहूय । नटतेति । नटता

१. इति विमृश्य—य० । २. (सहर्षम्) हन्त ! मा ते चिन्ताभूत्—इति
य० पु० अधिपम् ।

(नेपथ्ये)

हन्त ! राधामाधवयोः पाणिबन्धं कंसभूपतेर्भयादभिव्यक्तमुदाहर्तु-
मसमर्थो 'नटता किरातराज'मित्यपदेशेन बोधयन् धन्यः कोऽयं चिन्ता-
विकलयां मामाश्वासयति ।

सूत्रधारः—(नेपथ्याभिमुखमालोक्य) पश्य पश्य ।

अम्बा सान्दीपनिमुनिपतेरत्र शिष्येति साध्वी

याना लोके परिचयमृषेः बह्वकीबह्वभस्य ।

कासश्रेणीधवलचिह्नुरा व्याहरन्तीह गार्गी

रङ्गे धन्या प्रविशति पुरः सम्भ्रमात् पौर्णमासी ॥ १२ ॥

तदेहि तूर्णमुत्तरभूमिकां भद्रोतु प्रयावः । (इति निष्क्रान्ती) ।

प्रस्तावना ।

कलानिधिना रङ्गस्थले किरातराजं निहत्य ताराकरग्रहणं विधेयम् । हे गुणवति
गुणशीले । भारतीवृत्तेरामुत्तान्तर्गतबोध्या उद्घात्यकमिदम् । यथा—

पदानि स्वगतार्थानि तदर्थगानये नराः ।

योजयन्ति पदैरन्यैस्तदुद्घात्यकमुच्यते ॥ (ना०चं० । २६) ॥ ११ ॥

हन्त इत्यादि पौर्णमासीवाक्यम् ।

अम्बेति । सान्दीपनिमुनिपतेरम्बा माता बह्वकीबह्वभस्य नारदस्यपुत्रेः शिष्या
पौर्णमासी रङ्गे नाट्यस्थले प्रविशति । कीदृशी ? कासश्रेणीति । कास इति ख्या-
तस्य पुत्रश्रेणीव शुबलवेदा गार्गी व्याहरन्ती कथयन्ती ॥ १२ ॥

उत्तरकाले कर्त्तव्यां भूमिकामुत्तरभूमिकाम् । आमुत्तमेवात्र प्रस्तावना । यथा
नाटकचन्द्रिकायाम्—

सूत्रधारो नटीं व्रूते स्वकार्यं प्रति युविततः ।

प्रस्तुताद्येपि चित्रोक्त्वा यत्तदामुत्तमैरितम् ॥

यदामुत्तमिति प्रोक्तं सैव प्रस्तावनोच्यते । (ना०चं० । २०-२१)

तथा

अर्थस्य प्रतिपाद्यस्य तीर्थं प्रस्तावनोच्यते । (ना०चं० । १४)

तीर्थमवसरः । अत्र ललितमाधवे पद्ममन्धीनां मध्ये प्रथमं सुखमन्धिमाह ।
मुत्तादिमन्धीनां उच्यन्ति नाटकचन्द्रिकोक्तानि ज्ञेयानि । यथा—

एकैरुत्तरात्प्रवस्थाया प्रहृत्या चैकैर्या ।

योगः सन्धिरिति ज्ञेयो नाट्यविद्याविशारदैः ॥ (ना०चं० । ३०)

तत्र पद्यथा प्रकृतिः । यथा—

(तत प्रविशति यथानिर्दिष्टा पौर्णमासी)

पौर्णमासी—(हन्त ! राधामाधवयोरित्यादि पठित्वा) वत्से गागि,
श्रूयताम्—

कृष्णापाद्गततरङ्गितद्युमणिजासम्भेदवेणीकृते
राधाया स्मितचन्द्रिकासुरधुनीपूरे निपीयासृतम् ।

धीज विन्दु पतावा च प्रहरी कार्यमेव च ।

पाद्मविष्यत् कथायास्तु प्रवृत्ति पञ्चधा स्मृता ॥ (ना०च० । ६१)

अथ पत्रावस्था ।

कार्यस्य पञ्चधावस्था नायनादिक्रियावशात् ।

आरम्भयत्नप्राप्त्याना मित्रानासिफलामा ॥ (ना०च० । ४१)

अथ सन्धि ।

सुरप्रयोजनवशात् कथाद्धाना समन्वये ।

अवान्तरार्थसम्बन्ध सन्धिस्तन्धानरूपत ॥

सुखप्रतिमुखे गर्भविमर्शाद्युपसदति ।

पञ्चैते सन्धयस्तेषु सुखलक्षणमुच्यते ॥ (ना०च० । ४५ ४६)

धीनप्रवृत्तेरात्मभावस्थया योगो सुखसन्धि । यथात्र प्रथमद्वितीययोरङ्कयो
वरिते सुखसन्धी निगूढो राधामाधवयोरनुरागबीजमुच्यते । धीनस्य लक्षण
यथा—

यत्तु स्वल्पमुपचित्त बहुधा विस्तृति गतम् ।

कार्यस्य कारण धीरैस्तद्धीनमिति पश्यते ॥ (ना०च० । ३२)

आधारम्भलक्षणम्—

सुधैर्मुत्पद्यफलोद्योगमत्र आरम्भ इ यते । (ना० च० । ४१)

अस्य द्वादशाङ्गानि । यथा—

उपशेष परिवर परिन्वासो विलाभनम् ।

युक्ति प्राप्ति समाधान विधान परिभाषना ।

उद्भेदभेदकरणा-यथा लक्षणमुच्यते ॥ (ना०च० । ४९ ५०)

अत्र प्रथमद्वितीययोरङ्कयोर्द्विहरणानि—तत इति । पौर्णमासी प्रविशति
पदरमागमाह च । राधामाधवयोरित्यादि किरातराभिपन्न पूर्णमित्यत्र पठि-
त्या । गार्गी गर्भमुने कन्या, ता सग्राभ्याह ।

कृष्णापाद्गतेति । राधाया स्मितचन्द्रिकेय मुग्धुनी गद्गा तरया पूरे प्रवाहे ।
कीदृशे ? कृष्णापाद्गततरङ्गितद्युमणिजा यमुना सत्त्वंकभेदन येनैकृतो भोग्याधरयो-
ररगिर्भेद सरस्वत्या मिलनात् त्रिवर्णीकृते । गद्गायमुनासरस्वतीना सद्गमरूपे

अन्तस्तोपतुपारसम्प्लवलवङ्गालीढतापोधयाः

क्रान्त्वा सत्र जगन्ति सम्प्रति वयं सर्वोद्भ्रममध्यास्महे । १३ ॥

गार्गी—अज्जे, अहिमण्णुणा राहीए उव्वाहो तुए च्चे अ कारिदो ता कित्ति पुणो वि हरिणा समं अहिलसिञ्जइ ?

आर्ये, अभिमन्युना राधाया उद्वाहस्वयैव कारितस्तरमात् किमिति पुनरपि हरिणा सहाभिलष्यते ?]

पौर्णमासी—पुत्रि, मायाविवर्तोऽयं न चेद्विरिञ्चचेर्वरामृतेन समृद्धैर्विन्ध्यनगतपःप्रसूनैर्गुम्फितां माधवद्वन्द्वेदुरताकारिमाधुरीमकरन्दां राधिकावैजयन्तीं कथं पृथग्जनः पाणौ कुर्यात् ?

गार्गी—केरिसं तं वरामिअं ? [कीदृशं तद्वरामृतम् ?]

पौर्णमासी—त्वदभीष्टमेव धूर्जटित्थिरजामातृकं विन्ध्यगुणविस्मापितभुवनं भविता तव बालिकायुगलम् ।

त्रिवेण्याम् अमृतं तिपीय वयं सर्वोद्भ्रममध्यास्महे । कीदृशाः ? अन्तःकरणस्य तोप एव तुपारा हिमकणास्तस्य सम्प्लव-लवेन स्नानलवेन व्यालीढो नाशितः ताप-समूहो येषान्ते । श्रीराधायाः—स्मितसुधाप्रसरसमय एव तत्र श्रीकृष्णस्य कटाक्ष-पातस्तज्जन्यसम्प्लवतोप एव मौक्तमुग्धं तद्दर्शनमेवामृतपानं नत्वन्पम् । अन्येषां त्रिवेणीजलपानस्नानादिना सुखमपवैकुण्ठादिस्थितिरेव सर्वोद्भ्रमस्थितिरिति मतम् । अस्माकन्तु राधाकृष्णयोः सानुरागस्मितकटाक्षाद्यनुभव एवेति भावः ।

मुखसन्धेरुपक्षेपं नाम सन्ध्यङ्गमिदम् । यथा—

उपक्षेपस्तु बीजस्य सूचनं कथ्यते युधैः । (ना० खं० । ५०)

अत्र राधाकृष्णयोरनुरागबीजसूचनमुपक्षेपः ॥ १३ ॥

माया विवर्तोऽयमिति । मायासद्वेनात्र योगमायैव गृह्यते । राधाया उद्वाहस्वयैव कारित इति गार्ग्योक्त्वा निर्गमितम् । योगमायायाः कृष्णस्य समीपे सदैव स्थिरत्वं सर्वमत्रसिद्धम् । ग्रन्थकर्त्रापि अत्रैव ग्रन्थे विद्यमानमाधवोऽज्यलनीलमणिग्रन्थयोरारम्भे परिसमाप्तौ च सर्वत्र कृष्णस्योपपत्तिस्त्वबोधकलीलायाः अभिमन्योः पतिस्त्वबोधकलीलाया एव वर्णनं कृतम् । श्रीशुकदेवगोस्वामिनापि देवपि-प्रह्लर्षिराजर्षीणां सुभामभ्ये तथैव लीलादिकं कथितम् । तस्माद् राधास्वरूपे स्व-भिमन्योरेव पतित्वं सत्यभामास्वरूपे तु कृष्णस्य पतिस्त्वमित्येतद्ग्रन्थत्रात्पर्यं सर्वत्रैव व्यक्तं विचार्य बोध्यम् । त्रिरिञ्चचेर्वरामृतेन समृद्धैर्विन्ध्यस्य तपःप्रसूनैर्गुम्फितां राधारूपवैजयन्तीं पृथग्जनोऽन्यो जनः श्लेषेण विवर्गः । 'विवर्गः पामरो नीचः प्राकृतश्च पृथग्जनः' ।

कीदृशं तद्वरामृतम् । हे विन्ध्यनग तव बालिकायुगलं भविष्यति कीदृशम् । धूर्जटोत्यादि । पूर्वदिग्दशैवः । 'जामाता वहभे सूर्यावसे च दुहितुः

गार्गी—मुत्तं उत्तिअ । कण्णआ उण कहं विन्ध्यस्स अहिट्ठा संवुत्ता ।

[युक्तमुत्तम् । कन्यका पुनः कथं विन्ध्यस्याभीष्टा संवृत्ता ।]

पौर्णमासी—जामातृसङ्गवर्धितस्य गौरीपितुर्गिरीन्द्रस्य विस्पद्वया ।

गार्गी—अम्महे सगोत्तुक्करिसं सोढुं एसो ण वयमो । जं पुरा मेरुं जेतुकामो वि कुंभजोणिं समाणिअ उण ण वट्ठिदो ।

[धारचर्यम् ! सगोत्रोत्सर्पं सोढुमेव न क्षमः । यत् पुरा मेरुं जेतुकामोऽपि कुम्भयोनिं समान्य न पुनर्वर्द्धितः ।]

पौर्णमासी—बाढमीहगेव स्वभावो मनस्विनाम् ।

गार्गी—केण राहिआ विज्झादो गोडल लट्ठिदा ? [केन राधिका विन्ध्यतो गोबुल लम्बिता ?]

पौर्णमासी—जातहारिण्या पूजनया ।

गार्गी—(सभयम्) अज्जे, जातहारिणीहिं वस्तु बालआ भुंजअत्ति ता दिट्ठिआ उव्वरिदा पल्लाणी । [धार्पं, जातहारिणीभिः स्तु बालका भुज्यन्ते तद्विष्टयोर्वरिता कल्याणी ।]

पौर्णमासी—पुत्रि, लोकोत्तराणां कुमाराणां संहाराय कुमारीणां पुनरपहारायैव कंसेन सा नियुक्ता ।

गार्गी—कहं एत्थ उद्धम्मिह रण्णा पउत्तं ? [कथमत्रोभयस्मिन् राज्ञ प्रवृत्तम् ?]

पौर्णमासी—देव्या देवकीबालिकायाः व्याहारेण ।

गार्गी—पेरिसो घाहारो ? [वीर्यतः व्याहारः ?]

पौर्णमासी—

यस्तुङ्गेन पुरोत्तमाङ्गमहरचक्रेण ते सङ्गरे

यं घृन्दारकघृन्दवन्दितपदद्वन्द्वारविन्दं विदुः ।

पत्नी' । पुत्रं स्ववत्या कन्यया कथं विन्ध्यस्य अभीष्टा संवृत्ता ? जामात्रा वर्धितस्य गिरीन्द्रस्य हिमालयस्य विस्पद्वया प्रतिस्पद्वया ।

अम्महे धार्धर्यम् । धात्र पौरागित्री कथा—सुमेरं जेतुकामो विन्ध्यो वयर्द्ध । ततो देवताप्रेरितोऽगस्त्यो विन्ध्यनिरटे गतस्तं दृष्ट्वा भूसौ मरुतकं एवाऽसौ ननाम । ततोऽगस्त्येनोक्तम्—यापदहं पुनर्नापारये तावदेवं तिष्ठ । सोऽपि गुरो-राज्ञयाऽद्यापि तथैव तस्थी ।

लम्बिता प्रापिता । जातहारिण्या पूजनया । लोकोत्तराणां कुमारीणां पुनरपहारायैव कंसेन सा नियुक्ता । कथमिति । उभयस्मिन् कुमाराणां संहारे कुमारीणांमाहरणे च प्रवृत्तम् ।

यस्तुङ्गेनेति । यः पुरा तुङ्गेन चक्रेण ते उत्तमाङ्गं मरुतकं सङ्गरेऽहरत् । यं

आनन्दामृतसिन्धुभिः प्रणयिनां सन्दोहमान्दोलयन्
प्रादुर्भावमविन्ददेप जगतीकन्दोऽद्य चन्द्रोदये ॥ १४ ॥

किञ्च,

माधुर्यैर्मुदिता मदप्यधिगुणैः श्वो वा परश्वोऽथवा
गन्तारः क्षितिमण्डले प्रकटतामश्रौ महाशक्तयः ।
वृन्दिष्टे गुणवृन्दमन्दिरतया तत्र स्वसाराबुभे
राजेन्द्रो भविता हरस्य च जयी पाणौ गृहीता ययोः ॥ १५ ॥

गार्गी—का पउत्ती दुदिआए बहिणीए ? [का प्रवृत्तिर्द्वितीयाया
भगिन्याः ?]

पौर्णमासी—

रक्षोघ्नमन्त्रकृतिनाद्रिपुरोहितेन
वित्रासविक्लवमतेः समनुद्रुतायाः ।
आद्या ततः करतलान् किल पूतनाया
नद्याः प्लवे परिपपात विदर्भगायाः ॥ १६ ॥

गार्गी—अज्जे, दुड्वाससो' वरेण उप्पण्णा विसभाणुणो ओरसी
कण्णा राहिति क्हं सञ्चण्णो वि तादो भणादि ? [आर्ये, दुर्वाससो वरेणो-
स्पन्ना वृषभानोरौरसी कन्या राधा इति कथं सर्वशोऽपि तातो भगति ?]

देववृन्दवन्दितपदं विदुः । 'वृन्दारकः सुरभ्रष्टे मनोज्ञेऽपि च वाच्यवत्' । जगत्याः
कन्दो मूलः स एव चन्द्रोदयसमयेऽद्य प्रादुर्भावमविन्दत् ॥ १४ ॥

माधुर्यैरिति । अश्वौ महाशक्तयः श्वः परश्वः प्रकटतां गन्तारः कीदृशाः ?
माधुर्यैरथवा मत् मत्तः सकाशादप्यधि अधिका ये गुणास्तैः मुदिताः । 'मन्माधु-
र्यविडम्बिदिव्यसुपमा' इत्यपि पाठः । तत्रैतानु मध्ये उभे स्वसारी भगिन्यौ राधा-
चन्द्रावलयौ गुणवृन्दमन्दिरतया वृन्दिष्टेऽतिशयमनोज्ञे ययोः । पाणौ गृहीता
राजेन्द्रो भविता । कीदृशाः ? हरस्य जयी । अश्वौ शक्तयश्च राधा-चन्द्रावली-
श्यामला-भद्रा-ललिता-विशाखा-पद्मा-शैब्याः ॥ १५ ॥

का प्रवृत्तिः कीदृशी प्रकल्पेण स्थितिर्द्वितीयायाः भगिन्याश्चन्द्रावल्याः ।

रक्षोघ्नेति । रक्षोघ्नमन्त्रनिपुणेन विन्ध्यपुरोहितेन हेतुना वित्रासविक्लव-
मतेः पलायितायाः पूतनायाः करादाद्या चन्द्रावली विदर्भदेशगतायाः नद्याः
प्रवाहे पपात ॥ १६ ॥

पौर्णमासी—

चन्द्रभानुवृषभानुरमण्योर्गर्भतः किल विकृत्य निनाय ।

बालिके कमलजार्धनया ते विन्ध्यदारजठरे हरिमाया ॥ १७ ॥

गार्गी—(साधयम्) किं विदुरेहि एदं जाणोअदि ? [किं विनृभ्यामेत-
ज्जायते ?]

पौर्णमासी—अथ किम् । स दुर्वासा कथं निजोपकारमनावेद्य विधा-
स्यतु ।

गार्गी—एदं सत्त्वं तु ए कथं विष्णाद ? [एतत्सर्वं त्वया कथं
ज्ञातम् ?]

पौर्णमासी—गुरोरुपदेशप्रसादेन येनाह राधायामासञ्जिनास्मि ।

गार्गी—एषा णिहराप रक्खसीए काडे' एका राहिआ तुए लद्धा ।
[नूनं निहताया राक्षस्या क्रोडे एका राधिका त्वया लब्धा ।]

पौर्णमासी— न चेच्चलमेकः राधिका पद्मप्राप्यपराः ।

गार्गी—(सविस्मयम्) का खलु ताए ? [का खलु ता ?]

पौर्णमासी—

राधासखीह ललिता ललितास्यचन्द्रा

चन्द्रावली सहचरी रुचिरा च पद्मा ।

भद्रा च भद्रचरिता शिवदा च शैब्या

श्यामा च धाममुदिता विदितास्तवेमाः ॥ १८ ॥

गार्गी—इमाओ केण गोइणं समपिदाओ ? [इमा केन गोपीभ्यस्स-
मविता ?]

पौर्णमासी—

कुमारीणामासा निभृतमभितः पञ्चमहं

विभज्याभीरीभ्यस्त्वरितमथ राधामधिगुणाम् ।

चन्द्रेति । कमलजार्धनया यक्षणां भार्धनया विन्ध्यपर्वणीगर्भं हरिमाया ते द्वे
कन्ये निनाय इति हेतोः चन्द्रभानो' कन्या चन्द्रावली वृषभानोश्च राधा ॥१७॥

किं विनृभ्या चन्द्रभानुवृषभानुभ्याम् इदं स्वपण्योर्गर्भान् विन्ध्यपर्वणीगर्भं
हरिमायया बालिकाद्वयं नीतमिति ज्ञायते ?

निजोपकार मम धरेण जाना कन्याः कथमन्यथा भवेद्विरयादिरमनावेद्य कथं
विधायतु । तस्माद् दुर्वासा सर्वं कथितमिति भावः । येन राधामहिमाज्ञानेन ।

कुमारीणामिति । कन्यापञ्चमहमाभीरीभ्यस्त्वरितं विभज्य हे जरति, तद

सुता ते जामातुर्जरति वृषभानोरिति मुदा

यशोदाया धात्र्यां रहसि मुखरायामघटयम् ॥ १६ ॥

गार्गी—फुडं राहीए दुदीआ सही विसाहा च्चेअ गोउलुपुण्णा ।

[स्फुटं राधाया द्वितीया सखी विशालैव गोकुलोत्पन्ना ।]

पौर्णमासी—नहि नहि । यदेपा कालिन्दीपूरेण वाह्यमाना जटिलया लेभे ।

गार्गी—ण जाणे णइपूरेण वाहिदा सा जेट्टा विंघकण्णआ केण लद्धा । [न जाने नदीपूरेण वाहिता सा ज्येष्ठा विन्ध्यकन्या केन लब्धा ।]

पौर्णमासी—भीष्मकेन ।

गार्गी—अवो, दोणं यहिणीणं विहठणआरिणीए भवित्त्वदाए णिट्ठु-
रदा' । [अहो ! द्वयोर्भगिन्योर्विघटनकारिण्या भवितव्यताया निष्ठुरता ।]

पौर्णमासी—पुत्रि, पुनस्सद्वसकारिण्यास्तस्याः कठणा चावधार्यताम् ।

गार्गी—कहं विअ ? [क्यमिअ ?]

पौर्णमासी—सैवेयं करात्तायाः नत्थो चन्द्रावली या खलु पाञ्चवा-
पिंकी गोवर्धनविन्ध्ययोः कन्दरावास्तव्येन जाम्बवता विन्ध्यवासिन्या
निदेशेन कुण्डिनादाकृष्टा ।

गार्गी—(स्वगतम्) सुदं मए तादमुहादो जं चंदहाणुप्पहु दीणं
कण्णआ भिस्मपहुदीणं कण्णआए एककतत्ता अवित्रिग्गहादीहिं भिण्णा
उजेअवेत्ति । ता यादमेक्क विग्गहदा सविहाणं माआआ च्चेअ प्पयंचिदं ।
होदु । पठ्ठादो जाणिस्सं । किं दाणि तस्स रहस्सस्स उट्ठंअणेण' ।
(प्रकाशम्) णूणं गोअट्टणादिगोएहिं चंदाअली पहुदीणं उज्जाहो वि
माआए णिव्वाहिदो । [भ्रुतं मया तातमुखतः यच्चन्द्रभानुप्रभृतीनां कन्यका
भीष्मप्रभृतीनां कन्यका एकतत्या अपि विप्रहादिभिर्भिन्ना पठेति । तस्माद्वाङ्मेक-
विप्रहतासंविधानं माययैव प्रपञ्चितम् । भवतु । परचाद् ज्ञास्यामि । किमिदानीं
तस्य रहस्यस्योद्घटनेन । (प्रकाशम्) नूनं गोवर्धनादिगोपैः चन्द्रावलीप्रभृतीना-
मुद्वाहोऽपि मायया निर्वाहितः ।]

जामातुर्दृषभानोः सुतेयमित्युक्त्वा मुखरायां राधामघटयम् ॥ १९ ॥

अवो दुःखे । द्वयोर्भगिन्योर्विघटनकारिण्या भवितव्यतायाः निष्ठुरता ।

तस्याः भवितव्यतायाः । कन्दरावास्तव्येन कन्दरामु वसता । कर्तरि तन्व-
प्रत्ययः । जाम्बवता कर्त्रा विन्ध्यवासिन्या देवकीपुत्र्या निदेशेन कुण्डिनात्
कुण्डिनपुराद् या आकृष्टानीता ।

पौर्णमासी—अथ किम् । पतिमन्याना वल्लभाना ममतानात्रावशेषा
कुमारीषु दारता । यदेषा प्रेक्षणमपि ताभिरतिदुर्घटम् ।

गार्गा—अदो ण क्लु अच्चरिओ ज अट्टवाण कण्हे गरिट्ठो अणु
राआ । [अतो न खलशाश्चर्यं यदृष्टानां कृणे गरिष्ठोऽनुराग ।]

पौर्णमासी—अष्टानामिति किमुच्यते । गोकुले कस्या खलु कुरङ्गी
दृशस्तत्र नानुराग ।

गार्गा—सच्च भणासि । ज दाणिं सदुत्तराइ सोलडाइ गाउल्लकणा
सइस्साइ

ममतामात्रेति । ममेव भायैत्वभिमानमात्रम् । यद्यमादृषा दर्शनमपि
ताभिरतिदुर्घटम् । एतास्तान् दृष्टुमपि न शक्नुवन्तीति भावः । एतदेवोक्तं
भद्रया दशमे—

यद्दाम्बुजाच्च तत्र पादतल रमाया

दत्तस्य क्वचिदुरण्यजनप्रियस्य ।

अस्मिन्म तद्यभृति नान्यसमस्तमद्

स्यात्तु श्वयाभिरमिता घत पारयाम ॥ (भा० ६० स्कन्ध०)

पौर्णमासीगार्गासजादेनेदमायात् यद्दुर्वाससो यरेण चन्द्रभानुषु या धी-
चन्द्रावली जाता वृषभानुषु या धीराधा जाता । मङ्गलो यरेण विन्ध्यचन्द्रपत्न्या
रुक्मिणी सत्यभामा च जाता । राधामत्यभामयोस्तत्रैत एवैककथनानन्तर
विप्रहादिभि भिन्ना ह्यसुक्त्वा पुनरेकविप्रहतासविधान भाययैव प्रपञ्चितमिति
कथनाद् मङ्गल प्रार्थनाया चन्द्रभानुवृषभानुरमण्योर्गर्भतो विदृष्य चन्द्रावलि
राधिरे ते यात्रिक हरिमाया विन्ध्यदारनठरे निनाय इति कथनाच्च देवकीगर्भाद्
रोहिणीगर्भे सङ्गर्भस्य नयनमिव चन्द्रावलीराधयोर्मातृगर्भाद् विन्ध्यपत्नीगर्भे
नयनमिति । ततस्तु समस्तग्रन्थतापस्यादिदमायास्यति यन्नन्दनन्दन यसुदेव
नन्दनस्य प्रवेशमिव राधाया सत्यभामाया चन्द्रावल्या रुक्मिण्या प्रवेशः । तत
सत्यभामाया सह मिलित्वाया राधया एते यस्तु श्रीकृष्णेन सह विहासदिकञ्च ।
तत श्रीकृष्णस्य मधुरागमनममये सैव योगमाया राधिकृत सत्यभामा वृष
कृत्वा यमुनाप्रवेश सूर्यलोकगमन तस्माद् द्वारिकागमनादिक सत्यभामाया एव
कृतवती नन्दनन्दनराधिकादानां प्रभूमण्डले स्थितादिकञ्च । इत्यमे सर्वं
व्यक्तं भविष्यति ।

अचरो महारष्ट्रीभागायां शौरसेन्याच्च अचरिभ । चन्द्रावल्यादिरुचानां

‘कात्यायानि महाभागे’ महायोगिन्यधीश्वरि ।

नन्दगोपमुतं देवि पतिग्मे कुरु ते नमः ॥’

एदं मंतं जवन्ताइं १पंचेहि चंद्राअलीपहुदीहि संगमिउण चंडिअं अचंचनि । [मत्वं भगति । यस्माद्दिदानां शतोत्तराणि षोडशगोकुलकन्या-सहस्राणि ‘कात्यायानि...’ इदं मन्त्रं जपन्तीभिः पत्रभिरचन्द्रावलीप्रभृतिभिः सह-मध्य चण्डिकामर्चयन्ति ।]

पौर्णमासी—

सा कामान् परिचरिता कुमारीकाभिः

कामाख्या वितरति कामरूपदेवी ।

इत्येनां व्रजहरिणीदशामुपास्ते

वर्णोऽयं गुणवति गर्गभाषितेन ॥ २० ॥

गार्गी—केण सूराराहणे राही णिउत्ता ? [कंन सूर्याराधने राधिका नियुक्ता ?]

पौर्णमासी—तव तातेनैव ।

गार्गी—अज्जे, सुदं मए ताइमुहादो जं कण्णाणं भाइणा कतेण संगमो विप्पओअं उप्पादेइ ति । [आयं, श्रुतं मया तातमुवात् यत्कन्यानां भाविना कान्तेन मद्गमो विप्रयोगमुत्पादयिष्यतीति ।]

पौर्णमासी—वत्से, सम्यगिदमुक्त्वा । तेन मयापि ते किशोरिका शिरो-रत्ने निरोद्धुमभिमन्युगोवर्द्धनयोजनन्यौ जटिला ३भारुण्डेऽतिनिर्वन्धेन । नियुक्ते ।

गार्गी—कइं दुवे सोअरे तुम ण संघट्टेसि । [कथं द्वे सोदरे त्वं न सद्दृश्यसि ।]

केवलं चण्डिकाचर्चनमेव शतोत्तरषोडशसहस्रागन्तु कात्यायनोत्पादिपाठपूर्वकमर्च-नमिति भेदः ।

सा कामानिति । सा कामाख्या कामरूपदेवी कुमारीकाभिः परिचरिता कामान् वितरतीति हेतोः हे गुणवति, एनां देवीं व्रजसुन्दरीणां वर्गः उपा-स्ते ॥ २० ॥

भाविना कान्तेन श्लोकृष्णेन । विप्रयोगं वियोगम् । ते राधिकाचन्द्रावलयौ । निरोद्धुं वर्द्धिगमनादिकरणेऽतिनिर्वन्धेन नियुक्ते कृते । न सद्दृश्यसि न सद्भा-

१. महामाये-व० । २. पंचेहि-व० ।

३. भारुण्डनिर्वन्धेन—अ० ।

पौर्णमासी—सदा सञ्चरता दुष्टकमचराणा वितर्कशङ्कया ।

गार्गी—ण अणुह्रस्व अपुत्र युत्तन्त अणो को विनणो जाणेइ ?

[नन्वनुरूपमपूर्वं वृत्तान्तमन्य कोऽपि जनो जानाति ?]

लपसि । श्रीगधादीनां विगतप्रकरणे स्वरूपद्वयेन प्राकट्यादिक कविनिमित्त तु स्पुटमेव । तत्र शास्त्रप्रसिद्ध प्रमाणमपि श्रीराधातन्त्रे यथा—

विन्ध्यसैलप्रसूता च कीर्तिका प्रसूता तथा ।

द्वयोरेवात्र प्राकट्य लीला च द्विविधा मता ॥

अथ भाद्रपदे शुभला चाष्टमी स्वातिसयुता ।

तत्र जाता महालक्ष्मी कीर्तिकागर्भसम्भवा ॥

राधा तु द्विविधा जाता स्वयरूपा च स्वांशिनी ।

कीर्तिकागर्भजाता सा विन्ध्याचलनिवासिनी ॥

तात्पर्यार्थमिदं कीर्तिना स्वयं रूपा विन्ध्यजा 'अशरूपा इति । स्मन्द पुराणे च—

कैशोरे गोपकन्यास्ता यौवने राजकन्यका ।

भूत्वा देवान्ना सर्वा जनयन्ति हरेमुदम् ॥ इति ।

या कैशोरे गोपकन्यास्ता एव यौवने राजकन्यका इत्यनेनापि द्वयोरेकत्वता स्थापिता । तथा च राधिकादिगोपीना प्रसासभेदा एव सत्यभामादिमहिव्य अन्यथा एतद्ग्रन्थकृत्प्रभृतिमहानुभावाद्यनेकाचार्यैस्तथा प्राचीनाचार्यैरपि शास्त्र-युक्ति^३ आसवावयानुभावादिभिर्भगवद्विग्रहनामधामलीलादीनां नित्यत्वेन संस्थापितं कथं सुमद्गतं स्यात् । अतएव श्रीयुत^४ चण्डिकावर्तिट्टकुरचरणैरपि दशमस्कन्धगीतायां कसवधान्तर श्रीमजरात्रय प्रजागमनसमये श्रीकृष्णवाच्योपरि श्रीकृष्णस्य तथा मजवासिनाश्च प्रसासद्वयमेव निर्द्धारितम् । मजवासिनामेकप्रसास(र)स्तु श्रीकृष्णेन सह पूर्ववत् नानालीलां कुर्वन् विलम्बयेव प्रसासान्तरेण तु धाकृष्ण-विरहशीतानामुद्धवेन सह सवाद कुरचेग्रगमनादिश्च (यथा) सुमद्गतं (त) स्यात् तथा शास्त्रयुक्तावादिभिर्निर्णीतम् । एतदथ ग्रन्थकर्त्रापि भागवतामृते स्थितम् । यथा—

सदानन्तं प्रसासौद्य लीलाभिश्च स दीप्यति ।

आश्रयमेकदैवप्र वर्तमानान्यपि भ्रुषम् ॥

परस्परमलं वृत्तस्वरूपाण्येव सर्वथा ॥ इति ।

१ जार्ताशा—प० । २ अशानारूपा—अ० । ३. वावयानुभावादि—अ० ।

४. चण्डुचरणै—अ०

पौर्णमासी—नहि नहि । किन्तु मद्रुपदेशादेव केवलं हरिरामयोर्जनन्यौ जानते ।

(नेपथ्ये)

मञ्चादुत्तिष्ठ पद्मे मुकुटविरचनं मुञ्च पिच्छेन भद्रे
श्यामे दामानुबन्धं परिहर ललिते पिण्डि माजागुडानि ।
शारीपाठाद्विशारवे व्युपरम कबरीसंस्क्रियां मुञ्च शैव्ये
पूर्वा वेवेष्टि काष्ठां सुरभिखुरपटीपांसुपिष्टातपुञ्जः ॥ २१ ॥

पौर्णमासी—पश्य पश्य ।

हरिमुद्दिशते रजोभरः पुरतः सङ्गमयत्यमुं तमः ।

व्रजवामदृशां न पद्धतिः प्रकटा सर्वदृशः श्रुतेरपि ॥ २२ ॥

श्रीमङ्गावते च श्रुतदेवबहुलाश्वयोगृहे प्रकाशद्वयेन द्वारकायामष्टोत्तरशत-
पेङ्गसहस्रमहिषीणां गृहे प्रकाशवाहुल्येन रासेऽनन्तमजसुन्दरीभिः सहानन्त
प्रकाशेन लीला व्यक्तमेवास्तीति ।

एतद्ग्रन्थानुसारेण तु कीर्तिकामर्भतः कन्यामाकृष्य विन्ध्याचलपत्न्या गर्भे
नीतां पूतनया पुनरानीतां तामेव पौर्णमासी मुखराहस्ते ददौ । कीर्तिकामर्भजा-
तायां स्वयं रूपायां या प्रविष्टा सैव सत्या रूपेण द्वारकायां गता । अत्रैव पद्मे
दशमाङ्के च सविशेषं वक्ष्यति यथा भागवतामृते नन्दनन्दनवसुदेवनन्दनस्य
प्रवेशः ऋधितः इति दिक् ।

श्रीकृष्णप्रेयसीनां जन्मतत्त्वमुक्त्वा व्रजलीलां परकीयाभावेन वर्णयन् आदौ
सायं गतां लीलामाह—नेपथ्ये इति । अत्र शास्त्रप्रसिद्धं—‘प्रातः व्रजादाव्रजतश्च
मायम्’ इति । अद्यगावतां फलमिदमित्यनन्तरं ‘वचने मजेशसुतयोरणुवेषुजुष्टं
यैवां निपीतमनु’रक्तकटाक्षमोक्षम्’ इत्यादि । कविनिर्मितन्तु—श्रीकृष्णतथ्येयसी-
राधादीनां सानुरागप्रेममयचेष्टावाग्विलासादीनां परममाधुर्यं यावदङ्कसमाप्तिः ।

मञ्चादिति । हे भद्रे मञ्चात् स्वर्वायास्सकाशादुत्तिष्ठ । कथं तत्राह—सुर-
भिखुरपुटीपांसुपिष्टातपुञ्जः गोशुररजोरूपगन्धचूर्णसमूहः पूर्वा काष्ठां दिशं वेवेष्टि ।
‘विष्टानः पट्टासक्तः’ । वनाद् गोष्ठे श्रीकृष्णागमनं गोशुररजोवेष्टिता पूर्वा दिक्
कथयतीति भावः । एवमप्येऽपि ॥ २१ ॥

हरिमिति । रजोभरः धूलसमूहः हरिमुद्दिशते । पद्मे रजोगुणाधिकः ।
तमोऽन्धकारः अमुं हरिं सङ्गमयति । पद्मे तमोगुणः । रजस्तमगुणयोः कृष्णोद्देशादौ
विरोधितया (वर्णनाद्) विरोधाभासो नामालङ्कारः । अतो गोपीनां पद्धतिः

गार्गी—(सस्त्रुतेन)

हियममगृह्य गृहेभ्य कर्पति राधा वनाय या निपुणा ।
सा नयति निस्त्रुथार्थी वरवशानकाकली दूती ॥ २३ ॥

(नेपथ्ये)

धन्ये कञ्जलमुत्तमनयनापद्मे पदोढाङ्गदा
सारङ्गिधनदेकनूपुरधरापालिस्त्रल मेखला ।
गण्डोद्यत्तिलकालवङ्गिकमले नेत्रापितालत्तना
मा धावोत्तरल त्वमत्र मुरली दूर कल कूजति । २४ ॥

गार्गी—णीलबररुद्धधारी फुरिदो गोवोडुचक्रवातेण ।
सिद्धगोमडलमहुरो माधुरचदो परिपफुरइ ॥ २५ ॥
[नीलाम्बररुचिधारी श्पुरितो गोवोडुचक्रवालेन ।
मितगोमण्डलमधुरो माधुरचन्द्र परिस्पुरति ॥]

पौर्णमासी—(मानन्दम्)

विभ्रन्नीलच्छविमत्रिपमामग्रहस्तेन यष्टि
जुष्टश्चोणीतटरुचिरसौ पीतपट्टाशुक्लेन

मार्गः सर्वदश ध्रुते कर्णस्य वदस्य चापि प्रकटा न गम्या न । सर्वदश इति
वेदस्य विनयण वा ॥ २२ ॥

हियमिति । या निपुणा काकलीरुपा दूती राधा वनाय या नेतु कर्पति ।
कीदृशी ? निस्त्रुथार्थी । निस्त्रुथार्थालक्षण यथा—

विन्यस्तकार्यभारा स्याद् यूनोरेकतरेण वा ।
युक्थयोभौ घटयेदपा निस्त्रुथार्था निगद्यते ॥

परिकर नाम सुगमगन्धमिदम् । तथा च—“धीजस्य बहुलीकारा ज्ञेय
परिकरो युधे ।” (ना० च० का० ५१) इति । अत्र वनासर्पणादिनाऽनुरागस्य
बहुलीकरणात् परिकर ।

धन्ये इति । धन्य इत्यादिना गोष्ठात् धीकृणागमन ध्रुवा दर्शनावगन
कृत्वाधनया च गती गमनोन्मुखी स्वयूधेधरी प्रति सर्गिणा वाक्य मुरलीकल यथा
स्यात्तथा दूरे कूजति । अत उत्तरल यथा स्यात्तथा माधव मा धाव ॥ २४ ॥

नीलेति । नीलरणागरे आकाशे रविधारी चन्द्र । धीकृणपत्र नील-
कान्तिपुत्र । मितगोमण्डल इति चन्द्रपत्रे श्वेताशुकमण्डले पत्र श्वेतगोमण्डलै-
मंशुर ॥ २५ ॥

विभ्रमिति । आभीरीणा प्रेमरुपलक्षणा विवर्तं धीकृण नीलरुद्रवि
मत्रिपमा सरला यष्टिमग्रहस्तेन विभ्रन् । नीलरुद्र ० नीलपट्टाशुक्लेन जुष्टा ध्रोगि

निन्दन्निन्दीवरमधिरलोत्सर्पिभिः कान्तिपूरै-
राभीरीणामिह विहरति प्रेमलक्ष्मीविवर्तः ॥ २६ ॥
तदावां यशोदामासादयावः । (इति निष्कान्ते ।)

अङ्कमुखम् ।

(ततः प्रविशति वयस्प्रैरुपास्यमानः कृष्णः)

कृष्णः—सखे मधुमङ्गल, पश्य पश्य ।
अतनुतृणकदम्बास्वादशैथिल्यभाजा-
मधिरलतरहंभ्वारम्भताम्यन्मुखीयम् ।
चटुलितनयनश्रीरावलिर्नैचिकीनां
पथिषु वलितकण्ठी गोकुलोत्कण्ठिताऽभूत् ॥ २७ ॥

मधुमङ्गलः—दिट्टिआ वच्छलाहिं सुरहीहिं कन्तारम्भमणखिलणए
एत्थ बम्हणे कालुण्णं विरइदं । [दिष्टया वत्सलाभिः सुरभीभिः कान्तारभ्रम-
णखिलोऽत्र ब्राह्मणे कारुण्यं विरचितम् ।]

रामः—पश्यत पश्यत ।

गत्या पुरस्त्रिचतुराणि जवान् पदानि
पश्चाद्विलोकयति हन्त तिरश्शिरोधि ।
यत्सोत्करादपि वकीमथने गरिष्ठ-
प्रेमानुबन्धविधुरं पथि धेनुवृन्दम् ॥ २८ ॥

तदस्य रुचिर्यस्य । सदा उच्छलद्भिः कान्तिसमूहैरिन्दीवरं निन्दन्
विहरति ॥ २६ ॥

अङ्कमुग्रमिति । अङ्कमुखलक्षणम् यथा (नाटकचन्द्रिकायाम्)—

यत्र स्यादङ्क एकस्मिन्नङ्कानां सूचनाखिला ।

तदङ्कास्यमिति प्राहुर्विज्ञार्थरूपापकञ्च यत् ॥ (ना० चं० का० २००)

अतन्विति । अतनुरतिशयं यत्तृणकदम्बभक्षणं तेन शैथिल्यभाजां नैचिकीनां
श्रेष्ठगयामावलिर्बलितकण्ठी तिर.कण्ठी सती गोकुलोत्कण्ठिताऽभूत् । विचारं नाम
नाटकभूपगमिदम् । तथा च—

‘विचारसर्वेकमाध्यस्य बहुसाधनवर्णनम्’ । (ना० चं० का० । १६९)

अत्रोत्कण्ठितवसाध्यस्य साधनानि तृणास्यादशैथिल्यादीनि । कश्चित्तु
‘विचारो युक्तिवाक्यैर्यदप्रत्यक्षार्थदर्शनम्’ इत्याह । अत्राप्येतदर्थोदाहरणम् ॥ २७ ॥

गत्वेति । यत्सोत्करादपि धीकृष्णे प्रेमकारणं धेनुवृन्दं पश्यतेति विषादहर्षा-
वेदोऽन यत्तः त्रिचतुराणि पदानि जवेन गत्या तिरःशिरोधि यथा स्यात्तथा पश्चात्-
स्थितं धीकृष्णं पश्यति ॥ २८ ॥

कृष्णः—(प्रतीचीमवेक्ष्य)

विचलितुमसमर्थं ह्योग्निं मुक्तप्रतिष्ठे

समयविपरिणामाद्दीर्घविस्त्रंसनेन ।

शिथिलतरकरेणालम्ब्य भाण्डीरचूडां

चरमगिरिशिखायां लम्बते भानुविम्बम् ॥ २६ ॥

रामः—पश्यत ।

विपुलोत्पालिकक्यूटैर्गिरिकूटविडम्बिभिर्निविडम् ।

वयमभजाम करीपक्षोदपरीतं ब्रजाभ्यर्णम् ॥ ३० ॥

तदा कालिन्दीमवगाढा प्रगाढपरिश्रान्तिमुत्सारयामः ।

(इति सखीभिः सह निष्क्रान्तः)

कृष्णः—सखे मधुमङ्गल, परय पश्य ।

द्रवन्नवविधूपलप्रकरदत्तपाद्यः शशी

सरत्नतरलोच्चलज्जलधिकल्पितार्घक्रियः ।

हरित्परिजनेरितस्फुटतरोद्बुपुष्पाञ्जलि

स्फुरत्तनुरुदञ्चितस्मररमोभिर्दग्मीलति ॥ ३१ ॥

मधुमङ्गलः—पिअवअस्स, कि 'एमिणा वराएण कलंकिणा चंद्रेण । पेवस लदाजालदरे णिकलांकाई सोलहचंदमडल-सद्दस्साई उग्मीलि-दाई । [प्रियवदस्य, किमनेन वरादेण कलङ्किना चन्द्रेण । पश्य लताजाटान्तरे निष्वलङ्गानि षोडशचन्द्रमण्डलसहस्राण्युग्मीलितानि ।]

विचलितुमिति । भानुविम्बं सूर्यविम्बं चरमगिरिरस्ताचलस्तरस्य शिखायां शिथिलतरकरेण करिणेन श्लेषात् हस्तेन भाण्डीराप्रमालम्ब्य लम्बते । कीदृशम्—मुक्तप्रतिष्ठे मुक्तावलम्ब्येऽवलम्बनशून्ये ह्योग्निं आक्रान्ते समयविपरिणामाद् धार्धन्याद् बलराहित्येन च विशेषेण चलितुमसमर्थम् ॥ २९ ॥

विपुलेति । उत्पालिका उपला इति प्रसिद्धस्य वृत्तः समूहो यत्र तैः विदोरा इति स्यात्तैर्निविडं ब्रजाभ्यर्णं प्रतनिकटवर्तिभूमिं करीवं पात्रार्धगोमयनिर्मितं तस्य चोदेन पूणेन परीतं वयमभजाम ॥ ३० ॥

अवगाढाः स्नानाः ।

द्रवमिति । शशी उग्मीलति । द्रवन्नवविधूपलश्चन्द्रक्रान्तमग्निस्तस्य समूहेन दत्तं पाद्यं यस्मै न हरितो दित्त एव परिजनास्तैरीरिता दत्ता स्फुटनरागामुद्बुप-रुपुष्पाणामञ्जटियैर्मै सः । उदञ्जिता उद्गता स्मररमस्य उमियैस्य वरभाद्रा ॥ ३१ ॥

कृष्णः—(समीच्य)—सखे, सम्यगात्थ । बहुधा साम्येऽपि बाढ-
मेकेन कर्मणा सुपितोऽयमोपधीशः । तथाहि—

नवनवसुधासम्बाधोऽपि प्रियोऽपि दृशां सदा
सरसिजवनीं म्लानां कुर्वन्नपि प्रभया स्वया ।
शुचिरपि कलापूर्णाऽप्युच्चैः कुरङ्गधरः शशी
व्रजमृगदृशां वक्त्रैरेभिस्सुरङ्गधरैर्जितः ॥ ३२ ॥

मधुमङ्गलः—भां वअस्स, जुत्तं उक्कण्णोसि जं दक्खिणेण कलंबकुहुं-
गस्स का वि आअट्टणमत्तं पढेदि । [भो वयस्य, युक्तमुक्कर्णोऽसि यदक्षिणेन
कदम्बकुञ्जस्य काष्पाकर्षणमन्त्रं पठति ।]

कृष्णः—

सेय दीव्यति शैव्या या पायिका विश्वपायिका ।
वेणुर्यद्विभ्रमारम्भे स्तम्भमालम्बते मम ॥ ३३ ॥
(इत्यग्रतो गत्वा सौसुवथम्)

तुम्बीफलस्तनीयं प्रवालसुपमाधरा कलोल्लसिता ।
अवति धृतिं मम भद्रा नवल्लवीं वल्लकी चास्याः ॥ ३४ ॥

ओपधीशश्चन्द्रः एकेन कर्मणा सुपितः ।

नवेति । नवनवसुधासम्बाध्वादिगुणैः साम्येऽपि सुरङ्गधरैः शोभनरङ्गधरै-
र्वक्त्रैर्मुखैः शशी जितः । शशी तु कुरङ्गधरः । कुरुद्रो मृगः । श्लेषेण कुत्सितरङ्ग-
धरः कलङ्कीत्यर्थः । साम्यमाह—नवनवसुधायाः सम्यक् बाधा चरणं वा यस्मान्
सः, दृशां प्रियः, स्वया प्रभया सरसिजवनी म्लानां कुर्वन् । कलाभिः अमादि-
पोढशकलाभिः पञ्चे वैदम्ब्यादिभिः पूर्णः । अतिशयं नाम नाटकभूषणमिदम् ।
तथा च ।

बहून् गुगान् कीर्तयित्वा सामान्यत्वेन संप्रितान् ।

विशेषः कीर्यते यत्र ज्ञेयः सोऽतिशयो बुधैः ॥ (ना० चं० वा० । १७२)

अत्र मुखचन्द्रयोः सुधासम्बाधावादिमामान्यगुणकीर्तनानन्तरं मुखे सुरङ्गत्व-
कीर्तन विशेषः ॥ ३२ ॥

दक्षिणेन कदम्बकुञ्जस्य दक्षिणे कापि गोपी । सेति—या पायिका छुद्रवंशी
मम वेणुर्यस्या विभ्रमारम्भे विलामारम्भे यादनसमये स्वम्भमालम्बते ॥ ३३ ॥

तुम्बीति । भद्रा नाम्नी वल्लकी गोपी तस्याः वल्लकी बीजा च मम छतिं
न भवति । तुम्बीत्यादीनि द्वयोर्विशेषगपदानि । तुम्बीफलम्बेव स्तनी यस्याः
पथे घोणायाः पार्श्वद्वयी तुम्बीफलदुक्ता । प्रवालस्येव सुपमा शोभा अधरस्य

मधुमङ्गल—यस्स, अचचरिअ अचचरिअ । मग्गे जमुणं का वि
 ५ ङ्खइ गुणकुणेदि । [वयस्याध्वयमाध्वयम् । मध्येयमुन कापि वरद्वपी
 वरगति ।]

('इति परिक्रम्य सहर्षम्)

वृष्ण—(सस्मितम्)

स्मरवेलिनाटश्चनान्दी शब्दप्रह्लाभिय मुहुर्दुहती ।

वहति मुदम्मे महतीमिह महिताश्यामला महती ॥ ३४ ॥

(इति परिक्रम्य । सहर्षम्)

कलसिञ्जितकलयारादविकलया मे प्रमोदकल्लोलम् ।

पद्मा कलाविनिलया वलया कलयाम्बभूवुरलम् ॥ ३६ ॥

(इति परितो दष्टिं शिष्यन्) सखे, कथमत्र नोन्मीलनि चन्द्रावली-
 परिमल । तद्वामत करालागृहोपान्तवीटिकाभासादयाव । (इति
 परिमामति)

मधुमङ्गल—(पुरोऽवलोक्य) एसा उरणदपुत्तस्स सुद्धस्स वह
 कुंदलदिआ इदो आअच्छदि । [एसा उरणन्दपुत्तस्य सुभदस्य वधूः कुन्द
 लतिरा इत आगच्छति ।]

कुन्दलता—(प्रविश्य) कण्ठ, अभाले पहुल्लं वजुल कीस ण ३सला
 हेसि ? [इ ग, अकाले प्रपुत्त वजुल वरमात्त श्लाघयमि ?]

वृष्ण—(इत विपसारमगतम्) नून चन्द्रावली वरणचातुरीचम-
 त्कारोऽयम् । (इति सोऽङ्गमभिनन्द्य)

परया । पसे वीगादग्घ । 'वीगादग्घ प्रवाल स्यात्' । वर्या वैदग्ध्येन पसे
 वनेन मधुरप्रतिरोक्षयिता ॥ ३४ ॥

मध्ययमुन यमुनाया मध्ये । वरद्वपी वीगा । 'वै गामेदेऽपि वरद्वपी' ।

स्मरेति—महिता श्रेष्ठा श्यामला या महती वीगा मे महती मुदं
 मुहुर्दुहती सती स्मरवेलिनाटस्य नान्दी गुनावहप्रथमारम्भरूपां शब्दप्रह्लाभियं
 वहति ॥ ३५ ॥

वनेति । पद्मरा वर्या शिष्यं च एव निरयो वेपान्त वर्या भारतात्
 ताम्र कलसिञ्जिताया मधुरतिविरस्य शब्दस्य वैदग्ध्येन मे प्रमोदकल्लोल
 वर्याम्बभूवु कुर्तु ॥ ३६ ॥

दम्पुत्तसोऽयम् ।

एतानि वञ्जुललतान्तरुदञ्चितानि,
कादम्बकूजितकदम्बविडम्बितानि ।
मन्त्राणि कर्णकुहरं मम नन्दयन्ति,
चन्द्रावलीकनकनूपुरसिञ्चितानि ॥ ३७ ॥

कुन्दलता—सुन्दर, भारुंडाए गढमघरे णिरुद्धा वि चंदावली मए चादुरीपवघेण कट्टिदा । [सुन्दर, भारुण्डया गर्भगृहे निरुद्धापि चन्द्रावली मया चातुरीप्रयन्धेन कर्पिता ।]

कृष्णः—भारुण्डया कथमफाण्डे कार्कश्यमारव्यम् ?

कुन्दलता—ण .केअलं भारुंडाए जडिलाप्पहुदीहिं पि सब्बवुट्टि-
आदि । [न केवलं भारुण्डया जडिलाप्रभृतिभिरपि सर्ववृद्धामिः ।]

चन्द्रावली—(प्रविश्य पश्यता सह संस्कृतेन)

रचयतु मम वृद्धा तर्जनं दुर्जनी सा,
कवलयतु कलेन्दुं कोऽपि दुर्वाद्-राहुः ।
सहचरि परिहर्तुं नाशिशृङ्गीक्षमेते
मधुरिषु-मुखपद्मालोकमाध्वीकलोभम् ॥ ३८ ॥

कृष्णः—(चन्द्रावलीमासाद्य । सानन्दम्)

नीतस्त्वन्वि मुखेन ते परिभवं भ्रूत्सेपवित्रीडया
विभ्यद्विष्णुपदं जगाम शरणं तत्राप्यवैर्यं गतः ।
आसाद्य द्विजराजितां विजयिनस्सेवार्थमस्योञ्ज्वल-
श्चन्द्रोऽयंःद्विजराजतापदमगात्तेनासि चन्द्रावली ॥ ३९ ॥

एतानीति । चन्द्रावलीनूपुरसिञ्चितानि शशोऋतनमव्ये उदगतानि एतानि मम कर्णकुहरं नन्दयन्ति । कीदृशानि ? कादम्बेत्यादि । कादम्बः कलहंसस्तस्य कूजितममृहं विडम्बयितुं शीलं वेपान्तानि । मन्त्राणि निविडानि ॥ ३७ ॥

रागेण भजनप्रकारमाह—रचयितु इति । सा दुर्जनी वृद्धा मम तर्जनं रचयतु । दुर्वाद्-राहुः कलेन्दुं कवलयतु प्रसतु । अशिशृङ्गी कृष्णमुखादोकल्पमाध्वीक-
पाने लोभं परिहर्तुं न क्षमेते ॥ ३८ ॥

नीत इति । हे तन्वि तव मुखेन परिभवं नीतोऽयं चन्द्रः भ्रूत्सेपवित्रीडया विभ्यद्विष्णुपदमाकाशं शरणं जगाम । तत्रापि वैर्यमप्राप्य विजयिनो जयन्तील-
स्यारय सुप्तस्य द्विजराजितां दन्तपंक्तिमासाद्य प्राप्योञ्ज्वलस्मन् द्विजराजता-
पदमगात् । निरवतं नाम नाटकभूपगमिदम् । तथा च—‘निरक्तं निरवद्योक्ति-
नामन्यधंप्रसिद्धये ।’ (ना० चं० ।) अत्र चन्द्रावली जान निरुणम् ॥ ३९ ॥

बुन्दलता—मोक्षिमरमञ्जुद्विअतअरापडिपिचदभसवल्लिदा ।
तुइ हिअअ णिउणा मे जाआचदावली जाआ ॥ ४० ॥

[मौक्षिमरमपरिपततरलप्रतिधिग्दभसवल्लिता ।

तव हृदय निपुणा मे जाता चन्द्रावली जाया ।]

कृष्ण —(रिमत हृत्वा) बुन्दलतिदे, कथ ते याना चन्द्रावली ?

बुन्दलतिका—गोडलजुअराअ, गोअट्टणो वल्लु इमाए अलोअस्सामो
अम्ह देअरोच्चेअ सच्च । [गोकुलपुरात, गोवर्द्धन खरस्या अलीअस्सामी
मम देवर एव सत्यम् ।]

चन्द्रावली—(सम्भ्रममपरायं) धिट्ठे, बुन्दलताच्चेअ भमराअट्टिणी
होदि । [धट्ठे, बुन्दलतैव भमराअपिणी यवति ।]

बुन्दलता—देअर, एसा णिउअपरिणी कधेदि—अइल्लोण करेदु एतो
बुदावणभमरो ज पणुअ पउमावली ण पिचेदि । [देवर, एसा निहुअ
गृहिणी कथसति—विदग्ध न करोअेप बुन्दलतभमरो यव प्रपुअा पणाली
न पिचति ।]

पद्मा—अलिआससिणि, चिट्ठि चिट्ठि । जगलसचारिणो भमरस्स
विमाहा सहअरी च्चेअ सुल्ला । ण अमिउअपण्णा पउमालो । [अलीआस
सिनि, चिट्ठि तिष्ठ । वनसञ्चारिणो भमरस्य विमाहा सहचर्येव सुलभा । न
एवगृतोपसा पणाली ।]

बुन्दलता—चदाअलि, विदिदाउत्तासि । कीम लज्जेसि । ता अल-
फरेहि पीणुत्त गत्थणअधुणा अपणा हारेण हरिवस्सत्थल । [चन्द्रावलि
विदिदाउत्तासि कथ लज्जस । तदल्लुह पीनोत्तुअस्तनअधुनाअस्समनो हारेण
हरिवस्सत्थलम् ।]

मौक्षियेति । निपुणा चन्द्रावली हारमप्यगराते प्रतिदिग्बल्लेन सवल्लिता
मिलिता यती तव हृदय प्राप्य मे याना मे भर्तुर्भर्तृपत्नी जाता वभूव । यथा—
'भार्यास्तु भर्तृवर्गस्य यानरस्सयु' परस्परमित्यमर ॥ ४० ॥

पूर्वरत्नोक्त्यामेव एतुमाह—हे गोकुलपुरातेति । मम देवरस्यमेव सत्य
रशर्मति । अतः ममेव यानेत्यर्थः । 'भमर वामुके भृङ्गे' इत्यभिधानात् एव
वामुकरप्रापिणी । निहुअ एवैवा गृहिणी न गृह इति भावः । एविल्लो
विदग्ध । पचे रत्तेवेणअ यम् प्रपुअा एवपेणी पचे पणाममी चन्द्रावली
न पिचति ।

अलीआसमिति सिध्दासमिति जगलसचारिणो निचनरामञ्चारिणो भमर-
स्य पचे वामुकरस्य गृहस्य । विमाहा सहचर्येव सुलभा न एवगृतोपसा पणाली

चन्द्रावली—(साभ्यसूयम्) कुन्दलदिए, 'गिअकंठत्थिदाए एक्का-
अलिए तुमं च्चेअ अलंकरेधि । [कुन्दलतिके, निजकण्ठस्थितयैकावल्या
त्वमेवालंकुरु ।]

कुन्दलता—चंद्राअलिए, कण्ठलदिअं माहवत्थवङ्गी करंहि ।

चन्द्रावली—हला, पिअजणपेखणपज्जमुअस्स वडंणदणस्स मग्गे
ण ख्लु पडिबधिणी होहि । [सखि, प्रियजनप्रेक्षणपर्युत्सुकस्य व्रजेन्द्रनन्दनस्य
मार्गे न खलु प्रतिबन्धिनी भव ।]

कुन्दलता—सहि, का अण्णा तुमत्तो इमस्स पिआ ? [सखि,
कास्या त्वत्तोऽस्य प्रिया ?]

पद्मा—अइ राहा । सहि विरमेहि । [अयि राधा । सखि विरम ।]

कृष्णः—सरोजाश्चि परोक्षन्ते कदापि हृदयं मम ।

न स्पष्टुमप्यलं बाधा राधा त्वाक्रम्य गाहते ॥ ४१ ॥

(इति सदाहं राधाबाधोर्विपर्यासं पठति ।)

पद्मा—महापुरिसा ख्लु ण जाटु असच्चभासिणा होति । [महा-
पुरयाः खलु न जात्वसत्यभाषिणो भवन्ति ।]

(नेपथ्ये)

कुन्दलदे, साहुं साहु । सच्चं ण जानासि पत्थरपुजकटोरं गोअड्डणं ।
[कुन्दलते, साधु साधु । सत्यं न जानासि प्रस्तरपुञ्जकटोरं गोवर्द्धनम् ।]

कुन्दलता—हद्दी हद्दी । भारुंडा चंडी चण्डिआणं कुणदि । [हा धिक्
हा धिक् । भारुण्डा चण्डी चण्डिमानं करोति । (ववणति)]

विशाखारहिता सहचरी शिण्ठी पञ्चे विशाखायाः सखी राधा । शिण्ठीव राधा
नीरसेति ध्वनिः । अमृतं जलं तदुरपञ्चा पद्मश्रेणी पञ्चे चन्द्रावली । विदिता-
भूतासि-विदितमाकृतमभिप्रायं यस्यास्तथाभूतासि । वस्मारलज्जसे । माधव-
स्तवकिर्त्तौ पुष्पगुच्छयुक्तां कुरु चन्द्रावल्याः कर्णलसिकाम् ।

सरोजेति । हे सरोजाश्चि मे हृदयं बाधां स्पष्टुमपि नालं न समर्थः ।
राधैवाक्रम्य गाहतेऽवगाहते । राधा मम हृदयं स्पष्टुं नालं न समर्था । बाधा
प्रतिबन्धिका भवतीति वक्तव्ये राधा मे हृदयं स्पष्टुमपि नालमिति विपर्यासं
जानम् । भ्रंशं नाम नादरूपगमिदम् । तच्च द्विप्रकारम् । तत्रोत्तरप्रकारमिदम् ।
यथा कश्चित्तु—'कथयन्ति युधाः भ्रंशं वाच्यादन्यतरद्वयः' इति (ना० चं०का०
१०५) । अत्र वाच्याद् राधाशब्दात् राधास्पर्शात् अन्यबाधाक्रमणं भ्रंशः ॥४१॥

जातु कदाचिदपि । गोवर्द्धनं चन्द्रावल्याः स्वामिनम् ।

चन्द्रावली—(सत्रासम्) सहि 'पउमे, सहूलो वर गउजेदि बुडिडिआ
ता अपसत्पहा । [सखि पसे, शार्दूलीव गर्जति वृद्धा । तदपसर्पावः ।]

(इति पद्यया सह निष्क्रान्ता)

कुन्दलता—अहं वि गोउलेसरि अणुसरिस्स । [अहमपि गोकुलेश्व-
रीमनुसरिष्यामि ।]

(२ इति निष्क्रान्ता)

कृष्ण.—(पुरो गत्वा । सौसुख्यम्)

मनस्ययं सौमनसस्य धन्वन-

स्तनोतिट्टारकदम्बसम्भ्रमम् ।

अनङ्गखेलाखुरलीविश्रद्धल-

स्सलद्विशाखाकलमेरुलारवः ॥ ४२ ॥

(सन्धतो निभाल्य) सखे, सन्धमाह कुन्दलता यदद्य राधामाधुर्यमपि
नानुभूयते । तदहमिमाभेय २ सम्भाषयामि । (इति निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति पौर्णमासीगार्गीरोहिण्यादिभिरावृता यशोदा)

यशोदा—हंत सखि रोहिणी, ण जाने कीस विलंबइ वच्छो ।
[हन्त ! मपि रोहिणि, न जाने कस्माद्विलम्बते वामः ।]

कुन्दलता—(प्रविश्य । सहितम्) अम्म, मा विसीद । सो क्खु
सुविमाणादि अपरालम्बिणीहिं विंदारअरमणीहिं हस्सिदपुप्फवरि सेंण
उयासिउजंतो विलंबदि । [अम्ब, मा विसीद । स खलु सुविमानाभिरुलाल-
म्बिनीभिः कुन्दारकरमगीभिः हमितपुष्पवृष्टया उपास्ममानो विलम्बते ।]

मनस्येति । स्सलद् विशाखायाः कल- मेरुलारवः मे मनसि सौमनसस्य
धन्वनः पुष्पधनुषः ट्टारः कदम्बस्य सम्भ्रमं सनेति । कीदृशः ? अनङ्गखेला-
खुरलीविश्रद्धः कुन्दपंखीलाम्बामोक्षमः ॥ ४२ ॥

सन्धमाह कुन्दलता । रिमाह—न केरलं भादृग्दया जटिलाप्रभृतिभिः सर्व-
वृद्धाभिरिति निरोधेनैव 'अद्य राधामाधुर्यं' इत्यादि ।

सुविमानाभिः क्षोभना विमाना रथा यानां ताभिः पसे सुप्पु रिगत-
मानाभिः । अपरालम्बिनीभिः अम्बरः आशानः पसे पत्तम् । कुन्दारकरमगीभिः
देवरमगीभिः पसे मनोशङ्करमगीभिः । 'कुन्दारक. सुरभेष्टे मनोशेऽपि च वाप्यदत्'
इति । हमितपुष्पवृष्टेण विरमितपुष्पवृष्टेण पसे दास्यपुष्पवृष्टेणोपास्ममानो
विलम्बते ।

१. पदुदे-अ० । २. अयं य० पु० नास्ति । ३. सम्भावये-अ० ।

४. ट्टारवः कादम्बस्य-अ० ।

रोहिणी—दिङ् मए तद्धि दिण्णअहे टोणं कुमारीणं मोन्देरं पेखिय-
अओ विंदारअसुंदरीओ अञ्छराओ विमच्छराओ होति । [दृष्टं मया
तस्मिन् दिवसे द्वयोः कुमार्योस्सौन्दर्यं प्रेक्ष्य वृन्दारकसुन्दर्यः अप्सराः विम-
त्सराः भवन्ति ।]

यशोदा—भअवदि, चंदाअलीणोमालिआ राहा माहवी अ सब्वाओ
मह आसाओ गुणसौरदपूरेण पूरेदि तत्थवि चच्छो विअ वन्धा लहुइ
नेत्तभिगं सोन्देरमरंदेण^१ आणंदेइ । [भगवति, चन्द्रावली नवमालिका राधा
माधवी च सर्वा मम आशा गुणसौरभपूरेण पूरयति तत्रापि वत्स इव वत्सा लघ्वी
नेत्रभृङ्गं सौन्दर्यमान्देनानन्दयति ।]

पौर्णमासी—गोकुलेश्वरि, सर्वेषां गोकुलवासिनामीहगेव समुदाचारः ।

गार्गी—कुंदलदे, कीस तुम्हेहिं गौडलेसरीघरे राही णिज्जइ ?

[कुन्दलते, कस्मात् स्वया गोकुलेश्वरीगृहे राधिका नीयते ?]

यशोदा—जाए सकिआइं वत्थुइं उवजुंजाणो जणो दीहाउओ होउ
त्ति दुव्वासेण दिण्णवर राहिअ सुणिअ आ आरेमि ।

[तथा संस्कृतानि वस्तून्पुपभुञ्जानो जनो शीर्षायुर्भवति त्रुर्वासपो दत्त-
वरां राधिकां ध्रुवाकारयामि ।]

पौर्णमासी—गोकुलेश्वरि, कृष्णमाशङ्कय जटिला खियते ।

यशोदा—(विहस्य) थणंधअम्मि वच्छे को खलु ताए संकाए
ओसरो । [स्तनन्धये वसे कः खलु तस्या शङ्काया भवसरः ।]

कुन्दलता—(नीचैः) सच्चं च्चेअ थणधओ राउलाणोए पुत्तओ,
जं गिरिंदं कंदुएदि । [सत्यमेव स्तनन्धयो राइषाः पुत्रः यस्मिन् कन्दु-
क्यति ।]

पौर्णमासी—(दृष्ट्वा । सहर्षम्)

प्रथयन् जगदण्डमण्डलीमुकुटारोहणयोग्यतामसौ ।

स्फुरति ब्रजराजगेहिनीखनिजन्मा पुरतो हरिन्मणिः ॥ ४३ ॥

मम आशा. दिप्त (च) । तत्रापि तयोर्मध्ये । वत्स इव कृष्ण इव वत्सा
वात्सल्यपात्री लघ्वी कनिष्ठा सौन्दर्यमरन्देन पुनपरसेनानन्दयति । सा न केवलं
तथैवानन्ददायिनी अपि तु सर्वेषामिति । आकारयामि आह्वयामि । पुत्रः यत्
यस्माद् गिरीन्द्रं कन्दुक्यति कन्दुकमित्र करोति ।

प्रथयन्निति । ब्रह्माण्डमण्डलीमुकुटारोहणे योग्यतां प्रथयन् । हरिन्मणिः
श्रीकृष्णः ॥ ४३ ॥

(प्रविश्य कृष्णः)

कृष्णः—मातरुन्मार्जय साश्रुणी लोचने, पुरस्तादेपोऽस्मि ।

रोहिणी—(दीपावल्या नीराज्य । संवृतेन)

चिन्त्यस्य वर्त्मनि गवां नयने कथञ्चि-

न्नीतातिदीर्घदिवसोत्तरयामयुगमम् ।

हा ! वत्स वत्सलतरा भवदेकबन्धु

सन्धुक्ष्य स्वजननीमुपगूढनेन ॥ ४४ ॥

कृष्णः—(मातरुस्तत्रैवोत्तमान्नाथाय) अय, देहि मे मणिमण्डनम् ।

(इति वात्सल्यविलास प्रपञ्चयति)

वीर्णमासी—

निचुलितगिरिधातुस्फीतपत्रावलीका-

नखिलसुरभिरेणुन् क्षालयद्भिर्यशोदा ।

कुचकलसधियुक्तैस्स्नेहमाध्वीरुमेध्वै-

स्तव नवमभिपेक दुग्धपूरैः करोति ॥ ४५ ॥

पुन्दलता—कण्ठे, विपदि 'राउणालीए' स्थणामिधं जं कुटंग-ब्रह्मणां केनीणं पसंगेण किलंतोसि । [कृष्ण, पिव राज्यास्तनामृतं यतः कुज-वधूना केलीनां प्रसन्नेन क्लान्तोऽसि ।]

यशोदा—वच्छे, कीस हससि ! पेस्त अज्जपि कोमारं ण अदिहन्तं । ता को ख्खु दोसो स्थणपाणे । [वामे, कस्माद्धससि ? परयाद्यापि कोमारं नातिशन्तं तत्ता को दोषः स्तनपाने ।]

पुन्दलता—भवदि, सच्चं कथेदि राउलानी जं अज्ज एसो घालाणं मडलेण महारासे कोलेदि । [भगवति, सत्यं कथयति राज्ञी यद-धैय बालानां मण्डलेन महारासे कीदृति ।]

लोचने उन्मार्जय मां पश्येति भावः ।

चिन्त्यस्येति । हे वाम गवां वर्त्मनि नयने चिन्त्यस्य नीतमतिदीर्घदिव-
सस्योत्तरप्रहरद्वयं यथा तां स्वजननीमालिङ्गनेन सन्धुक्ष्य सुरय ॥ ४४ ॥

निचुलितेति । यशोदावात्सल्यभरेण स्तनकलसाद्विमुक्तैः स्नेहरूपमधुना
मेध्वै परिव्रैरखिलसुरभिरेणुन् क्षालयद्भिर्यशोदास्तनमभिपेकं करोति । कीदृशान्
रेणुन् ? निचुलितं आद्यादितः गिरिधानां स्फीतपत्रावली सैस्तान् ॥ ४५ ॥

राज्याः स्तनामृतमिति । यत् कुजवधूनां केलीनां पक्षे वधूनां सगवन्धे

१. विपदि राजोणालीर—अ०, विपदि रभोत्तवीए—ब० ।

यशोदा—भवति, को खलु महारासो नाम ? [भगवति, कः खलु महारासो नाम ?]

(कृष्णः सत्रपं भ्रूमङ्गेण कुन्दलतामवलोकते ।)

पौर्णमासी—(स्मितं कृत्वा) गोपेश्वरि, लास्यलीलाविशेषः ।

कुन्दलता—(भवचार्य)

तिष्णाकुला चकोरी पञ्जरिआसंगदा चिरं जलइ ।

पाअं वंजुलकुञ्जे ताराहीस प्यधारेहि ॥ ४६ ॥

[तृष्णाकुला चकोरी पञ्जरिकासङ्गता चिरं ज्वलति ।

पादं वञ्जुलकुञ्जे ताराधीश प्रसारय ।]

(कृष्णः भ्रूमङ्ग्या स्वीकारं नाटयति)

(नेपथ्ये)

खन्मुखेन्दुलवलोकनोद्गतस्फारतापभरधूपितात्मनः ।

एहि वरस मम देहि शीतलं क्षिप्रमस्य परिरम्भचन्दनम् ॥ १७ ॥

कृष्ण—पुरस्तादेव मद्भावुकमाशंसन्नावुकस्तिष्ठति । तदेवमानन्द-
यामि । (इति यशोदादिभिरावृत्तो निष्क्रान्तः)

कुन्दलता—(परिक्रम्य) दिष्टिआ वाणीरवणे ललिदाए राही आणी-
अदि । [विष्टवा वानीरवने ललितया राधिकाऽऽनीयते ।]

(ततः प्रविशति तथाविधा राधा)

राधा—हला ललिदे, पसंसीअदु पसा उवरिथिदा खल्लणदा जाए
तुम्हाणं का वि सुदासा अंकुरीअदि । [सखि ललिते, प्रशंस्यतामेवोप-
स्थिता चणदा यथा युष्माकं कापि शुभाशाऽङ्कुरीयते ।]

ललिता—रंजेदिति रअणी भणीअदि । [रजयतीति रजनी भण्यते ।]

याः केलपस्तासां प्रसङ्गेन बलान्तोऽसि । कीमारं नातिक्रान्तं तस्माद् कः खलु
दोषः स्तनपाने । यद्य एव बालानां बालकानां रहस्यपत्रे स्त्रीणां मण्डलेन क्रीडति ।

मृष्णेति । तृष्णाकुलाचकोरी श्रीराधा पञ्जरिकासङ्गता पञ्जरस्थिता चिरं
ज्वलति । अशोककुञ्जे हे ताराधीश कृष्ण पादं चरणं प्रसारय । पत्रे पादं चिरणं
ताराधीशश्चन्द्रः । दूत्यं नाम सन्ध्यन्तरमिदम् । तथा च 'दूत्यन्तु सहकारित्वं
दुर्घटे कार्यवस्तुनि ।' (ना० खं० का० । १४३) अत्र जटिलाप्रातिकूल्येन दुर्घटे
राधामद्मकार्यं कुन्दलतायाः सहकारित्वं दूत्यम् ॥ ४६ ॥

खन्मुखेन्द्वित्यादि श्रीनन्दवाच्यम् । हे वरस तव मुख्नावलोकनं विनातिता-
पित्तारीरस्यास्य मम सन्ध्ये शीतलं परिरम्भचन्दनं देहि ॥ १७ ॥

मद्भावुकं मम कुशलमाशंसन्निच्छन् । भावुको जनकः । वानीरं पाणिसिद्धीति
गौहर्षेते प्रसिद्धम् । चणदा रजनी ।

कुन्दलता—(उपसृप्य) ललिदे, अत्र रअणीमुहे इसिइसिदेण कड-
कटकुअनएण कुड तुम्हेडि ण अचिदो कण्णो । [एहितेऽथ रजनीमुणे
ईपदिक्खितेन कटाएकुवलेन श्पुट मुष्माभिर्नाचितं वृण्ण ।]

राधिका—(सरोमाद्यम्) ललिदे, को ख्खु कण्होत्ति सुणीअदि ।
जेण पेअल कण्णस्स च्चेअ अदिधीहोतेण उम्मत्ती किंदि । [एहिते,
ए खउ वृण्ण इति धूयते । यत्र केवलं कर्णरयेवातिथिभूयमानेन उन्नत्ती-
नियते ।]

कुन्दलता—सहि, एसां लोउत्तरस्स वधुणो णिसग्गो ज ख्खु
सव्वदा ववन्नुज्जिअत वि अभुत्तपुड्व अ होदि ।

[सखि, लोकोत्तरस्य वस्तुनो निसर्गं यत् खलु सर्वदोषभूयमानमप-
भुक्तपूर्वमेव भवति ।]

ललिता—कुदलदे ण पेअल लोउत्तरस्स वधुणो, वित्तु गाहाणुरा-
अस्स वि । जेण णिअगोअरो जणो रएणे खएणे अणुखो फरीअदि ।
[कुन्दलते, न केवलं लोकोत्तरस्य वस्तुन किन्तु गाहनुरात्स्यापि । येन
निजगोचरो जनो चने चनेऽनुरूपं क्षियते ।]

राधिका—ललिदे, अदिण्णुत्तरा कीस अण्ण भणसि ? [एहिते,
अदत्तोत्तरा करमादन्पद् भणसि ?]

ललिता—(ससृतेन)

नशम्भुघरमण्डलीमदप्रिहम्बिदेह्वयति

घ्रजेन्द्रकुलनन्दन स्फुरति कोऽपि नख्यो युवा ।

सखि स्थिरपतिघ्नानिम्हनीविषन्धार्गल

च्छिदाकारणकौतुकी जयति, यस्य धशो ध्वनि ॥ ४८ ॥

राधिका—(स्मारम्) कुदलदे, अवि णाम इमस्स एएस्स प्रिट्ठणे-

ए खउ वृण्ण इति । परिन्यासो नाम मुखसम्पद्भोऽयम् । तथा च
'बीजनिष्पत्तिरथन परिन्यास इतीर्यते ।' (ना० च० का० । ५२) अत्रोन्नत्ती-
करणेन बीजनिष्पत्तिरथनात् परिन्यास ।

नयेति । कोऽपि नख्यो युवा वृष्णोऽथ स्फुरति यस्य धशो ध्वनि जयति ।
कीदृशो ध्वनि—स्थिरस्याश्वघोरस्य पतिघ्नतासन्मूहनीविषन्धार्गलस्य घेदने
कौतुकी ॥ ४८ ॥

कुन्दलते इत्यादि । अत्र समाधानं नाम मुखसम्पद्भिर्निदम् । तथा च—

तस्स मगं खल्वणं पि आरोहिस्साद सो मे धण्णस्स कण्णस्स अदिधी !
[कुन्दलते, अपि नामास्यैकस्यापि हतनेत्रस्य मार्गं क्षणमप्यारोहिष्यति स मे
धन्यस्य कर्णस्यातिथिः ।]

कुन्दलता—अइ तिण्णाकुले, कल्लिपओसारंहे विसाहाए तुमं तिणा
संगमिदा आसी । [भयि तृष्णाकुले, कल्पप्रदोपारम्भे विशाखया खं तेन
सद्गमिता आसीः ।]

राधिका—साहु सुमारिदं प्पिअसहीए । ज एककवारं च्चेअ विज्जु-
लिआ विलासो विअ सो तुम्हाणं गोउलजुअराओ णेत्तचमत्कारकारी
संवुत्तो इमस्स मंदभाइणो जणस्स । [साधु स्मारितं प्रियसख्या । यदेक-
वारमेव विधुद् विलास इव स युष्माकं गोकुलयुवराजः नेत्रचमत्कारकारी संवृत्तः
अस्य मन्दभागिनो जनस्य ।]

(ततः प्रविशति कृष्णः ।)

कृष्णः—

कलविङ्ककल कलङ्कयन्ती ललिताकङ्कणभङ्कृतिर्वरेयम् ।

मम चेतसि वेतसीनिकुञ्जं समया सङ्गमयाञ्चकार रत्नम् ॥ ४६ ॥

(पुनरुत्कर्णो भवन् । सपुलकम् ।)

मधुरिमलहरीभिः स्तम्भयस्यम्बरे या
स्मरमदसरसानां सारसानां रुतानि ।

इदमुदयति राधाकिङ्किणीभङ्कृतिर्मे

हृदि परिणमयन्ती विक्रियाडम्बराणि ॥ ५० ॥

‘वीजस्य पुनरादानं समाधानमिहोच्यते ।’ (ना० चं० का० ५६) अत्र स्वयं
राधया पुनरुरागवीजस्याधानात् समाधानम् । कल्पप्रदोपारम्भे गतदिवसस्य
सन्ध्यामग्नौ ।

कलविङ्केति । कलविङ्कस्य चटकस्य कलं कलङ्कयन्ती वरा श्रेष्ठेयं ललिता-
कङ्कणभङ्कृतिः वेतसीनिकुञ्जं समया कुञ्जस्य समीपे । अध्ययीभावे क्लीबत्वम् ।
मम चेतसि रत्नं सङ्गमयाञ्चकार प्रापितवती ॥ ४९ ॥

मधुरिमेति । मे हृदि विक्रियाडम्बराणि परिणमयन्ती सती राधाकिङ्किणी-
भङ्कृतिरुदयतीति । प्राप्तिः नाम सुखसन्ध्यन्नमिदम् । तथा च—‘प्राज्ञैः सुखस्य
मग्नप्राप्तिः प्राप्तिरित्यभिधीयते ।’ (ना० चं० का० ५५) । अत्र राधाकिङ्किणी-
भङ्कृतिध्वजात् कृष्णस्य मुग्नसग्नप्राप्तिः प्राप्तिः ॥ ५० ॥

राधिका—(सचमत्कार ससृष्टेन)

कुलवरतनुधर्मप्रावृन्दानि भिन्दन्
सुमुखि निशितदीर्घापाद्गटङ्कच्छटाभि ।
युगपदयमपूर्वं क पुरो विश्वकर्मा
मरवतमणिलक्ष्मैर्गोष्ठकक्षा चिनोति ॥ ५१ ॥

ललिता—हला, सा एसो दे पराणनाधो । [सखि, स एष ते प्राण-
नाथ ।]

राधिका—(सोन्माद पुन ससृष्टेन)

स एष किमु गोपिका कुमुदिनीसुधादीधिति
स एष किमु गोकुलस्फुरितयौवराज्योत्सव ।
स एष किमु मन्मनपिकविनोदपुष्पाकर
कृशादरि दशोर्द्धयोममृतबीचिभि सिञ्चति ॥ ५२ ॥

कृष्ण --(साध्वर्यम्)

असकृदसकृदेपा का चमत्कारविद्या
मम 'रसलहरीभिस्तर्पमन्तस्तनोति ।

कुलवरेति । पुरोऽग्रे पूवाद्भूत कोऽनिर्वचनीयो विश्वकर्मा निमित्तस्तीक्ष्णो
दीर्घापाद्ग एव दृष्ट । 'दृष्ट पापाणदारण' इत्यमर । तस्य कान्तिभि कुलवर-
तनूनां कुलसुन्दरीणां धर्मं पातिष्यस्य स एष प्रावृन्दत्तुदशिलावृन्दानि
भिन्दन् । युगपदकदैव मरकतमणिलक्ष्मैर्मरकतमगीना लक्षसरयगोष्ठकक्षा चिनोति
गोष्ठस्य मार्गं प्रथति । प्रसिद्ध विश्वकर्मा य पापाण भिनति तनैव पापाणेन
चिनोति । अथ तु धर्मपापाण भिन्ना मरवतन चिनोतीति अपूर्वलक्षणम् ।
प्रकृतार्थस्तु वटाक्षेपे स्त्रीधर्मं नाशयति, अङ्गवान्स्या गोष्ठकक्षामावृणोति ॥५१॥

स एष इति । य मम मन एव पिक्वस्वस्य विनोद पुष्पाकरो वमन्त स
एव दशोर्द्धयोममृततरङ्गं सिञ्चति । स एष इति वारत्रय सचमत्कारतिशय-
विस्मयबोधकम् । परिभावना नाम मुखमन्वद्वन्मिदम् । तथा च 'श्लार्थधत्त-
चमत्कारो गुणैर्षे परिभावना ।' (ना० घ० का० १५८) यथा कुलवरतनु-
धर्मादि स एष किमु गोपिकादिश्लोकाभ्यां कृष्णस्य वैदरूपसौन्दर्यादिगुणदर्शनेन
राधायाश्चमत्कार ॥ ५२ ॥

असृष्टिति । एषा वा चमत्कारविद्या रसतरङ्गमन्तस्तर्पं मम मनसि
नृणां तनोति । विदिनम् । विद्या न किन्तु कापि कव्यागवापी कीदृशी—व्याप-

विदितमहह सेयं व्यायतापाङ्गलीला

मधुरिमपरिवाहा कापि कन्याणवापी ॥ ५३ ॥

(पुनर्निरूप्य) कथं सत्यमेव । तथाहि—

यस्याः शैवलमञ्जरीविरचितासङ्गं रथाङ्गद्वयं

फुल्लं पङ्कजपञ्चकञ्च विसयोर्युग्मञ्च मूले नतम् ।

उन्मीलत्यतिचञ्चलं मशफरीद्वन्द्वं ब्रजे भ्राजते

सेयं शुद्धतरानुरागपयसा पूर्णा पुरो दीर्घिका ॥ ५४ ॥

राधिका—हला, ण जाणे कोस घुंमिदद्वि ।।ता देहि मे हत्थावलवं ।

[सखि, न जाने कस्माद् घूर्णितास्मि । तदेहि मे हस्तावलम्बम् ।]

ललिता—सहि, वीसद्धा होहि । [सखि, विश्रब्धा भव ।] (इति

राधाभुजं रङ्ग्ये निदधाति)

कृष्णं—(सन्निधाय)

समीक्ष्य तव राधिके वदनचिम्बमुद्गासुरं

त्रपाभरपरीतघोः श्रयितुमस्य तुल्यश्रियम् ।

शशी किल कृशीभयन्सुरधुनीतरङ्गोक्षितां

तपस्यति कपर्दिनः स्फुटजटाटवीमाश्रितः ॥ ५४ ॥

(इत्युत्तरति)

राधिका—(दृग्गन्तेनाभिसूच्य) ललिदे, रखेदेहि म । [ललिते, रक्ष

माम् ।]

तायाः विस्तृतायाः अपाङ्गलीलायाः मधुरिमैव परिवाहो यस्याः सा । जलोच्छ्वासाः
परीवाहः ॥ ५३ ॥

यस्या इति । सा प्रसिद्धेयमनुरागजलपूर्णा दीर्घिका ब्रजे भ्राजते । यस्यां
रथाङ्गद्वयं चक्रवाकद्वयं पद्मे कुचद्वयमुन्मीलति । कीदृशम्-शैवालमञ्जरीभिर्विरचिता
भामकिर्यत्र तद्रोमावली शैवलमञ्जरीष्वे निरूप्यते तत्र कृतासक्तिम् । फुल्लं पङ्क-
जपञ्चकं मुग्धं पादद्वयं करद्वयञ्च । विसयोर्युग्मयोः युग्मं हस्तद्वयम् । कीदृशम्-
मूले नतं शफरीद्वन्द्वं नेत्रद्वन्द्वञ्च ॥ ५४ ॥

विश्रब्धः प्रणयः सख्यमिति यावत् । नात्र साध्वसं कुर्वित्यर्थः ।

समीक्ष्येति । हे राधिके तव वदनचिम्बं समीक्ष्य त्रपाभरपरीतघोः शशी
अस्य तव वदनस्य तुल्यश्रियं श्रयितुं कपर्दिनो महादेवस्य स्फुटजटाटवीमाश्रितः
मन् तरस्यति । विशोभनं नाम मुखमन्प्यन्नमिदम् । तथा च 'नायिकादिगुणानां
यद्गुणं तद्विलोभनम्' । (ना० चं० का० ५३) अत्र राधासौन्दर्यगुणवर्णनाद्वि-
लोभनम् ॥ ५५ ॥

कृष्ण —

मीलन मीलितेनाय विन्दन् पुल्लेन पुल्लताम् ।

अपाङ्गेनातिकृष्णेन कृष्णस्तव वशीकृत ॥ ५६ ॥

राधिका—(सगद्गदम्) कुदलदे, णिपारीअदु एसो सुदेरुत्तसा ज गुरुपराहीणक्षि मदभाङ्गी । [कुन्दलत, निवार्यतामेप सुन्दरोत्तस यद्गुर पराधीनास्मि मन्दभागिनी ।]

(प्रविश्य जटिला)

जटिला—अरे महामाहना, धम्ममग्गादो पाडिद तुण सव्व च्चेअ गाडलवालाकुल । पेअल मह पुत्तपुण्णेण बहुडिआ उव्वरिदत्थि । ता णामग्गाहणस्स वि एकक रत्थेहि ।

[रे महामोहना, धर्ममार्गात् पातित त्वया सर्वमेव गोकुलबालाकुलम् । केवल मम पुत्रपुष्येन वपुष्कोर्वरितास्ति । तस्मान्नामग्रहणस्याप्येकां रक्ष ।]

(इति राधामादाय द्वाभ्या सह निष्क्रान्ता ।)

कृष्ण —प्रस्थिता प्रिया । तदहं गवा सम्भालनाय प्रयामीति ।

(इति निष्क्रान्त)

(इति निष्क्रान्ता सर्वे)

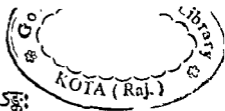
इति सायमुत्सयो नाम प्रथमोऽङ्कः ।

मीलनमिति । अयमहं कृष्णस्तवातिकृष्णेनापाङ्गेन वशीकृत । किं कुर्वन्-
मीलितेन मुद्रापाङ्गेन मीलन ग्लानस्य विन्दन् प्राप्नुवन् पुल्लेन पुल्लतां
प्रपुल्लताम् ॥ ५६ ॥

रे महामोहन इति वक्तव्ये मोहनेति क्रोधवशादवज्ञावचनमिदम् ।

इति प्रथमाङ्क स्यात्परः ।

—३६—

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति वृन्दा)

वृन्दा—(नमोमण्डलमालोच्य)

न्यञ्चत्कुञ्चितकान्तिरिच्छति शशी यस्याः पतिर्वारुणी
प्राप्य स्वैरमगौरवं गुरुरपि ग्लानिं परामञ्चति ।
सर्वोऽप्येष कृशीभवन्नुडुपरीवारस्तिरोधिस्तते
यामिन्याः क्षयलक्षणं विधिवशादस्याः स्फुटं लक्ष्यते ॥ १ ॥

(परिक्रम्य)

रजनित्रिपरिणामे गर्गरीणां गरीयान्
दधिमथनविनोदादुद्भवन्नेष.नादः ।
अमरनगरकक्षाचक्रमाक्रम्य.सद्यः
स्मरयति सुरवृन्दान्यन्धिमन्थोत्सवस्य ॥ २ ॥

(पुरो दृष्टिं विपन्ती)

करोति दधिमन्थनं स्फुटविसर्पिकेन च्छदा-
विचित्रितगृहाङ्गणं गहनगर्गरीगजितम् ।

सायाह्ने वनगोष्ठागमनसमये श्रीकृष्णस्यातिमधुरां लीलां प्रथमाङ्के प्रकारय
रात्रिशेषदिप्यपि तादृशां लीलां वर्णयन् द्विर्ताप्याङ्गमारभते—ततः प्रविशति
वृन्देति ।

न्यञ्चदिति । अस्या यामिन्याः क्षयस्य लक्षणं लक्ष्यते । अस्या
यामिन्याः पतिः शशी वारुणी वरुणस्येवं पश्चिमां दिशमिच्छति । रलेपेण वारुणी
मदिराम् । अतो हेतोः गुरुरपि गौरवपुत्रोऽपि अगौरवं प्राप्य परां ग्लानिमञ्चति
प्राप्नोति । उडुपरीवारः तारागणः कृशीभवन् तिरोधिरस्ततेऽदृश्यो भवति पक्षे
गुरुरनञ्चरूपो बृहस्पतिः ॥ १ ॥

रजनीति । रजनिशेषे गर्गरीणां दधिमथनपात्राणां नादः अमरनगरस्य कक्षा-
चक्रं वर्णनं समूहमात्म्यान्धिमन्थोरत्नवस्यान्धिमन्थोत्सवं सुरवृन्दानि स्मरयति
उत्सृजयति । स्मृ आप्याने । आप्यानमुत्सृज्या तत्र सानुबद्धत्वं तेन ह्रस्ववञ्च ॥ २ ॥

करोतीति । मालती दधिमन्थनं करोति । स्फुटमित्यादि क्रियाविशेषणं
मन्थनमित्यस्य विशेषणं वा । दधिमन्थनं दण्डाऽऽधानेन दध्नः स्फोटनं स्फुटस्तेन

मुहुर्युगविकर्पणप्रवणताक्रमाकुञ्चित-
प्रसारितकरद्वयी क्वणितकङ्कण मालती ॥ ३ ॥
(पार्वतो विलोक्य । सस्मितम्)

उत्ताम्यन्ती विरमति तमस्तोमसम्पत्प्रपञ्चे
न्यञ्जन्मूर्द्धा सरभसमसौ स्रस्तवेणीवृतांसा ।
मन्दस्पन्दं दिशि दिशि दृशोद्वन्द्वमल्पं क्षिपन्ती
कुञ्जाद्वोष्ठं विशति चकिता वक्त्रमावृत्य पाली ॥ ४ ॥
(पुनरन्यतो विलोक्य । साश्चर्यम् ।)

श्रोण्यां नाभीसरोजप्रवरसहचरं विभ्रतीयं दुकूलं
श्रीवत्सोत्सङ्गसङ्गप्रणयिनमुरसि स्फारमासज्य हारम् ।
उत्संसं न्यस्य कर्णं मकरपरिचितं पत्रभङ्गं वहन्ती
गण्डे चक्राङ्गुपाणिप्रणिहितमयते श्यामला गोकुलाय ॥ ५ ॥

(पुनरन्यतः समीप्य । सखेदम्)

अशियिलकवरीवा रागिबिम्बाधरश्री-
रपरिलुलितलीलापत्रवल्लीविलासा ।

विसर्पिणीभिर्गमनशीलाभिः फेनस्पृष्टाभिर्विचित्रितं गृहाङ्गणं यस्मात्तद्गहनं गर्गरीणां
गर्जनं यस्मात् । रज्जुविकर्पणे प्रवणता निपुणता तथा ममेण कुञ्चितं प्रसारितञ्च
यत् करद्वयं तत्र क्वणितकङ्कणं यस्मात् तत् । दृष्टं नाम नाटकभूषणमिदम् ।
'जात्यादिवर्णनं धीरैर्दृष्टमित्यभिधीयते ।' (ना० चं० १०।१८३) अत्र दधि-
मयनक्रियारवभाववर्णनं दृष्टम् ॥ ३ ॥

धीमद्भागवतादौ धाहुष्येनोक्तां रासलीलां पूर्वाद्धे यशोदाकुन्दलतासंवादेन
सङ्घेषत उक्त्वा रात्रिशेषे स्वस्वगृहागमनप्रसारशोभां धाहुष्येनात्र वर्णनं क्वि-
निर्मितम् । उत्ताम्यन्तीति । तमस्ममूह एव संपत्तस्याः प्रपञ्चे विरमति सति
पाली नामा गोपी उत्ताम्यन्ती मनी दिशि दिशि दृशोद्वन्द्वं क्षिपती सती गोष्ठाद्
कुञ्जं विशति ॥ ४ ॥

श्रोण्यामिति । नाभीसरोजप्रवरस्यार्थात् कृष्णनाभिपत्रध्रेष्टस्य सहचरं
दुकूलं पीताम्बरमियं श्यामला विभ्रती सती गोकुलाय गोकुलमयति गच्छति ।
हारमुरस्यामज्य दशरा । कीदृशम्—श्रीवत्सस्योत्सङ्गे क्रोधे यस्मद्गस्तत्र प्रणयिनं
धीकृष्णवत् स्थमित्यर्थः । मकरपरिचितमुत्संसं मकरकुण्डलम् । चक्राङ्गुः धीकृष्णः
तस्य पाणिनिर्मितं पत्रभङ्गं गण्डे वहन्ती ॥ ५ ॥

शृष्णसद्भरयाभावाद्दशियिलेयादि । अशियिलकवरीवादि सती पद्मा सद्य गृहं

अमुदितमुखकान्तिः सद्गपद्मा प्रपेदे
स्फुटमियमलसाङ्गी विप्रलब्धा बभूव ॥ ६ ॥

(नेपथ्ये)

फुल्लत्यारान्नवविचकिले केलिकुञ्जेऽद्य फुल्ला
शोफालीनां स्वलति कुसुमे हन्त चस्त्राल बाला ।
मीलत्युच्चैः कुवलयवने मीलिताक्षी किलासीद्
वाच्यं किं वा परमुपहसीर्मा प्रणामच्छलेन ॥ ७ ॥
वृन्दा—नूनमसौ पद्मनाभे पद्मासुहृदामुपालम्भः ।

(नेपथ्ये)

अहमुल्लसुकपुञ्जधर्मिणा हृदि चिन्तानिचयेन चर्चिता ।
भुवि हन्त निविश्य जाप्रती 'कथमप्यश्रुपयं क्षपामिमाम् ॥ ८ ॥
वृन्दा—कथमियं भगवती पौर्णमासी पुरस्तादभिवर्तते ।

(प्रविश्य पौर्णमासी)

पौर्णमासी—(अहमुल्लसुक्यादि पठित्वा) कथमप्रतोऽसौ वनदेवी ।
तदेनामासादयामि ।

वृन्दा—(प्रणम्य) भगवति, किमिदानीं तव चिन्तानिदानम् ?

यतः प्रपेदेऽतः विप्रलब्धा बभूव । अपरिलुलितोऽप्युष्णः लीलापत्रावलीनां
विलासो यत्र ॥ ६ ॥

फुल्लत्यारादिति । सन्प्यायां नवविचकिले नवमल्लिकायां फुल्लति सति
बाला फुल्ला बभूव । अर्द्धरात्रे शोफालीनां कुसुमे स्वलति सति च बाला
चस्त्राल स्वलितवती । प्रातः कुवलयवने मीलनि सति बाला मीलितासीद् ।
अतः प्रणामच्छलेन मा उपहसीः उपहासं मा कुरु । क्रोधो नाम सन्ध्यन्तरमिदम् ।
तथा च—'क्रोधस्तु मनसो दीप्तिरपराधादिदर्शनात् ।' (ना० चं० का० १३८)
अत्र पद्मासलीनां हरये रोपः ॥ ७ ॥

एतदेव वृन्दाह—नूनमिति । पद्मनाभे कृष्णे । शङ्खचूडवधं शास्त्रप्रसिद्धं
तदेवात्र मथुरानुत्तमयानकवीरवात्मक्यादिरसपोषणादिपूर्वकं कथनमत्र कविनिर्मितं
यावदङ्गममाप्तिः ।

अहमिति । चिन्तानिचयेन । कीदृशेन—उल्लसुकपुञ्जधर्मिणा ज्वलितकाष्ठ-
समूहतुल्येन चर्चिता युक्ताहं भुवि उपविश्य त्वां रात्रिमश्रुयम् ॥ ८ ॥

पीर्णमासी—वत्से. सन्दिष्टास्मि नगरान्मन्त्रिचक्रचूडामणिना तेनो-
द्धवेन । यथा—स किल भोजकुलकालिमा दुष्टभूपतिररिष्टकेशिनायाहूय
सादरमादिदेश । हन्त ! सखायौ कुमारीहारिका पूतना नन्दगोकुले केनापि
दिव्यबालेन मर्दितेति सर्वतः किञ्चदन्ती । तेन कुमारस्य परमात्यन्तिकीनां
ममापदां निदानस्य सम्पदां किल कुमारिकायाश्च तत्रावरिथतिरिति
तर्कयामि । तच्च गोकुल सम्प्रति वाटं घृन्दावनममगाढमित्यतो भवद्भया
यत्नेन तत्त्वमवधारणीयमिति ।

घृन्दा—ततस्ततः ।

पीर्णमासी—ततश्च राधामाधवयोरद्भुतानुभावमनुभूय लब्धसम्भा-
वनेन केशिना निवेदितयाथास्यंः पार्थिवो राधानुरोधेन गोकुलमधरोद्धुं
स्वयमुन्नतोऽभूत् ।

घृन्दा—(मन्त्रायम्) ततस्ततः ।

पीर्णमासी—ततश्चारिष्टेनानुमृत्य राधायाः पाणिबन्धप्रवादे निवेदिते
सोऽयमधुना शिथिलीकृतातट्टः शङ्खचूडाख्यमान्मनः सुहृत्तमं दुष्टयक्षं
कुमारीमाहर्तुं नियुक्तवान् ।

घृन्दा—स्थाने स्पष्टिवयं तव चिन्ता । तद्यमेपा दुष्टेनाक्रान्ता त्रिलो-
कीमेव मन्तापयेत् । यतः—

विशोतन्ने गुणपरिमलैः समस्तोपरिष्टा-

स्ताः कस्याति दधति न रत्नस्पर्शदग्धाः कुमार्यः ।

नगरान्मधुरापुरम् । भोजकुलकालिमा कंसः । हे मन्त्रायौ अरिष्टकेशिनी ।
किञ्चदन्ती जनश्रुतिः । आत्यन्तिकीनामपदां निदानस्यादिवारणस्य कुमारस्य
तया ममात्यन्तिकीनां सम्पदां निदानायाः कुमारिकायाश्च तत्र नन्दगोकुलेऽध-
रिथतिरिषट् तर्कयामि । तच्च गोकुलं कर्तुं मदावनान् घृन्दावनममगाढं प्रविष्टं
भवद्भयामरिष्टकेशिभ्यां तत्त्वमवधारणीयम् । लब्धसम्भावनेन लब्धप्रतीतिना
केशिना निवेदितयाथास्यंः राधामाधवयोर्व्याहृतानुभावः^१ इष्टतथैव कथितः ।
पार्थिव कंसः ।

राधायाः पाणिबन्धः पाणिप्रदणं तस्य प्रवादेऽरिष्टेन निवेदिते मति तिथि-
लीकृता तयोः कुमारकुमार्योः घृन्दावनारवधाने^२ या शङ्का येन सः । स्थाने
युगम् । एषा राधा । दुष्टेन दाह्युद्धेन ।

विशोतन्ने इति । या कुमार्यः गुणपरिमलैः समस्तोपरिष्टाद् विशोतन्ने

१. राधानुरोधि गोकुल-३० । २. मदावनं घृन्दावन-३० ।

३. नुभावं इष्टं तथैव-५० । ४. घृन्दावनावरिथता याऽऽतट्टा-३० ।

भूयो भूयः स्वयमनुपमां क्लान्तिमासाद्यन्ती-

मन्दाक्रान्ता भवति जगतः क्लेशदात्री हि चिन्ता ॥ ६ ॥

(प्रविरय सम्भ्रान्ता कुन्दलता)

कुन्दलता—भवति, अचरितं । [भगवत्याश्चर्यम्]

पौर्णमासी—किं तदाश्चर्यम् ?

कुन्दलता—दिष्टो मए गोअट्टुणमल्लसस मंदिरपेरते उज्जोलंदो'
किअणमाली । [दृष्टो मया गोवर्द्धनमल्लस्य मन्दिरपर्यन्ते उद्योतमानः
किरणमाली ।]

वृन्दा—(सानन्दम्) भगवति, मा कुरु चिन्ताम् । यदेप राधाया-
श्चिरमाराधनेन मित्रस्य वृषभानोः साद्भवेन चानुरञ्जितो भानुरेनां रक्षितु-
मासेदिवान् ।

पौर्णमासी—नायं भानुः किन्तु स एव कसस्य पक्षीयो यश्चो
भविष्यति ।

कुन्दलता—इक्खणविकखोणहेहिं मउहपुंजेहिं दुल्लखणो एसो
जक्खोत्ति ण संभायीअदि । [इच्छणविशोभणैः मयूषपुञ्जैर्दुर्लभ्य एष यच्च
इति न सम्भाव्यते ।]

पौर्णमासी—सांक्रामिकमिदं मयूखचक्रन्नतु नैसर्गिकम् ।

कुन्दलता—कुदो तं सकांतं ? [कुतस्तत् संक्रान्तम् ?]

पौर्णमासी—चूडामणितः ।

वृन्दा—कुतस्तन्महारत्नमवाप्तम् ?

ताः खलु स्पर्शदग्धाः सत्यः कस्यार्तिं न दधति । मन्दाक्रान्ता चित्रानक्षत्रं स्वयं
क्लेशमासाद्यन्ती जगतः क्लेशदात्री भवति । मन्द. शनिः मन्दाक्रान्ता छन्दश्च ।
दाष्टान्तपत्रे मन्दः कंसः चित्रा राधा । हेत्ववधारणं नाम सन्ध्यन्तरमिदम् । तथा
हि 'निश्चयो हेतुनार्थस्य मतं हेत्ववधारणम्' । (ना० चं० का० १४४) अत्र
चित्रादर्शनोपपृष्टितेन सर्वगणोत्तमस्त्रीदुःस्वरूपेण हेतुना सर्वजनदुःखस्य निश्चया-
देत्ववधारणम् ॥ ९ ॥

मन्दिरपर्यन्ते मन्दिरसीमायाम् । किरणमाली भानुः । एनां राधाम् । इच्छण-
विशोभणैर्मयूषपुञ्जैः किरणसमूहैः । साङ्क्रामिकं संसर्गज्ञानम् । तदाधारप्राण-
धारकम् अधरस्य धारणकर्तुः प्राणधारकम् । अमुना शब्दचूडेनापनीतम् अप-
हृतम् । चण्डरश्मेः सूर्यस्य वासरे । अस्याः राधायाः । अद्यभेदी धीकृष्णः ।

पौर्णमासी—कुवेरस्य कोशमण्डलरक्षिणामध्यक्षेणामुना तदाधार-
प्राणधारकमपनीतम् ।

वृन्दा—आर्ये, चण्डरश्मेरद्य चासरे तस्य मण्डपमग्रस्य गमिष्यति
राधिका । ततस्त्वया निषिध्यताम् ।

कुन्दलता—बुद्धे सा मदिरादो चिर तत्थ चलिदत्थि । [वृन्दे सा
मन्दिरस्तधिर तत्र चित्तारित ।]

पौर्णमासी—कुन्दलते, ततस्त्वया तूर्णमुपायेनास्था सन्निधौ निधी-
यतामघभेदा । वयमपि सद्गुण सन्निकर्षयितु प्रयाम ।

(इति वृन्द्या सह निष्क्रान्ता ।)

विष्कम्भः ।

कुन्दलता—(परिम्रम्य) नडिला ललिदा विसाहाहिं चेट्टिज्जती एसा
आअन्द्धि राही । [जटिलाललिताविशाखाभिवेष्टवमाना एपाऽऽगच्छति
राधिका ।]

(तत प्रविशति यथानिदिष्टा राधा)

राधा—(स्वगतम्) णिअअ मा उत्तम्म । एत्थ दुग्घड दे पिअप्पे-
क्खणम् । [हृदय भोक्तार्य । अत्र दुर्घन्ते प्रियप्रेक्षणम् ।]

कुन्दलता—राहि, मगलेन सगवे च्चेअ सगदासि । [राधिके मद्रत्नेन
सद्गवे एव सद्गतासि ।]

जटिला—(सरोपम्) चउले, राहिति मा पुड भणाहि । सुणिअ
क्कणो आअमित्तसिदि । [चपले, राधिकेति मा स्फुट भग । ध्रुवा कृष्ण धाम
मिष्यति ।]

ललिता—(सस्मिन्) साहु भणादि अउत्ता । [साधु भण्यपार्था]

जटिला—ललिदे, सूम्मटथ लेविदु भग्गदो जामि । [ललिते, सूर्य-
मण्डल लप्सुमप्रतो यामि] (इति परिम्रमति)

राधा—कुन्दलदे, अवि णाम जाणासि सो अम्हादिसीणा दुअहदसणो
तुम्ह देअरो कहिं णिअसेदि कहिं वा फीलदी त्ति ? [कुन्दलते, अवि नाम

विष्कम्भरु इति । 'विष्कम्भको भयंकारी भूतवशाशमूचकः ।' (ना० च०
का० १९५) इति ।

मा उत्तम्य उत्पट्टया मा विष्ठा भव । प्रातरन्तर पद्मट्टिया सद्गव ।
धीराधाकृष्णया काव्यदशाधुतानुतामरय परां काष्ठां प्रकटयन् भक्तानां हर्षादि
जनितानन्दविशयदानार्थमाह—कुन्दलतेत्यादिना । अमुक्तमागरे निमग्नानां कृष्णा
जन्यवाधायां प्रापरोऽथ व्याहारो भावगम् ।

जानामि सः अस्माद्दृशीनां दुर्लभदर्शनस्तव देवरः कुत्र निवसति कुत्र वा क्रीड-
तीति ?]

कुन्दलता—अइ लोलुहे, रतिदिणं उजेठ्व तिणा समं रमसि । तद्वि
एवं उक्कठेसि । [अयि लोलुपे, रात्रिन्दिवमेवं तेन समं रमयसि । तथाप्येव-
मुक्कठसे ।]

राधा—हला, अलं इमिणा उवहासेण । घण्णाओ खुतु तुम्हे जाहि
अणिआरिदं अछ्छीपुडाइ भरि अ उण एसो अचचरिओ अमिअपूरो
पीअदि । अकिदपुण्णलेसाण उण अम्हाणं सुणिदं वि सुदुल्लहो एसा ।
[सखि, अलमनेनोपहासेन । घण्णा खलु यूयं आभिरनिवारितमच्छिपुटाणि मृत्वा
पुनः एव आश्चर्योऽमृतपूरः पीयते । अकृतपुण्यलेशानां पुनरस्माकं श्रोतुमपि दुर्लभ
एव ।]

कुन्दलता—राहे, एसो उजेठ्व अमिअसाअरे णिमग्गाणं तिण्णा-
बाहावाहारो । [राधिकं, एव एवामृतसागरे निमग्नानां तृणावाभाव्याहारः ।]

राधा—अइ परदुक्खाणहिण्णे, एक्ककं सचचं भणाहि । अवि णाम सो
खुतु घण्णो मुहत्तो घाडेस्सदि । जहि सित्रिणे वि तस्स खलणदंसणत्ताह-
संहायणा मे सुलहा दविस्सदि । अहवा किं दुल्लहे अत्थे लालसाए ।
[अयि परदुःखानभिसे, एकं सचचं भण । अवि नाम स खलु घण्णो मुहत्तो
घटिप्यनि यत्र स्वप्नेऽपि तस्य स्वप्नदर्शनलाभसम्भारना मे सुलभा भविष्यति ।
अथवा किं दुर्लभेऽर्थे लालसया ।]

कुन्दलते, प्पसीद प्पसीद । अणुकपेहि अणुकपेहि । अज्ज सा खुतु
सामत्ता कौमुदी जेण पीदा तं उजेठ्व पुण्णवत्तं अप्पणो वामलोअणचलं
एत्थ खिण्णे मंदभाइणि जणे सत्थणं अप्पेहि । [कुन्दलते, प्रसीद प्रसीद ।
अनुकम्पयानुकम्पय । अथ सा खलु श्यामला कौमुदी येन पीता तमेव पुण्यवन्त-
मात्मनो वामलोचनाञ्जलमत्र विन्ने मन्दभागिनि जने जगमपय ।]

कुन्दलता—(सासूयनिवाडोवय) अलं परपुरिसे गिजंतीहि तुम्हेहि
सह वात्थाए वि संमीसणेण । [अलं परपुरे गृध्नन्तोभिर्युष्माभिः सह
वाचापि सम्मिश्रणेन] (इति धावन्ता जटिलामुपेत्य) अज्जे, कथं पठमं
बह्मणं ण मग्गोसि जो खुतु सूरं पूआपइस्सदि [आर्ये, कथं प्रथमं ब्राह्मणं
न शृण्वसे यः खलु सूर्यं पूजापविष्यति ।]

शुभ्र अभिजाङ्गायाम् घतुः । अत्र घीनाम सन्ध्यन्तरमिदम् । तथा च
'इष्टार्थमिद्विपर्यन्ता विन्ता धीरिति कथ्यते ।' (ना० चं० का० १३०) अस्य

जटिला—बन्धे, सन्ध कहेहि । ता प्पसीद । आणेहि एककं विअ-
करण बहण । [वामे, सय्य कथयसि । तत् प्रसीद । आनय एक विचक्षणं
ग्राहणम् ।]

कुन्दलता—जधा भणादि अज्जा । [यथा भगवत्या] (इति
निष्क्रान्ता)

ललिता—हला राहि, पेखल । लेपिद अज्जाए मडवं । ता वंदेहि
भवत सूर । [सखि राधिके, परय । लेपितमार्थया मण्डपम् । तद्वन्दस्व
भगवन्त सूर्यम् ।]

राधिका—(सूर्यं प्रणम्य) देअ, देख्वावेहि अहिठ्ठु । [देव, दर्शया-
भीष्टम्]

(ततः प्रविशति मधुमद्वलकुन्दलताभ्यामनुगम्यमानो विप्रवेष कृष्णः)

कृष्णः—(पुरो राधा पश्यन्नपवार्यं)

विहारसुरदीधिका मम मन करीन्द्रस्य या
त्रिलोचनचक्षोरयो शरदमन्दचन्द्रप्रभा ।
उरोऽम्बरतटस्य चाभरणचारु नाराधली
मयोन्नतमनोरधैरियमलम्भि सा राधिका ॥ १० ॥

राधा—(दूरतः कृष्णमीपश्लोचय । जनाविनकं मस्कृतेन)
सङ्घरि निरातङ्कः कोऽयं युवा मुदिरद्युति-
र्भ्रजभुवि कुनः प्रातो मागन्मतद्भ्रजविभ्रम ।

‘राधिका—कुन्दलदे प्पसीद इत्यारम्भ—जटिला—आणेहि एककं विअकरणं
यहण’ एतत्पर्यन्तं वाच्यार्थमुदाहरणम् । अत्र राधिकाया उरकण्ठातिशयदर्शना-
जटिलासमक्षमेव विप्रवेशेन कृष्णप्रवेशचिन्तन कुन्दलतायाः धी ।

विहारेति । उन्नतमनोरथै सा राधिका अलम्भि । कीदृशी—मम मनोरूप-
हस्तितः विहारार्थं सुरदीधिका गता । नेत्रचक्षोरयो शरदमन्दचन्द्रस्य कान्ति-
रूपा । उरस्थरूपस्याजाततटस्थाभरणरूपा मनोहरताराधैरिणी हाररूपा । अग्न्य-
माकाशम् । गुणकीर्तनं नाम नाटकभूषणमिदम् । तथाहि—

लोकं गुणानिष्क्रान्ता गह्वरां यत्र नामभिः ।

पुरुः संश्लेषते तत्तु विशेषं गुणकीर्तनम् ॥ (ना० चं० का० १७३)

अत्र सुरदीधिकादिशब्दै राधासंश्लेषद्वयं गुणकीर्तनम् ॥ १० ॥

मन्त्ररीति । मम चेत्त कोशाद् एतिषणं फटाशर्चौरः यः किलुष्टपति ।
कोऽयं युवा प्रास । अत्र विधानं नाम सुरमन्त्र्यहम् । तथा च—‘सुरदुःखरं
यत्तु तद्विधानं युवा त्रिदुः ।’ (ना० चं० का० ५०) । अत्र राधायाः कृष्णपुद्गला

अहह चटुलैरुत्सर्पद्भिर्दृग्भ्रततस्करै-

र्मम धृतिघनं चेतःकोशाद्विलुण्ठयतीह यः ॥ ११ ॥

(पुनरवेच्य) हस्ती हस्ती प्पमादो प्पमादो । ललिदे, पेक्ख पेक्ख । एदं बह्णआरिणं द्दठ्ठूण विक्खुविदं मे हृदहिअअं; ता इमस्स महापावस्स अग्गिप्पवेसो उजेअ पराअच्चित्त । [हा धिक् हा धिक् प्रमादः प्रमादः । ललिते, परय परय । एतं बह्णचारिणं दृष्ट्वा विष्णुभित्तं मे हृत्तहृदयम्; तदेतस्य महापापस्याग्निप्रवेश एव प्रायश्चित्तम्]

ललिता—हला, सच्चं कुघेसि । ता णूण सघह्णत्तणं भामेदि । [सखि, सरयं कथयसि । तन्नूनं मघ्नह्वं आमयसि ।]

राधा—(पुनर्निभात्य । संस्कृतेन)

सहचरि हरिरेष ब्रह्मवेपं प्रपन्नः

किमयमितरथा मे विद्रवत्यन्तरात्मा !

शशधरमणिवेदी स्वैदघारां प्रसूते

न किल कुमुदबन्धोः कौमुदीमन्तरेण ॥ १२ ॥

विशाखा—हला, महुरं मंतेसि । माहवोच्चेअ एसो । [सखि, मधुरं मन्त्रयसि । माधव एव एषः ।]

कुन्दलता—अजे जडिले, एअं सत्थाहिण्णं पेक्ख बह्णयुगं । [आये जडिले, इदं शास्त्राभिज्ञं प्रेक्षस्व ब्राह्मणयुगलम् ।]

मधुमङ्गलः—जडिले, मूरूपूआवणे विअउट्टुम्हि । ता उथणेहि पढंमं खंडलइडुआइं । [जडिले, सूर्यपूजापने विदग्धोऽस्मि । तदुपनय प्रथमं खण्डलइडुकानि ।]

जटिला—अले चंचलबह्णणा, तुमं कण्हस्स सहअरोसि ता इदो अवेहि । [अरे चञ्चलब्राह्मण, त्वं कृष्णस्य सहचरोऽसि । तदितोऽपेहि] एसोच्चेअ सोम्मसामलाइदी वडुओ पूआवइस्सदि बहुअं । [एष एव सौम्यस्यामलाङ्कतिर्बहुः पूजापयिष्वति बधूम् ।]

कृष्णः—हन्त जरदाभोरि, तस्य राजपुरे धृयमाणस्य दुर्लीलस्य

विप्रबुद्धया च सुस्पन्दुःश्वकथनाद् विधानम् 'सहचरि हरिरेष ब्रह्मवेपन्' इत्यादि राधावाक्यसमाप्तिपर्यन्तम् ॥ ११ ॥

सहेति । बह्णः वेपं प्राप्तेऽयं हरिरेव । अन्यथा मेऽन्तरात्मा किं विद्रवति । कुमुदबन्धोर्ज्योत्स्नां विना चन्द्रकान्तमणिवेदी स्वैदघारां न प्रसूते ॥ १२ ॥

राजपुरे मधुरायां धृतस्य तस्यायं सखा । तदस्य निष्पासनमयुक्तं न ।

गोपराजसूनोरेव किं बहुकोऽयं सखा । तद्युक्तं नास्य निष्कासनम् ।

जटिला—अज्ञ, सिग्ध अध्यावेहि मिहिरं । [भायं, शीघ्रमर्षापय मिहिरम् ।]

कृष्ण —(राधामपाङ्गेनालिङ्गय) कल्याणि, किं नामासि ?

जटिला—(कृष्णस्य कर्णे) एव्यं षट् । [एवमिदम् ।]

कृष्ण —(सान्द्रतमिव) हन्त । सैव खल्वियं पुण्यवती । तर्हि त्रिभुत-
मस्या पातिव्रत्यम् ।

जटिला—एवकाए मह बहुडिआण उजैव रखितदा गोउलस्स किन्ती
[एकवा मम वधूत्या एव रक्षिता गोकुलस्य कीर्ति]

कृष्ण —पतिव्रते, ताम्रकुण्डो गृहाण । मन्त्रमुदाहरामि । (राधिका
सोत्सव्य तथा करोति)

निभृतमरतिपुञ्जभाजि राधे

त्वदधरवर्द्धितचापले चलाक्षि ।

चटुलय कुटिला दगन्तलक्ष्मी

मयि कृपणे क्षणमो नम सवित्रे ॥ १३ ॥

जटिला—उदलदे, अस्सुइपुव्या पसा वेरिसो रिचा बहुपण पडिज्जइ
[कुन्दलत, अधुनपूर्वपा कीदृशी शक्यं चटुकेन पठ्यते ?]

मधुमङ्गल —(साट्टहासम्) बुद्धिए, आहीरीमुद्धिआ तुम रीरीगीइ
च्चेअ जाणासि । अजा वेअस्स तुम कासि ? ता सुणाहि—कोसुमेसवीए
साहाए तइअयग्गस्स ललनासुइअरी रिचा पसा । [वृद्धे, आभीरीमुग्धा
एव री री गीतमेव जानामि । अस्मद्वेदस्य एव वजासि ? तत् शृणु—वैसुमैपव्या
दायायास्सुनीयवर्गस्य दलनासुखकरी ऋष्या एवा] (सर्वा रिमत कुर्वन्ति)

जटिला—(सत्पञ्चम्) भोदु सुठट्टु पुआवेहि । पुत्तओ मे गोकोडि
स्सरो होदु । [भवतु सुष्ठु पृजापय । पुत्रो मे गोकोटीशरो भवतु ।]

अपि तु युक्तमेव । मिहिरं मूर्खम् । वधूत्या अलरस्या वधूर्वपृठी तथा ।

निभृतमिति । निभृतं निगूढं यथा स्यात् तथा त्वदधरवर्द्धितचापले । अरति
बलेदारस्य समूहभाजि कृपणे मयि दगन्तलक्ष्मीं क्षणं चटुटप ॥ १३ ॥

वसुमेपु वन्दर्पंरताम्भयन्विशायाया धर्मांधकाममोक्षेषु मृतीयवर्गं वाम-
स्तरस्य । प्रयुत्पन्नमतिर्नाम मन्थयन्तरमिदम् । तथा च—

'ताज्जालिकी तु प्रतिभा प्रयुत्पन्नमतिर्मता' । (ना० च० का० १३३) अत्र
मधुमङ्गलस्य प्रतिभा ।

कृष्णः—

अर्चितार्चाऽधुना घन्ये त्वमर्घं कुरु भावतः ।

अम्बरोद्वासिने गाढमुदा राजीवबान्धवे ॥ १४ ॥

(राधिका सम्भ्रमं नाटयति)

कुन्दलता—(संस्कृतेन) सम्प्रति कन्याराशेरुपभोगं कुर्वते पुरस्थाय मित्राय चित्रमर्घं कुरु सुस्मितं पुण्डरीकेन । (राधिका दृग्न्तेन हरिं पश्यति)

कृष्णः—

सवितुः समाप्तिमात्रः पूजाविधिरेव सुष्ठु कल्याणि ।

इष्टं नन्दय देवं सरागसुमनोवराञ्जलिना ॥ १५ ॥

(राधिका बन्धूककुमुमाञ्जलिं क्षिपति)

मधुमङ्गलः—जडिले, मिष्टं पक्कणं दक्षिणा दिज्जउ । अह्ण अड्डिच्छइं वावहरेह्ण । [जडिले, मिष्टं पक्कणं दक्षिणा दीयताम् । वयमच्चिद्धं व्याहरामः ।]

कृष्णः—रे पात्रेसम्मित वाचाटवटो तिष्ठ । गोकुलवासिनां मैत्रीलाभ एव मे दक्षिणा ।

जटिला—(सहर्षम्) हे बटुराज, मह घरं समागच्छत्य । इष्टभोजनं भुञ्जत्रिअ मणिमुद्रिआ मए दादव्वा । [भो बटुराज, मम गृहं समागच्छ । इष्टभोजनं भोजयित्वा मणिमुद्रिका मया दातव्या ।]

मधुमङ्गलः—(सहर्षम्) अग्ने, सुदवक्खरा होहि । जइ इष्टभोजनं

अर्चितेति । हे घन्ये त्वमर्चिता अर्चा सूर्यप्रतिमा यथा अम्बरमाकाशे तत्र दीप्यते तस्मै सूर्याय । पक्षे—अम्बरं पीतवस्त्रं तेनोद्वासिने मध्यमधुना भावतः गाढमुदातिष्ठेण राजीवबान्धवे सूर्यायाध्यं कुरु । पक्षे उदारा एवं गाढं यथा स्यात्तथा जीवबन्धवे मध्यम् ॥ १४ ॥

मित्राय सूर्याय । सुस्मितेति विकसितश्वेतपत्रेण । पक्षे—कन्याराशेः कन्या-समूहस्योपभोगं कुर्वते मित्राय कृष्णाय । सुस्मितेति । सुस्मित एव पुण्डरीक-स्तेन । हासस्य शुक्लत्वात् ।

सवितुरिति । देवं सूर्यं पक्षे मां सुगृहपुष्पवराञ्जलिना । पक्षे रागेण मह वर्तमानस्य शोभनमनसो वराञ्जलिना ॥ १५ ॥

पात्रेसम्मित इति । हे भोजनमात्रपर । 'स पात्रेसम्मितोऽन्यत्र भोजनान्मि-लितो न यः' इति ।

बह्वणाण दादुकामासि । [आर्ये, सुतवरकरा भव । यदिष्टभोजन प्राहणेभ्यो दादुकामासि ।]

कृष्ण — वृद्धे, भोजयामु षटुकम् । अहन्तु पीर्णमासीमासाद्य गुरोर्ग-
र्गस्य सन्दिष्टमावेदयिष्यामि ।

कुन्दलता—कीदिस त ? [कीदिस तम् ?]

कृष्ण — मात पूणिमे, या भयत्या प्रेमपात्र वृषभानुपुत्री तस्याः
सशयोऽद्य महानिति कल्पतरुमूले सा रक्षोघ्नमन्त्रेणाभिमन्त्र्यतामिति ।

कुन्दलता—(सव्यथमिवापवार्यं) अब्जे, दिष्टिआ दिष्टिगोअरो एसो
क्वपरुवरसो । ता तुम गदुअ भअरदी एत्थ पत्थावेहि वडु वि भुजावेहि ।
अग्हे ण गगसिखत्त ख्वण रक्खेत्त । [आर्ये, दिष्टया दृष्टिगोचर एष कल्प-
वृक्ष । तत् त्व गत्या भगवतीमत्र प्रस्थापय वटुमपि भोजय । वयमेन गर्गसिष्य
श्चण रक्षाम ।]

(जन्तुना वटुना सह निष्क्रान्ता)

कुन्दलता—(सस्मितम्) राहि, देहि पारितोसिअ । ज सुदुल्लह दे
अवमत्थिद मए णिन्वाहिद । [राधिके, देहि मे पारितोषिकम् । यत् सुदुर्लभ
तेऽभ्यपित मया निर्वाहितम् ।]

राधा—(चक्रमवधाय) कुन्दलदिष्ट, कि मे अवमत्थिद ? [कुन्दलतिके,
कि मेऽभ्यपितम् ?]

कुन्दलता—अइ, कीस भुअ भगुरसि । ज सूराहण भणामि ।
[अयि, कस्माद् भुत्र भगुरयमि । यत् सूर्यराधन भणामि ।]

कृष्ण — कुन्दलते, दापय दक्षिणा, साहोऽस्तु पद्मिनीदयितयाग ।

कुन्दलता—राहि, कस्माहिण्णा आचारिओ तुए दकिरणए अणु
रंजीअदु । [राधिके, कर्माभिज्ञ आचार्यसखया दक्षिणयाऽनुरज्यताम् ।]

सप्तपुत्रप्रसू सुतवरकरा । त मन्दशम् । अयि कस्मादिष्याद । तत्र—
एवमर्द्ररुपाद्रैश्च सुरिलष्ट रूपरभिय ।

दार्तर वसवल्कुर्वात् पद्मिनीशङ्कर्यैः सुतम् ॥ (ना० च० बा० १४९)
सन्मभ्य उदाहरण नाम नाटकभूपणमिदम् । तथा च—

‘वारय यद्गृध्रतुल्यार्थं तदुदाहरण मनम् ।’ (ना० च० बा० १५८) अत्र
कुन्दलताभगितस्य साभिप्रायगृहार्थतयोदाहरणस्यम् । पद्मिनी कमलिनी तस्या
दयितस्य सूर्यस्य । पत्ने पद्मिनी सुन्दरी तस्या दयितस्य कृष्णस्य याग साहो-
ऽस्तु । कर्माभिज्ञ आचार्य । एष रतिकर्माभिज्ञ ।

विशाखा—(स्मिन्ना) कुन्दलदे, दक्षिणादाणाहिष्णाए सुए च्चेअ दिउजउ दक्षिणा जाए विविउण अप्पणो देअरो पुरोहिदो आहरिदो । [कुन्दलते, दक्षिणादानाभिज्ञया स्वयैव दीयतां दक्षिणा यया विचिष्यामनो देवरः पुरोहितः आहनः ।]

ललिता— विसाहे, एणं एसो आकालिदो पूआविदाए^१ कुन्दलदाए दिष्णाहिद्विदक्षिणो आचारिओ । [विशाखे, नूनमेप आकारितः पूजाविदया कुन्दलतया दत्ताभीष्टदक्षिण आचार्यः ।]

कृष्णः— ललिते, पूजयेयं प्रजावती तदस्यां नाचार्यकमाचर्यते^२ ।

राधिका— हला ललिते, साहु पूअणं णिन्वाहिदं तुम्हेहि ता अज्ज वि किं पडिबस्सोअदि ? [सखि ललिते, साधु पूजनं निर्वाहितं युष्माभिस्तदेषापि किं प्रतीक्षते ?]

कृष्णः—

स्मररोधनानुबन्धी क्रमविस्तारितकलाविलासभरः ।

क्षणदापतिरिव दृष्टेः क्षणदायी राधिकासङ्गः ॥ १६ ॥
(नेपथ्ये)

दुर्लभः पुण्डरीकाक्ष वृत्तस्ते विप्रकर्षतः ।

कृष्णः—(सव्यधमुच्चैः) भोः कोऽयं दुर्लभः ?
(पुनर्नेपथ्ये)

यस्नादन्विष्यमाणोऽपि वल्लवैः पशुमण्डलः ॥ १७ ॥

प्रजावती भ्रातृजाया । आचार्यकमिति भावे कन् । आचार्यत्वमिति यावत् । किं प्रतीक्षते अर्थात् सर्वं सम्पादितमिति भावः ।

स्मरेति । क्षणदापतिश्चन्द्रः स इव दृष्टेः क्षणदायी उल्लवदायी राधिकासङ्गः । स्मरेति उभयपक्षे तुल्यम् । स्मरस्यानुबोधने उदीपने । अनुबन्धोऽनुष्ठानं विद्यते यस्य सः । क्रमेण विस्तारितः कलाया विलासातिशयो येन । चन्द्रपक्षे कलाः प्रसिद्धाः । सङ्गपक्षे कामकलाः ॥ १६ ॥

दुर्लभेति । हे पुण्डरीकाक्ष ते विप्रकर्षतः वियोगतः दुर्लभो वृत्तः । तथाहि 'अर्थस्य तु प्रधानस्य भाव्यवस्थस्य सूचकम् । यदागन्तुकभावेन पताकास्थानकं हि तत् ॥' (ना० चं० पा० १८६) । तत्तु द्विप्रकारं तुल्यसंविधानं तुल्य-विशेषगद्म । पूर्वं त्रिधा—अर्थमग्निरूपं शिल्पं शिल्पेत्तरद्म । तत्र शिल्पमिदम् । तथा च—'वचः सानिश्चयशिल्पं काव्यधन्धरमाश्रयम् । पताकास्थानकमिदं द्वितीयं परिकीर्तितम् ॥' (ना० चं० पा० १९०) इति ।

अत्र भविष्यतो राधासङ्गमदुर्लभत्वस्य सूचनादिदं शिल्पं नाम द्वितीयं पताकास्थानम् ॥ १७ ॥

१. पूजयेदशब्द—य० ।

२. माचार्यमे—य० ।

कृष्ण—ललिते, पशूना क य कल्पितनिजाकल्पो यावदहमुपसीदैयं
तावत्तत्र रत्नसिंहासने प्रिया प्रापयेति । (इति निष्क्रान्त)

ललिता—हला, पुरदो पाअ धारेहि । [सति, पुरतो पाद धारय]

राधिका—ललिदे, प्पसीद प्पसीद । सुठठु सआउलहिन । [ललिते,
प्रसीद प्रसीद । सुठु शङ्काकुलारिम ।]

(इति ससृतेन)

गतप्राय माय चरितपरिशङ्की गुरुजन
परीयादस्तुङ्गा जगति सरलाह कुलयती ।
वयस्यस्ते लोल सकनपशुपालीसुदृदसी
तदा नम्र चाचे सति रहसि सञ्चारय न माम् ॥ १८ ॥

कुन्दलता—राहे, जाणे अस्तरलित तुम्ह सदीव्वद ता अल सअ
विक्रान्तिदेण । [राधे, जानेऽस्तरलित तत्र सतीमत तदल रवय विद्या-
पितेन ।]

विशारदा—(सप्रणयान्पसूयम्) कुदलदे, का खलु अवरा तुम विअ
यशीए तिसज्ज आअट्टोअदि । [कुन्दलते, का ससृपरा श्रमिव यस्या
प्रिसन्ध्यमाहृष्यते ।]

कुन्दलता—(सनमंसिमत ससृतेन)

ददामि सदय सदा विशदबुद्धिराशीरशतं
भगादृशि पतिव्रताव्रतमखण्डित तिष्ठतु ।
ध्रुते निखिलमाधुरीपरिणतेऽपि वेणुध्वनी
मन सति मनागपि त्यजति वो न धैर्यं यथा ॥ १९ ॥

(इति सर्वा परपद्रुममनुसरन्ति)

कल्पितनिजाकल्प पुनरपि जटिलादीना प्रवारणार्थं कल्पितप्रालम्बवेदोऽ-
हम् । रत्नसिंहेति । रत्नोष्णमन्त्रेणभिपेक्षमिपेण वरपवृष्टमूल प्रापयेति ।

ददामीति । विशदबुद्धिरहमाशी गत ददामि । भगादृशि पतिव्रताया घत
तिष्ठतु । वो युष्माक मन वेणुध्वनी ध्रुतेऽपि मनागपि धैर्यं यथा न त्यजति ।
अत्र भेदो नाम सुप्रमन्यद्गम् । तथा च—'वीजस्योत्तेजन भेदो यद्वा महान्त-
भेदनम् ।' (ना० च० का० ६०) ।

अत्र कुन्दलतया राधाविप्रेरण उत्तेजनान् भेदनाच्छामनरताभ्यो
भेद ॥ १९ ॥

कृष्णः—(प्रविश्य)

साचिलोचननरङ्गितभङ्गी वागुरामिह वितत्य मृगाक्षी ।
राधिकेयमविकस्मररङ्गं द्राग्वबन्ध मम चित्तकुरङ्गम् ॥ २० ॥

राधिका—(अवधार्यं) कुन्दलदिष्टे, पेरुख सोहगं गुञ्जाभलीष्टे ।
[कुन्दलतिके, परय सौभाग्यं गुञ्जाबल्याः] (इति संस्कृतेन)

कठोराङ्गी कामं जगति विदिता नीरसतया
निगूढान्तश्छिद्रा त्वमतिमलिना चासि वदने ।
तथाप्युच्चैर्गुञ्जावलि विहरसे वक्षसि हरेः
जनानां दोषं वा न हि कमनुरागः स्थगयति ॥ २१ ॥

कुन्दलता—(नीचैः) राधे, तुह कठोरत्थणमणिविणिद्धुदाए कुदो
एत्थ धोरिअं वरागीए ? [राधे, तव कठोरस्तनमणिविनिर्धूतायाः कुतोऽत्र
स्थैर्यं वराक्याः !]

(नेपथ्ये)

दनुजदमनवक्षःपुष्करे चारुतारा
जयति जगदपूर्वा कापि राधाभिधाना ।
यदियमपहरन्ती तत्र नक्षत्रमाला-
मपि निरयति धाम्ना सद्गुणौ पुष्पवन्तौ ॥ २२ ॥

साचीति । राधिका साचिना वक्रलोचनेन तरङ्गिता या भङ्गी सैव वागुरा
मृगवन्धिनो तां वितत्य अधिक कन्दर्परङ्गो यत्र तथाभूतं यथा स्यात्तथा मे
चित्तरूपं कुरङ्गं मृगं वबन्ध ॥ २० ॥

कठोरेति । जनानामनुरागः कं दोषं न स्थगयति । अपि तु सर्वमेव । तदे-
वाह—हे गुञ्जावलि त्वां कठोराङ्गादिदोषयुक्तापि यद् हरेर्वक्षसि विहरसे ।
आदौ कठिनाङ्गी तत्रापि रसरहिता गुह्यच्छिद्रा वदनेऽतिमलिना च ॥ २१ ॥

दनुजेति । कृष्णस्य सद्य एव पुष्कर आकाशस्तस्मिन् कापि जगदपूर्वा
राधाभिधाना चारुतारा जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते । सर्वोत्कर्षतामाह—यदियं नक्षत्र-
मालां मस्रविंशतिमौक्तिरुमालामप्यपहरन्ती सती धाम्ना तनुना सद्गुणौ पुष्प-
वन्तौ शोभनसूत्रप्रथिते 'पुष्पमालामपि निरयति आच्छादयति । 'सैव नक्षत्रमाला
स्यात् रुद्रविंशतिमौक्तिः ।' पक्षे धाम्ना कान्त्या नक्षत्रमालां नक्षत्रध्रेणीं सद्गुणौ
पुष्पवन्तौ चन्द्रसूर्या । 'पक्षधोवत्या पुष्पवन्तौ दिवाकरनिशाकरी' इत्यमरः ।
कापि जगदपूर्ववदनेनान्या तारा कान्त्या नक्षत्रमालां सूर्याचन्द्रौ च निरयितुं न
समर्था ॥ २२ ॥

१. मालापि निरयति—य० ।

कुन्दलता—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) बुदे, दोष्णं वजेव्व सूरवंदाणं
तिरोहाण भणंती तुमं ताराए माहण्णे अणहिण्णासि । जं पराहूदसूर-
लक्खस्स चदाअलीणाहस्स वि उवरि इमाए पउरिसं फुडं लक्खीअदि ।
[वृन्दे, द्वयोरेव सूर्यचन्द्रयोस्तिरोधानं भणन्ती एव ताराया माहात्म्येऽनभिज्ञामि ।
यत् पराभूतं सूर्यलक्ष्यं चन्द्रावलीनाधस्याप्युपर्यस्याः पौरुषं स्फुटं लक्ष्यते ।]

सख्यौ—कुडिले, अलिअ हसती कित्ति पिअसही लज्जावेस ?

[कुडिले, अलीकं हसन्ती किमिति प्रियसखीं लज्जयसि ?]

कुन्दलता—(संसृतेन)

त्रयां न्यज कुडङ्गक प्रविश सन्तु ते मङ्गला-

न्यनङ्गसमराङ्गणे परमसयुगीना भव ।

विवस्वदुदये भवद्विजयकीर्तिगाथावली

पुरः सखि मुरद्विपः सहचरीभिरद्गुणीयताम् ॥ २३ ॥

कृष्णः—(स्मितं कृत्वा)

अन्तस्तर्प जगति तृपितैः काममाचम्यमानः

शैत्याधारः सुमधुररसो विच्छिन्नक्षयेऽस्यः ।

केयं राधावदनशशिनः फान्तिपीयूषधारा

या भूयिष्ठं प्रथयति मुहुः पीयमानापि तृष्णाम् ॥ २४ ॥

राधिका—(अपवार्यं । संसृतेन)

चलाक्षि गुरु लोकतः स्फुरति तावदन्तर्भयं

कुलस्थितिरलञ्च मे मनसि तावदुन्मीलति ।

यत् पराभूतं सूर्यलक्षं यस्मात् तत् तस्य चन्द्रावल्या नापस्य धीकृष्णस्य
पौरुषं प्रतिभा । श्लेषेण सूरौ यज्यात् । चन्द्रावली सूर्येश्वरी । पौरुषं श्रद्धाविदोषे
पुरपरदापरणम् ।

त्रयामिति । कुडङ्गं कुम्भम् । सांयुगीनः रणे माधुः । विवस्वदुदये सूर्यो-
दये । वरणं नाम मुग्धमन्थद्गमिदम् । तथा च—‘प्रस्तुतार्थसमारम्भं वरणं
परिचक्षते ।’ (ना० पं० का० ६१) । अत्र प्रस्तुतस्य क्रीडास्वरयार्थस्य ममा-
रम्भरथनात् वरणमिति ॥ २३ ॥

अन्तरिति । तृपितैः जनैः वानं यदेष्टं सर्वं एव शैत्यगुणविरिष्टः सुमधुर-
रसः पीतः सन् अन्तरार्थं तृष्णं विच्छिन्नति । राधावदनशशिनौ तु तद्विपरीत-
मित्याह—केयमिति ॥ २४ ॥

चलाक्षिति । हे चलाक्षि यावद्भवत् मुजसरोक्षतां प्राप्यसं नोपैति तावद्गुरु
लोकमयादि । उल्लेखं नाम मुग्धमन्थद्गमिदम् । तथा च—‘धीजस्य तु य उद्घटः’

चलन्मकरकुण्डलस्फुरितफुल्लगण्डस्थलं

न यावदपरोक्षतामिदमुपैति वक्त्राम्बुजम् ॥ २५ ॥

कुन्दलता—सुंदर, एतथ रअणसिंहासणे राहिअं आरोवेहि । [सुन्दर, अत्र रअणसिंहासने राधिकामारोपय ।]

(कृष्णस्तथा करोति)

ललिना—हला, तत्रिकस्सदि जणो ता त्थम्भेहि संखउडारअं । [सखि, तर्किण्यति जनस्तस्मात् स्तम्भय संखचूडारवम्]

(प्रविश्य शंखचूडः)

शंखचूडः—(लतान्तरे स्थित्वा) 'गोअट्टणमल्लवणिदलक्खणा कुमाली एसा रअणसिंहासणे रेहइ । ता ओसरं जाणिअ अप्पणो कम्मं अणुचिट्ठस्स । [गोवर्द्धनमल्लवर्णितलक्षणा कुमारी एसा रअणसिंहासने 'राजति । तस्मादवसरं ज्ञात्वात्मनः कर्म अनुष्ठास्यामि ।]

(इति कुञ्जे स्थितः)

कृष्णः—प्रिये, क्षणमलङ्कृतयतां मदूरुगारुत्मतपीठम् ।

राधिका—गोउलजुअराअ, तुम्हादिसाणं परिसुत्तमाणं ण जुत्तं कुल-
यालिआणं घम्मविद्धंसणं । [गोकुलयुवराज, युष्मादृशानां पुरुषोत्तमानां न
युक्तं कुलपालिकानां धर्मविध्वंसनम् ।]

(नेपथ्ये)

हा णत्तिणि राहिए, चिरं कहिं गदासि ।

(हा नन्त्रि राधिके, चिरं कुत्र गतासि)

कृष्णः—कुन्दलते, कथमियं मुखरा विलपति ।

कुन्दलता—(विहस्य) मोहण, जहिं तुम्हादिसो णिउंजणा अरो
लीला रंगं तरंगेदि तहिं बुद्धिआणं विलापस्स का खलु दरिददा । [मोहन,
तत्र त्वादृशो निकुञ्जनागरो लीलारत्नं तरङ्गयति तत्र वृद्धानां विलापस्य का खलु
दरिद्रता ।]

स उद्भेद इति स्मृतः ।' (ना० चं० का० ५९) अत्रानुरागधीजस्य स्वमुखेनै-
चोद्घाटनादुद्भेदः ॥ २५ ॥

हस्तस्थशङ्खचूडायाः शब्दम् । मदूरुरेव गारुत्मतपीठं मारकतपीठम् । कुल-
पालिकानां कुलस्त्रीणाम् । 'कुलष्ठी कुलपालिका' ।

१. वगिदलखरणा—अ० । २. राजते—अ० । ३. विलापयति—अ० ।

मुखा—(प्रविश्य, पुरो राधामाधवी पश्यन्ती । स्वगतम्) हा हा हृद-
देअ, एण हरिचदण उज्झिअ एसा वप्पलदा कीस तुए त एरड लमिदा ।
(प्रकाशम्) हा वन्दे, इमस्स उजेअ लपडचूडामणिणो कीलाकुरगी
सवुत्तासि । [हा हा हतद्वैय, एन हरिचन्दनमुञ्जिराया वरुपलता कस्मात्तया
तमेरुड लम्बिता । (प्रकाशम्) हा वसे, अर्येय लम्पटचूडामणे म्हीडाकुरगी
सवुत्तासि ।]

ललिता—(सलीकम्) अज्जे, पेवए । एसो वण्हो 'मोट्टिम अह
विटण करेदि । [आर्ये, परय । एव वृष्ण बलादरमद्विदम्बन करोति ।]

मुखा—अले रअणारीअ, चिट्टु चिट्टु । [अरे रतनारीय, तिष्ठ तिष्ठ ।]

कृष्ण—(स्वगतम्) कठोरैय जरती तदणमन्तरितो भवेयम् । (इति
तथा स्थित)

मुखा—(साक्रोशम्) ललिदे, धरेहि धरेहि ण धुत्तअं । [ललिते,
धर धरं भूतम्]

ललिता—हुँ एण्हि कित्ति पलाएसि ? [हुँ ! इदानीं किमिति
पलायसे ?]

मुखा—(धावन्ती पुर कुञ्जमात्साय । सतर्जनम्) दिट्ठिआ लद्धोमि
रे कुडगाअली भुअग दिट्ठिआ लद्धोसि । [दिष्टया लब्धोऽसि रे कुञ्जा
पलीभुजङ्ग, दिष्टया लब्धोऽसि ।]

कृष्ण—(सान्द्रम् । आरगतम्) हन्त ! घनान्धकारे कथमन्ध-
फलयाऽपि जरत्या दृष्टोऽस्मि ।

(मुखा गिर सञ्चाख्य मुहुर्निभालयते)

एन कृष्णरप हरिचन्दनमुञ्जिराया वरुपलता एषा राधिकारुपा कटपलता
एरुण्डरुपमभिमन्नु लम्बिता प्रापिता । सवृत्तामि जातामि ।

आर्ये परयेत्यादि । दाक्षिण्य नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च 'दाक्षिण्यन्तु
भवेद्वाचा परचित्तानुवर्तनम् ।' (ना० च० का० १६५)

अत्र ललितया मुखरायाश्चित्तानुवृत्तिर्दाक्षिण्यम् । रतनारीय रतिवह्नय ।
एण्हि हतद्वैयम् । आदाशतनुमवन् मिथ्यादृष्टिः ।

रादु रूड दृष्ट्वा कृष्णधारत्याद—दुमिदानीमिति । भानुभाररंण सूर्यमम-
फान्तियुक्तेन । कृष्ण निरोहिता दृष्ट्वा राधिकाहरणेऽनुभूए बाल मया दृग्गत
भाद—दिष्ट्वेति । मूनिभूतत्रिमषण्णराय त्रिमगमूहस्य । नेत्यामानि
विचार्य शङ्खचूडरमथा एतन् सविहासना राधा मस्तके उपयन् ।

कृष्णः—(स्वगतम्) नूनमाकाशकुसुमदृष्टिरेवासौ जरत्याः ।

मुखरा—अम्मो ! तिमिरपुंजो व्जेव एसो । [अहो तिमिरपुञ्ज एव एषः]
(कृष्णः स्मितं करोति)

मुखरा—(अन्वतो गत्वा) हूँ दाणिं व्जेव लद्धोसि [हूँ इदानीमेव लब्धोऽसि] (पुनर्निभास्य । साशङ्कम्) रे धुत्तआ, वाराहणरसिंघादि-बहुरूवोसित्ति सच्चवं पौण्णमासीए कहिज्जमि । जं इमिणा भाणुभासुरेण भीसणरूपेण म भीसअतो णिकमसि । [रे धूर्तक, वराहणरसिंघादिबहुरूपोऽसीति सत्त्वं पौर्णमास्या कथ्यसे । यदनेन भातुभास्वरेण भीषणरूपेण मां भीषयमाणः निष्क्रामसि ।]

शङ्खचूडः—(स्वगतम्) दिट्ठिआ मुत्तिभूदविक्रमचक्रवालस्स बालस्य दिट्ठो वच्चिदा । [दिष्टया मूर्तिभूतविक्रमचक्रवालस्य बालस्य इष्टिर्वञ्चिता ।]
(इत्युत्सर्पति)

सर्वाः—(समीच्य । सत्रासम्) अज्जे, परित्ताहि परित्ताहि ! [आर्ये, परिव्रायस्व परिव्रायस्व ।]

मुखरा—(सरोपम्) रे सामला, ण जुत्तं कखु एदं । [रे श्यामल, न युक्तं त्वत्वेतत् ।]

ललिता—हा हदवुद्धिए, ईदिसं वि दारुणं वण्हं आसंकेसि [हा हत-बुद्धिके, ईदृशमपि दारुणं कृष्णमाशङ्कसे ।]

शङ्खचूडः—सुहत्तमस्स कंमभूवइणो कामं 'अवज्जं कादुं णं ससी-हासणं व्जेव्व पौमिणीअं सिरे चेत्तुण णइस्सं । [सुहत्तमस्य कंसभूपतेः काममवबन्धं कर्तुमेनां ससिंहासनामेव पश्चिनिकां शिरसि गृहीत्वा नेप्यामीति ।]
(इति तथा कुर्वन्निःश्रान्तः ।)

सर्वाः—(सन्वामोहम्) हा कण्ह, कुदोसि । [हा कृष्ण, कुत्रासि !]

कृष्णः—(कुञ्जाश्लिष्कस्य । सविपादम्)

आनीतासि मया मनोरथशतव्यप्रेण निर्बन्धतः

पूर्णं शारदपूर्णिमापरिमलैर्वृन्दाटवीकन्दरम् ।

सद्यः सुन्दरि शङ्खचूडकपटप्राप्तोदयेन स्फुटं

दैवेनाथ त्रिरोधिना कथमितस्त्वं हन्त ! दूरीकृता ॥ २६ ॥

(इति संरम्भेण परिक्रामन्) आर्य, मा भैषीः । एष नेदीयानस्मि ।

आनीतेति । शारदपूर्णिमापरिमलैः पूर्णं वृन्दाटवीकन्दरं मयाऽऽनीतामि ।

शङ्खचूडस्पर्धारिणा दैवेन दूरीकृता ॥ २६ ॥

मुखरा—चंद्रमुह, विजयलक्ष्मीए सअं वरिदो होहि । [चन्द्रमुख,
विजयलक्ष्मी स्वयं वृत्तो भव ।]

कृष्णः—रे दुष्ट,

राधापराधिनि मुहुस्त्वयि यन्न शस्तं
शक्यामि कर्तुमखिलां गुरुरेप खेदः ।
सर्वाङ्गिलेयमभिधावति लुप्तधर्मा
त्वां मुक्तिकालरजनीभवत किं करिष्ये ॥ २७ ॥

(इति निष्क्रान्तः)

कुन्दलता—ललिदे, पेकल पेकल । एसो हदासो राहिअं उग्गिअ
कण्ठेण जोदुधुं विक्रमेदि । [ललिते, परय परय । एप हतासो राधिका-
मुग्गिअवा कृष्णेण योदुधुं विक्रमते ।]

(नेपथ्ये)

स्थूलस्तालनुजे।न्नतिर्गिरितटीवक्षाः क यश्चाधमः
कार्यं बालतमालकन्दलमृदुः कन्दर्पकान्तः शिशुः ।
नास्त्यन्यः सहकारितापटुरिह प्राणी न जानीमहे
हा गोष्ठेश्वरि, कोट्टगद्य तपसां पाकस्तवोन्मीलति ॥ २८ ॥

(इति सर्वा समाकर्ण्यं ध्यामोहं नाटयन्ति ।)

राधेति । राधापराधिनि रयि यदखिलां शारितं कर्तुं न शक्यामि एप गुरुः
खेदः । सर्वाङ्गिला मुक्तिरूपा कालरजनी त्वां धावति । तस्मात्तव मुक्तिर्भविष्यति
न तु नरकमोगादिकम् । मम हस्तान्मरणस्यैवायं दोषः । किं करिष्ये इति
भावः ॥

अत्र—‘मुखादिसन्धिपद्मानामशैधिल्याय सर्वतः ।

सन्ध्यन्तरागि योग्यानि तत्र तत्रैकविंशतिः ॥’ (ना० खं० पा० १२६)

हस्तुक्तदिशा सन्ध्यन्तरैकविंशत्यभ्यन्तरे दण्डो नाम सन्ध्यन्तरमेतत् । तथा
च—‘दण्डरश्मिनिपादीनां दृष्टया ध्रुवा च तर्जनम् ।’ (ना० खं० पा० १३२) ।

अत्र शङ्खचूडतर्जनं दण्डः ॥ २७ ॥

स्थूलेति । स्थूल इत्यादिना शङ्खचूडेन सह कृष्णस्य युद्धोद्यमे दृष्ट्वा जयपराजये
‘संशयापघ्नाऽऽह—नास्तीति । सहकारितायां पटुः समर्थः अन्यः प्राणी नास्ति ।
अत्र संशयो नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—‘अनिश्चयात्तु यद्वाच्यं संदेहः स
निगद्यते ।’ (ना० खं० पा० १५९) अत्र संशयेनैव चाक्षयममाप्तेरयं संशयः
सूचितः ॥ २८ ॥

पौर्णमासी—(प्रविश्यापटीचेपेण) पुत्रि ललिते, मा व्यधिष्ठाः । क्षिप्रं
स्खलत्स्फुलिङ्गमेनं लब्धनिर्वाणं जानीहि ।

(नेपथ्ये)

दोर्दण्डाटोपभङ्गी विकटरिपुवपुघट्टनादुर्दुर्दुःखः

क्रीडन्नुद्वण्डदद्राङ्कुरकुटिलतटोच्चण्डतुण्डान्तरस्य ।

दीव्यच्चण्डांशुबिम्बप्रतिभटमटवीमण्डले दण्डकोट्या

व्याकर्षन् पिञ्जचूडो हरति मुकुटतः शंखचूडस्य रत्नम् ॥२६॥

पौर्णमासी—दिष्टया रत्नाकृष्टिमिपाद्यमेवाकृष्टजीवो व्यधायि ।
'तेनाद्य जम्बुकानां पारणोत्सवः सम्पत्स्यते । (पुनर्निरूप्य । सहर्षम्)
पश्यत पश्यत । विन्युतवशोऽयं यक्षो भङ्गमङ्गीचकार ।

(पुनर्नेपथ्यं)

मुष्टिना ऋटिति पुण्यजनोऽयं हन्त पापविनिवेशितचेताः ।

पुण्डरीकनयनेन सखिलं दण्डितः सकलजीवितवित्तम् ॥ ३० ॥

पौर्णमासी—(पुरो दृष्ट्वा । सानन्दम्)

विकटसमरधाटीघृष्टताध्वसितारि-

विलुठदमलचूडश्चण्डिमाऽऽडम्बरेण ।

सूचितं पात्रं पटीचेपेण प्रविशतीति भाचारः । यथा स्तम्भय शंखचूडरव-
मित्यत्रोत्कृष्टतस्य शंखचूडस्य प्रवेशः । अत्र तु पूर्वमुद्वङ्कनं विनैव पौर्णमास्याः
प्रवेशादाहापटीचेपेणेति । स्फुलिङ्गमग्निकणम् । लब्धनिर्वाणं लब्धशान्तिं पत्ने—
लब्धमोक्षम् ।

दोर्दण्डेति । पिञ्जचूडः क्रीडन् सन् दण्डकोट्या लकुटाग्रेण शंखचूडस्य
मुकुटतः रत्नं व्याकर्षन् हरति । पिञ्जचूडः कीदृशः—दोर्दण्डाटोपभङ्गया विकट-
रिपुवपुषो या घट्टना सञ्चालनं तत्र दुर्दुर्दुःखोऽतिनिपुणः । शंखचूडस्य कीदृशस्य—
उद्वण्डदद्राङ्कुरेण कुटिलतटमुच्चतुण्डान्तरं यस्य तस्य । रत्नं कीदृशम्—दीव्य-
चण्डांशुबिम्बरसूर्यस्तस्य प्रतिभटं सदृशम् ॥ २९ ॥

जम्बुकानां शृगालानाम् ।

मुष्टिनेति । पुण्डरीकनयनेन मुष्टिना पुण्यजनो यद्यः शंखचूडः सकलजीवन-
रूपं वित्तं दण्डितः । द्विर्भङ्गत्वाद्दण्डयते व्यन्तदण्डधातोः प्रयोगः । वधो नाम
सन्ध्यन्तरमिदम् । तथाहि—'वधस्तु जीवितद्रोहक्रिया स्यादाततापिनः'
(ना० चं० का० १३४) अत्र शंखचूडस्य वधः ॥ ३० ॥

विकटैति । विकटमरे धाटी यलादाक्रमणं तत्र या घृष्टता तथा ध्वंसितोऽ-

१. तेन घृन्दाटवी जम्बुकानां—अ०, तेनाद्य घृन्दाटवी—च० ।

कृतकुसुमप्रिसर्गं स्वर्णिभि श्लाघ्यमानो
मधुरिपुरयमदणोर्मोदमाचिष्करोति ॥ ३१ ॥

विशाखा--भयवति, पेक्ख सुगहिदणामाण राम अगे कदुअ सव्वे
सहअरा समाअदा । [भगवति, पश्य सुगृहीतनामान राममग्ने कृत्वा सर्वे सह-
चरा समागता ।]

पौर्णमासी—पुरुषोत्तमेन दत्तोऽय रामाय रमणीये मणीन्द्र ।

ललिता—पेक्ख, घअस्सउल पत्थापिअ एको ऽनेव माहवो रहिअ
अणुमप्पत्ति । [पश्य, वयस्यकुल प्रस्थाप्यैक एव माधवो राधिकामनुसर्पति ।]

पौर्णमासी—पश्य पश्य ।

भयबाधितराधिकोपगूढ प्रचलाप्रचलाकचारुचूड ।

वदनोह्लासितममाम्बुवृन्द सविध सुन्दार विन्दते मुकुन्द ॥ ३२ ॥

(तत प्रविशति यथानिर्दिष्ट कृष्ण)

कृष्ण —

हा नेत्रनिन्दितकलिन्दसुवारविन्द

गोविन्द गोकुलपुरन्दरनन्दनाद्या ।

मा रश्म रश्म रसेति कृतात्सनादा

राधामधीरनया न हि विस्मरामि ॥ ३३ ॥

पौर्णमासी—(परिष्कम्भ) यशोदामात, उरसातचिन्ताशयास्मि
कृता । (इति सराध माधवमाह्वयति । मुक्त्वपागिभ्या हरिं निर्मन्त्रय ।)

ललिता—वीर आराधिता दे राहिया दिट्टिया आरक्खिअदा । [वीर,
आराधिका ते राधिका दिष्टया रक्षिता ।]

(प्रविश्य मधुमद्वल)

मधुमद्वल —पिअअस्स, एसो मणीदो रामेण राहियाए दिण्णो
[प्रियवयस्य, एष मणीन्द्र रामेण राधिरायै दत्त ।]

रिचन स । चण्डिमाडग्घरण विउदमएचूड कृष्ण ॥ ३१ ॥

सुगृहीताभिध पश्यम् ।

भयेति । भयन बाधिता या राधा तयाऽनित्त प्रचनेऽप्रदशो यस्यास्त
थाभूता चामी प्रचलाकन मयूरदिन्दन निमिता चारुपूरा एव ॥ ३२ ॥

इति । नेत्रेण निन्दित यमुनाया भरविन्द यन ह तादा गोविन्द इत्यादि
नाम मग्नेष्य कृतात्सनादा राधां ह यशोदा माता यस्य तत्समुद्धी यशोदा
मात । उरसातितमुपादित चित्सारूपनक्षय यस्यास्तथाभूताह कृतास्मि ॥ ३३ ॥

कृष्णः—कौस्तुभस्य कुटुम्बं मणीनां ग्रामणीरयं राधाप्रैवेयकता-
मर्हति ।

ललिता—जघा दिसदि भवं । [यथादिशति भवान्]

कृष्णः—तदागच्छत । दुष्टविजयेनामुना पितरात्रानन्दयामः ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति शङ्खचूडवधो नाम द्वितीयोऽङ्कः ।

मणीनां ग्रामणीः श्रेष्ठः । प्रैवेयकतां कण्ठभूषणताम् ॥ इति ।

॥ इति द्वितीयाङ्कव्याख्या ॥

तृतीयोऽङ्कः

(तत प्रविशति वृन्दया सङ्कथयन्ती पौर्णमासी)
 पौर्णमासी—दन्त ! कथमुपकान्तोऽयमन्तिम तमीमुहूर्तः ।
 पश्य पश्य ।

दूरान् खराशुशरभस्य परिस्फुरन्तीं
 विस्फूर्तिर्तेरुदयशैलतटी विलोक्य ।
 त्रासादसौ विशति चन्दनपिण्डपाण्डु-
 रस्ताचल मृगकलङ्कमृगाधिराज ॥ १ ॥

अङ्कद्वये श्रीकृष्णमिलनजनितप्रेमचेष्टामाधुरी प्रकार्य विरहजन्यलोकोत्तरा
 प्रेमचेष्टा वस्तु तृतीयाङ्कमारभते—तत प्रविशतीति ।

विन्दुप्रकृतियत्नावस्थाभ्यां योग प्रतिमुखसन्धि । स चात्र तृतीयचतुर्थ-
 योरङ्कयोर्दक्षित । तत्र विन्दुलक्षण यथा—

जले प्रधाने चीजस्य प्रसङ्गोक्तै 'कलान्तरैः ।

विच्छिन्ने यद्विच्छेदकारण विन्दुरिष्यते ॥ (ना० ख० पा० ३३)

यथात्र कृष्णस्य पुरगमनादिनाऽमुष्यफले विच्छिन्ने तेनैव समाश्रवसनम्—
 ,एतासूर्णं नयत कियती'रित्यादिना ।

यत्नावस्थालक्षण यथा—

यत्नस्तु ताफलायासाधौऽमुष्येन तु वर्तनम् । (ना० ख० पा० ४२)

यथा तृतीये राधया कृष्णान्वेषण चतुर्थे च कृष्णस्य गान्धर्वकृतनृपादौ
 राधावलोकनायोद्यमः । प्रतिमुखसन्धिलक्षण यथा—

भवेत् प्रतिमुख दर्यादस्य चीजप्रकाशनम् ।

विन्दुमयोगोपगमाद्गान्धर्वस्य प्रयोदत ॥ (ना० ख० पा० ६२)

अत्र राधामाधवयो विरलेपात् प्रेमबीज दर्यादस्यम् ।

तत्र अङ्गानि यथा—

विनाम परिसर्पश्च विधुतं शमनमङ्गी ॥

नर्मद्युति प्रगयन विरोध दर्पुपासनम् ।

पुंश्चञ्जमुपन्यासो वर्णमहार ह्ययवि ॥ (ना० ख० पा० ६४-६५)

इति । प्रकृतमनुत्तरामि ।

१. जलाशरै इति नाटकचन्द्रिकारथपाठः ।

वृन्दा—भगवति, मध्यमानस्येव महाम्भोनिघेर्गम्भीरं कमपि कोला-
हलसंरम्भमाकर्ण्य सम्भ्रमेणाहमागतास्मि । तत् कथ्यतां किमेतदिति ?

पौर्णमासी—पुत्रि वृन्दे, नेदञ्च ते कर्णयोः प्राङ्गणमधिरुद्दम् ।

वृन्दा—भगवति, किं तन्नाम ?

पौर्णमासी—बलीवर्दानवमर्दनवर्द्धितरोपपर्वतं पूर्वशुरपूर्वविक्रमेण
केशिनमुत्पाटय गोष्ठमधिष्ठिते शिखण्डावतंसे कंसेनानुशिष्टः स खलु
गान्धिनेयो नन्दमन्दिरमासेदिवान् । स च राजोपजीवी राजीवबन्धौ पूर्व-
पर्वतमधिरुढे स पूर्वजं पूर्वदेवारिं पुरं नेत्यति ।

वृन्दा—(षणं तूष्णीं स्थित्वा दीर्घमुष्णं निरवस्य । सर्वैवलम्ब्यम्)

वनभुवि नवकुञ्जं कस्य हेतोर्विधास्ये
धृतरुचि रचयिष्याम्यत्र वा पुष्पतल्पम् ।

सुरभिमसमये वा वल्लिमुत्फुल्लयिष्ये

यदि नयति मुकुन्दं गान्धिनेयः पुराय ॥ २ ॥

दूरादिति—खरांशुः सूर्यः एव शरभस्तस्य विस्फूर्जितैः पराक्रमैः परि-
स्फुरन्तीमुदयशैलतटीं विलोक्य चन्द्रनपिडस्येव पाण्डुः सिंहः । पक्षे—मृगकलङ्क-
मृगाधिराजश्चन्द्रोऽस्ताचलं विशन्ति । भयेन वैवर्ण्यमाह—चन्दनेति । शरभः
अष्टपदयुक् सिंहस्य विजयी जन्तुविशेषः ॥ १ ॥

श्रीभागवतादौ सर्वलोकगम्या श्रीकृष्णलीला श्रीवसुदेवनन्दन एव व्रज-
मागय नानाविधलीलां कृत्वा मधुरायां गतः पुनः व्रजे नागतः । अन्तरङ्गभक्त-
गम्या लीला तु—कृष्णोऽन्यो यदुसमभूतो यस्तु 'गोपेन्द्रनन्दनः । वृन्दावनं
परित्यज्य स इवचिन्तैव गच्छतीति तन्त्रोक्त्या वसुदेवनन्दनो नन्दनन्दनेन सहैकी-
भूय विहारादिकं कृत्वा मधुरां गतस्य कृष्णस्य यावन्मधुराविहारं तावत्कालं
व्याप्य व्रजपुरसुन्दरीगामेकतत्त्वतया पूर्वलिखितराधातन्त्राद्युक्तीत्या' च वृषभा-
नुनन्दिन्यादिभिरेकीभूय विहारं कुर्वतीनां विन्ध्याचलकन्यादिस्वरूपाणां
पूर्वापरलेखनानुसारेण कालक्षेपार्थं जलप्रवेशादिन्याजेन सूर्यमण्डलादिगमनं
ततो द्वारकायां श्रीकृष्णेन सह मिलनादिमयी श्रीनन्दनन्दनादीनां सदैव
'व्रजविलाममयी च तामेव लीलां वस्तुमादौ श्रीकृष्णस्य मधुरागमनवार्तयैव
गोकुलवासिनामद्भुतकोलाहलं वर्णयन्माह—वृन्देति । बलीवर्दानवोऽरिष्टासुर-
स्तस्य मर्दनेन वर्द्धितरोपपर्वतं केशिनमुत्पाटय गोष्ठमते कृष्णे कंसेनानुशिष्टः
प्रेरितः गान्धिनेयो नन्दमन्दिरं प्राप्तः । स च गान्धिनेयोऽक्रूरः । राजीवबन्धौ
सूर्ये । सपूर्वजं राममहितम् । पूर्वदेवारिं कृष्णम् । पुरं मधुराम् ।

वनेति । गान्धिनेयः यदा मुकुन्दं नयति तदा-वनभुवीत्यादि ॥ २ ॥

पौर्णमासी—(सव्यधम्)

क्रन्दन्तीनां प्लुतविरुतिभिर्विभ्यतीनां विभातात्
 दुःस्यन्तीनामसरुदसकृद्गान्धिनीनन्दनाय ।
 हा धिग्दैव कुबलयदृशां जाग्रतीनां समप्रा
 वयमाक्षीणां क्षणवदभिनस्तामसीयं व्यरंसीत् ॥ ३ ॥

घृन्दा—(साधम्)

लब्धभ्रमेण हरता हरिरार्वरीशं
 विन्यस्यता च विरहक्लमकालकूटम् ।
 हा गान्दिनीतनय मन्दरभूधरेण
 विशोभित पृथुलगोकुलसागरोऽयम् ॥ ४ ॥

पौर्णमासी—वत्से, तदितो गोपेन्द्रगोपुरमेवानुरावः । (इति परि-
 क्रम्य । पुरः परयन्ती सवापम्)

यात्रामङ्गलसम्पद न कुरुने व्यप्रा तदात्वीचितां
 वात्सन्धौपयिकं च नोपनयते पाथेयमुद्भ्रान्तधीः ।
 धूलीजालमसौ विलोचनजलैर्जम्बालयन्ती परं
 गोविन्दं परिरभ्य मन्दगृहिणी नीरन्ध्रमाक्रन्दति ॥ ५ ॥

घृन्दा—शैव्यायां सज्जोत्प्लितं किमाकर्णितमार्यया ?

पौर्णमासी—पुत्रि, कीदृशमिदम् ?

घृन्दा—

न निर्घोषान्मन्ये निशमयसि घोपस्य करुणाम्

मन्दन्तीनामिति । प्लुतस्वरेण विरुतिभिः सन्दैः मन्दन्तीनां कुपलपर्यादां
 पूर्वदिशि विहोषय प्रभातशङ्कया व्यप्राचीनाम् । विभातात् प्रातःकालात् विन्य-
 तीनां समप्रा तामसौ निता स्परंसीत् विरताऽभूत् । स्लेपेण—यतस्तामसी
 नमोगुणबाहुक्यादेव परोपकारे प्रवृत्ता । 'निता दुर्गा च तामसी' ॥ ३ ॥

लब्धेति । लब्धभ्रमेणान्ध्रभूधरेणायं गोकुलसागरः विशोभितः । मन्दर-
 पदे—लब्धमन्दिमथनममये भ्रमणं येन । अत्रापदे—प्राप्तो भ्रमो येन । हरिरेव
 शर्वरीशमन्ध्ररतं हरता । विरहविषं विन्दरपता ददता । अनन्तग्रीवधरुसां
 नरकमामर्षी कुर्वता ॥ ४ ॥

यात्रेति । मन्दगृहिणी धूलिजालं जम्बालयन्ती पङ्कितयन्ती सती नीरन्ध्रं
 निरन्तरमाक्रन्दति । न तु तदा तु प्लुत्तुचितां यात्रामङ्गलसम्पदं पुरने ।
 वात्सन्धौपयिकं पाथेयं पथि भोजनीयञ्च नोपनयते इति ॥ ५ ॥

नेति । घोपस्य परणाधिर्घोषान्न निशमयसि न शृणोषीत्यहं मन्ये । यद्

विमुग्धे त्वं दध्नामिह 'यदनुबध्नासि मथनम् ।
जपन्कर्णोत्सङ्गे सखि किमपि दूतः श्रितिपते-
मुकुन्दं मन्दात्मा नगरगमनाय त्वरयति ॥ ६ ॥

पौर्णमासी—वत्से, शैब्या विमोहित त्वं विकलवा (?) श्यामाविला-
पेनाभिज्ञासि ।

वृन्दा—तथ्यं ब्रवीषीषि । तदेतं वर्णय ।

पौर्णमासी—

भानोर्बिम्बे त्वरितमुदयप्रस्थतः प्रस्थितेऽसौ
यात्रानान्दी पठति मुदितः स्यन्दने गान्धिनेयः ।
तावत्तूर्णं स्फुटखुरपुटेः क्षोणिपृष्ठं खनन्तो
यावन्नामी हृदय भरतो घोटकाः स्फोटकाः स्युः ॥ ७ ॥

वृन्दा—शृणुवः, किं परिदेवयति भद्रा ।

(नेपथ्ये)

'तुवरतो तुह दृष्टो सअंगणेल्लं' पुरो समारुहइ ।
तहवि ण पराणसउणे हअंगणेल्लं परिच्चअसि ॥ ८ ॥
[स्वरयन् तत्र दयितः शताङ्गनीडं पुरः समारोहति ।
तदपि न प्राणशकुन्ते हताङ्गनीडं परित्यजसि ॥]

पौर्णमासी—(वामतो दृष्ट्वा) वत्से, माघवस्य माध्याह्निकं दाम
निमिमाणायां चन्द्रावल्यां शल्यापिणी पद्माव्याहृतिराकर्ण्यताम् ।

(नेपथ्ये)

अग्मारुहो रदमिह पुरा संगरंगीरहंगी
हा पुप्फाणं तहवि चडुले गंठणुककठिदासि ।

यस्माद्भनां मन्थनमनुबध्नासि । कंसस्य दूतः कृष्णस्य कर्णे किमपि जपन्नगरगम-
नाय मुकुन्दं त्वरयति ॥ ६ ॥

भानोरिति । उदयप्रस्थतः उदयाच्छसानुतः भानोर्बिम्बे प्रस्थिते सति
गान्धिनेयो यात्रानान्दी यात्रासमये मङ्गलाधायकं पाठ्यं पठति । अमी घोटकाः
खुरपुटेः क्षोणीपृष्ठं खनन्तो यावत् भरतः स्फोटकाः स्फोटनकर्तारः न स्युस्तावत्
हे हृदय त्वं तूर्णं स्फुटं विदीर्णो भव ॥ ७ ॥

तुवेति । शताङ्गनीडं रथस्योपवेशनस्थानं पुरोऽग्रे हताङ्गनीडं हतं यद्दहं
तदेव नीडं वासस्थानं न परित्यजामि ॥ ८ ॥

१. यदि तु बध्नासि-अ० । २. तुवरंदो-अ० । ३. गणिल्लं-अ० ।

आहीरीणं बहिरि गहिरुम्कोसदीहा विलावा
कि दे चंदाअलि ण परिदो कण्णनृअं विसंति ॥ ६ ॥

[अप्यास्तो रथमिह पुरा सहरती रथाङ्गी
हा पुष्पागां तदपि चटुले ग्रन्थनोत्कण्ठितासि ।
आभीरीणां बहिरि गभीरोत्क्रोशदीर्घा विलापाः
स्मिन्ते चन्द्रावलि न परितः कर्णकूप विशन्ति ।]

पौर्णमासी — (सोद्वेगम्)

आलीव्यलीकचचनेन मुहुर्विहस्ता
हस्तारविन्दविगलदुर्मथिताद्धमाल्या ।
हा हन्त हन्त किमपि प्रतिपन्नतन्द्रा
चन्द्रावली किल दशान्तरमारुरोह ॥ १० ॥

वृन्दा—पश्य, विवशामेव चन्द्रावलीं स्यन्दनाप्रतो निधाय शोचति
पद्मा ।

(नेपथ्ये)

कल्पमवधेहि हृदासे तिल पि णअणचल पआसेहि ।
हंत तुवरेइ तुर अं णिक्खुणो गंदिणीपुत्रो ॥ ११ ॥
[कल्पमवधेहि हृदासे तिलमपि नयनाञ्जलं प्रकाशय ।
हन्त खरयति तुरां निष्करगो गान्धिनीपुत्रः ॥]

पौर्णमासी—हन्त यत्से, राधिरामपश्यन्ती यादृमाकुलास्मि ।

वृन्दा—(दक्षिणतः प्रेष्य) हा धिक् हा धिक् ! पश्य पश्य ।
न वक्तुं नावक्तुं पुरगमनवार्त्तां सुरभिदः
क्षमन्ते राधायै कथमपि विशास्याप्रभृतयः ।
समन्तादाक्रान्ता निरिडजडिमश्रेणिभिरिमाः
परं कर्णाकर्णिव्यवहृतिमधीर विदधति ॥ १२ ॥

आलीति । आहया व्यलीकचचनेनाप्रियवाक्येन । व्यलीकश्चाप्रियेऽनृते ।
मुहुर्विहस्ता प्वाकुला । चन्द्रावली दशान्तरं मूर्च्छाम् ॥ १० ॥

न वक्तुमिति । इमा विशायाप्रभृतयः कर्णाकर्णिव्यवहृतिं यदि कृष्णस्य
मधुरागमनवार्त्तामस्या अग्रे कथयामस्तदा न जाने । अधुनैव किं भविष्यति ।
यदि न कथयामस्तदा महानेव दोषो भासीति । केचित्तु दामं नाम प्रतिमुग्रसन्धे-
रहमश्रिया तस्मान्ने तापनं पठन्ति । तथा च—‘उपायादर्शनं यत् तापनं नाम
तद्भवेत् ।’ (मादि० ६० ६३८५) अत्र राधामतीनामुपायादर्शनात्तापनम् ॥ १२ ॥

१. कण्णनृअं य० । २. गिहुरो-य० । ३. अधुना कि-अ० ।

पौर्णमासी—(सखेदम्)

यस्यालोकसुखे कृतेन निमिषैराश्लिष्यमाणे मनाक्
प्रत्यूहेन वराक्षि तद्विरहितास्त्वं नौपि मीनीरपि ।
तस्मिन् विन्दति माधवे मधुपुरीं देवान्न जानोमहे
हा राधे प्रणयानुविद्धमनसः का ते गतिर्भाविनी ॥ १३ ॥

वृन्दा—पश्य पश्य, समन्तादाकस्मिकेन कोलाहलेन कुरङ्गीव तर-
ङ्गितदृष्टिरेषा बहिर्वाथीमाससाद् राधा ।

पौर्णमासी—हा कष्टम् ! स्फुट दिव्योन्मादमयीमुद्गूर्णाभापद्यत
राधिका यदियमसम्बद्धभूयिष्ठामनेकभापामयीं भारतीमुद्गिरति ।
(नेपथ्ये)

वअणरत्वङ्गणं दणं सवंधु रहप्पवरो परिपेक्खिअ पफुरंतं ।

[व्रजनरपतिनन्दनं सवन्धुं रथप्रवरो परिप्रेष्य रकुरन्तम् ।]

स्खलति मम वपुः कथं धरित्री भ्रमति कुतः किममी नटन्ति नीपाः ॥१४॥

पौर्णमासी—शृणुवः किमाह ललिता ।

(नेपथ्ये)

सहि राहे, मा विमीद । पव्वदपरिकमोवकमो एसो । [सखि राधे,
मा विमीद । पर्वतपरिकमोपक्रम एषः ।]

पौर्णमासी—श्रूयतां वत्साव्याहृतिः ।

यस्येति । निमिषैः कृतेन प्रत्यूहेन विरोधेन यस्य कृष्णस्यालोकसुखे आशि-
ष्यमाने विधे सति तद्विरहिता निमेषरहिता मीनीः मस्यस्त्रियस्त्वं नौपि तासां
स्वभावसिद्धनिमेषाभावात् ॥ १३ ॥

दिव्योन्मादमयीमुद्गूर्णा^१ प्राप्ता । असम्बन्धस्यासंलग्नार्थस्य भूयिष्ठं बाहुल्यं
यत्र नाटशीं भारतीं वाणीं यदियमुद्गिरति । दिव्योन्मादलक्षणं तु—‘भावस्यैवाधि-
रूढस्य मोहनस्वमुपेयुषः । भ्रमाभा कापि वैचित्री दिव्योन्मादः प्रकीर्तितः ॥’ इति ।

वअणेति । किममी नीपाः कदम्बाः नटन्तीत्यादिवाण्यासम्बद्धभूयिष्ठत्वम् ।
प्रगदगं नाम ^२प्रतिमुखसन्ध्यङ्गमिदम् । तथा च—‘उत्तरोत्तरवाचयन्तु भवेत्
प्रगयणं पुनः’ (ना० चं० का० । ७१) अत्र वअणेत्यादिराधावाक्यात् सखि,
राधेत्यादिललितावाक्यात् तथा पुनः ‘सहचरि परिज्ञात’मित्यादिराधावाक्याच्चो-
त्तरोत्तरं प्रगयणम् ॥ १४ ॥

परिकमोपक्रम एषः न पुनर्मथुरागमनार्थं रथमारोहति कृष्णः । वत्सायाः
रापाया व्याहृतिर्वाक्यम् ।

१. नरपरि-अ० ।

२. मुद्गर्गा-अ० ।

३. नाममुखस०-अ० ।

(नेपथ्ये)

महचरि परिज्ञात सद्य समस्तमिदं मया
पटिमपटलैस्त्व निहोतु कियत्प्रभविष्यसि ।

विरम कृपणे भावी नाय हरेर्विरहकलमो

मम किमभवन् कण्ठे प्राणा मुहुर्निरपत्रपा ॥ १५ ॥

घृन्दा—भगवति, विवक्षुरिव विशारदा लक्ष्यते ।

(नेपथ्ये)

त विद्वसिअ कंस रत्तिमुद्दे तुह मिलिस्सदि प्पणइ ।

महि मा घुण्ण विअग्गा^१ क्खमावदीण धुरीणासि ॥ १६ ॥

[त विष्वस्य कस रात्रिमुखे तव मिलिष्यति प्रणयी ।

सति मा पूर्णं प्पमा समावतीनां धुरीणासि ॥]

पौर्णमासी—ममाकर्णय वरवर्णिनीवर्णितम् ।

(नेपथ्ये)

नाश्वासन विरचय त्वमिदं हताशे

शुष्यन्मुखी मम गुण परिभीर्तयन्ती ।

दूरादमार्दवभृतोऽपि मुहु क्षपाया

कुक्षिं विदारयति पश्य रथाङ्गनेमि ॥ १७ ॥

पौर्णमासी—अहह । राजीषनेत्रयात्रावित्रासितचेता कामप्यधैर्य-
दीक्षामूरीचकार चकोराक्षी ।

सहचरीति । यद्यप हरेर्विरहकलमो न भावी नाभविष्यत्तदा प्राणा
कण्ठे मुहु किमभवन्निरपत्रपा । यतोऽधुनापि न गता प्राणा ॥ १५ ॥

त विद्वसिअेति । सति मा पूर्णं प्पमा सती यत समावतीनां
धुरीणासि ॥ १६ ॥

नाश्वासनेति । शुष्यन्मुखीति तव मुखशोषगादय मया मर्षं ज्ञातम् ।
दूरात् मुहुरमार्दवभृतोऽपि कठिनाया अपि क्षमाया सहिष्णुताया वृषिष्याथ कुक्षिं
विदारयति । रथाङ्गस्य चक्रस्य नेमि इति एव पश्य । स्तेपण कठोराया क्षमाया
कुक्षिं रथघ्ननेमिर्यदि विदारयति हि पुत्र क्षमायया मुकुमार्या मम । अतो
मम पुत्र क्षमा रथापयताति भाव । मतभेदन विभुत नाम प्रतिमुख्यगन्ध-
मिदम् । तथा च—'अथयानुनयादीनां विभुत रथाप्रिराहृति ।' (ना० प०
का० । १७) अत्र विनागराहृतानुनयस्य राधया प्रहणाद्विभुतम् ॥ १७ ॥

वृन्श—

क्षणं विक्रोशन्ती विलुठति शताङ्गस्य पुरतः
क्षणं बाष्पप्रस्तां किरति किंन दृष्टिं हरिमुखे ।
क्षणं रामस्याग्रे पनति दशनोत्तम्भितवृणा
न राघेयं कं वा श्लिपति करुणाम्भोधिकुहरे ॥ १८ ॥

पीर्णमासी—(साक्षन्) हन्त हन्त,
न हि न्यस्ता दृष्टिः। क्षणमधरपालीपरिमले
यया कंसारातेः प्रियसहचरीणामपि पुरः ।
गुरूणामप्यग्रे यदकलितलज्जावलिभूद्
इयं राधा सद्यस्तदिह मम चेतो ग्लपयति ॥ १९ ॥

(पुननिरूप्य)

रथिनः पथि^१ पश्यतः सखिदं वत राधावदनं मुरान्तकस्य ।
किरतो नयने घनाश्रुविन्दूनरविन्दे मकरन्दवक्रमेण ॥ २० ॥

वृन्दा—भगवति, नूनं कुमारीणां प्राणाः प्राणेश्वरेण सार्धमेवाद्य
प्रयास्यन्ति ।

पीर्णमासी—पुत्रि, हरेः सन्देशहरं पश्य ।
एतास्तूर्ण नयत कियतीरार्तिमिश्रास्तमिस्रा
भावी भव्याः पुनरपि मया मङ्गलः सङ्गमो वः ।

क्षणमिति । शताङ्गस्य रथस्य पुरतोऽग्रे विक्रोशन्ती चर्गं विलुठति ।
हरिमुखे बाष्पप्रस्तां दृष्टिं श्लिपति । दन्तकृतवृणा रामस्याग्रे पनति । शास्त्रप्रसिद्धं
यया धीमद्भागवते—‘निवारयामः समुपेत्य माधवं किं नोऽकरिष्यन्कुलवृन्द-
वान्धवाः ।’ इत्यादिनोक्तमत्र व्यक्ततया नामग्रहणादिपूर्वक्रमेणावधिरूपं विलाप-
कथनं कविनिर्मितम् ॥ १८ ॥

नेहीनि । यदा प्रियसहचरीणामपि पुरा कंसारातेरधरपालीपरिमलेऽधर-
स्याङ्गोत्कर्षेऽपि दृष्टेर्न हि न्यस्ता सेयं राधा गुरूणामप्यग्रे न कलिता लज्जाया
भावलिखिता तथाभूताऽभूत् । क्रोडं मध्यमित्यर्थः । वालिरध्रवङ्कपङ्क्तिविरामरः ।
परिमत्सौंशर्षन् ॥ १९ ॥

रथिन इति । पथि राधावदनं पश्यतो रथिनो मुरान्तकस्य कृष्णस्य नयने
वर्तुंगि क्रमेण घनाश्रुविन्दून् किरतः । किमिव—अरविन्दे मकरन्दवत् ॥ २० ॥

एता इति । आर्तिः पीडा तन्मिथा कियती तमिस्रा रजन्यस्तूर्ण नयत
गमयन् । हे भव्याः पुनरपि मया सह वो युष्माकं मङ्गलरूपः सङ्गमो भावी

१. पथि पश्य तं मत्सेदं—व० ।

इत्थ दीर्घैरघत्रिजयिना हन्त सन्धानिनोऽभूद्
आशापाशै सरसिचटशा प्राणसारङ्गसद्व ॥ २१ ॥

घृन्दा—(सम्यथम्)

न पिबति मकरन्दघृन्दमिदिन्दिराणा
वनमपि न मयुरास्नाण्डवैमण्डयन्ति ।
विदधति च रथाङ्गा स्थाङ्गनाभिर्न सङ्ग
सरति सरसिचाक्षे गोष्ठत पत्तनाय ॥ २२ ॥

पौर्णमासी—(नेमिवर्मानुसृत्य । सग्रेदम्) अहह ।

अद्वीपे क्षिपती समस्तजगतीमस्तोकशोकाम्बुधौ
राधासम्भृतकाकुराबुजमसौ चक्षे तथा क्रन्दनम् ।
येन स्यन्दननामनिमित्तमहाभीमन्तदम्भादिद
हा । सर्वसहयापि निर्भरमभूद् दूराद्विदीर्णं भुवा ॥ २३ ॥

घृन्दा—हा कष्ट । कष्टम् ॥

पुर क्वचन धायति स्फुरति चित्रितेऽत्र क्वचित्
तनीति हसित क्वचित् क्वचन तीव्रमाक्रन्दति ।
इय प्रलपति क्वचित् क्वचन मौलमालम्बते
मुकुन्दविरहोद्गतैर्मुहुरधीरधीरादिभि ॥ २४ ॥

भविष्यति । इत्थमघ विजयिना घृष्णेन दीर्घैराशापाशै सरसिचटशां प्राणसारङ्ग-
सद्व हरिणसमूह सन्धानितो यद्धोऽभूत् ॥ २१ ॥

न पिबतीति । सरसिचाक्षे घृष्णे गोष्ठत पत्तनाय मथुरापुराय सरति
गच्छति सति इदिन्दिराणां भ्रमराणां घृन्दम् । रथाङ्गा चक्रवर्त्ता स्वर्गीभि
सह सङ्ग न विदधति ॥ २२ ॥

अद्वीप इति । सम्यक् भृतो घृत्न काकुरा शोकभीत्यादिभिर्पुत्रे विहारो
यथा तादृशी राधा अद्वीपे द्वीपरहिते निराश्रयेऽस्तोकशोकाम्बुधावपारसोकसमुद्रे
समस्तजगतीं क्षिपति सायाकुल यथा स्यात्तथा क्रन्दन चक्षे येन क्रन्दनेन रथ
चक्रनिर्मितमहाभीमन्तदम्भादीर्घपरिघातकपलात् सर्वसहयापि भुवा दूराद्दूरपर्यन्त
विदीर्णमभूत् ॥ २३ ॥

पुरः क्वचनेति । मुकुन्दविरहोद्गवैराधिभिर्मान पीडाभिरधीरधीरिष्य राधा
क्वचन पुरोऽग्रे धायतीति योज्यम् ॥ २४ ॥

(नेपथ्ये)

क नन्दकुलचन्द्रमाः क्व शिखिचन्द्रकालंकृतिः

क्व मन्दमुरलीलवः क्व नु सुरेन्द्रनीलद्युतिः ।

क्व रासरसताण्डवी क्व सखि जीवरक्षीपधि-

निधिर्मम सुहृत्तमः स तव हन्त हा धिग् विधिम् ॥ २५ ॥

पौर्णमासी—धिक् कष्टम् । मूर्त्तमेतद्दुर्निवारं कारुण्याडम्बरं परिलम्बते तदितस्तूर्णं मे प्रस्थितिः पथ्या ।

वृन्दा—भगवति, मुखरामत्र सन्निधःपयितुमिच्छामि । (इत्युभे विष्कान्ते) ।

विष्कम्भकः

(ततः प्रविशति सखीभ्यामारवास्पमाना राधा)

राधा—(साकन्दम्)

निपीता न स्वैरं श्रु निपुटिकया नर्मभणितिः

न हृष्टा निरशङ्कं सुमुखि मुखपङ्केरुहरुचः ।

हरेर्वक्षःपीठ न किल घनमालिङ्गितमभू-

दिति ध्यायं ध्यायं स्फुटति लुठदन्तर्मम मनः ॥ २६ ॥

विशाखा—हला कण्ठस्त पञ्चाभमणसंदेशं जाणन्ती वि ईदिसे वेअणाणलभलकारे अएपाणं पारंख्खवंती कीस सहीणं पराणं करीसेण रंघेसि ? [सखि, कृष्णस्य प्रत्यागतमनसन्देशं जानत्यपि ईदृश्यां वेदनानलज्वाला-यामारमानं प्रक्षिपन्ती कस्मात् सखीनां प्राणान् करीपेण रन्धयति ?]

राधिका—

चेतः खिन्नजने हरेः परिणतं कारुण्यवीचीभरै-

रित्याभोरनतभ्रुवां सखि भवेदालोकसम्भावना ।

क्व नन्देत्यादि धीराधावाचनम् । सुरेन्द्रनीलः इन्द्रनीलमणिः ॥ २५ ॥

विष्कम्भकलङ्गं यथा—'भवेद्विष्कम्भको भूतभाविशस्वंशसूचकः । अमुल्य-पात्रे सङ्घेपादादावङ्कस्य दर्शित ॥' (ना० चं० का० । १९५) इति ।

निपीतेति । निपीतेत्यादिद्वैतीर्ममान्तर्मनः लुठन् स्फुटति । प्रथमं विधूतं नाम प्रनिमुषसन्ध्यद्गमिदम् । तथा च—'विधूतं कथितं दुःप्रमभीष्टार्थानवा-सितः ।' (ना० चं० का० । ६७) इति । अत्र धीकृष्णस्य दर्शनालिङ्गनाचन-यापया विधूतम् ॥ २६ ॥

करीपेण करीपमन्वन्धयिना रन्धयामि ।

चेतः इति । धीमज्जागवते 'योऽङ्क-चवे' इत्यनन्तरम् 'अमुद्यते नु- कथं

मर्मप्रन्थिनिवृन्तनव्यसनिनी तं तादृशं वैरिणि
कुर्ये निरहव्यथा न सहते मद्भागधेयोत्पवम् ॥ २७ ॥

(इत्यातिं नाटयन्ती)

उत्तापो पुटपाकतोऽपि गरलमामादपि क्षोभणी
दम्भोलेरपि दुस्महः कटुरलं दृन्मग्नशल्यादपि ।
तोम्रः प्रौढविस्मृचिकानचयतोऽप्युच्ये ममाय' बली
मर्माण्यद्य भिनत्ति गोतुलपतेविश्लेषजन्मा श्वरः ॥ २८ ॥

(इति मुक्कण्ट रोदिति)

(नेपथ्यं)

अद्य प्राणपराद्धतोऽपि दायिने दूर प्रयाते हरौ
हा धिग दुस्सहशोकशङ्कुभिरभूद्विद्वान्तरा राधिका ।
तेनास्याः प्रतिषेधमार्द्यचरिते त्व मा कृथाः मा कृथा'
क्षीणैर्यं क्षणमत्र मुष्टु विलुठ्यार्त्तस्वर रोदितु ॥ २६ ॥

ललिता—(नेपथ्याभिमुख्यमवलोक्य । स्वगतम्) वृन्दे, साहु साहु ।
जं निवारणमुद्गी मुदरा तुह वरिदा । [वृन्दे, साधु साधु । यत्निवारणोन्मुखी
मुपरा स्वया वारिता ।]

भवेम' अमुं धीकृष्णं विना कथं जायेमेत्यादिनं कमेवार्थमाह । यथार्थमेव
करिष्यति—'निघञ्जने कारुण्यर्थाद्योभरैः हरेश्चेतः परिणतं स्यादिति हंतोराभीर-
मुन्दरीणामन्यासी कृष्णस्यालोकसम्भावना भवेत् । मम तु निरहव्यथा । कीदृशी-
मर्मप्रन्थेनिवृन्तनं द्वेदनमेव खेदा यस्या' सा । तत्रापि वैरिणी पुनश्च प्रूरा ह्यं
तादृशं तं पुनः धीकृष्णेन सह मिलनरूपं मद्भागधेयोत्पवं न सहते । विरोधं
नाम प्रतिमुख्यमन्यद्विदम् । यथा—'यत्र व्यसनमायाति विरोधः स निगद्यते ।'
(ना० खं ५० । ७२) अत्र व्यसनागमनेन विरोधः स्पष्ट एव ॥ २७ ॥

उत्तापीति । गोतुलपतेर्विश्लेषाजन्म यस्य स श्वरः । मम मर्माण्यद्य
भिनत्ति । कीदृशी श्वरः ? पुटपाकतोऽप्युत्तापी । पुटपाकस्तैजसद्रवीश्वरगपार्थं
'मुक्कण्टीति' प्रसिद्धम् । गरलसमूहान् क्षोभणः दम्भोलैर्बलादपि दुःसहः प्रौढ-
विस्मृचिनाममूहादपि तीमः । विस्मृचिना रे'गविरेपः ॥ २८ ॥

अचेति । प्राणपराद्धादपि दायिने दूरगते शोक एव शङ्कुः कील इति प्रसिद्ध-
विद्वान्तरा राधिका तेन हेतुना विलुठ्यती सती रोदितु । उपन्यास-नाम प्रतिमुख-
सन्ध्यद्विदम् । तथा च—'युक्तिभिरमहितो योऽर्थं उपन्यासः स दृश्यते ।'
(ना० खं ५० । ७६) अत्र युक्तिमहितार्थता प्ररट्येव ॥ २९ ॥

राधा—(पुनश्चक्रवार्त्ती विलोक्य । साम्बर्थनम्)

इयमुपगताः प्राचीतस्त्वं रथाङ्गि ततो हरिः

तव पद्मगादणोरस्य प्रवृत्तिमुदीरय ।

विनयति रथकलान्तिं हन्त ! प्रभोः पथि तस्य कः

प्रणयति जनः को वा पत्राङ्कुरादिपरिष्क्रियाः ॥ ३० ॥

ललिता—पिअसहि, विउडणी णिउरंब कुडवं कलंबसाहिसिहरे महुरापध्याणुकंठिदं विअ पेख्ख बलिपुट्टराअं । [प्रियसखि, वियोगिनीनिकुरग्गकुटुम्भं कदम्बशाखिसिपरं मथुराप्रस्थानोक्कण्टितमिव परय बलिपुट्टराजम् ।]

राधा—(सरलाधम्)

भ्रातर्यायस मण्डलीमुकुट हे निष्क्रम्य गोष्ठादितः

सन्देशं वद वन्दनोत्तरममुं वृन्दाटवीन्द्राय मे ।

दग्धुं प्राणपशुं शिखी विरहभूरिन्धे मदङ्गालये

सान्द्रं नागरवन्द्र भिन्धि रभसादाशार्गलाबन्धनम् ॥ ३१ ॥

(सन्धतः शारिकामवेचप)

न वेद्मि न हि शारिके चरसि तस्य दूतो हरे-

रिदं प्रथमतः स्फुटं कथय मुञ्च वार्ता पराम् ।

स पिष्टकटुकण्टकः सखिभिरावृतो वर्तते

रथो रथ इति ब्रुवन् किमधुना प्रतीचीमुखः ॥ ३२ ॥

(इति विक्रोशन्ती । सराङ्कम्)

इयमिति । इयं चक्रवार्ती पूर्वदिशानः उपगता तदेनां कृष्णवार्त्ती पृच्छा-
मीति मनसि कृत्वाऽऽह—हे रथाङ्गि, एवं पूर्वदिशान आगता ततो हेतोः हरिस्त-
वाद्यगोः पद्मगात् । प्रवृत्तिं वार्त्तीं कथय । कस्तस्य बलान्तिं विनयति नाशयति
परिष्क्रियाः भूपाः प्रणयति करोति ॥ ३० ॥

बलिपुट्टराजं काकराजम् ।

भ्रातरिति । वन्दनोत्तरं प्रणामोत्तरममुं सन्देशं वद । विरहभूर्विरहजग्मा
शिखिः अग्निर्मदङ्गालये प्राणपशुं दग्धुमिन्धे । इन्धि दीर्घा । तवागमनाशया
जीवामि तामाशां द्विन्धि । तस्मान्मरणं मुकरं तव विरहन्तु सर्वथा दुस्सहमिति
भावः ॥ ३१ ॥

न वेद्मि इति । हे शारिके तस्य हरेर्दूती स्वमसीत्यहं न वेद्मि इति न
ह्यपि तु जानाम्येव । परमन्यां वार्तां मुञ्च प्रथमं स्फुटमिदं कथय । स श्रीकृष्णः,
पिष्टकटुकण्टकः नाशितकंमरूपकण्टकस्मरुधुना ब्रजागमनार्थं प्रतीचीमुखः पश्चिम-
मुखः सरथो रथ इति ब्रुवन् वर्तते । शीघ्रागमनसम्भ्रमाद् वीप्सा । रथः
कीदृशः—पिष्टकटुकण्टक इति वा ॥ ३२ ॥

किं नृपिस्सदि सपद गुरभणो हा वैणव कामृत
 जुक्ति सोअहर सुणामि ण कइ हा नर्भभङ्गी क सा ।
 धीर कि ण धरेमि हन हिअए हा प्राणनाथ क मे
 कठठ मुचध र पराणहृदआ हा धिङ् न दृष्टा हरि ॥ ३३ ॥

विशाखा—(अपमार्ग) ललिदे तुरिअ कुण क वि उवाअ । जेण
 एसो पराणविद्रोही पिअमहोए यअणतरगो वरण वि सिट्ठिणीअदि ।
 [ललिते खरित कुर कमप्पुपायम् । यनामी प्राग्विद्रोही प्रियमरथा वेदनान्त
 रङ्ग एणमपि सिधिलीभवति ।]

ललिता—(राधामुपेत्य । ससृजत)

आशङ्केमग्नि पङ्कजाग्नि कुतुकी निर्माय माया क्रमा
 दङ्कुरादिमयी हरि परिहसत्यस्मान् कलावानयन् ।
 मोक्तु न क्षमते कदापि यद्य वृन्दाटवीचन्द्र
 शन्य प्रेक्षितुमञ्जना सखि स चेत् कुञ्जान्तरे मृग्यते ॥ ३४ ॥

विशाखा—ललिदे, साहु साहु । सच्च त्रिअरखणासि । [ललिते,
 माधु साधु । सत्य विलसणासि ।]

राधा—हन्त सख्यो, नासम्भोव्यमिदम् । तन्मृगयेमहीति । (इति
 परिश्रम्य पुर कुरङ्गीविगेव्यन्ती सधाप्पमुच्चै)

हरि हरि भवतीभि स्वान्नहारा हरिण्यो
 हरिरिह किमपाङ्गातिथ्यसङ्गी व्यधायि ।
 यदनुरणितवशोवाकलीभिर्मुखेभ्य
 सुखतृणकवला य सामिलीडा सखलन्ति ॥ ३५ ॥
 (इत्यन्यतो गत्वा साट्टहासम्)

त्रिमिति । गुरजनभ्य शङ्कित्वाह—किं नृपिप्यति साम्प्रत गुरजन ।
 गुरत्पनि स्मृत्वाह—वैणवममृत वव । पुनरपि विवेकमत्रगम्याह—युक्ति
 शोकहरं न शृणामि कथम् । परिहासपरिपाटी स्मृत्वाह—कए मुच्चथ रे प्राण
 हतवा । मृन सति धीहृत्पादनं न दुर्मरनिषयाह—हा धिङ् न दृष्टो हरि ।
 इति ॥ ३३ ॥

आशङ्केमग्नि । यत्परमादृष्टदायीवन्दर ध्यवतुमय वृत्ता न एतत् अत
 आशङ्केमदि । आशङ्केन वा तत्राह—कुतुकी हरि अङ्कुरादिमयी माया निर्माया
 स्मान् परिहसति । कुत्वातर मृगयत एत् स अन्वया प्रेक्षितु शक्य ॥ ३४ ॥

हरीति । यद् यस्माद्वा युष्माक मुपम्य सामिलीडा अद्वैतवितन्वृत्तवगा
 शक्यति । अतो हरिरपाङ्गातिथ्यसङ्गी व्यधायि ॥ ३५ ॥

अले मौलिच्छिप्यं भण पलिहलंदी कुडिलदं
कुडंगे गूडंगो णिवसइ कं पिल्लमवली ।
नयाम्भोदध्रेणीस्तनितगणतोऽप्यर्बुदगुणं
पिअं भो तुम्हाणं मुरलिजणितं जस्स रणितं ॥ ३६ ॥

विशाखा—(मोद्ग्रीवनेचय) एसा पिससहीए कुडणित्तं गुंजाअली
दीसदि । [एसा प्रियसख्याः कुण्डनिकुञ्जे गुञ्जावली दृश्यते ।]

राधा—(सम्भ्रमेणादाय । जिघ्रन्ती सोत्कम्पम्)

मणिराजरुचाविराजिता दनुजारेः स्फुरितासि वञ्चसि ।

इह किं लुठसि त्वमाकुला सखि गुञ्जावलि कुञ्जवर्त्मनि ॥ ३७ ॥

ललिता—भगवेणाहिणिवेसेण अविण्णादमगाओ अम्हे कथ सहित्थ-
लीपेरंतं पत्तम्ह । [भगवेणाभिनिवेशेणाविज्ञातमार्गं चय कथं सखीस्थली-
पर्यन्तं प्राप्ता स्म ।]

राधा—हा प्रियसखि चन्द्रावलि, (इत्यौत्सुक्यमभिनीय) विशाखे,
वामदृष्टपूर्वां बह्वित्तवह्ववेन्द्रनन्दिनीं चन्द्रावलीं द्रष्टुमिच्छामि ।

विशाखा—सा खलु करालाए संदाणिदा मंदिरे भोणदि । [सा खलु
करालया सन्दानिना मन्दिरे क्षीयते ।]

राधा—तदमुं गिरीन्द्रमेव गौरवेण गिरां पात्रङ्कषाणीति । (परिक्रम्य
मेध्यम्) विशाखे, कुतः साम्प्रतं मां प्रतारयसि यदमे देवी चन्द्रावली ।

(इत्युपसृत्य सवाप्यगद्गदम्)

अलेति । अलेत्यादिकं प्राकृतभाषायामप्युन्मादवशाद्बालकदादानुकरणम् ।
अरे मयूरी त्रिप्रं भग परिहरन्ती कुटिलताम् । कुञ्जे गुञ्जाङ्गः निवसति कुत्र
विन्दुमौलिः । नयाम्भोदध्रेण्याः स्तनितगणतो गजितममूहादप्यर्बुदगुणं प्रियं
नो युष्माकं मुरलिजनितं यस्य रणितम् ॥ इति ॥ ३६ ॥

मपीति । हे सखि गुञ्जावलि मणिराजरुचा कौस्तुभकान्त्या विराजिता
मती दनुजारेवञ्चसि स्फुरितासि । इह किं लुठमीत्यादिना श्रीकृष्णविरहे न
किमिति भावः ॥ ३७ ॥

द्वेषादिवशात् सम्भवतयादृष्टपूर्वाम् । बह्वित्तः कृतो बह्ववेन्द्रनन्दनो यथा
तां चन्द्रावलीम् । हा प्रियसखीत्यादिना श्रीकृष्णस्य मुखसंबर्द्धनार्थं योग-
मात्राकृतचन्द्रावल्यां या ईर्ष्याऽऽसीत्यादिना गतरेयपि चोप्यम् । करालया
सन्दानिता रुदा । अमुं गोवर्द्धनम् । गिरां गौरवेण म्नीमीत्युक्त्वा परिक्रम्याप्रे
गत्वा स्वप्रतिविम्बं स्फटिकमिलायां दृष्ट्वा सेन्यमाह—हे विशाखेत्यादि ।

बुभुमिनि लतापुञ्जे गुञ्जे मदान्धमधुप्रने
 व्रमदिव दृशोर्द्वन्द्वं न्यस्यन्स्मितस्फुरिताधः ।

किमिह मुरलीपाणिर्वीणोशिसोच्चलचन्द्रकः

सखि तव सखा दृष्टः स्वैरी ब्रजेन्द्रसुतस्त्यया ॥ ३३ ॥

(कन्दो निजोक्तिप्रतिष्वातमाख्यं । सव्यथम्) कथं साकन्दमसी माने-
 वानुपृच्छति । (इति सविधमासाद्य । सव्यामोहम्)

सान्द्रैः सुन्दरि वृन्दशो हरिपरिष्वङ्गैरिदं मङ्गलं

दृष्टं ते हत राघया गमनया दिष्टयाद्य चन्द्रावलिः ।

द्रागेना निहितेन वण्ठमभित शीर्णेन कसद्विषः

कर्णोत्तप्तमुगन्धिना निवभुजद्वन्द्वेन सन्धुक्ष्य ॥ ३६ ॥

(इत्यादिद्विदुमुपक्रमते)

ललिता—हला, फलितानिलापटिविबिदा एसा तुम ज्जेव ण ख्खु
 चंदाअली । [सखि, स्फटिकशिलाप्रतिबिम्बिता एवमेव न खलु चन्द्रावली ।]

राधा—(निरूप्य) नातथ्यं ब्रवीषि [पुरो गत्वा । सोह्याम विहस्य]
 ललिते, दिष्टयाऽहममुक्तविमदाऽयं सवृत्ता । पश्य पश्य । (इत्यहुल्या
 दर्शयन्ती)

विदूरे कंसारिर्मुकुटितशिखण्टारलिरसी

पुरो गौराङ्गीभिः कलितपरिरम्भो बिलसति ।

(इति माभ्यसूयं पुननिरूप्य । सत्तेदम्)

न कान्तोऽयं शङ्के मुरपतिघनुर्धाममधुर-

स्तडिल्लेखाहारी गिरमयललम्बे जलधरः ॥ ४० ॥

(इति मूर्च्छति)

बुभुमिनीति । बुभुमिनि बुभुमपुञ्जे लतापुञ्जे दृशोर्द्वन्द्वं व्रमदिव-
 न्यकर्तृकरय दर्शनशङ्कया भीतमिव छिपन् स्मितस्फुरिताधरस्तत्र सखा स्वया
 दृष्टः ॥ ३८ ॥

सान्द्रैरिति । गिरा पत्न्याऽनया सह कथोपकथनं करवाणि । हरिपरिष्वङ्गं
 मद्रान्तेऽन्नमनया हतराघया दिष्टयाद्य दृष्टम् । निजमुगद्वन्द्वेन मम वण्ठमभितः
 निहितेनैना मां सन्धुक्ष्य जीय ॥ ३९ ॥

अमुक्तविमदाऽयं पत्नारीराऽहं संवृत्ता यद्ये धीकृणो वर्तते । पश्य । विदूरे
 इति । पुननिरूप्याह—न कान्तोऽयं मित्यादि । अत्र पुष्पं नाम प्रतिभुसमन्वय-
 इत् । तथा हि—

उभे—हला, समस्सस समस्सस । [सखि, समाश्वसिहि समाश्वसिहि]
राधा—(समाश्वस्य । सादरम्)

गिरीन्द्र त्वं प्रेम्णा प्रवर वरिवस्याधिरचने
वरीयानित्यङ्के तव वसति शङ्के प्रमुरसौ ।
(इति काकुमातम्बती)

दरीद्वारं दूराद्द्रुतमिह दरोद्गात्र्य दयया
दुरन्त दैन्योर्मि मम दमय दामोदर दृशा ॥ ४१ ॥

(पुनर्निभाष्य) कथमेव शास्कारिवारिनिर्भरायितमहाश्रुपूरो मौन-
मेवाललम्बे । (इत्यञ्जलिं यध्नन्ती)

गोवर्द्धन त्वमिह गोकुलसङ्गभूमौ
तुङ्गैः शिरोभिरभिपद्य नभो विभासि ।
तेनावलोक्य हरितः परितो वदाशु
कुत्राय बल्लवर्माणः खलु खेलतीति ॥ ४२ ॥
(किञ्चिदग्रे गत्वा)

मकरन्दकरम्बिनः कदम्बो ननु सोऽयं चटुलाश्वि यस्य मूले ।
प्रचलाकशलाकया हरिस्ते कचपत्ते रचयाञ्चकार चूडाम् ॥ ४३ ॥
(दक्षिणतः प्रेक्ष्य । सविक्रोशम्)

सविशेषोऽभिधानं यत् पुष्पं तदिति सङ्गतम् । (ना० चं० का० । ७४)
अत्र पुनर्जलधरतया विशेषज्ञानात् पुष्पम् ।

गिरीन्द्रेति । प्रवरवरिवस्यायाः श्रेष्ठश्रुपाया विरचने त्वं वरीयानिति
हेतोस्तवाङ्के क्रोडे प्रभुर्वसति इत्यहं शङ्के । दरी कन्दरा तस्य द्वारमीपदुद्गात्र्य
हे दामोदर दृशा दर्शनेन मम दैन्योर्मि दमयेनि ॥ ४१ ॥

शास्कारि शास्कारशब्दयुक्तो^१ वारि निर्झरमिवाचरितो महाश्रुपूरो यस्या-
स्तादृश एव गोवर्द्धनः कथं मौनमालम्बे^२ । तस्मादत्र कृष्णो नास्ति तद्विरहे-
णायं रोदिति । भ्रमोपरि भ्रमान्तरमाह—इत्यञ्जलिमिति ।

गोवर्द्धनेति । त्वं शिरोभिर्नभोऽभिपद्य प्राप्य गोकुलसङ्गभूमौ विभासि
तेनोच्चमस्तक्तया दूरदर्शितत्वेन हेतुना परितः हरितो दिशोऽवलोक्य वद्
कृष्णः कुत्र खेलतीति ॥ ४२ ॥

मकरन्देति । सोऽयं कदम्बो यस्य मूले प्रचलाको मयूरपुच्छस्तस्य
शलाकया ते । कचपत्ते—केशे चूडाम् ।

सेय गोवर्द्धनगिरिदरीद्वारि विन्यस्तचित्रा
यस्यामास्ते विचकिलमयी कल्पिता तेन शय्या ।
दृष्टाप्येना ललितमभित स्मारयन्ती पुरस्तात्
प्राणान् कण्ठे सखि विचरतो धिग्धराकान् ममास्तु ॥ ४४ ॥

(इति वैकल्प्य नाटयन्ती)

दृष्ट बुद्धनापो व्यलोकि निखिला वृन्दादवीकोटर
निर्बन्धेन निभालिता च निखिला भाण्डीरभूमण्डली ।

प्रत्यङ्ग मुहुरीक्षित सखि मया सोऽयञ्च गोवर्द्धनो
लब्ध क्यापि न तस्य हन्त ललिते गन्धोऽपि बन्धेःस्तर ॥ ४५ ॥

ललिता—हता, बुडगे लुकिरो मावो तुए वैतिभवार ण लद्धो
स्थि । ता णिडिण्णा मा होहि । [सखि, कुञ्जे निह्नुत माधवरखया कियद्
घार न लब्धोऽस्ति । तरमाडिर्विण्णा मा भव ।]

राधा—(परिहस्य । ससम्भ्रमम्) साधु ललिते, साधु । पश्य दूराद्-
क्रेण साद्धं पुरस्स्यन्दनमारुडोऽय नन्दनन्दन । तदेन कण्ठमाहमवरोह-
यिष्ये । (इति तदभयर्णमासाद्य । सम्बधम्)

गिरे. शृङ्ग स्वरणस्तयक्तिमिद हन्त न रथ-
स्तमालोऽय नीलद्युतिरिह न गोपीरतिगुरु ।
बली शार्दूलोऽसौ नहि नृपतिदूत सखि पुरो
विधातुर्बामत्वात् कथमितरथा सर्वमुदभूत् ॥ ४६ ॥

(इति मूर्च्छति)

विराद्या—(सावेगम्) ललिदे, जाव भिसिणीदलाइ भाणेमि ताप

सेयमिति । परयां दयां विचकिलमयो मस्त्रिणा पुष्पमयीं शय्यां दृष्टा ।
फीदनीम्—उदित विलास स्मारयन्तीम् । कण्ठ विचरतो न तु निर्गच्छतोऽतो
प्राणान् प्राणान् धिगरन्तु ॥ ४४ ॥

दृष्ट इति । निखिला भाण्डीरभूमण्डलीत्यत्र निखिला भाण्डीर इत्यपि पाठ ।
तस्य तव बन्धोर्गन्धोऽपि न लब्ध ॥ ४५ ॥

तत्तरमासिर्विण्णाऽन्वये विरागा मा भव । खन्दन रथम् । एन धीकृष्ण
कण्ठमाह कण्ठे गृहीतोत्तारपिप्पामि । धन्वर्ण निफटम् ।

गिरेरिति । शार्दूलो व्याघ्रचित्तम् । नृपतिदूतोऽश्वम् । विधातुर्बामत्वादेव
मर्ग रथादिङ्गम् । कथमितरथा त्रिजिनाङ्गिनमुदभूत् ॥ ४६ ॥

प्राणं धरन्विरनराया प्रन्धनापयर्षानुसारेण 'कृ'गोऽन्यो यदुसम्भूतो परतु

१. विरपयतो-अ० ।

पं पडंचलेण वीएहि । [ललिते, यावद् विसिनीदलान्यानयामि तावदेनां पदाब्जलेन वीजय ।] (इति धावति)
(नेपथ्ये)

विरहभरमुदीर्णं प्रेक्ष्य राधातिदैभ्यं
स्फुटमखिलमशुभ्यन्मानसी हन्त गङ्गा ।
अहह रवितुरङ्गा जीव्यशृङ्गाप्रदूर्वः
शतभुजमितिरासीदेप गोवर्द्धनोऽपि ॥ ४७ ॥

राधा—(प्रबुद्धय । सप्रणयेर्ष्यम्) हला राहि, मुंच अलिअमाण-
दुल्ललिदत्तणं । [सखि राधे, मुञ्जालीकमानदुर्ललितस्वम् ।]
(ललिता निरवस्य नग्रीभवति)

राधा—हला राहि, एसो दे पअंसददिण्णकण्णो केलिकुडंगे ए-
विसदि कण्हो । [सखि राधे, एप ते पदशब्ददत्तकर्णः केलिकुञ्जे प्रविरति
कृष्णः ।]

(इति ललितायाः पदान्ते पतन्ती)

मुकुन्दोऽयं कुन्दोज्ज्वलपरिसरं कुञ्जमयते
लताली च स्मेरा मधुपविरुतैस्त्वां त्वरयति ।

गोपेन्द्रनन्दनः । वृन्दावनं परित्यज्य स वचिञ्चैव गच्छतीति । तन्प्रोक्तेन च
धनुर्मखदर्शनच्छलेन योगमायाकृतं श्रीकृष्णस्य प्रकाराद्वयमेकेन गोपनन्दनरूपेण
व्रजे स्थितिरन्यस्य यदुनन्दनस्य मधुरागमनम् । तथैव—‘विन्ध्यशैलप्रसूता च
कीर्तिका प्रसूता तथा । द्वयोरेवात्र प्रकटं लीला च द्विविधा मता ॥’ इत्यादि
राधातन्त्रानुसारेण मूर्च्छाच्छलेन श्रीराधायाः, राधिकाया वीजनार्थं कमलपत्रा-
नयनच्छलेन विशाखाया, गोवर्द्धने शृगुपातच्छलेन ललितायाश्च योगमायाकृत-
प्रकाशद्वयम् । एकप्रकाशेन व्रजे स्थितिरन्येन द्वारकागमनञ्च ज्ञेयम् । एकदैवान्य-
लक्षितप्रकाशद्वयं भिन्नचेष्टायां प्रमाणं मुनिभिः सह श्रीकृष्णस्य श्रुतदेवबहुलाश्व-
योगृहागमनादिकम् ।

विरहेति । राधातिदैभ्यं प्रेक्ष्य मानसी गङ्गा शुष्यद्वितरङ्गानामाजीव्यं
भक्ष्यं शृङ्गाप्रवर्ती दूर्वा यस्य न एप गोवर्द्धनशतभुजेन मितिः परिमितिः यस्य
तादृश भासीत् ॥ ४७ ॥

द्विव्योन्मादेनारमानं ललितां ललिताद्वात्मानं मखा सप्रणयेर्ष्यमाह—
सखीति । दुर्ललितस्वं दुश्चेष्टनम् । नग्रीभवतीति खेदातिशयेनास्या आत्मवि-
स्मृतिरपि जाता न जानेऽतः परं किं भविष्यतीति भावनया ।

मुकुन्देति । कुन्दपुष्पेनोज्ज्वलपरिसरं कुञ्जं मुकुन्दोऽयते गच्छति । लताश्रेणी

तदुत्तिग्नेन्मत्ते न तु पदलग्ना सचरी
दुरापस्ते मीग्याद्विरमति वरीयानवसर ॥ ४८ ॥

ललिता—हा हृदि देवहृदयेण । [हा । हतास्मि दैवहतकन]
(इति फूहृष्य रोदिति)

विशाखा—(सम्भ्रमादुपेय) ललिदे, किं ख्वु एद । धीरा होदि ।
[ललिते किं ख्विदम् । धीरा भव ।]

राधा—(सविस्मयम्) सहि, किं ख्वु तुम ख्वेअ ललिदासि ।
[सवि किं ख्वेअ ख्वु ललितासि ।]

ललिता—(सगद्गदम्) अथ इ [अथ किम्]

राधा—अम्महे सच्च भणादि न अह राहसि । [नहो सत्य भगति यदह
राधास्मि] (समन्ताद्विलोक्य) णूण वणमालिआपुपफाइ विइणिटु एथ
पत्तल्ल ता कण्हस्स कण्णपूरकदे मल्लि थवअ गण्हिस्स । [नून वन
मालिकापुष्पाणि विचेतुमत्र प्राप्ता स्म तस्मात् कृत्वास्व कणपूरकृते मल्लिकास्तव
व प्रहीष्यामि] (इति पुष्पवाटिकासुपेयम् । सातङ्गम्)

किमपे मल्लीना खलति कलिकाभ्रणिरधुना
सरोजानां किं वा घटति परितः कोरकवति ।
कथं वा नातीना दधति मुहुला श्यामलरुच
हरेर्बुन्दारण्ये द्रुतमहह केय गतिरभूत् ॥ ४९ ॥

उभे—णूण महादावगिगजालाविलीहा एसा वणत्थली । [नून
महादावगिगजालाविलीहेपा धनस्पटा ।]

राधा—ललिदे, ण जाणे लिक्खदाआणलकीलाविलीह' व्व कीस
अज्ज मे चित्त पडिभादि । ता दिट्ठिमेत्तमहिदपअणुदावमडल दे वअस्स

च ममरा प्रपुत्रा । श्लेषात् लतारूपा सप्त धना च ममरा मनुषाना विरते
विनिष्पत्तैस्त्वै ग ु ररयति । ह उ-मत्त, त तव मीग्याद्दुरापा दुष्प्राप
वरायानवसर धीकृष्णमिलनसमय विरमति याति ॥ ४८ ॥

किमिदम् । मल्लानां कलिकाभ्रणि रचलति । किं वा कथं वा कोरकवति
कलिकातनि घटति । कश्चिद्वानां किं वा घटति परितो मभरितनि रित्यपि पाठः ।
नाजाना मुहुला मुहुला एव भवति कथं श्यामलरुच दधति । का गतिरभूत् ।
कलिका मु मुहुला भूषा परिणाम एव खलति न तु कलिकाप्रधानाम् । अत्र
नाशुभदानन कलिकारूपानां स्वानां खलनमपि सूचितम् । नाशुभदानना
श्यामरुचिदानन स्वानां रूपांतरतया प्रतीतिश्च ॥ ४९ ॥

अणुसरम्ह । [ललिते, न जाने तीक्ष्णदावानलज्वालाविलीढमिव कस्माद्य मे चित्तं प्रतिभाति । तस्माद् दृष्टिमात्रमथितप्रचण्डदावमण्डलं ते वयस्यमनुत्तरामः]

ललिता—एदु एदु प्पिअसदी । [एतु एतु प्रियसखी ।] (इति तिष्ठः परिक्रमन्ति)

राधा—(सहर्षम्) णादिदूरे गोवलिदणं दणो भवे जं एसा गोमंडली लखीआद । [नातिदूरे गोकुलेन्द्रनन्दनो भवेद्यदेपा गोमण्डली लक्ष्यते ।]

(इति परिक्रम्य । सोद्वेगम्)

चरति न पुरः शष्पं बाष्पप्रवाहिविलोचनान्
मुखपरिसरे लब्धोद्घूर्णाञ्ज लेडि च तर्णकान् ।
किमिति हरितो हम्भारावैरियं सखि भिन्दती
हरि हरि हरेर्धेनुश्रेणी परं पथि शीर्यति ॥ ५० ॥

(नेपथ्ये)

दंशः कंसनृपस्य वक्षसि बलान् कृष्णोरगेणाप्यतां
दूरे गोष्ठतडागजीवनमितो येनाचक्षपे हरिः ।
हा विक् कः शरणं भवेन्मृदि लुठद्गात्रीयमन्तः क्लमा-
शमीरी शफरीततिः शिथिलितश्वासोर्मिरामीलति ॥ ५१ ॥

(राधिका सोत्कम्पं घूर्णन्ती मूर्च्छति)

ललिता—हला, समस्सस समस्सस । [सखि, समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।]

राधा—(चञ्चरुन्मीढ्य नमो विलोकयन्ती) देव दिवाकर, नमस्यति राधिका । साधयाभीष्टम् ।

विशाखा—(ससम्भ्रमम्) सहस्सभाणुणा मंगलं आसंसिदं । [सहस्र-
भानुना मङ्गलमाप्तंसितम्]

अत्र दावाग्निपदेन पत्रे विरहज्वाला । ते वयस्यं धीकृःणम् ।

चरतीति । धेनुश्रेणी शष्पं बालतृणं न चरति । मुग्धममीपे लब्धघूर्णाञ्ज तर्णकान् नववत्सात्र लेडि । हरितो दिशः भिन्दती सती पथि परं केवलं शीर्यति ॥ ५० ॥

दंश इति । कृष्णोरगेण कृष्णसर्पेण कंसस्य वक्षसि दंशते दन्तोऽप्यताम् । गोष्ठतडागस्य जीवनं जलम् । हरिपत्रे स्फुटम् । यो न कंसेनाचक्षपेऽपत्रे । मृदि लुठद्गात्री शिथिलिताः श्वासरूपा उर्मयस्तरङ्गा यस्याः सा । आमीरीरूपा शफरी-
ततिः मत्स्यश्रेण्यामीलति प्राणान् त्यजति । आमीरीतनेः कः शरणं रक्षिता भवेद् । इति ॥ ५१ ॥

राधा—(अधुतिमभिनीय) हन्त,
 विपूचीनैर्नीता मधुरिमपरीतैः मधुभिदः
 पदैवेलक्षण्यं किमपि जगतीलोचनहरम् ।
 इयं तीरक्षोणी तरणितनयायाः सखि दृशो-
 ब्रजन्ती पन्थान मम करणवृत्तीर्जरयति ॥ ५२ ॥

ललिता—हला, एत्थ पुलिने सूरं आराहिअ अहिठ्ठं अट्ठभत्थेह ।
 [सखि, अत्र पुलिने सूर्यमाराध्याभीष्टमन्वर्थयामः ।]

राधा—(पुलिने लुठन्ती)

त्वमस्माकं यस्मिन्पशुपरमणीनां रचितवान्
 सदा भूयो भूयः प्रणयगहनां तुष्टिलहरीम् ।
 तदेतत्कालिन्दीपुलिनमिह खिन्नाः किमधुना
 परीरम्भादम्भोरुहमुख न सम्भावयसि न. ॥ ५३ ॥

ललिता—(कालिन्दीमण्डलेषु) यहिणि, मिहिरवंसुत्तंसरूपे तुअत्तो
 महमहणपउत्तिं लद्धुकामादि । [भगिनि मिहिरवंशोत्तंसरूपे, स्वत्तः मधु-
 धनप्रवृत्तिं लब्धुकामारिम ।]

राधा—यद्जनि मणिहर्म्यस्पर्द्धिकुञ्जानुपिद्धं .
 तव सखि नवरोधस्तस्य लीलावरोधः ।
 (इति मूर्च्छति)

विशाखा—ललिदे, वणमालिणो णिम्मलमालं णासासिहरे अप्पेहि ।
 [ललिते, वनमालिनो निर्माह्यमालां नासासिहरेऽर्पय ।]
 (इत्युभे तथा कुरन्.)

सहस्रभानुना सूर्येण । आशंसितं कथितम् । ध्रुतमपि विशाखायाश्चयम-
 धुतिम् । विपूचीनै इति । तरणितनयाया यमुनायास्तीरवर्तिभूमिः मधुभिदः
 पदैः । कीदृशैः—विपूचीनैः विपु अजतीति विपचीनः । अर्थात् विरव्याप्तैः
 सर्वत्र दत्तैः । किमपि वैलक्षण्यं नीता दृशोः पन्थानं ब्रजन्ती सती मम करणवृत्तैः
 सन्तापयति ॥ ५२ ॥

स्वमिति । हे अम्भोरुहमुख धीकृष्ण परिमन् पुलिनेऽस्माकं तुष्टिलहरीं
 रचितवान् तदेतत् कालिन्दीपुलिनम् । इह पुलिने खिन्ना ययमधुना परीरम्भात्
 परीरम्भं कृत्वा । ह्यमलोपे पञ्चमी । नोऽस्माकं किं न सम्भावयसि सम्भाषयसि ।

मिहिरस्य सूर्यस्य यशोत्तंसरूपे स्वत्तः सजाज्ञात् मधुमधनस्य प्रवृत्तिं
 लब्धुकामा ययमागताः स्म । यद्जनीनि । हे सखि, मणिहर्म्यस्पर्द्धिं कुञ्जेनानु-
 विद्धं तत्र नवरोधः नव्यतीरं तस्य कृष्णस्य लीलावरोधः लीलान्तःपुरमजनि ।

१. लद्धुकामागद्वि [लब्धुकामाऽऽगतारिम]—य० ।

राधा—(चिरात् प्रबुद्धम्) ललिते, समाकर्णय ।

दृष्टः कोऽपि भयङ्करः सखि मया स्वप्नो बलीयानभूद्

एतस्मिन्नपि मे प्रतीतिरचला जाग्रदशेत्युदगता ।

दूतः कोऽपि दुराग्रः क्षितिपतेरागत्य वृन्दाटवी

कृष्णं हन्त रथेन (इत्यर्द्धोक्ते)

शान्तमद्दह चेमं व्रजे तिष्ठतु ॥ ५४ ॥

तदहं दुःस्वप्नविपाकशान्तये कलिन्दनन्दिन्यां कृताभिषेका मुकुन्दं पश्येयम् ।

विशाखा—हला, खेलातिथ्यं गच्छेद्वा जहिं सदा मुकुन्दो खेलति । [सखि, खेलातीर्थं गच्छामो यत्र सदा मुकुन्दः खेलति ।] (इति सर्वाः परिक्रामन्ति)

(ततः प्रविशति वृन्दा मुखरा च)

मुखरा—वच्छे, किं करोदि राही ? [वत्से, किं करोति राधा ?]

वृन्दा—आर्ये पश्य । इयं विशाखया सह खेलातीर्थमवगाहते :

राधा—('तुभ्रां तरङ्गशोभां विलोक्य) विशाखे, साधु साधु यदद्य खेलातीर्थमुपनीतास्मि । पश्य नीलाम्बुजवनीनिलीनस्तत्र सखा विस्मृत-भुजागलः खेलति ।

विशाखा—अदो ओतरेहि । [अतोऽवतर ।] (इत्युभे निष्क्रान्ते)

दृष्ट इति । कोऽपि स्वप्नो दृष्टस्तस्मिन् स्वप्नेऽचला प्रतीतिरभूत् । क्षितिपतेः कंसस्य कोऽपि दूतः वृन्दाटवीमागत्य कृष्णं रथेन इत्यर्द्धोक्ते मथुरां नीत इति क्रियापदम् । अमङ्गलरूपमनुवत्सा व्रजे शान्तं चेमञ्च तिष्ठतिवत्युवाच । वहादिनी सारभूताया आशीर्वादादेः अप्रकटलीलायां प्रकटलीलायाञ्च । सर्वेषां व्रजस्थानां श्रीकृष्णविरहजन्यदेहत्यागादिरूपा । यत् शान्तमभूत् श्रीकृष्णमिलन-रूपं चेमञ्चाभूदित्यपि स्फुटं ज्ञेयमिति । अत्र 'साकाङ्क्षस्यैव वाक्यस्य वाक्केलिः स्यात् समाप्तितः' । इति वाक्केलिसंज्ञं वीक्ष्यद्गम् । वाक्केलिसमाप्तिरत्र श्रीकृष्ण-प्राप्त्याकाङ्क्षया विरहजन्यवाक्केलेः समाप्तितः इति ॥ ५४ ॥

यमुनायास्तरङ्गशोभां दृष्ट्वा यमुनायां नीलाम्बुजभ्रमात्तरङ्गे श्रीकृष्णभुज-भ्रमादाह—पश्येस्यादि । अतः कारणादवतर । इत्युभे राधाविशाखे यमुना-प्रवाहमध्ये निष्क्रान्ते प्रविष्टे बभूवतुः । पितुः सूर्यस्यादेशात् यमुनया विन्ध्या चलकन्या राधा नीता सूर्यलोकं गता वृषभानुजा तु विशाखया सह सर्वैरलक्षिता प्रेममूर्च्छिता सती व्रज एव योगमाययैवाच्छादिता तस्थौ इत्यग्रे व्यक्तं भविष्यति ।

ललिता—(विलोचय । स्वियोशम्) हद्दो । हद्दो । हदन्नि । एता
पिअसही विसाहाए सद्ध गहिरप्पराहे णिमग्गा ज्जेव्व । ण उण इदो
उत्थिदा । ता 'तुण्ण दोण्ण तइआ भविस्स । [हा धिक् हा धिक् । हतास्मि ।
एया प्रियसग्गी विदाखया साद्धं गम्भीरप्रवाहे निमग्गैव । न पुनरित उप्पिता ।
तस्मात्तुण्णं द्वयोस्तृतीया भविष्यामि ।] (इत्यवतरण नाटयति)

मुखरा—(साक्षम्) हा देव्व, किं ख्खु एद । [हा दैव । किं खल्वे-
तत् ?]

वृन्दा—(साप्रन्दम्) धिक् केय गतिरुपस्थिता । (इत्यात्ति नाट-
यन्ती) आर्ये, मन्थुनावतितीर्णुं तरमा धारय ललिताम् ।

(इत्युमे तथा कुरुत)

ललिता—(विलोचय । स्वगतम्) हद्दो हद्दो । गरिट्ठो विग्घो उव-
ट्ठिदो । ता केण वि ववदेसेण इदो णिक्कमिअ गोवट्टणे भिउपडणेण
ण पिअनणविओअदसणेण वि अविदिण्ण^३ सिलावठिण तणुअ
सिलाहिं चुण्णइस्स । [हा धिक् हा धिक् । गरिट्ठो विग्घ उपरिधतस्तस्मात्
केनापि प्यपदेशेनेतो निष्कस्य गोवर्द्धने भृगुपातेनेना प्रियजनदत्तनेनाप्यत्रिदोर्णा
सितावठिणा तनु सिलाभिष्पूर्णंविष्यामि] (इति श्लोकावेगमपह्नुत्य । प्रकाशम्)
अज्जे, मुचेहि म । अह गटुअ एद अचचरिअ वुत्त भअवदीप्पहुदीण^४ विण्ण
विस्स । [आर्ये, मुञ्च माम् । अह गण्धेदमाध्वर्यवृत्त भगवतीप्रमृतिम्य विज्ञा-
पयिष्य ।] (इति निष्क्रान्ता)

(आकाशे)

प्रभुर्भवति क कृती महिमपूरमस्या पर
निरूपयितुमुज्ज्वल जगति गोपवामध्रुव ।
मुनीन्द्रकुलदुर्लभा नवतडिद्विलासाय या

द्वयोस्तृतीयेति । मया च तत्प्रवेश कर्तव्यमित्यर्थं ।

मन्थुना दैव्येन । 'मन्थुदेश्ये ऋषी क्षुधि' । तरमा वेनेन । उमे वृन्दानुसरे ।
प्यपदान छलेन । गोवर्द्धन भृगुपातेन गोवर्द्धनात्परोरपातेन । श्लोकावेगा
पद्मादन याज्ञैव स्वस्य 'मरणाभावज्ञापनार्थं मननि मरणनिश्चयात् ।

प्रभुरिति । अस्या गोपयामध्रुव धीराधया महिमपूर महिमावित्तय को
निरूपयितु प्रभु समर्थं । महिमपूरमाह—मुनीत्यादि । अथ नवतडिद्विलासा
या राधा वयस्यया मह मुनीन्द्रकुलदुर्लभां मिहिरमगदलस्य सूर्यमण्डलस्य भिदां

१ ता उरस्य दोष्णा ह-अ० । २ भिउपडणेण-अ० । ३ अविदिस्स-अ० ।

४ विगहस्म-अ० ।

५. मरणाभावस्य ज्ञाप० अ० ।

भिदां सह वयस्यया मिहिरमण्डलस्याकरोत् ॥ ५५ ॥

वृन्दा—आर्ये, श्रूयतां राधिकाया सिद्धिरमीभिर्मेघान्तरितैः सिद्धैः
श्लाघ्यते ।

मुखरा—(भूतले लुटन्ती) हा हा गत्तिणि राहे, कहां गदासि !
[हा हा नप्त्रि राधिके, कुत्र गतासि !]

वृन्दा—(सखेदम्)

अहह गहनमेतच्चिन्तयन्ती समन्तात्

कटुतरपुटपाकज्वालयेपाकुलास्मि ।

विपरिणतिमकाण्डे पुण्डरीकेक्षणस्ते

कथमिदं भवितासौ शुश्रुवान् पङ्कजाक्षि ॥ ५६ ॥

(पुनराकारे)

प्रणयमणि-करण्डिका सुरारेः

शिव शिव जीवितमेव राधिकायाः ।

इयमपि ललिता द्रुतं सखेदा

शिखरदती शिखराद् गिरेः पपात ॥ ५७ ॥

मुखरा—हा ! ललिदे. कहां परिचत्तासि । [हा ! ललिते, कथं परित्य-
क्तासि ।] (इत्युद्धूर्गयन्ती) वृन्दे, सोआणलज्जालाजणिदं 'अत्ताणअं

भेदमकरोत् । स्कन्दपुरागराधातन्त्राप्युक्तयोः राधाया स्वरूपद्वयोर्मध्ये मूलभूता
राधा सर्वैरलक्षिता प्रेममूर्च्छिता उद्वेगयानकुरुचेन्नवतवस्वमानचरित्रा गोकुल
एव तस्थौ । अंशभूता राधा यमुनया पितुः सूर्यस्य निकटे नीता । सूर्येण तां
कम्पात्वेन स्वीकृत्य रक्षितेति पश्चाद् व्यक्तं भविष्यति ॥ ५५ ॥

सिद्धास्तु तत्र प्रधानसमये प्रकाशमानां दृष्ट्वा यथा प्रतीतिस्तथैवाहुः—
'हा नप्त्रि' इत्यादि ।

अहहेति । हे पङ्कजाक्षि राधे ते तवाकाण्डे विपरिणतिं दशां शुश्रुवान्
पुण्डरीकेक्षणः कथमिदं भविता भविष्यतीति । अस्माकं का गगना ध्रीकृष्णसुख-
मात्रतापर्यन्तसर्वचेष्टितया भयस्या किं कृतं मम एतादृशीं चेष्टां श्रुत्वा ध्रीकृष्णस्य
का दशा भविष्यतीत्यपि न विचारितम् ॥ ५६ ॥

प्रणयेति । सुरारेः प्रणयरूपमग्रेः करण्डिका सरपुटिका राधिकाया जीविन-
मेवेयं ललिता गिरेः शिखरात् पपात । शिखरदन्तीति—'पञ्चदाडिमबीजाभं
मागिवयं शिखरं विद्रुः' इति लक्षितशिखरोक्तलक्षणानीव दन्ताः यस्याः ॥५७॥

माधुरलीलान्ते द्वारकाडीलारम्भे नारदपौर्णमासीसंवादे ब्रह्मसुन्दरीणां ब्रह्म-

जडणात्पवेसेण सीधलाएमि । [वृन्दे, शोकानलज्वालाज्वलितमारमानं
यमुनाप्रवेशेन शीतलयामि ।] (हृष्ययतितीर्षति)

(पुनराकाशे)

‘वृद्धे, साम्प्रतमिदमसाम्प्रतं मा कृथाः’

वृन्दा—आर्यै, रविमण्डलान्निस्सरन्ती वाणीथमनतिक्रमणीया ।

मुखरा—ता एदं युत्तन्तं भवदीए णिवेदइस्सं । [तदेतद्वृत्तान्तं भग-
वत्यै निवेदयिष्यामि ।]

भूमावेव स्थितिः विन्ध्याचलादिवन्धानां द्वारकागमनमिति । तद्यथा—

‘नारदः—(क्षणं प्रणिधाय । स्वगतम्) नन्वेताः पुरमजरमण्यः समानतश्चा
अपि विप्रहादिभिर्मिता एव । यद्यपि व्रज एव ता व्रजरमण्यः प्रेममूर्च्छिता वर्तन्ते
किन्तु योगमाययैव विप्रयोगेऽपि म्रियसङ्गसुखसङ्गमनाय तत्रैवाच्छाद्य पुरमणीपु
स्वाभेदाभिमानेनावेशिता दीर्घस्वप्न इव । यास्तु उद्धवयानकुरुक्षेत्रपात्रपोर्वृत्त-
परस्यमानचरित्रास्ता खल्वष्टोत्तरैकशतपोडशसहस्रतरनस्मादन्या एव तदलं तत्त-
द्गहस्येद्वाटनेन ।’ इति ।

एवमेव ग्रन्थसमाप्ती राधाकृष्णसंवादे एकानंशाद् । तद्यथा—

‘एकानंशा—सखि राधे, मात्र संशयं कृथाः । यतो भवत्यः धीमति गोकुले
तत्रैव वर्तन्ते किन्तु मयैव कालक्षेपार्थमन्यथा प्रपञ्चितम् । तदेतन् मनस्यनुभू-
यताम् । कृष्णेऽप्येष तत्र गत एव प्रतीयताम् ।’ इति ।

ग्रन्थस्य मध्येऽन्ते च ग्रन्थस्तुतुः स्वाणरपुरस्तके लिपनमिदं क्वापि क्वापि
पुरस्तके नास्ति । तत्र संशयभङ्गार्थं सर्वपुरस्तकस्थमेतदर्थसम्पादकं प्रथमाद्दे वीर्ण-
मास्तीगार्गीसंवादे यथा—

‘गार्गी—मुदं मए तादमुदादो जं...चंद्रभाणुप्पहुदीणां’’तरस रहस्सरस
उट्टंक्णेणेत्ति’ ।

पञ्चमाद्यष्टोत्तरीया विद्यायाभिमानिन्या यमुनया सह राधिकाभिमानिनी
विन्ध्याचलवन्या मूर्दलोकाद् द्वारकायामागत्य सायभामाण्या सती रथास्यनि ।
विद्याया सह वृषभानुवन्या राधिका तु योगमायाच्छादिता व्रजे तस्थौ ।
ललिता जाम्बवत्याकथया द्वारकायां गता व्रजे तु यथास्थितैव ललितान्द्या
तस्थौ । इति ।

असाग्रतमयोग्यम् । निर्व्याजमिति । देवस्य सूर्यस्य दिव्या गिरः वर्ण-
योः बुरु । देवस्य सिम्भूतस्य—कमलिनीकलान्तिस्त्रिदाधर्मिणः चन्द्रवाक्छीणां
प्रियेण सह सङ्गमे प्रतिभुः । विनेपगाम्यां विरहिणीदुःखहारिष्यमुक्तम् । ते तय
भूयः पुनरपि महानुदयः उत्सयो भविता भविष्यति ॥ ५८ ॥

(पुनरप्यम्बरे गग्नीरध्वनिः)

मुखरा—बच्छे, सुद्धं ण सुव्वइ । केरिसी एसा दिक्वा वाणी ?
[वस्ते, सुद्धं न ध्रूयते । कीदृश्येया वाणी ?]

अत्र केचित् स्निग्धाः भक्ता पूर्वलिखितदिग्दर्शनादिना ग्रन्थस्यादिमध्यावसाने ग्रन्थतारपर्यं विचारपूर्वकपर्यालीचनमकृतवैव मुह्यन्ति । हा हन्त ! कथमेवं वृत्तं कथं वा विज्ञचूडामणिना क्वापि शास्त्रेऽदृष्टा ईदृशी लीला प्रकृतिता । तत्रोच्यते—अत्र खेदस्य को विषयः । प्रयुतोचितमेव प्रेमवतीनामिदम् । खेदाभावे कारणमाह । पूर्वलिखितलीलाऽनुसारेण श्रीकृष्णः गोपगोपीभिः सह व्रजभूमावमकटप्रकाशभावेन च सदा क्रीडत्येव । तथैवोक्तं श्रीशुकैः—‘मथुरा भगवान् यत्र नित्यं सन्निहितो हरिः’ इति । ‘जयति जननिवाम’ इत्यादिना श्रीमद्भागवते । तन्त्रे च—‘कृष्णोऽन्यो यदुसम्भूतो यस्तु गोपेन्द्रनन्दनः । वृन्दावनं परित्यज्य स क्वचिन्नैव गच्छतीति’ इत्यादिप्रमाणैः श्रीकृष्णस्तामिस्सह सदा ‘गोकुलेऽस्त्येव । तथा—‘साधवो हृदयं मह्यं साधूनां हृदयन्स्वहम् । मदन्यं ते न जानन्ति नाहं तेभ्यो मनागपि ।’ इत्यादि भगवद्वाक्येन भगवद्बहुदयानुत्पत्त्या ये साधूनां हृदयास्तेषु स्फुटितं यद्भगवतो लीलाया नित्यत्वं शास्त्रपुत्रत्या तदेव लिखितम् । एतद्ग्रन्थानुसारेण तु श्रीकृष्णः प्रकाशान्तरेण मथुरायां गतस्तस्योपनयनसमये पौर्णमासी यज्ञोदासमृतपयः वाःसख्यादिप्रेमवत्यः सर्वाः मथुरायामेव गताः । सर्वाः प्रेयस्यस्तु प्रकाशमेदेन रुक्मिणीसत्यभामादिरूपेण श्रीकृष्णविषयकानुरागवत्यो भूत्वा श्रीकृष्णमचिरान् प्राप्य सुखिन्यो भविष्यन्तीति । प्रेममूर्च्छिताः सत्यः चन्द्रभानुवृषभानुकन्यास्वरूपास्तु व्रजे तस्थुरिति खेदाभावो दर्शितः ।

प्रेमवतीनामौचित्यमाह—प्रीतिलेसायुक्ताः पतिपता नार्कः प्रीतिलेसायुक्तं नरवरं देहं त्यक्त्वा लोकांतरगतं पतिमुद्दिश्याग्निप्रवेशादिना देहान् मुञ्चन्ति पतिलोके पतिं प्राप्नुवन्ति च । दुर्गादेवी तु स्वजनकेन दलेण स्वप्रियस्य शम्भोर्यज्ञभागादिदूरकरणाद्यवज्ञां दृष्ट्वा स्फुरत्लेवरं सत्याज पार्वतीरूपेण पुनस्तं प्राप च । सीतादेवी च धीरघुनाथेन लोकप्रवादभीत्या दत्तवनवामा पृथ्वीमध्ये निविष्टा यभूव । एतास्तु प्रेमवतीनां शरीरस्वरूपाः । प्रेमरत्नाकरस्य ‘नवचन्द्रच्छटाविनिर्जितान्विलमौन्दर्यस्य निमेषकृतविरहामहिष्णुध्रीविग्रहस्य नित्यप्रियस्य स्वप्रेमास्पदस्य श्रीकृष्णस्य विरहेऽप्यासां यथास्थितरूपेण शरीरधारणं किमुचितं भवति नैवेत्पर्याः ।

१. गोपगोभिः—अ० । २. गोकुले इत्येव—अ० ।

३. चन्द्रच्छविनिर्जितान्विल—अ० ।

धृन्दा—

निर्व्याजं कुरु कर्णयोः कमलिनीकलान्तिच्छिदा धर्मिणः
कोकलीप्रियसङ्गमप्रतिभुवो देवस्य दिव्या गिर ।

ननु क्वापि शास्त्रेऽस्फुटमिदं न ध्रुतं तत्राह । रसशास्त्रे विरहिणीनां दश
दशा भवन्ति तेषु दशमी दशैषा । दशमे च 'नो चेद्भयं विरहजाग्न्युपयुक्तदेहा
भ्याने नयाम पदयोः पदवीं सन्ने ते ।' इति यदुक्तं तत् क्षपटेनासत्यमेव भवेत्
यदि तस्य विरहं तथा न कुर्यादितं शास्त्रोक्तमपीदमिति । किन्तु नित्यसिद्धानां
तासां मरणसम्भावनेव न भवत् । भक्तमाप्रस्येव मरणेच्छां मरणप्रायावस्था च
भवेत् । तथा च भक्तिरसामृतसिन्धौ—

'अशिवस्वाद्यं घटते भक्ते कुन्नाप्यसौ मृति ।
सोभकरवाङ्मियोगस्य जातप्रायेति कथ्यते ॥'

प्राचीनालङ्कारशास्त्रेऽपि

रसविच्छेदहेतुरयान्मरणं नैव वर्णयते ।
जातप्रायन्तु तद्वाच्यं श्वेतमाऽऽकाशितं तथा ॥

[वर्णयतेऽपि यदि प्रत्युऽजीवनं स्याददूरतः]

(सा० वर्णनं परि० ३।१९३, १९४)

एव श्वेतदा श्रीमङ्गागवते उद्धवेन सह संवादादिकं कुरुक्षेत्रे कृष्णेन सह
मिलनादिकञ्च यथ सङ्गतं स्यात् तत्राह—पूर्वयुक्तया प्रकाशभेदेनैव भवदिति ।

नन्वकस्य यदि 'यदुस्वरूपेण स्थितिचेष्टयोर्बाहुस्य दायादौ दृश्यते सदा
पूर्वलिखितं सुसङ्गतं भवति तत्रोच्यते । श्रीधरदेवस्य कृष्णसमीपे भ्रातृरूपेण
पृथ्वीधारणभगवत्प्रशोचनं पातालेशनन्तरपेण महावैकुण्ठे मद्वाण्डवतिपैकुण्ठे
रथेतद्दीपादौ च शक्यादिरूपेण सदा स्थितिरर्क्ष्य श्रीमङ्गागवतादौ । एव महा-
वैकुण्ठनाथादेर्नानारूपेण स्थितिचेष्टादिकं सर्वशास्त्रप्रसिद्धम् ।

श्रीकृष्णस्य तु एकैतं यद्युपा पृथग्गृहेषु द्वयष्टसाहस्य श्रीणामेव उदवददित्या-
दिना द्वारकाया यदुस्वरूपेण नानाविधचेष्टादिकं नारदेन दृष्टम् । 'कृत्वा तावन्तमा-
त्मानं पात्रतीर्णोप्योषितं' इत्यनेन शास्त्रेऽनन्तरपेण क्रीडा दृष्टा । कारणार्णवशास्त्रि-
गर्भोदरुत्तापि—श्रीरोदकनायिकादिरूपेण नारायणस्यानन्त्य सर्वनारायणमणिप्री-
ताययो लक्ष्मीमूर्तयश्च नानारूपेण सन्ति ।

देवी कृष्णमयी प्रोक्ता राधिका परदेवता ।

सर्वलक्ष्मीमयी सर्वशान्तिः मम्मोहिनी परा ॥

कालिन्दीजलमञ्जनेन मुखरे भा साहसिक्यं कृथाः
भूयस्ते भविता प्रमोदसुधया पूर्णो महानुद्धवः ॥ ५८ ॥

(इति निष्क्रान्ते)

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति उन्मत्तराधिको नाम तृतीयोऽङ्कः ।

इत्थत्र श्रीराधिकाया अपि लक्ष्म्याद्यगन्तरूपेण स्थितिरुक्ता । ततः श्रीकृष्ण-
राधिकाया प्रकाशद्वयेन प्रेमरसास्वादाने का विप्रतिपत्तिरिति । न चेन्मुक्ताचरित्र-
ग्रन्थे द्वारकास्थसख्यभामादीनां तल्लीलायाः सचमङ्कारश्रवणानन्तरं श्रीराधिका-
दिमिलनार्थं व्रजगमननिश्चयं कथं वा सम्भवेत् । तथा च श्रीराधाकृष्णयोः प्रेमरस-
निर्यामप्रकटनायावतीर्णेन भगवता श्रीकृष्णचैतन्यदेवेन दत्तवरस्यास्य कवि-
मुकुटमणेः श्रीरूपगोस्वामिप्रभुपादस्य वाक्ये रसाभासगन्धोऽपि नास्तीति दिक् ।

इति तृतीयाङ्कव्याख्या ।

चतुर्थोऽङ्कः

(तत प्रविशत्युद्धव)

उद्धव —

अय सर्वज्ञाना गुरुरपि भजत्यज्ञपदवीं
प्रभुष्णना चूडामणिरपि जडोभावमयते ।
सदा सान्द्रानन्दप्रकृतिरपि धत्ते विधुरता
मुकुन्द स्त्रीकुर्वन् प्रणयिनि जने प्रेमवशताम् ॥ १ ॥

(पुरोऽनलोचय) कथमियमत्र गार्गी (ह्युपसृत्य) आर्यै, प्रणमामि ।
(प्रविश्य गार्गी)

गार्गी—अमच्छ, चिर मिचेहि भक्तिसुहाप्परादेण 'पुह्वी' । [अमात्य,
चिर सिद्ध भक्तिसुधाप्रवाहेण पृथ्वीम् ।]

श्रीवृन्दावनीयलीलानुकरणादिक घीष्य श्रीकृष्णस्यापि चमत्कारपूर्वकस्वीय-
रूपमाधुर्पास्वाद्ने महान् लोभो जायते । अन्वेषां शुद्धचित्तानां वा धार्तेति
व्यञ्जयन् महाप्रभो श्रीकृष्णचैतन्यदेवस्यावतार सूचयन् चतुर्पाङ्कमारभते—तत
इति ।

श्रीकृष्णो यजे यथेष्ट विहार कृत्वा यजात् मधुरायां गास्तत्रापि कियत्काल
'विहर्यं तस्मादपि द्वारकायां गत्वा तस्थौ पुनर्यत्र नागत ह्यनेन श्रीकृष्णस्य
स्वपरिकरभक्तभिन्नेष्विव स्वीयपरिकरभक्त'वपि प्रेमशून्यस्वमासक्तिराहित्यमात्मा-
रामत्वादिकं मत्वा तत्रानभिज्ञतया युक्तान् कश्चिद्भक्तान् ज्ञात्वा श्रीचैतन्यदेव-
प्रेरणया च ग्रन्थकर्ता साध्यादीं गुप्तमपि स्वपरिकरभक्तेषु विशेषतो यज्ञपरिकरेषु
प्रेमस्वरयस्यायक्तिमत्तक्रीडापरत्वादिकं व्यक्तं धुरंगदात्री श्रीकृष्णस्य प्रेमस्वरय-
माह—अयमिति । मुकुन्दः प्रणयिनि जने अनादित एव 'प्रेमवशतां स्वाकुर्वन्
सर्वज्ञानां गुरुरप्यज्ञपदवीं भजति ह्येषादिना 'पनादतीं श्रीकृष्णप्रीतिं त्यक्त्वा
योऽन्यप्राप्तको भवेत्तस्मादन्यो मूढ कोऽपि नेति विनापितम् ॥ १ ॥

'मिद्ध पृथ्वीम्' ह्यनेन भक्तिरमारवादनदानादन्यो महानासीर्वाद्दे नित्य-
परिकरागामपि नास्तीति चोद्धत्यम् । यदुरात्र उग्रमेत । यतश्चमुपनयन तस्य
महोत्सवे ।

१. पृथ्वी—अ० ।

२. विद्वत् ।

३. प्रेमस्वरयतां—य० ।

४. पनादतीं श्रीकृष्णप्रीतिं—ब० ।

उद्धवः—नूनं यदुराजाभिषेककौतुके तत्रभवत्या रोहिण्या सह गोकु-
लादत्र समायातमार्यया ।

गार्गी—णहि णहि । किं तु 'दोष्णं रामकण्हाणं 'व्वदबंधमहूसवे
आहूदाए गोउलेसरीए सद्धं समाअदं । [नहि नहि । किन्तु द्वयोः रामक-
ण्योव्रंतवन्धमहोत्सवे आहूतया गोकुलेश्वर्या सार्द्धं समागतम् ।]

उद्धवः—नालोकि लोकोत्तरदेवस्य रङ्गस्थलकेलिरार्यया ।

गार्गी—केरिसी सा ? कहिज्जउ कहिज्जउ । [कीदृशी सा ? कथ्यतां
कथ्यताम् ।]

उद्धवः—श्रूयताम् ।

कृष्णार्कः साधुचक्रोत्सवरभसकृती रक्तलोकः खलाली
खद्योतद्योतहारी कलितकुवलयपीडगम्भीरनिद्राः ।

मल्लोल्लूकान् विधुन्वन् यदुकुलकमलोल्लासकारी स तुङ्गे
रङ्गद्वारोदयादौ दनुजनृपतमः सूदयन् प्रादुरासीत् ॥ २ ॥

गार्गी—तदो तदो । [ततस्ततः]

उद्धवः—ततश्च ।

द्विपरुधिरमदश्रमोदधिन्दुच्छलधुसृणागुरुचन्दनैः परीतः ।

'जरठदशनदण्डमण्डितांगो हरिरिह रङ्गधरान्तरे चुकूर्द ॥ ३ ॥

कृष्णार्क इति । कृष्ण एवार्कः रङ्गद्वार एव उदयादिसन्त्र दनुजनृपः कंस
एव तमस्तं सूदयन् सूदयितुं प्रादुरासीत् । कीदृशः—साधव एव चक्रवाकास्तेपा-
मुत्सवस्य रभसं वेगं कर्तुं शीलं यस्य । सूर्यपत्ने-स्पष्टम् । रक्ता अनुरक्ता लोका
यस्मिन् । पत्ने लौहित्यधिरणैर्नातो लोको भुवनं येन । कलिता कृता कुवल्यापीडो
हस्ती तस्य गम्भीरनिद्रा मरणं येन । पत्ने कृता कुवल्यापीड उत्पलमाला तस्य
गम्भीरनिद्रा मुद्रणं येन सः ॥ २ ॥

द्विपेति । रुधिरमदश्रमविन्दुच्छलेन वर्णसादरयात् ये कुङ्कुमादयस्तैर्यासो
हरिः रङ्गभूमौ चुकूर्द ननतं । सिंहपत्ने हस्तिनो रुधिरव्याप्तस्य सिंहस्य कूर्दनं
प्रमिदम् । जरठदशनः कुवल्पपीडहस्तिनो प्राचीनः दन्तः एव दण्डः । पत्ने
हस्तिनामान्दस्य दन्तस्तस्य दण्ड एव प्रहारस्तेन मण्डितोऽसः स्कन्धोऽज्ञो वा
यस्य सः । पत्ने रङ्गधरः पर्वतः ॥ ३ ॥

१. दोषं—अ० । २. बंधमहस्सुधे—अ० ।

३. विधुन्वन्—अ० । ४. जरठदशनमण्डितांगो—अ० ।

ततश्च तथाविधवेपो दशविधैरेप दशधान्वभावि ।
 दैत्याचार्यास्तदास्ये विकृतिमरुणतां मल्लवर्षाः सत्यायो
 गण्डान्नित्य खलेशाः प्रलयमृषिगणाः ध्यानमुपासाम्भवाः ।
 रोमाञ्चं सांयुगीनाः कमपि नचमकारमन्तः सुरेन्द्रा
 लास्य दासाः कटाक्ष ययुरसितदृश प्रेक्ष्य रत्ने मुमुन्दम् ॥ ४ ॥
 ततश्च—

वरकेसरमालयाञ्चितञ्चलचाणूरचमूरुमर्दनः ।

कुतुकोच्चलधीरदीधरद्यदुसिहः खलु भोजकुञ्जरम् ॥ ५ ॥

गागा—द्विट्टिआ दिठ्ठतं गदां साहुजणाण महाबुक्कसूलो । [दिष्टया
 दिष्टान्तं गत साधुजनाना महावपुःशूलः ।] (इत्यानन्दमभिनीय) अमच्च,
 धण्णा पोण्णमासी जा कण्हस्स समं अमुचंदी रगकीलादि कोदूहलं

‘मल्लानामशनि’रियादिना धीमन्नागजतोक्तं बहुविधाधिरारिषु एकदैव
 धीकृष्णस्य बहुप्रकारानुभवमयं यत् महामहैश्वर्यं तदेवाह—तथाविधयेप श्या-
 दिना श्लोक (पद्य) इयेन च । दैत्याचार्य इति—रत्ने मुमुन्दं प्रेक्ष्य दैत्या-
 चार्याः कंसपुरोहिताः तदा भास्ये विकृति ययुः । अत्र धीमत्सरसरशोदयात् रक्त-
 मदिरादिदानयं धीकृष्णः धीमत्स एव । एवमग्रेऽप्युदात्तम् । मल्लवर्षाः अरुणताम-
 नेन रौद्रः । गण्डौन्नित्यमित्यनेन १ हास्यम् । खलेशाः कंसादयः प्रलयं नष्टचेष्टा-
 मिति भयानकः । ध्यानं शान्तिरिति शान्तः । अम्भ्रा देववधाद्याः सप्त उष्णारम्भ
 इति करुणः । सांयुगीनाः रणे साधवः रोमाञ्चमिति यारः । कमपाति । सुरेन्द्राः
 चमरकारमिति अद्भुतः । लास्यमिति प्रीतः कटाक्षमित्यनेन शृङ्गारश्च । अत्र
 क्रमेण धीमत्सरौद्रहास्यभयानकशान्तकरुणवीराद्भुतप्रीतशृङ्गारा इत्येतत्तद्दशविध-
 रसरवरूपेण तथाविधयेप रत्नमदादिविन्दुयुक्तकृष्णः दशविधैर्जनेदैत्याचार्या-
 दिभिरन्वभार्थाति पूर्वैर्गान्धवः । वर्णसंहारं नाम प्रतिमुखसन्धेरद्गमिदम् । तथा
 च—‘सर्ववर्णोपगमनं वर्णसंहारं इत्येते ।’ (ना० प० का० ७७) अत्र सर्ववर्णानां
 प्राक्षणादीनां सद्गमः । तथा हि दैत्याचार्यनारदादयो प्राक्षणाः, त्रितीयासांयु-
 गीनादयः चत्रियाः यज्ञादानादयश्च शूद्रा इति वर्णसंहारः ॥ ४ ॥

वरकेसरेति । यदुसिहः खलु भोजकुञ्जरं कंसमर्दीदम् । सिद्धपथे वरकेसर-
 मालया धेष्टलोमधेष्ण्या । पथे धेमरो यत्ररतस्य दाम्नाऽञ्चितः युक्तः । चाणूर-
 चमरमुंगविशेषः । पथे मल्लः ॥ ५ ॥

दिष्टान्तं मरणम् । प्रसन्नात् पुत्रादय जगद्गुरोः धीकृष्णस्य सान्दीपनिमुनि-
 गुरः यभूय ।

पेक्खइ । [अमात्य, धन्या पौर्णमासी या कृष्णस्य सङ्गममुञ्जन्ती रङ्गकीडादि-
कौतूहलं प्रेषते ।]

उद्धवः—किमेतदुच्यते । यस्याः प्रसङ्गादेव जगद्गुरोरपि गुरुर्बभूव
सान्दीपनिः ।

गार्गी—(संस्कृतेन)

कामं सर्वाभीष्टकन्दं मुकुन्दं या निर्धन्वान् प्राहिणोदिन्धनाय ।

आचार्यानी सा करोति स्म पण्यं पण्याकार्यं हन्त विन्तामणीन्द्रम् ॥६॥

उद्धवः—गार्गी, शिष्याचारप्रचारचातुरीयं चाणूरमर्दनस्य । तदत्र
नापराध्यति गुरोः कलत्रम् ।

गार्गी—सुदं मर महुमंगलो कणतणअरादो आअट्टिअ उण हरिणा
गुरुणो दक्खिणीकिदो । [श्रुतं मया मधुमङ्गलः कृत्वा न्तनगरादाकृत्य पुनः
हरिणा गुरवे दक्षिणीकृतः ।]

उद्धवः—न केवलं गुरव एव दक्षिणीकृतः किन्तु केलिगुरवे स्वात्म-
नेऽपि । यदस्य सौभाग्यकुलं मया गोकुलेऽपि श्रुतम् ।

गार्गी—अधि णाम तत्थ भवतेण गोउल्ले गदं आसी ? [अपि नाम
तत्रभवता गोकुले गतमासीत् ?]

उद्धवः—अथ किम् ।

गार्गी—किं काटुं ? [किं कर्तुम् ?]

काममिति । या आचार्यानी । अत्र णखं न । इन्धनाय काष्टमानेतुं मुकुन्दं
प्राहिणोत् सा पिण्याकार्यं चिन्तामणिं पण्यं मूल्यं करोति स्म । पिण्याकं खलीति
प्रसिद्धम् । अत्र निदर्शनं नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—

‘यत्रार्थानां प्रसिद्धानां क्रियते परिकीर्तनम् ।

परोपेक्षाव्युदासार्थं तद्विदर्शनमुच्यते ॥’ (ना० चं० का० ११६२)

अत्र विम्बानुविम्बवस्तुबोधनासिदर्शनम् ॥ ६ ॥

केलिगुरवे स्वार्त्तनेऽपीति । स्वकेलिमिद्वपर्यं स्वस्माद्यानुकूलीकृतः । अस्य
मधुमङ्गलस्य सौभाग्यसमूहं गोकुले श्रुतमिति । श्रीकृष्णस्य मधुरागमनानन्तर-
मेव । रासादिकं श्रीकृष्णस्य मधुरागमनात् पूर्वमेवेति गोकुले मधुमङ्गलस्य स्थितिः
कथं सम्भवेदिति चेत् तत्रोच्यते । पौर्णमास्या सहागतेन मधुमङ्गलेन गोकुले
लीलासहायं कृत्वा श्रीकृष्णे मधुरां गते तद्विरहात् पितृगेहे गतस्स समुद्रे मग्नोऽ-
भूत् । श्रीकृष्णस्तमेव यमपुरादानीय गुरवे दक्षिणामदात् गुरुरपि श्रीकृष्णाय तम-
दादयवा श्रीकृष्णस्य पार्यदरूपो यः स सदा श्रीकृष्णसङ्ग एव वर्तते तस्यांशरूपो
यस्तरप्य समुद्रमगनादिकं पूर्वोक्तयुवस्या ज्ञेयम् ।

उद्धवः—देवी चन्द्रावलीमानेतुम् ।

गार्गी—किति एसा णाणीदा ? [किमिषेया नानीता ?]

उद्धवः—(सवाप्सम्) रुक्मिणा गोकुलादियं पुनः कुण्डिने नीता ।

गार्गी—कुदो सुदा इमिणा गोउले चदाअली ? [कुत. धृतानेन गोकुले चन्द्रावली ?]

उद्धवः—सख्युः शिशुपालस्य मुस्तात् ।

गार्गी—(स्वगतम्) सुद मए तादमुद्दादो जं चदहाणुप्पहुदीणं कण्णआ भिस्समप्पहुदीणं कण्णआए एकत्तत्ता वि विग्गहादीहिं भिण्णा ज्जेअर त्ति । ता धाढमेक्कविग्गहादासंविहाण माअआच्चेअ प्पबंचिदं । होदु । पन्चादो जाणिस्सं । किं दाणि तस्स रहस्सस्स उट्टंक्केण । (प्रकाशम्) तिणा वि कुदो सुदा ? [धृतं मया तातमुखतः यच्चन्द्रभानु-प्रभृतीनां कर्मकाभीप्सरप्रभृतीनां कन्ययातो एकसत्त्वापि विग्रहादिभिर्भिन्ना । एवेति तस्माद्वादमेकविग्रहासंविधानं माययैव प्रपञ्चितम् । भवतु । पश्चाद् शास्यामि । किमिदानीं तस्य रहस्यस्योद्घटनेन । (प्रकाशम्) तेनापि कुतः धृता ?]

उद्धवः—तत्रभवत्याः श्रुतधरसो मुस्तात् ।

गार्गी—सच्चं सच्चं सा खलु बधादो विमुक्कं भादरं आणअदंहुहिं दट्टुं णाहिअरं आअदा आसी तदो मए क्केअ अणहिण्णाए गोउलगदं सज्य रहस्सं तिस्ता सअ से प्पआसिदं । [सत्यं सत्यं सा खलु यन्धाद्रिमुक्कं धातरमानरदुन्दुभिं द्रष्टुं पितृशृङ्गमागताऽसीत्तदा भयैवानभिज्ञया गोकुलगतं सर्वं रहस्यं तस्याः सजाने प्रकाशितम् ।]

उद्धवः—आर्य, किमत्र ते दूषणम् । मद्विषेषु त्रिधिरेव प्रतिबन्धी ।

गार्गी—भिस्सणंदणे चंदाअली णेटुं पउत्ते क्हं ण को रि पडिबंधी सुंबुत्तो ? [भीष्मनन्दने चन्द्रावलीं नेतुं प्रवृत्ते कथं न कोऽपि प्रतिबन्धी संवृत्तः ?]

उद्धवः—मधुरामास्थिते चिरसवान्धवे गोकुलेन्द्रे हृते च तोशलापर-पर्याये गोवर्द्धने कोऽन्यः प्रतिबन्धोयात् !

धुतधवाः शिशुपालस्य माता तस्या सुग्गात् । सा धुतधवाः । तोशला-नाममहोरपापरं नाम गोवर्द्धनमहस्तस्य स्वामी ।

१. स्वगतमित्यारम्भ प्रकाशमित्यन्तो भागः य-पु० नास्ति ।

२. अणहिण्णाए-अ० ।

३. चिरं सान्धवे-अ०; चिरं सवान्धवे-प० ।

गार्गी—भो सोमम पोमापहुदि कण्ण'आचहुक्कं कीस णाणीदं ?
[भोः सौम्य, पद्माप्रभृति कन्यकाचतुष्कं कस्मान्नानीतम् ?]

उद्धवः—

पद्मा नग्नजितः सुना नरपतेर्मत्रेशितुः श्यामला
भद्रा केकयचक्रमस्तकमणेः शैव्यस्य शैव्यास्तथा ।
ज्ञात्वा हन्त चिराच्चतुर्भिरभितो वीणा प्रवीणान्मुने
रेभिर्गोपपतिं प्रसाद्य विनयैः कन्यास्ततो निन्धिये ॥ ७ ॥

गार्गी—कच्चआअणीव्वदपराणं गोल्लकण्णाणं किं खलु कुसलं ?
[कार्यापनीव्रतपराणां गोकुलकन्यानां किं खलु कुशलम् ?]

उद्धवः—(सवाप्यम्)

स्तवं कामाख्यायाः कमपि विदधन्ति द्युमणिजा-
ततान्ते सम्भूय ज्वरितहृदयानि कलमभरैः ।
सहस्राण्युद्वण्डप्रकृतिरचिरं षोडश हठात्
कुमारीणां तासामहरत शताव्यानि दनुजैः ॥ ८ ॥

गार्गी—(सव्यधम्) अवि णाम इदं वुत्तं तुम्ह प्पहुणा सुदं ? [अवि
नामेदं वृत्तं तव प्रभुना श्रुतम् ?]

उद्धवः—श्रुतमेव किन्तु बाढमविशिष्टम् ।

गार्गी—केरिसं तं ? [कीदृशं तव ?]

उद्धवः—अष्टाधिकशतोत्तरेषु षोडशसु कुमारीणां सहस्रेषु नैकापि
गोष्ठमधितिष्ठतीति ।

गार्गी—को वा तस्स अवरानुसंधाणस्स ओसरो । जं राहीए ताए
दारुणदसाए णिव्वुदिलओ वि सुदुग्घडो । [को वा तस्यानुसन्धानस्याव-
सरः यद्राधाया तया दारुणदशया निर्वृत्तिलवोऽपि सुदुर्घटः ।]

पद्मेति । मुनेनांरदाव ज्ञात्वा गोपपतिं नन्दं विनयैः प्रसाद्य नग्नजिदादयो
राजानः पद्मा श्यामला भद्रा शैव्या इति कन्याचतुष्कं निन्धिये ॥ ७ ॥

स्तवमिति । उद्वण्डप्रकृतिः उद्वण्डा प्रकृतिर्यस्य स दनुजो नरकासुरस्तासां
कुमारीणां शताव्यानि षोडशसहस्राण्यहरत् । यमुनायास्तटान्ते सम्भूय मिलित्वा
कामाख्याया कमपि स्तवं विदधन्ति । कीदृशानि—कलमभरैर्ज्वरितहृदयानि ॥८॥

नव प्रभुणा कृप्येन । तमविशिष्टम् । अविशेषमेवाह—अष्टाधिक इत्यादि ।
भगवत्या पौर्णमास्या । कीदृशः स उपायः । अपूर्व रूपकं नाटकं भरतं मुनि-

उद्धवः—आर्ये, तथ्यमात्थ । तत् एव बाढं व्यग्रया भगवत्या निर्मितोऽस्ति देवस्य कोऽपि मनोविनोदनोपायः ।

गार्गी—केरिसो सो ? [कीदृशः सः ?]

उद्धवः—सङ्गीतविद्यावेधसं भरतमभ्यर्च्य किञ्चिदपूर्वं रूपकं कारितम् । तच्च देवर्षितीर्थेन तुम्बुरुहस्ते प्रेषितम् । तुम्बुरुणा च गन्धर्वानिदमध्यापितम् ।

गार्गी—दाणि के या दिव्यपुरिस्ता तत्तहोदीए 'पोणमासीए सद्धं आलवंदा मए दिट्ठा ता एदे गंधर्वा हुविस्संदि । [इदानीं केऽपि दिव्यपुरया' तत्रभवत्या पौर्णमास्या सार्द्धंमालपन्तो मया दृष्टा तस्मादेते गन्धर्वाः भविष्यन्ति ।]

उद्धवः—अथ किम् । पश्यायं मधुमङ्गलेन सह नृत्यविलोकनार्थंमरविन्दलोचनः 'कुरुविन्दमन्दिरस्यालिन्दमधिरोहते ।

गार्गी—अहं गदुअ मुहरं पेसइस्सं । [अहं गत्या मुखरां प्रेषयिष्ये ।]

उद्धवः—अहमपि भगवत्या सह नटान् प्रवेशयिष्यामि । (इति निष्क्रान्तौ)

विष्णुभक्तः ।

(ततः प्रविरति यथानिर्दिष्टः कृष्णः)

कृष्णः—(सखेदम्)

हा लीलावति हा चकोरनयने हा चन्द्रबिम्बानने

हा बिम्बप्रतिमौष्ठि हा गुणवती गोष्ठीपुरोवतिनि ।

हा गोष्ठाखिलखञ्जरोटनयनामूर्द्धाभिषिके फथं

हा राधे हतदैवदुर्विलसितैर्थातासि घोरां दशाम् ॥ ६ ॥

मधुमङ्गलः—पिअग्रअस्स, अदिदुल्लहदंसणा वि राहिआ विज्जमाणेव मे पडिभादि । [प्रियवयस्य, अतिदुर्लभदर्शनापि राधिका विषमानेष मे प्रतिभाति ।]

अभ्यर्च्य कारितं तस्मात्कं देवर्षितीर्थेन नारदगुरणा । तुम्बुरः तुम्बुरनामा मुनिः । तस्य हस्ते प्रेषितम् । कुरुविन्दस्य प्रवालस्यालिन्दमङ्गणम् ।

हा लीलावतीति । हा राधे घोरां दशां यातासि । राधे इत्यस्य विसंगपदानि लीलावतीत्यादीनि । विम्बफलस्य प्रतिमा औष्ठे यस्याः । हे गुणवतीनामप्रगामिनि । हे गोष्ठाखिलमुन्दरीणां श्रेष्ठे ॥ ९ ॥

कृष्णः—सखे, सत्यमाशयैव कदर्थ्यमानोऽस्मि । यतः
नीरे मद्भ्रु मिमद्भ्रुमार्त्तमुखरामुद्दिश्य चण्डद्युते-
दूरान्मण्डलतः कृपातुरतया यत् प्रादुरासीत्तदा ।
हा धिग् वागमृतेन तेन जनितस्तस्याः पुनः सङ्गम-
प्रत्याशाङ्कुर उच्चकैर्मम सखे स्वान्तं हठाद्विध्याति ॥ १० ॥
(चणं तूष्णीं स्थिरवा पुनरुच्यकैः)

प्रयातुं श्वाफल्कौ धृततुरगवल्गे चटुलधी-
निरुद्धा साक्रन्दं रथमधिरुक्षुः परिजनैः ।
उदस्रं सा दृष्टिं मयि विकिरती क्रूरमनसा
विलम्ब्याल्पं हा धिक् सुतनुरनुनीतापि न मया ॥ ११ ॥
(ततः प्रविशति गन्धर्वैरनुगम्यमान उद्धवः पौर्णमासी मुखरा च)

उद्धवः—देव, समानीतः पेशलोऽयं दिव्यनर्तकसम्प्रदायः ।

कृष्णः—सूत्रधार, तूर्णमारभ्यतां तौर्यत्रिकम् ।

सूत्रधारः—निजमधुरिममुद्राम्लापितेन्दीवरश्री-
र्जयति परमजैत्रः कोऽपि राधाकटाक्षः ।

नीरे इति । नीरे जले मद्भ्रु शीघ्रं मिमद्भ्रुं मञ्जिभुमिच्छन्नार्त्तमुखरामु-
द्दिश्य तदा चण्डद्युतेः सूर्यस्य मण्डलतः यद्वागमृतं प्रादुरासीत्तेन^१ वागमृतेन
तस्या राधायाः सङ्गमप्रत्याशाङ्कुरः स्वान्तं विष्यतीति । स चणो मे कदा
भविष्यति यत्र राधा मे दृष्टिगोचरा भवेत् । वागमृतञ्च—‘हि मुखरे, श्रीराधा-
वियोगेन देहं मा ह्यत्र पुनरपि कृष्णेन सह^२ राधाया मिलनं भविष्यती’त्यादि-
रूपम् । तदा तव इतोऽप्युत्सवातिशयो भविष्यति ॥ १० ॥

प्रयातुमिति । मधुरां प्रयातुं श्वाफल्कावल्गे धृततुरगवल्गे धनारवमुसरञ्जी
चटुलधीः सा राधा रथारोहणं कर्तुमिच्छुः परिजनैर्निरुद्धा सती उदध्रु यथा
स्यात्तथा मयि दृष्टिं विकिरती विचिपती सा सुतनुः मुन्दरी क्रूरमनसा मया
अल्पं स्वरूपकालमपि विलम्ब्य नानुनीता । अहो मे दौरात्म्यमिति । अनेन
‘यज्ञादपि कठोरानि मद्भुनि कुसुमादपि ।

लोकोत्तराणां चेतामि को हि विज्ञानुमर्हति ॥’ (उ० रा० च०) इत्यपि
शास्त्रोक्तं प्रकटितम् ॥ ११ ॥

तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यम् । निजमधुरिमेति । त्रिभुवनजयलक्ष्मीवर्यया
पतिवरया पतिवनेन दत्तं दाम माला यस्मै स त्रिभुवनजयी मधुरिपुरापि येन

त्रिभुवनजयलक्ष्मीधर्यया दत्तदामा

मधुरिपुरपि येन क्रीडया निजितोऽभूत् ॥ १२ ॥

कृष्ण — (सहर्षम्) साधीयानेप हृदयानन्दी नान्दीप्रयोगः ।

सूत्रधारः—(पार्वतो विलोक्य) आर्ये, केनापि चारुसन्धिना प्रधन्वेन जगद्वन्धोरस्य समाराधनाय कुलाचार्येण स्वर्गतं प्रेषितोऽस्मि ।

नटी—(प्रविश्य) अज्ज, को रुधु सो दाव पधन्धो ? [आर्य, क खउ स तावत् प्ररन्ध ?]

सूत्रधार —

रसिकशिरोमणिरमण' सुलभो गोकुलनिवासिनामेव ।

सन्दर्भो गुणगर्भः स जयति राधाभिसाराख्य ॥ १३ ॥

तद् गीयतामङ्गलध्रुवा ।

नटी—अज्ज, क ओदुं ओलविअ गाइस्स ? [आर्य, कम्पुतुमरलभ्य गास्यामि ?]

सूत्रधारः—आर्ये, पश्य पश्य ।

श्रीरेषा नवमालिकासु मिलति प्रोञ्जयाद्यं कुन्दावलीं

स्मत्तुं पञ्चमचातुरी चिरपरित्यक्तां यतन्ते पिकाः ।

भाण्डीरात् परिपाण्डुराः स्फुटममी भ्रश्यन्ति यत्र च्छदाः

कालः कोऽप्ययमुज्ज्वलः स कुतुकी मन्दं परिस्पन्दते ॥ १४ ॥

राधाकटाक्षेण निर्जितोऽभूत् । सः परमज्ञैत्र जयशीलः कोऽपि राधा-कटाक्षो जयति ॥ १२ ॥

साधीयान् भेष्टः । नान्दीप्रयोग इति । नान्दीलक्षणमादौ लिखितम् । तत्र राधाकटाक्षरूपस्तुनिर्देशोऽत्र नान्दी । चारुसन्धिर्यत्र तेन प्रधन्वेन । अस्य कृष्णस्य ।

रसिकेति । स राधाभिसाराख्यः सन्दर्भः प्रबन्धो जयति ॥ १३ ॥

श्रीरेषेति । सोऽयं कोऽप्युज्ज्वलः कालोऽत्र हिमवत्सन्तस्योः सन्धिरूपः कुतुकी मन्दं परिस्पन्दते । यत्र काले धी शोभा कुन्दावलीं त्यक्त्वा नवमालिकामु मिलति । कोऽप्यस्य स्वराः पञ्चमस्तस्य चातुरीं चिरपरित्यक्तां स्मत्तुं पिका यतन्ते । भाण्डीराद् यथा च्छदाः पत्राणि भ्रश्यन्ति । इतः परं यमन्तरागेण गीयतामिति भावः ॥ १४ ॥

नटी—

इह भूपिदा वि परिदो समीलदाए फुडं कठोरए ।
मधुवेण होहि लहुणा ण माधवी अलुलिदत्थवआ ॥ १५ ॥
[इह आक्रान्तापि परितः शमीलतया स्फुटं कठोरया ।
मधुपेन भवति लघुना न माधवी अलुलितस्तवका ॥]

सूत्रधारः—(सपरितोपम्) आर्ये, साधु साधु । प्रस्तावोचितमेव तावदुपन्यस्तम् । तथा हि—

वृद्धया शश्वदारब्धनिरोधामपि राधिकाम् ।
निराबाधं सदा साधु रमयत्येष माधवः ॥ १६ ॥
(इति निष्क्रान्तौ)
(ततः प्रविशति माधवः)

माधवः—

लक्ष्मीवानिह दक्षिणानिलसखः साश्वान्मधुर्मोदते
माद्यद्भृङ्गविहङ्गारि विहसत्यत्रापि वृन्दावनम् ।
राधा यद्यभिसारमत्र कुरुते सोऽयं महानेव मे
सान्द्रानन्दविलामसिन्धुलहरीहिल्लोलकोलाहलः ॥ १७ ॥

इह भूपिदा वीति । आक्रान्ताऽऽश्वादितापि परितः शमीलतया स्फुटं कठोरया मधुपेन भवति लघुना माधव्यलुलितस्तवका । कठोरया शमीलतया क्षिपता आक्रान्ता माधवी वासन्तीलता लघुना शीघ्रेण मधुपेनालुलितस्तवका न भवत्यपि तु लुलितस्तवका भवति । 'शमी शङ्कुफला शिवे'त्यमरः । शमीलतास्थानीया वृद्धा माधवी राधा मधुपः कृष्णः ।

वृद्धयेति । भारतीवृत्तेरङ्गमासुखं तस्याङ्गमिदं प्रयोगातिशयो नाम । तथा हि—

'एषोऽयमित्युपचेपान् सूत्रधारप्रयोगतः ।

प्रवेशसूचनं यत्र प्रयोगातिशयो हि मः ॥" (ना० चं० का० २५) इति ॥ १६ ॥

माधवः नटरूपः प्रविशति । लक्ष्मीवानिति । मधुर्वसन्तकालः साश्वान्मोदते । कीदृशः—लक्ष्मीवानित्यादि । अत्र मधौ वृन्दावनं विहसति । अत्र वृन्दावने राधा यद्यभिसारं कुरुते सोऽयं महानेव मे मम सान्द्रानन्दस्य विलासो यत्र तस्य (सिन्धोर्वा लहरी तस्या हिल्लोलस्य चलनस्य कोलाहलः ममानन्दस्य परमावधिरूपः इत्यर्थः । विशेषणं नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—'सिद्धान् बहून् प्रधानार्थानुवत्वा यत्र प्रयुज्यते । विशेषयुक्तं वचनं विशेषं तद्विशेषणम् ।' (ना० चं० का० । १६६) अत्र प्रसिद्धार्थान् मधुवृन्दावनादीनुवत्वा राधाभिसारस्य वैशिष्ट्याद् विशेषणम् इति ॥ १७ ॥

मधुमङ्गलः—(विहस्य) ही ! ही ! दासीएपुत्तएहिं सुरिदपुरीभंडेहिं
दुदिओ मे पिअवअस्सो पच्चरसीकिदो । [ही ! ही ! दास्यापुत्रैः सुरेन्द्रपुरी-
भण्डैर्द्वितीयो मे प्रियवयस्यः प्रत्यक्षीकृतः ।]

उद्धवः—(सचमकारम्)

नमुरलिमरालीहारि-हस्तारविन्दः
कवलितकुरुविन्दच्छ्रायगुञ्जाद्भुतश्रीः ।

मृदुलपवनचञ्चत्पिच्छचूडाञ्जलोऽय

मदयति हृदयं मे श्यामिकाना विलासः ॥ १८ ॥

कृष्णः—(सौरसुख्यं रोमाञ्जमुन्मील्य)

तद्गोर्णाद्भुतमाधुरीपरिमलस्याभीरलीलस्य मे

द्वैन हन्त समक्षयन् मुहुःसौ चित्रीयते चारणः ।

चेतः फेलिकुनूदलोत्तरलितं सद्यः सखे मामकं

यस्य प्रेक्ष्य सुरूपतां व्रजवधूसारूप्यमान्ब्रवीति ॥ १९ ॥

दास्याः पुत्रैः नारदादिभि । नवमुरलीनि । अय श्यामिकाना श्यामतानां
विलासः मे हृदयं मदयति । इत्यनेन मधुरावामिनः कृष्णस्य साक्षादर्शनादपि
व्रजस्थकृष्णस्य वेषधारिणो नटस्य वर्णगतसौन्दर्यस्य चमत्कारानुभवेन स्वरूप-
गतभेदं कथयति । अयं कीदृशः—नवेत्यादिना 'वृन्दावनविलासिनश्चमत्कारि-
भूपामाह । कवलिता तिरस्कृता कुरुविन्दः प्रगलरतस्य ह्याया कान्तिर्याभिरता
दशगुञ्जाभिरद्भुता श्रीर्यस्य मः ॥ १८ ॥

धीकृष्णस्योत्सुक्येन रोमाञ्जोद्गमात् तथा परश्लोकं व्रजवधूसारूप्येच्छया
च व्रजविलासिनः कृष्णस्य स्वरूपसौन्दर्यगतवैलक्षण्यमाह्वयति—उद्गोर्णेति ।
असौ चारणो नर्तकः अभीरलीलस्य मम द्वैतं द्वितीयं रूपं समक्षयन् मुहुः
चित्रीयते चित्रमिवाचरति । यस्य चारणस्य दोभनरूपतां प्रेक्ष्य मामकं चेतः
सद्यो व्रजवधूनां ममानरूपत्वमन्वियति । सायमद्भवतया इत्येव धीकृष्णचेतन्य-
स्वरूपेण मिद्धिं गता । ममापि सचमत्कारचित्तसोभनादस्य चारणस्याद्भुतरेष-
धारित्वं व्रजमन्वन्धि मम स्वरूपरेषभूरादेः सर्वोत्कृष्टं व्रजमुन्दीपु मन्नाम-
गुणलीलामौन्दर्यमाधुर्यरम्यात्पारमकाष्टावद्य ध्वनितम् । अभिप्रायो नाम
नाटकभूषणमिद्रम् । तथा च—'अभिप्रायस्वभूतार्थं ह्यतः साध्यं कथितम् ।
अभिप्रायं परेऽप्याहुर्ममतां दृष्टवस्तुनि ।' (ना० चं का० १६१) इति । अत्रा-
भूतार्थरूपस्य ममत्वं द्वितीयत्वस्य च नटे कल्पनमभिप्रायः, दृष्टवस्तुनि स्वसौन्द-
र्यभोगेच्छया ममता चेति ॥ १९ ॥

तद्य भवन्तं प्रच्छामि । कथमनेनाविष्कृता ममापि मनोहारिणीयं
सा कापि रूपचन्द्रिका ।

उद्धवः—देव, भगवद्भक्तिप्रभावसम्भावितोऽयं देवर्षेरेव सेवापरिपाटी-
विवर्त्तः ।

कृष्णः—(साश्रयम्)

प्रपद्य नटतां नटन् किमयमस्मि रङ्गस्थले
सदस्यथ सदस्यतां किमुपलभ्य पश्यामि वा ।
इति स्फुटविनिर्णये किमपि संविधानं पुरः
समीक्ष्य परमाद्भुतं निमिषमप्यहं न क्षमः ॥ २० ॥

माधवः—

मतिमधूर्णत सार्द्धमलिग्रजे-
धूर्तिरभून्मधुभिः सह विच्युता' ।
व्यकसदुत्कलिका कलिकालिभिः
सममिह प्रियया वियुतस्य मे ॥ २१ ॥

तदिदानीं वेणुगीतसंज्ञया ललितामभ्यर्थयिष्ये (इत्यधरे वेणुं
विन्दस्य)

सम्भावितो जनितोऽयं नारदस्यैव सेवेयादिना भगवद्भक्त्या भागवतस्य
किमप्यशक्यं नास्तीति श्रीकृष्णोद्धवसंवादेन निर्द्धारितम् । एतदेव सचमकारं
स्वयं श्रीकृष्ण एवाभिनन्दति—प्रपद्येति । रङ्गस्थले नटतां प्रपद्य नटन् सन्
किमयमहमेवास्मि अहमेव नटरूपः सन्नटाम्यथवा न्दमि मभाषां सदस्यतां
मभ्यतामुपलभ्य नटस्य नृत्यं पश्यामीति पुरोऽग्रे परमाद्भुतं किमप्यनिर्वचनीयं
संविधानं रचनावित्तेपं समीक्ष्य स्फुटविनिर्णये निमिषं कालमभिप्याप्याहमपि
न क्षमः । कुनोऽन्य इति भावः । तेन भक्तकृतश्रीकृष्णलीलानुकरणादेः कृष्ण-
कृतलीलादितोऽभ्यूनना दर्शिता ॥ २० ॥

मनिमिति । प्रियया वियुतस्य मे मतिर्मधुव्रतैः सार्द्धमधूर्णत । कलिका-
श्रेणिभिः सममुत्कलिकोत्कण्ठा व्यकसन् । पदोच्चयं नाम नाटकभूपगमिदम् ।
तथा च—'बहूनाञ्ज प्रयुक्तानां पदानां बहुभिः पदैः । उच्चयः सदृशार्थो यः स
वित्तेयः पदोच्चयः ॥' (ना० चं० का० १६७) । अत्र मत्यादीनां धूर्गादित्रि-
यास्त्रलियजादिभिः समावेसादयं पदोच्चयः ॥ २१ ॥

अक्षोर्बन्धु हरिहयहरिन्नागरि प्रागरिस्ता
 रागेणाविष्कुरु गुरुरुच मानवीया नवीनाम् ।
 चक्राभिख्य किमपि विरहादाकुल काकु लल
 कुर्वन्मुख्यस्त्वयि सवयसामधिभाव तनोति ॥ २० ॥

कृष्ण —(सकौतुकम्) किमशक्य देवपिप्रसादस्य येनायमनन्यवेद्या-
 मपि मदन्नरीणचर्या विवृणोति ।

माधव —(सहर्षम्) कथं नातिदूरे मनाहरिणतारणी सैवय मञ्जु
 मञ्जीरशिञ्जितकाकली । तद्दह माधवीमण्डप प्रविशामि ।

(इति निष्क्रान्त)

(ततः प्रविशति ललितयानुगम्यमाना राधिका)

राधिका—(सौमुख्य पुरो दृष्ट्वा) हला ललिदे, पेरय पेख्य । घण्णा
 एसा तरगलेहा जा कखु सेआलवल्लीणिअद्धपाअ ष्ण् हसिध्र मोआवेदि
 ता फुड भिसिणीपत्ततारदेण फलहसेन सघण्डस्साद । [सखि ललिते,

ततस्तस्मादिदानीं राधिकामित्यर्थं वेणुगीतेत्यादि । अर्घ्यनमाह—
 अक्षोरिति । ह हरिहयहरिणागरि हरिहय इन्द्रस्तस्य हरिदिक् ह पूर्वदिङ्-
 नागरि पूर्वदिश सम्बन्धिनि नागरि ह तथाविधे ललिते । योगपीठस्थितयो
 राधाकृष्णयो पूर्वदिशतिशत् तद्रूपेण ललिताया सम्बोधन सद्गतम् । सूर्यादय
 पूर्वदिगिव राधिकेदेय ललिता समतैव भवतीति^१ ज्ञापितम् । पद्ये—पूर्वा दिगेय
 नगरी प्राक् पुरत रागेणारिता पूर्वा नवीना भानवीया गुररुच गुरररुष्टा रक्
 फातिर्यस्यास्तां राधामाविष्कुर । पद्ये—सूर्यसर्गाधनीम् । सवयसा वयसा-
 नाम् । पद्ये—स वयसा पक्षिणा मुख्य चक्राभिरय । 'अभिरया नामसोभयो'-
 रित्यभिधानात् श्रीकृष्णश्चक्रवाक्यात् सन् काकुल्ल कुर्वन् अधिभाव तनोति ।
 विलास नाम प्रतिमुग्यमन्प्यद्गमिदम् । तथा च—'विलास सद्गमार्थश्च व्यापार
 परिकीर्तित ।' (ना० च० का० ६५) । अत्र माधवस्य राधासद्गमार्थं व्यापार-
 कथनाद् विलास ॥ २२ ॥

पुरनरप्यभिनन्दपद्याह—किमशक्यमित्यादि । कथं नातिदूरेऽपि तु मैत्र
 प्रसिद्धेय काकली । सखि ललितेत्यादि । अत्र मनोरथ नाम नाटकभूषणमिदम् ।
 तथा च—'मनोरथस्तु व्याजेन विवर्षितनिधेदन्नम्' (ना० च० का० १७७)
 अत्र हनीत्याजेन^२ राधाया कृष्णसद्गमाभिलाषकथा मनोरथ । विमिनीपद्मान्त-
 रितेन पद्यप्रवृत्तेः ।

परय परय । धन्या एषा तरङ्गलेखा या खलु शैवालवह्नीनिबद्धपादामेनां हंसिकां
मोचयति । तस्मान् स्फुटं विसिनीपत्रान्तरितेन कलहंसेन सहदृषियति ।]

ललिता—(स्मिन्वा)

भो हंसि हंसवङ्गो पक्खवादेण च्चेअ उद्धुरा एसा ।

तुम 'आकट्टादि उम्मिआली ता वीसद्धा कंतं 'अणुसरेहि ॥ २३ ॥

[भो हंसि, हंसपतेः पक्षपातेन उद्धुरा एषा ।

स्वामाकर्षति उर्म्याली तद्विश्रब्धा कान्तमनुसर ॥]

कृष्णः—(सोरकण्ठम्)

उच्चैरभूदननुभूतचरी दशा मे

यस्याश्चिरेण विरहज्वरजर्जरस्य ।

सा हन्त सेयमियमामियमाविरासीन्

मच्चित्तहंससरसी सरसीरुहाशो ॥ २४ ॥

(इति मिहासनादुत्थाय भुजाभ्यां ग्रहीतुं परिक्रामति)

उद्धवः—देव, नाट्यप्रणीतोऽयमर्थः ।

कृष्णः—(सधैर्यं लज्जामभिनीय)

सा वक्त्रश्रीर्विरमितशरच्चन्द्रनान्दीस्तवासी

सेयं दृष्टिर्मदकलमृगीमृग्यमाधुर्यकेलिः ।

सा भ्रूरेषा रनिपतिधनुर्विभ्रमाभ्यासगुर्वी

गन्धर्वी मे क्षपयति धृतिं हन्त गान्धर्विकेव ॥ २५ ॥

भो हंसेति । भो हंसि हंसश्रेष्ठस्य पक्षपातेन पक्षे कृष्णस्य पक्षपातेनैवोद्धु-
रैषा त्वां कर्षति उर्म्याली तस्माद् विश्रब्धा सती कान्तमनुसर ॥ २३ ॥

उच्चैरिति । चिरेण चिरकालं व्याप्य यस्या विरहज्वरस्य मेऽननुभूत-
चरी नानुभूतपूर्वा दशा अभूत् । आं स्मरणे । ज्ञातमित्यर्थः । हन्त हर्षे । सा
सेयम् इयमियमाविरासीत् । हर्षोत्सुक्यादिवेगेन सेति शब्दस्येयमिति शब्दस्य
च 'पौनःपुन्यम् ॥ २४ ॥

सेति । गान्धर्विका राधिकेय गन्धर्वी मे धृतिं क्षपयति । मुष्यतामाह—
सेति । सा वक्त्रश्रीः । कीदृशी—विरमितः नाशितः शरच्चन्द्रस्य नान्दीस्तवो
मद्गलस्तुतिर्वया सा । मदनोरकटाः याः मृग्यस्ताभिः मृग्योऽन्वेषणीयः माधुर्यकेलि-
चर्याः सा इयं दृष्टिः । 'मदनोरकटो मद्रकलः' इत्यमरः । कन्दर्पधनुषो विलासाभ्या-
से गुरुरूपा भ्रूरेषा ॥ २५ ॥

१. ओकट्टादि—अ० । २. अणुसर—अ० ।

३. पौनःपुन्यम्—अ० ।

मुखरा—हा णत्तिणि राहिए, जीअसि । [हा नप्ति राधिके, जीवसि ।
(इति धावति) ।

पौर्णमासी—(पटाञ्जले धृत्वा) सौहृदान्धे, गान्धर्वनिदं गन्धर्वांगम् ।

मुखरा—(साधम्) भअवादि, सूरमडल भेत्तूण लोअंतरं गद्दा राही
सग्गालएहि गघव्वेहि आणीदेत्ति तक्केमि । [भगवति, सूर्यमण्डलं भित्त्वा
लोकान्तरं गता राधा स्वर्गालयैर्गन्धर्वैरानीतेति तर्कयामि ।]

राधिका—हला ललिदे, पुष्पाहरणकोदूहलस्स^१ णिअदादो तुए
आणिअन्तो अह अवि णाम अजाए मुहलाए दिट्ठग्गिम् । [सखि ललिते,
पुष्पाहरणकौतूहलाय निकेतनात् स्वया नीयमानाऽहमपि नाम आर्यया मुखरया
दृष्टास्मि ।]

ललिता—ण केअल अजाए मुहराए जडिलाए वि । [न केवलमार्यया
मुखरया जटिलयापि ।]

मुखरा—(सवाप्पगद्गदम्) हा वच्छे, सच्चं दारणीए मए जालि-
दासि । [हा वसे ! सत्यं मया दारणया उवालितासि ।]

मधुमद्गलः—(सरोपम्) रक्खसि बुट्टिए, दाणि मा एत्तु अलिअं
पेम्म पअडेहि । जा ख्लु घरावत्तवाडिआपरन्तं क्चेअण दट्ठण कक्कुरीव
भुक्कसि । [राधमि वृद्धे, इदानीं मा खल्वलीकं प्रेम प्रकटय । यथा खलु गृहो-
पान्तशटिकापर्यन्त एव मां दृष्ट्वा कुक्कुरीव शब्दायसे ।]

मुखरा—अज्ज महुमंगल, किं करिस्स अप्पमासिदरहस्साए वंचि-
दग्गि भअवदीए । [आर्यं मधुमद्गल, किं करिष्येऽप्रवाशितरहस्यया वञ्चि-
तास्मि भगवत्या ।]

राधिका—हला, जइ दिट्ठाह । तदो उवाअं^२ वाहरोहि । [सखि, यदि
दृष्टास्मि । तदोपायं व्याहर ।]

ललिता—हंत मन्धरे,^३ पंथरं परिहरिअ कलंबमंगडेण कालिदीतीर-
मग्गेण तुरिअं गच्छह । [हन्त मन्धरे, प्रान्तरं परिहार्यं कदम्बसद्वृटेन कालि-
न्दीतीरमार्गेण खरित गच्छामः ।] (द्रुपुमे परिक्रामतः)

राधिका—सहि, पिसुणेहि णेउरेहि कित्ति संगमिदह्मि । [सखि,
पिच्छनैः नूपुरैः किमिति नद्गमितास्मि ।]

ललिता—विदक्कसीलाए जडिलाए बुद्धि मोहेदु । [वितकंसीलाया
जटिलायाः बुद्धि मोहपितुम् ।]

गान्धर्वे नाटकम् । एवाइर वद । हे मन्धरे मन्दगामिनि । प्रान्तरं पन्थानम् ।

१. कोट्टहलस्स जिपुदादो-अ० । २. वाहरोदि-अ० । ३. पंथरे-अ० ।

(प्रविरय जटिला)

जटिला—(पुरः परयन्ती) कहं दिदिठिठपहम्मि ण लखिखज्जइ वरिस-
हाणइ ता कहिं णं मगिगस्सं । [कथं दृष्टिपथे न लक्ष्यते वार्षभानवी तस्मात्
कुत्रैनां मार्गयिष्यामि ।] (भुवस्तलमवलोक्य । सहर्षम्) इमाए वहूए पदाइं
दीसन्ति ज कुंडलाइदीए सोहम्मगमुद्दाए अंकिदाइं । ता इमिणा मग्गेण
मगिगस्सं [इमानि वष्वः पदानि दृश्यन्ते यत् कुण्डलाकृत्या सौभाग्यमुद्रयाऽङ्कि-
तानि । तस्मादनेन मार्गेण मार्गयिष्यामि ।]

राधिका—हला, अज्ज मए अउरुद्धं किम्मि सिविणे अणुहूदं । [सखि,
अद्य मयाऽपूर्वं किमपि स्वप्नेऽनुभूतम् ।]

ललिता—सहि, किं तं ? [सखि, किन्तत् ?]

राधिका—लबंगकुडगे पुफ्फं आहरंती तुमं वुंदावणवासिणा महकल-
हिंदेण आअदुअ हत्येण गहिदहत्यासि संवुत्ता । तदो संभमेण धुंमंतीए
तुह हत्येण उट्टपल्लअ डसंतेण तिणा वामे त्थवअम्मि फुरंततीख्खकामंकुसं
करपुल्लवरं [लवङ्गकुञ्जे पुष्पमाहरन्ती त्वं घृन्दावनवासिना मत्तकलभेन्द्रेणागत्य
हस्तेन गृहीतहस्तासि संवृत्ता । तदा सम्भ्रमेण घूर्णन्त्या तव हस्तेनोद्भूतपल्लवं
दशता तेन वामे स्तवके रफुरत्तोचगकामाङ्कुशं करपल्लवम्] (इत्यर्घोक्ते 'सरोमा-
ञ्चमानम्रमुखी भवति)

ललिता—(शिखा) अइ सरले, तुज्जं हिअए कत्थूरिआपत्तभंगं
लिहंतीए मए पच्चख्खीकिद सिविणसगिणाअरकुंजरविद्धमासि । ता फुडं
कघेहि तइणजणसंगअजोगे तस्सि ओसरे दीहसुत्ता णीवीसहअरी
भक्ति णिकंता ण वेत्ति । [अयि सरले, तव हृदये कस्तूरिकापत्रमङ्गं लिखन्त्या
मया प्रत्यक्षीकृतस्वप्नसन्निगातरकुञ्जरविभ्रमासि । तस्मात् स्फुटं कथय तृतीय-
जनसद्वायोग्ये तस्मिन्स्वप्ने दीर्घसूत्रा नीवीसहचरी इति निष्क्रान्ता न
वेति ।]

बुद्धिं मोहयितुमिति । अन्यथा नूपुरे गृहमध्यं तथा दृष्टे सति तवाभिसारशङ्का
भवति ।

कलभेन्द्रेण हस्तिधेष्टेन । वामे स्तवके स्तने इति लज्जया नोक्तम् । अत्रा-
नुक्तसिद्धिर्नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—'प्रस्तावेनैव शेषार्थो यत्रानुक्तो-
ऽपि घुदयते । अनुक्तसिद्धिरेषा स्यादित्याह भरतो मुनिः ॥' (ना० चं० का० ।
१०८) अनुक्तस्यापि स्तनेन नटापंगार्थस्य बोधनादनुक्तसिद्धिः ।

निष्क्रान्ता न वेति । अत्र नर्मघृतिर्नाम प्रतिमुखसन्ध्यङ्गमिदम् । तथा च

१. सरोमाञ्चं नम्रमुखी—अ०, सरोमाञ्चमानतमुखीति नाटकचन्द्रिकायां
पाठः ।

राधिका—(स्वगतम्) कथं तर्कितं अस्ति धुत्ताए (प्रकाशम् । सभ्रू-
भङ्गम्) वामे, कित्ति अलिअं आसंकासि ? । [कथं तर्कितमस्ति धुत्तया ।
(प्रकाशम् । सभ्रूभङ्गम्) वामे, किमित्थलीकमानाङ्गसे ?]

जटिला—पूण णुअरसद्देण आअट्टिदा एदे हमा हसणदिणीजलादो
वणे धाअति ता वहुडिआ णादिदूरे हुविस्सदि । [नूनं नूपुरशब्देनाकृष्टा
एते हंसा हंसनन्दिनीजलाङ्गे धावन्ति । तस्माद्दृष्टिका नातिदूरे भविष्यति ।]

उद्धवः—अहो ! जरतीनामपि युद्धिकौशलम् ।

ललिता—(स्वगतम्) पुरदो माहवीमंडवे माहवेण होदव्वं । [पुरतो
माधवीमण्डपे माधवेन भवितव्यम् ।]

(ततः प्रविशति घृन्दयानुगम्यमानो माधवः)

माधवः—(ममन्तादवलोक्य)

हेतुमे हृदयोत्सवस्य विविधः काम क्रमाद्वर्त्तता
प्राप्तोत्सवस्य तुलाधिरोहपदवीं राधाभिसारस्य कः ।
यस्मिन्नल्पतर मनोरथतटीसीमामपि प्रापिते
सान्द्रानन्दमयी भवत्यनुपमा सशो जगद्विस्मृतिः ॥ २६ ॥

कृष्णः—(पौर्णमासीमवेद्य) हन्त वत्सले गुरोरपि गुर्वि, त्वमेव
सर्वदा मां विनोदयितुं कोविदासि यद्य नाट्यकलाच्छलेन दुर्लभे तत्र
शोकुलविलासे पुनः प्रवेशिनोऽस्मि ।

राधिका—(माधवमवलोक्य । सानन्दमात्मगतम्) भो भअवं आणंद
पन्नण, ण खनु रुंधीअदु जलासारेण । उक्कंठिदा तवस्सिणी मे दिट्ठि-
चओरी वरणं पिवेदु एसा दुल्लहं इमस्स मुहचदस्स जोण्हं । (प्रकाशम् ।

‘नर्मजाता धृतिः प्राज्ञैर्नमंपुतिरदीरिता ।’ (ना० चं० का० ७०) अत्रापि
सरले इत्यादि ललिताया नर्मजातया राधाया रूच्या एषया वा नर्मधृतिः ।

हंसनन्दिनी यमुना तस्याः जलात् । भविष्यतीति । अत्र तुल्यतर्कं नाम
नाटकभूषणस्य मनान्तरे उदाहरणमेतत् । तथा च—‘कश्चित्तु-तुल्यतर्कं यदर्थं
तर्कः प्रकृतगामिना ।’ (सा० दर्प० ६११८०) इत्याह । अत्र नूपुरशब्देन
हंसानर्पणात् राधायाः स्थितिः तुल्यतर्कः ।

पुरतो माधवीमनु भवितव्यम् । हेतुरिति । मे हृदयोत्सवस्य हेतुविशिष्यो
वर्त्तताम् । राधाभिसारस्य तुल्यं कः प्राप्नोति न कोऽपीत्याह । राधाभिसारे-
ऽल्पतरं यथा स्यात्तथा मनोरथतटीसीमामपि प्रापिते जगद्विस्मृतिर्भवति ॥ २६ ॥

हे वत्सले मयि वामहययुवते । हे गुरोः सान्द्रानन्दनिमुनेः गुर्वि गुरुरूपे ।
तस्याः मातृवात् । आनन्दपुर्जन्येति । अत्र शोभा नाम नाटकभूषणमिदम् ।

भ्रुवौ विभुज्य) ललिदिष, जुत्तं एदं जं सरलाहं वंचिदद्वि । [भो भगवन्ना-
नन्दपर्जन्य, न खलु रुध्यतां जलासारेण । उत्कण्ठिता तपस्विनी मे दृष्टिचकोरी
चणं पिवत्वेपा दुर्लभां मुखचन्द्रस्य ज्योत्स्नाम् । (प्रकाशम् । भ्रुवौ विभुज्य)
ललिते, युक्तमिदं यत्सरलाऽहं वञ्चितास्मि । (इति नासया धूं धूं कुर्वती
सलीलं रोदिति)]

ललिता—ह्ला, कित्ति मं उवालहेसि । देवसंघट्टिदं खलु । एदं कि
करिस्सं ! [सखि, किमिति मामुपालभसे । देवसङ्घट्टितमिदं खलु । अत्र किं
करिष्ये !]

माधवः—(राधामवेक्ष्य । सहर्षम्)

धावत्याक्रमितुं मुहुः श्रवणयोः सोमानमदणोर्द्वयी
पौष्कल्यं हरतः कुचौ बलिगुणैराबध्य मध्य ततः ।
मुष्णोतश्चलतां भ्रुवौ चरणयोरुद्यद्भुव्रमे
राधायास्तनुपत्तने नरपतौ बाल्याभिधे शीर्यति ॥ २७ ॥

ललिता—(संस्कृतेन)

जहाधस्तदसङ्गि-दक्षिणपदं किञ्चिद्विभुग्नत्रिकं
साचिस्तम्भितकन्धरं सखि तिरस्सञ्चारि नेत्राञ्चलम् ।
वंशी कुड्मलिते दधानमधरे लोलाङ्गुलीसङ्गतां
रिङ्गद्भ्रुभ्रमरं वराङ्गि परमानन्दं पुरः स्वीकुरु ॥ २८ ॥

तथा च—‘शोभा स्वभावप्राकट्यं यूनोरन्योन्यमुच्यते ।’ (ना० चं० का० २५८)
अत्र ‘भगवन्नानन्दपर्जन्ये’त्यादि राधावाक्येन ‘धावत्याक्रमितुं मुहुः’ (ल० मा०
४१२७) इति माधववाक्येन च परस्परभावप्राकट्यात् शोभा ।

धावत्येति । राधायास्तनुरूपपत्तने देशे बाल्याभिधे नरपतौ रात्रि शीर्यति
सति बाल्ये गते सति राज्ये च गते सति तस्य वस्तूनि लुप्यन्ति । तदेवाह—
अदणोर्द्वयी श्रवणयोः सोमानमाक्रमयितुं धावति । प्रकृती कैशोरारम्भे नेत्रयोश्चा-
ञ्चल्यं दीर्घता च भवति । त्रिवलिरूपगुणैर्मध्यमावध्य ततो मप्यात् पौष्कल्यं
पुष्ट्यं कुचौ हरतः । तेन मध्यं क्षीणं जातं कुचौ पुष्टौ भवतः । चरणयोश्चञ्चलतां
भ्रुवौ मुष्णीतः । मुष् स्तेषु धातुः । अनेन मन्दगमित्वं अत्रोक्ताञ्चल्यम् ॥ २७ ॥

जह्वेति । पुरोऽग्रे परमानन्दं स्वीकुरु । कीदृशम्—जहाया अघरतस्य
सङ्गि दक्षिणपदं यस्य तम् । किञ्चिद्विभुग्नत्रिकम् । पृष्टवंशधरे त्रिकमित्यभिधानात्
मप्यमित्यर्थः । साचि वक्रं स्तम्भितञ्च कन्धरं यस्य । तिरस्सञ्चारि वक्रगामि
नेत्राञ्चलं यस्य । लोलाङ्गुलीसङ्गतां वंशी कुड्मलितेऽधरे दधानम् । विभुग्नत्रिका-
दिना विशेषतः परममुन्दरं श्रीकृष्णमेव विशेषगौरवस्थापयति ॥ २८ ॥

जटिला—(सानन्दम्) एसा डाहिणे वारिसहाणवी । (इत्युपसृत्य)
अयि अहिसारमगोरज्झाङ्गिणि ललिदे एण्ह पुत्तओ मे अहिमण्णु पिदूरे
गदोत्थि । ता सुण्णघरं मुक्खिय कीस तुए आणीदा एत्थ 'बहुदी ? [एसा
दक्षिणे वारंभानवी । (इत्युपसृत्य) अयि अभिसारमागोंवाप्पायिनि एत्थि,
इदानीं पुत्रो मेऽभिमन्युर्दूरे गतोऽस्ति । तस्मात् शून्यगृहं त्यक्त्वा कस्मात्
त्वयाऽऽनीताऽत्र वधूटी ?]

ललिता—(सशङ्कामग्नतम्) हद्धी हद्धी डाइणीए अदाहिणप्प-
इदीए 'दिठ्ठिक्खि चुट्टिआए । (प्रकाशम्) अज्जे, गग्गीए 'भणिद । अज्ज
माहवी पुप्फेहिं पूइदा सूरु सुरहिकोडिप्पदेा होदित्ति माहवीमंडवं लहिदा
'एसा राही वा प्पसीद । [हा धिग्ग् हा धिक्ग् । टाक्खियाऽद्विगग्ग्हाया
एत्थस्मि वृद्धया । (प्रकाशम्) [आर्ये गायां भजितम् । अद्य माधवीपुष्पैः
पूजितः सूर्यः सुरभिकोटिप्रदो भवतीति माधवीमण्डपं लम्बितैषा राधिका ।
तत्प्रसीद ।]

जटिला—(अपवार्य । सालोकस्नेहम्) अइ वच्छे, सदा मं पलोहिअ
ललिदा अहिसारेदित्ति मह पुत्तस्स पुरदो बहूडिआ अलिअ उजेअ-
दूसेदि । ता कित्ति लाहयं सद्धेमि । [अयि वासे, सदा मां प्रलोभ्य ललिताभि-
सारयतीति मम पुत्रस्य पुरतो वधूटिवा अलीकमेव त्वां दूषयति । तत् किमिति
लापत्र सदसि ।]

ललिता—(स्वगतम्) अग्ग्हे जटिलाए कोटिल्लं । [अहो जटिलायाः
कीटिल्लम् !]

माधवः—(स्वगतम्)

यत्रासङ्गो मनसः स्फुरति गरीयान् गरीयसोऽप्युच्ये ।

प्रमीदेत्यादि । अत्र पर्युपासनं नाम प्रतिमुग्धमन्वद्भ्रमिदम् । तथा च—
'रष्टस्यानुनयो धीरैः पर्युपासनमीरितम् ।' (ना० पं० का० १३) अत्र रष्टाया
जटिलाया ललितपानुनयात् पर्युपासनम् । कीटिल्लेन सम्शोष्याह—अयि वासे
इति । अत्र भेदो नाम सन्त्यन्तरमिदम् । तथा च—'भेदस्तु कपटालापैः सुद्धदां
भेदबल्यना ।' (ना० पं० का० १३१) अत्र जटिलाया कपटेन ललिताया भेद-
व्यक्तिः ।

यत्रेति । गरीयसोऽपि जनस्य यत्र वस्तुनि गरीयान् मनसः सङ्घः स्फुरति

१. बहुदी—अ० । २. दीट्ठिक्खि—अ० । ३. वग्गिदं—व० । ४. पप्पुएहि—अ० ।

५. मए—व० ।

नियतो वस्तुनि विघ्नस्तस्मिन्निति नानृतो वादः ॥ २९ ॥

(इति हगन्तेन राधां पर्यन्तुपसंपति)

जटिला—(नामिकाग्रे तर्जनीं विन्यस्य शिरो धुन्वन्ती साश्रयम्) अले बालिआमुश्रंगा, कं डंसदुं एत्थ भम्मेसि ? [अरे बालिकाभुजङ्ग, कं दण्ड-मत्र भ्रमसि ?]

माधवः—लम्बोष्टि, भवतोमेव गोष्टुपिशाचीम् ।

(उद्वहः स्मितं करोति)

कृष्णः—

गोकुलकुलजरतीनां परुषा वागपि यथा 'प्रमोदयति ।

स्तुतिरपि महामुनीनां मधुरपदा मां सखे न तथा ॥ ३० ॥

वृन्दा—वृद्धे, धर्मचकोरजीवानुचरितामृतचन्द्रिकेऽपि कृष्णचन्द्रेऽपि कथं प्रतीपं भुजङ्गभावमर्पयसि ?

जटिला—(सोल्लुण्ठ संस्कृतेन)

ब्रजेश्वरसुतस्य कः परवधूविनोदकिया-

प्रशस्तिभरभूषितं गुणमवैति नास्य क्षिणौ ।

यदेप रतितस्करः पथि निरुध्य साध्वीर्बलात्

तदीयकुचकुड्मले करजमो नमो विष्णवे ॥ ३१ ॥

राधिका—(स्वगतम्) हा ! हा ! हृददेव, किं दे अत्रादा राही !

[हा ! हा ! हतदैव, विन्तेऽपराध्या राधिका !]

तरिम्न् विघ्नो नियतः सदा भवतीति वादो नानृतः । सत्यमिति भावः ॥ २९ ॥

अरे इति । अत्र नमं नाम प्रतिसुखसम्बन्धमिदम् । तथा च—'परिहास-प्रधानं यद्वचनं नमं तद्विदुः ।' (ना० चं० का० ६९) अत्र प्रकटमेव नमं ।

गोकुलेति । परुषा वाग् यथा प्रमोदयति मधुरपदा स्तुतिर्न तथेत्यनेन गोकुलसम्बन्धिद्वस्तुमात्रस्यैव श्रीकृष्णस्य परमप्रतिजनकरवं कथितं कैमुतिकन्या-येन स्वयमेव ॥ २० ॥

धर्मरूपचकोरस्य जीवानु जीवनं चरितमेवामृतमयी चन्द्रिका यस्य तस्मिन् प्रतीपमधर्मावरणरूपं भुजङ्गभावम् । ब्रजेश्वरेति । अस्य ब्रजेश्वरसुतस्य गुणं को नावैति । गुणं कीदृशम्—पथीत्यादि । करजमिति । करजं नखम् । ओ नमो विष्णवे इत्यनेनार्पयतीत्यर्थः । गुणातिपातो नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—'गुणातिपातो व्यत्यस्तगुणास्थानमुदाहृतः ।' (ना० चं० का० १७०) अत्र सोल्लुण्ठं जटिलया माधवस्य व्यत्यस्तगुणवर्णनेन गुणानिपातः ॥ ३१ ॥

जटिला—अहं मुद्धे बहूहि, इमस्स कालकुण्डलिणो तिक्स्याए यंक्
दिट्ठिआए पफंसिदा वज्रपडिमा वि जजरी होइ कि उण तुमं णोमालि-
आसुउमाला तवस्सिणी । ता तुरिअ घरगम्भं गच्छेह्व । [भवि मुग्धे
वधूटि, अरय कालकुण्डलिन. तीरगया वक्ररुष्टया रष्टया वज्रपतिमाऽपि जजरी
भवति किं पुनस्सवं नवमालिकामुकुमार। तपस्विनी । तस्मात् खरितं गृहणभं
गच्छामः] (इति ललिताराधिकाभ्यां सह निष्क्रान्ता)

चून्दा—नागरेन्द्र, मुद्रा वैमनस्यम् । साम्प्रत भवदभीष्टसिद्धये शारि-
कामुखेन ललितां सन्दिश्य विशाखया भवन्त निवेदयिष्यामि ।

(इति निष्क्रान्ता)

माधवः—(सत्वेदम्)

द्रवति मनागभ्युदिताद्विधुकान्ते शिशिरभानुजालोकात् ।

पर्वणि विधानमकरोद्दह स्वर्भानुभीषणा जरती ॥ ३० ॥

(निरवस्य) विशाखामन्वेष्टुं जटिलागृहोपान्तपाटलापाटिकायां
गच्छेयम् । (इति परिष्कय) फथममे स्मृद्वाङ्गणमभिमन्युरधितिष्ठ-
तीति । तद्दृष्टमत्रैव क्षणमन्तरितो भवेयमिति । (इति निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य अभिमन्युः)

अभिमन्युः—तिष्ठिण ओसरिआसआइं^१ मोल्लेण रोण्हिदुं नेहादो
कंचणं णइस्सं । ता कट्ठि गदा अम्मा^२ । [श्रीणि उपसर्पांसतानि भूष्येन
मदीतुं गृह्यात् काञ्चनं नेष्यामि । तस्मात् कुत्र गताग्वा ।]

कालकुण्डलिन. कृष्णसर्पस्य पक्षे कुण्डलयुक्तस्य कृष्णस्य तपस्विनी वरा-
कीर्त्यर्थः ।

यत् कर्त्तव्यं विशाखाद्वारा तन्निवेदयिष्यामि । अत्र शमी नाम प्रतिमुखस-
न्ध्यद्रुमिदम् । तथा च—‘अरतेः शमनं धीरैः शम इत्यभिधीयते ।’ (ना० चं०)
अत्र जटिलया राधायां नीतायां चून्दया माधवस्यारतिशमनात् शमः ।

द्रवतीति । अभि सर्वतोभावेनोदितात् शिशिरभानुजालोकात् चन्द्रकिरणा-
लोचनाद्विधुकान्ते चन्द्रकान्ते मग्नौ मनात् द्रवति सति पर्वणि पौर्णमास्यां
स्वर्भानुः भीषणो राटुः । पक्षे शिशिरा स्निग्धा भानुजा राधा तस्या आलोचनात्
मपि द्रवति सति पर्वण्युत्सवे स्वर्भानुभीषणा राटुरूपा जरती विधानमाच्छादन-
मकरोत् ॥ ३२ ॥

१. लोकात्-अ० ।

२. पाटिकां-अ० ।

३. मआइं-च० ।

४. अम्मओ-स० ।

(प्रविश्य जटिला)

जटिला—हंत हंत दाणि सारीए सुअस्स कहिज्जेतं णिहुदं मए सुदं जं अहिमण्णुवेसेण माहवो एण्हं मह घरं उवसप्पिसदि । ता गदुअ पेविखस्सं । [हन्त ! हन्त ! इदानीं शार्या शुकाय कथ्यमानं निभृतं मया श्रुतं यत्—‘अभिमन्युवेशेन माधवः इदानीं मम गृहमुपसर्पिष्यति ।’ तद् गत्वा प्रेक्षिष्ये ।] (इति परिक्रमन्ती द्वारि दूरादभिमन्युमालोक्य) अम्मो ! सच्चं एसो घुत्तो आअदो ता गदुअ पामाणिअजणं आणिस्सं । [अहो सत्यम् । एष धूर्तः आगतस्तस्माद् गत्वा प्रामाणिकजनमानेभ्यामि ।] (इति निष्क्रान्ता)

अभिमन्यु.—विसाहे, कुत्थ वट्ठसि ? [विशाखे, कुत्र वर्तसे ?]

(प्रविश्य ललिता)

ललिता—(स्वगतम्) एत्थ कण्हं पेमिटुं सारिअवअणेण विसाहा गदा । [अत्र कृष्णं प्रेषितुं शारीवचनेन विशाखा गता] (प्रकाशम् । लज्जामभिनीय नीचैः) सुहव. एत्थ विसाहा णत्थि । [सुभग, अत्र विशाखा नास्ति ।]

(ततः प्रविशति भार्गभिरुण्डाकुन्दलताभिराघृता जटिला)

जटिला—कुंदलदे, पेखल अप्पणां सहीए सोसीलं । [कुन्दलते, परयात्मनः सत्याः सौशील्यम् ।]

कुन्दलता—(दृष्ट्वा । मुखं नामयन्ती स्वगतम् ।) हा देव, रखल रखल । [हा देव, रत्न रत्न ।]

भारुण्डा—अज्जे गग्गि, पेखल पचुखल्लो अहिमण्णुज्जेव संवुत्तो एसो रइणाअरो तुह कण्णो । [ता अलिअं ण जलइ जटिला मे सही । [आर्ये गार्गि, पश्य प्रत्यक्षोऽभिमन्युरेव संवृत्तः एष रतिनागरः तव कृष्णः । तस्मादलीकं न उवलन्ति जटिला मे सखी ।]

जटिला—अज्जे गग्गि, दिट्ठिआ दाणि पत्तिआइदं तुए । ता अग्गदे सण्णिहिज्ज । [आर्ये गार्गि, दिष्ट्येदानीं प्रत्यायितं स्वया । तदग्रतः सन्निधेहि ।] (इति पृष्टनः परिक्रम्य पुत्रस्य हरतमारुपन्ती साक्षेपम्) रे गोउल किमोरीलपडआ अले परघरलुंठणआ कहं तुमं वि अप्पणो पुत्तं मणिस्सदि

‘काव्येपर्या प्रचने’ इत्यमरः । प्रचनं प्रथमप्रवृत्तद्वये प्राक्काल्य या यौः । अभिमन्युराह—हे विशाखे इति ।

रश् रत्नेति श्रीकृष्णज्ञानेन कुन्दलतायाः मनोगतम् । मंस्यते जटिलेत्यादि । अत्र वट्टं नाम प्रतिमुग्गमन्यद्गमिदम् । तथा च—‘वट्टं तदिति विज्ञेयं साक्षाधिष्टुरमापणम् ।’ (ना० चं० का० ७५) अत्र जटिलया कृष्णधिया पुत्रं प्रति

जटिला । [रे गोकुलकिनोरीलङ्गपटक, अरे परगृहलुण्ठाक, कथ त्वामप्यामन पुत्र मस्यते जटिला ।]

(अभिमन्यु सलज्ज मुखमावृष्य व्यावर्तयति)

जटिला—अले रतहिण्डआ, कीस मुह् डक्केसि । ज दे विज्जा ण विक्कीता । [अरे रतहिण्डक करमान्मुखमावृष्यादयसि । यत्ते विद्या न विक्कीता ।] (इति प्रसन्न म्मुखयति)

अभिमन्यु —(स्वगतम्) हृद्धी । हृद्धी । वाउलिआण अम्माए लज्जा पज्जाउलो किदोहि । ता इदो अवकमिस्स । [हा धिक् । हा धिक् । वाउ ल्याअयया लज्जापर्याकुल वृत्तोऽस्मि । तदितोऽपकमिप्यामि ।] (इति परि श्रामति)

जटिला—(धावन्ती पटाञ्जलमावृष्य) रे चौर, एसो दिठ गहिदोसि । क्क पलाएसि । कह पलाएसि ॥ [रे चौर, एए हट गृहीतोऽसि । कथ पला यसे । कथ पलायसे ॥]

अभिमन्यु —(सत्रप व्याघ्रव) अक्क भारुडे, णूण जणणी मे भूदा-हिभूदा सवुत्ता । [अथ भारण्डे, नून जननी मे भूताभिभूता सवृत्ता ।]

(सर्वा प्रत्यभिज्ञाय सशब्द हसन्ति)

जटिला—(मुख निभास्य । स्वगतम्) हृद्धी । हृद्धी । एपमादो एपमादो । कए एपवासादो पुत्तओ क्केअ मे समाअदो । [हा धिक् । हा धिक् । प्रमाद प्रमाद । कथ प्रवासात् पुत्र एव मे समागत] (इति सावत्रप मुरस्ताडयन्ती निष्क्रान्ता)

भारण्डा—वन्द्य, सच्च उम्मत्ता दे अम्मा । ज तुम क्केअ माहव मण्णेदि । [वत्स, सत्यमुन्मत्ता त जननी । यथाऽप्येव माधव मन्यते ।]

(अभिमन्यु रिमत करोति)

कुन्दलता—धीरादिमण्णो, पुण्णयदी मे महा राहा जाण दरिस्सणा सधवादिणो मिणिद्धा तुम्ह अम्मा सास् लद्धा । ता अम्हे गदुअ एद अउरुद्धं से णरवण भअरणीए णिरेद्देह । [धाराभिम-वो, पुण्यवती मे

निष्ठुरभाषण वज्रम् । रतहिण्डक एवाचौर । 'स्त्रीचौरो रतहिण्डक ।' विद्या न विनातति । अत्र सारण्य नाम नाटकमूपगमिदम् । तथा च—'दृष्टधृतानुभूतार्थ कथनादिममुज्जम् । सादरय नाम सद्योभात् तत् सारण्य निगद्यत ॥' (ना० च० का० १०९) अत्र दारिकामुग्रधृतकृष्णप्रवेशसद्योभात् जटिलाया स्वपुत्रे कृष्णबुद्धे गारुण्यम् ।

सखी राधा यया दक्षिणा सत्यवती स्निग्धा तव माता श्वश्रूलब्धा । तस्माद्द्वयं
भगवदमपूर्वं तस्या नर्तनं भगवत्यै निवेदयामः ।] (इति तिस्रो निष्क्रान्ताः)

अभिमन्युः—ललिते, आणेहि अम्मं जं तुअरिअं गंदुकामग्ग्हि ।
[ललिते, आनय मातरं यस्वरितं गन्तुकामोऽस्मि ।]

ललिता—(निष्क्रम्य । पुनः प्रविश्य) वीर, तुम्ह पुरदो आअहुं
लज्जेदि अज्जा । [वीर, तव पुरत आगन्तुं लज्जते भार्या]

अभिमन्युः—होडु । सअं क्खेअ पेड्डिआदो कंचणं घेत्तण गमिस्सं ।
[भवतु । स्वयमेव पेटिकातः काञ्चनं गृहीत्वा गमिष्यामि ।] (इति निष्क्रान्तः)

कृष्णः—सखे मन्त्रिराज, परमानन्दमिदमनुभूतमेवानुभावयमानो
ऽस्मि चारणे ।

(प्रविश्य वृन्दा)

वृन्दा—ललिते, लघु पलायस्व पलायस्व । पश्य परावर्तते मन्युमा-
नेपोऽभिमन्युः ।

ललिता—(सान्द्रमालोक्ष्य) दारुणसांदिग्धं महुरउदकं इमस्स
पेक्खणं पडिभादि । ता कलिदादिमण्णुरूवेण माह्वेण होदुव्वं । [वारुण-
सांदिगिकं मधुरोदकमस्य प्रेषणं प्रतिभाति । तस्मात् कलिताभिमन्युरूवेण माधवेन
भवितव्यम्]

वृन्दा—(सानन्दम्) किं नाम राधासखीनां धियामक्षुण्णम् । पश्य
पश्य ।

मन्दा मान्द्यपयोदमोदररुचिः सैवाभिमन्योस्तनु
वेकत्रं हन्त तदेव खटवटीघोणं विगाढेक्षणम् ।

भगवत्यै निवेदयाम इति । अत्र गर्हणं नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च
'यत्र सङ्कीर्तयन् दोषान् गुणमर्थेन दर्शयेत् । गुणान्वा कीर्तयन् दोषं दर्शयेद् गर्हणं
हि तत् ॥' (ना० चं० का० । १०४) अत्र गुणकीर्तनमप्यर्थनो दोषायेति
गर्हणम् । दारुणसांदिगिकं सद्यःफलम् । 'सान्दिगिकं फलं सद्यः' इति । मधुरोद-
कम् । उदकं फलमुत्तमम् । अक्षुण्णमगम्यम् ।

मन्त्रेति । अभिमन्योरिव सैव तनुः सन्ध्याध्रमिव मन्दा रुचिरङ्गहान्तिः
तदेव यवत्रम् । खटवटीव घोणं नाविकं विगाटमविरतनमीक्षणम् । करीरः
करवीरस्तकुमुमस्येव छाया वान्तिर्यस्य तदेवाभ्यर्त्तव्यम् । तथापि कापि मुद्रा ।
अस्य कृष्णस्य स्वकीयरूपस्य या घटा तां पिशुनयति सूचयति । माया नाम

व्यस्ता सैव गतिः करीरकुसुमच्छायं^१ तदेवाम्बरं
मुद्रा वपि तथाप्यसौ पिशुनयत्यस्य स्वरूपच्छटाम् ॥ ३३ ॥
(ततः प्रविशत्यभिमन्वुषेपो माधवः)

माधवः—

परितः परिवर्तितं हिया कलितभ्रुवुटि कुञ्चितेक्षणम् ।
मधुरद्युति राधिकामुख परिभास्यामि कदा बलादहम् ॥ ३४ ॥
(पुरो दृष्ट्वा) ललिते, क सा ते सखीद्वया जीवितौपधिः ?
ललिता—हला राहे, इदो दाय । [सखि राधे, इतरस्तावत् ।]
राधा—(प्रविश्य) सद्यज्जस्मितमात्मगतम्)

अणहिट्टो वि पअत्थो पिण्ण अङ्गीकिदो सुहावेइ ।
गरले वि गिरसगहिदे^२ गरुअं गोरी ण कि रमइ ॥ ३५ ॥
[अनभीष्टोऽपि पदार्थः प्रियेणाङ्गीकृतः सुखापयति ।
गरलेऽपि गिरीशगृहीते गुरकं गौरी न किं रमते ॥]

माधवः—ललिते, हस्तगता मे महानिधिसम्पत् प्रतीयताम् ।

ललिता—जइ सा जविरत्तणी विध्दं ण करेदि । [यदि सा यत्किञ्चि
विध्नं न कुर्यात् ।]

(प्रविश्य जटिला)

जटिला—(सहपंम्) बहूडिए, दिठ्ठिआ अज्ज तुमं सुबुद्धिआसि
संवुत्ता । जं पुत्तस्स मे दिठ्ठिमग्गं गदासि । [बधूटिके, दिष्टवाच त्वं सुबुद्धि-
वामि संवृत्ता । यत्पुत्रस्य मे दृष्टिमात्रं गतासि ।]

(सर्वे सम्भ्रमं नाटयन्ति)

जटिला—पुत्त अटिमण्णो, सग्गारंहे दिठ्ठी मे सुठ्ठु ण उम्मीलइ ।
[पुत्राभिमन्वो, सन्त्यारम्भे दृष्टिं सुष्ठु नोन्मीलति ।]

सन्त्यन्तरमिदम् । तथा च—'माया कंतवरूपना' (ना० चं० का० १४०)
अत्र कंतवेनाभिमन्वुवेशरचनान्माया ॥ ३३ ॥

अणहिट्टे वीति । अनभीष्टोऽपि पदार्थः प्रियेणाङ्गीकृतः सन् सुखापयति ।
गरलेऽपि गिरीशगृहीते गुरकं गौरिवं यथा स्यात्तथा गौरी किं न रमते ॥ ३५ ॥

संवृत्ता जाता । समप्रतमा सर्वतिमिरगता दृष्टिः अन्धकारेऽपि पर्यसीत्यर्थः ।
पक्षे समप्रतिमिरा दृष्टिः अन्धदृष्टिः ते भवेत् । आकारितास्मि आहृतास्मि ।
चैत्यतरोः पूज्यवृत्तस्य । दाहि गच्छ ।

माधवः—(सहर्षस्मितम्) अहं, तद् अञ्जनं दाइस्सं जह समगं तमा दे दिठ्ठी होही । [अग्न्य, तथाञ्जनं दास्यामि यथा समप्रतमा ते इष्टि-
भवेत् ।]

कृष्णः—(मन्दं विहस्य) सखे मन्त्रिवर, दिष्टधाद्य भवता गोकुल-
केलिसुधासिन्धुपुलिनेऽवतीर्णम् ।

जटिला—(सानन्दम्) वच्छ, कोस तुए आआरिदद्धि ? [वत्स,
कस्मारवयाऽऽकारितास्मि ?]

वृन्दा—साम्प्रतं प्रदोषनिषेध्यां गोमङ्गलां देवीमारिराधयिपुरसौ
त्वामनुज्ञापयति ।

माधवः—अहं, बहू दे मए सद्धं चेततरुणो मूले गंदुं ण इच्छेदि ।
[अग्न्य, वधूस्ते मया सह चैत्यतरोः मूले गन्तुं नेच्छति ।]

जटिला—जादे राहि, एक गुरुअणस्स मे वअणं पडिवालेहि । तुण्णं
जाहि इमिणा कतेण समं । [पुत्रि राधे, एकं गुरुजनस्य वचनं प्रतिपालय ।
तूर्णं गच्छानेन कान्तेन समम् ।]

राधा—(स्वगतम्) अम्महे ! अचचरिओ विही । [अहो आश्चर्यो
विधिः] (प्रकाशम्) ललिदे, असुत्थदेहद्धि । ता वेण्णवेहि णं । [ललिते,
अस्वस्यदेहास्मि । तद्विज्ञापयैनाम् ।]

जटिला—कुलपुत्ति, सिरेण मे साविदासि । [कुलपुत्रि, शिरसा मे
शापितामि ।]

(राधिका माधवमपाङ्गेन पश्यति)

माधवः—ललिदे, कुडगे मंगलरंगजाअरं अज्ज अग्हे करिस्सम्ह ।
ता चंदणगंधोवहारं संपादिअ लभेहि तत्थ पसादिअं राहिअं । अहं किर
पढमं साहेमि । [ललिते, कुन्जे मङ्गलोत्सवजागरमद्य वयं करिष्यामः । तस्मा-
च्चन्दनगन्धोपहारं मम्पाद्य लम्भस्व तत्र प्रसाधिकां राधिकाम् । अहं किल प्रथमं
साधयामि ।] (इति सर्वाभिरमह निष्क्रान्तः)

शापितासि मे मरतकशपपम् । अत्र लुपन्यासो नाम सन्त्यङ्गः । कंचित्त्वन्वया
वदन्ति । यथा—'उपन्यासः प्रसादनम् ।' (ना० चं० का०।०६) अत्र जटिलया
राधाप्रसादनमुपन्यासः ।

लम्भय प्रापय । साधयामि गच्छामि । 'नाट्यसमाख्यानन्तरमाह कृष्णः

कृष्ण — (पौर्णमासीं प्रणम्य) भगवति, सन्दीपितार्तिरहं न समर्थोऽस्मि धृतिमवलम्बितुम् । किं करवाणि ।

पौर्णमासी—(स्वगतम्) प्रथमकल्पे व्यतीते चन्द्रावलिरेवा सांप्रतमनुकल्प । तद्य सान्दीपनिमन्दिरप्रयाणकैतवेन कुण्डिनमुपयास्यामि ।

कृष्ण — भगवति, बलभीमधिरोढुमनुज्ञापयामि ।

(इति सर्वे सह निष्क्रान्त)

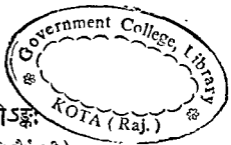
(इति निष्क्रान्ता सर्वे)

इति राधाभिसाराख्यगर्भाङ्कगर्भश्चतुर्थोऽङ्कः ।

पौर्णमासीमिति । प्रथमकल्पे मुरये कल्पे राधास्वरूपे व्यतीते गत सति चन्द्रावलिरेवानुकल्प अधम कल्प । 'मुरय स्यात् प्रथम कर्त्तव्योऽनुकल्पस्तु ततोऽधम' इत्यमरः ।

अवन्तीपुरे स्वपुत्रस्य सान्दीपनिमुनेर्मन्दिरगमनच्छलेन कुण्डिन इतिमप्यावितुर्भाष्मकस्य राजधानीम् ।

इति चतुर्थाङ्कस्याख्या ।

पञ्चमोऽङ्कः

(ततः प्रविशति पौर्णमासी)

पौर्णमासी—शार्ङ्गिण्यलीकपरिवादशनार्पणेन

माथुरलीलां सद्चेपेण निर्वर्ण्य द्वारवतीलीलाप्रकटनाय पञ्चमाङ्कमारभते—
तत इत्यादिना । पताका-प्रकृतेः प्राप्त्याशावस्थया^१ योगः गर्भसन्धिहृद्यते । तत्र
पताकालक्षणं यथा—यत्प्रधानोपकरणं प्रसङ्गात् स्वाम्यमृच्छति । सा पताका बुधैः
प्रोक्ता यादवामास्यवृत्तवत्^१ (ना० चं० का०३४) । तथा च भरतः—

व्यापि प्रासङ्गिकं वृत्त पताकेत्यभिधीयते ।

पताका नायकस्य स्यान्न स्वकीयं फलान्तरम् ॥ (ना० ६१०)

यथात्र पञ्चम-पटाङ्कयोः कश्चित् गर्भसन्धौ पौर्णमास्युद्भववृत्तान्तं पताका ।
अथ प्राप्त्याशावस्थालक्षणम् । यथा भरते—

उपायापापशङ्काम्यां प्राप्त्याशा प्राप्तिसम्भवः । (ना० ६१०)

तथा नाटकचन्द्रिकायामपि—

प्राप्याशा तु निजार्थस्य^२ प्राप्तिसद्भावभावना । (ना० चं० का०३३)

यथात्र गर्भसन्धौ राधायाः सत्राजिति समर्पणेन कृष्णस्य ललिताशङ्कचूडरत्नादि-
लामसम्भावनायोगत्वात् प्राप्त्याशा । अथ गर्भसन्धिलक्षणं यथा—

दृष्टादृष्टस्य बीजस्य गर्भो ह्यासगवेपणात् ।

द्वादशाङ्गो भवेद्वेप पताकांशानुसारतः ॥

तत्र—

• राजेन्द्रताप्रसङ्गेन हासो बन्दिजनोक्तिः ।

पुनरन्वेपगं जातं प्रसेनान्वेपणात् पुनः ॥

हासोऽभूत् पुनरन्वेष्टिर्ललितादर्शनाद्भूत् ॥ इत्यादि ।

(ना० चं० का० ७८-८०)

अस्याङ्गानि—

अभूताहरणं मार्गो रूपोदाहरणे ऋमः ।

संग्रहध्यानमानस्य तोटकाभिवले तथा ।

उद्वेगः सम्भ्रमाचेपावेपां लक्षणमुच्यते ॥ (ना० चं० का० ८० ८२)

तत्र पञ्चमपटाङ्कयोर्हदाहरणानि ।

पौर्णमास्याह—शार्ङ्गिण्येति । शार्ङ्गिणि धीकृष्णे मिथ्यापरिवादशतस्वार्पणेन

१. प्राप्त्याशावस्थयो—अ० । २. सिद्धिमद्भावेत्यादि नाटकचन्द्रिकास्यपाठः ।

जातोरुपातकमलोमसमानसानाम् ।
 सेयं गिरीशगिरिगौरवितैर्नृपाणा
 दृष्यैर्विदर्भनगरी परिदूपातास्ति ॥ १ ॥
 (नेपथ्ये)

श्रद्धा सिद्धिर्भजविजयिता सत्यधर्मा समाधि
 र्गद्धानन्दो गुरुरपि चमत्कारयत्येव तावत् ।
 यावत्प्रेम्णा मधुरिपुत्रशीकारसिद्धौपधीना
 गन्धोऽप्यन्त करणसरणीपान्धता न प्रयाति ॥ २ ॥

(विलोचय । सहर्षम्)

भुजतटविलुठञ्जटाञ्जलोऽय मधुरिपुकीर्त्युपवीणनप्रवीण ।
 उदयति शरदिन्दुरोचिरच्छ कथमिह कच्छपिकाकर सुरर्षिः ॥ ३ ॥
 (नारद प्रविश्य शब्देत्यादि पद्य (ल० मा० ५१२) पठति)

पौर्णमासी—भगवन्नभिवादये ।

नारद —मुकुन्दस्य प्रियम्भावुकी भव ।

पौर्णमासी—भगवन्, धृतो मुकुन्द मधुरात् प्रसस्थे ।

नारद —अथ किम् ।

हुत्वा श्लेच्छाधिराज पुरमथनवरान्माथुराणामघध्य
 स्वच्छन्द कन्दरान्तर्नयननदहने मौचकुन्दे मुकुन्द ।

भूयो भूयो कर्धार्थकृतकुटिलजरासन्धदुष्टाभिसन्धि

मिन्धोस्नीरे सधन्धुर्नगवति नगरे द्वारकायामयासीत् ॥ ४ ॥

ग्यानमासां नृपाणां दृष्यैर्वंशगृहैः सेयं विदर्भनगरी परिदूपाता सत्यस्ति ।
 गिरीशोद्यादिनाऽयुष्ठाव श्येतस्यञ्च स्पष्टवम् ॥ १ ॥

श्रद्धेति । यावत् प्रेम्णा गन्धोऽप्यन्त करणसरण्या पधिशानामत ररणगतो
 न भवति तावत् श्रद्धादिश्चमत्कारयति । श्रद्धा राज्यादिसम्पत् । सिद्धिर्भज
 विजयिता सिद्धिममूहातां पशोकारिता । सत्यधर्मा कपटकामनादिरहितो धर्म ।
 समाधिरष्टाङ्गयोग । प्रह्लादान्द परमानन्द । गुरुरपि धेष्टोऽपि ॥ २ ॥

कथमिहाय सुरर्विरदयति । कीदृश —भुजतटेत्यादि । उपवीणने वीणया
 गाने प्रवीण । अक्ष श्वच्छ । कच्छपिका नारदवीणा ॥ ३ ॥

हुत्वेति । पुरमथनो महादेवरतस्य घरात् माथुराणामघध्य श्लेच्छाधिराज
 मौचकुन्दे नयनदहने यद्गौ हुत्वा भूयो भूयो कर्धार्थकृत नाशित कुटिलजरा-
 सन्धस्य दुष्टाभिसन्धियेन । कर्धार्थत्यादिना जरासन्धानीता प्रयोविनायकीद्विणी
 सेना सप्तदशवार येन पय नीता स मुकुन्द द्वारकायामयासीत् ॥ ४ ॥

पौर्णमासी—भगवन्, बलीयसा स्नेहानलेनास्यास्तनोरन्तिमैष्टौ सम्प्रवृत्तायां दिष्टथाय दृष्टोऽसि ।

नारदः—वत्से, स्फुटमेकेनापि चन्द्रमसा पौर्णमासी मुसमृद्धयति किमुत पूर्णकलया चन्द्रावल्या ।

पौर्णमासी—(सात्वम्) भगवन्नसाधारणदर्शं चन्द्रावलेः प्रतिपक्ष-पक्षपराद्धमुपान्तसीमनि वर्तते । ततः कथं पौर्णमास्याः समृद्धिवार्तापि ।

नारदः—पुत्रि, नवराकात्मपक्षासि । कुतस्ते बहुलविपश्चतां भयन् !

पौर्णमासी—नितान्तमियं हरिणोऽस्मिता संवृत्ता महाकान्तिश्चास्याः स्वसा राधिका व्यतीता । कुतो न भीतिः ।

नारदः—किमद्याप्येनां राधिकाशोको बाधते ?

पौर्णमासी—अथ किम् । यदियं बन्धुवत्सला रुक्मिणी ।

नारदः—केनेयं रुक्मिणीति विश्राविता ।

पौर्णमासी—रुक्मिणस्तातेन ।

नारदः—(अगं प्रणिधाय । स्वगतम्) नन्वेताः पुरव्रजरमण्यः समा-

स्नेहानलेनास्याः मन तनोरन्तिमैष्टौ मरणदशायाम् । चन्द्रमसा चन्द्रेण । चन्द्रावल्या चन्द्रश्रेण्या । पक्षे तन्नाम्नया कृष्णश्रेण्या । असाधारणं दारुणम् । दर्शनभावस्या । चन्द्रावलेः चन्द्रश्रेण्याः प्रतिपक्षपक्षः विरोधिपक्षः कृष्णपक्षः तस्य पराद्धमुत्तारद्धमुपान्तसीमनि चतुर्दश्यां वर्तते । अनेन चतुर्दश्यां यद्यमावस्या भवति तदा चन्द्रदर्शनस्य सम्भावनाभावान् कुतः पौर्णमास्यास्तित्थे. समृद्धिवार्ता । पक्षेऽसाधारणं दारुणं दर्शनं यस्य तादृशं चन्द्रावलेः श्रीकृष्णश्रेण्याः प्रतिपक्ष-पक्षपराद्धं शत्रुपक्षपराद्धं निश्चये वर्तते तदा कथं पौर्णमास्या मन समृद्धिवार्ता ।

नवराकाः पूर्णचन्द्राः पौर्णमास्या आत्मरूपाः पक्षाः यस्यास्तस्यास्तित्थेः बहुलं कृष्णपक्षः स एव विरचस्तस्माद् विपक्षतः कुतो भयम् । पक्षे—वराहः शुद्रः आत्मपक्षो यथा स्यात्तयामूना नासि । कुतस्ते तत्र बहुलविपक्षतो बहुविपक्षतो भयम् । हरिणः मृगस्तेनोऽस्मिता त्यक्ता । इयं चन्द्रश्रेणी पक्षे कृष्णेनोऽस्मिता त्यक्त्यं चन्द्रावलिः नितान्तं सर्वथा संवृत्ता । अस्याः महाकान्तिश्च व्यतीता । कौटशां कान्तिः—निजसाराणाधिका । पक्षे अस्याः स्वसा भगिनी राधिका । सा कौटशां—महाकान्तिः । साऽपि व्यतीताऽन्तर्हिता । अतः कुतो न भीतिः ।

एनां चन्द्रावलीं राधिकाशोको बाधते । इयं रुक्मिणी वत्सला । केन जनेनेयं चन्द्रावलीं रुक्मिणीत्याह्वयया विश्राविता विषयाना कृता । रुक्मिणस्तातेन भीष्म-केन । प्रणिधाय सार्वदशरुग्ना भक्तिवलेन च निश्चिन्ध । विप्रहादिभिरित्यत्रादि-

नत्वादपि विप्रहादिभिभिन्ना एव । यदद्यापि ब्रज एव सा ब्रजरमण्यः
प्रेममूर्च्छिता वर्तन्ते किन्तु योगमाययेव विप्रयोगेऽपि प्रियसङ्गसुखसङ्ग-
मनाय तत्रैवाच्छाद्य पुररमणीषु स्वाभेदाभिमानेनावेशिता दीर्घ-स्वप्न
इव यास्तूद्धवयानकुरुक्षेत्रगात्रयोर्वृत्तवत्स्यमानचरित्रास्ताः खल्वष्टोत्तरै-
कशतपोडशसहस्रतस्तस्मादन्या एव । तदलं तद्रहस्योद्घाटनेन ।
(प्रजाशम्) किमध्यवसित भीष्मकस्य ?

पौर्णमासी—यादवेन्द्रे चन्द्रावलीसमर्पणम् ।

नारदः—ततः किमित्याहुलासि ?

पौर्णमासी—प्रतिकूले रुक्मिणि कोऽयं भीष्मकस्तपस्वी ।

नारदः—विदर्भकुमारस्य किमारिप्सितम् ?

पौर्णमासी—चेदिपतेरभ्यर्थनपूरणम् ।

नारदः—कथमेतद्भवत्यावधारितम् ?

पौर्णमासी—रुक्मिण्यां पद्यस्य प्रेषणेन ।

नारदः—पृथ्यतामिदम् ।

पौर्णमासी—

प्रणयो हमघोपनन्दने शिशुपाले तव यौवनाद्रिते ।

नरदेववरे श्रुतध्रुवो हृदयानन्दिगुणे विजृम्भताम् ॥ ५ ॥

नारदः—ततः किमध्यवसितं तथा ?

शब्देन भावादिभिश्च भिन्नत्वमेवाह—यदद्यापीत्यादिना । प्रेममूर्च्छितानामपि
सुखावाप्तिमाह—किन्त्विति । अत्र दृष्टान्तमाह—दीर्घस्वप्ने इव स्वप्ने यथा
यथास्थितदंहे निद्रा स्वाप्निक्दंहेन सुखभोगादिस्तथाप्रापि । अत एव या
उद्धवयाने वृत्तचरित्रा बुरक्षेत्रे घास्यमानचरित्रास्ताः ब्रजरमण्यस्तरमात् प्रजादा-
नीतात् पूर्वोक्तात् अष्टोत्तरशतैकपोडशसहस्रादन्याः भिन्नाः । सायतमते योग-
मायाकार्यस्य निघत्वाद्बुभयत्र लीला तासां स्थितिश्च नित्या । अस्य भीष्मकस्य
किमध्यवसितं चेदितम् । निश्चितमित्यर्थः । यादवेन्द्रे वृष्णे । तस्या भ्रातरि
रुक्मिणि प्रतिकूले सति भीष्मकः तपस्वी घराकः कः । न कोऽपीत्यर्थः ।

विदर्भकुमारस्य रुक्मिणः । किमारिप्सितमारब्धुमिदम् । चेदिपतेः शिशु-
पालस्य । पद्यमेवाह पौर्णमासी । 'प्रणय' इत्यादि रुक्मिणः पद्यम् । शिशुपाले
तव प्रणयो विजृम्भतां यदंताम् । ध्रुतध्रुवा शिशुपालमाता ॥ ५ ॥

पौर्णमासी—तदेव परिवर्तितपञ्चाक्षरं सञ्चारितम् । यथा—
‘प्रणयो मम घोषनन्दने पशुपाले तव यौवनाञ्चिते ।
परदेववरेऽद्भुतश्रवो हृदयानन्दिगुणे विजृम्भते ॥ ६ ॥

नारदः—(विहस्य) ततस्ततः ।

पौर्णमासी—ततस्तदालोक्य शङ्कितकृष्णोपसत्तिना युवराजेन दुष्ट-
राजन्यके निमन्त्र्य कुण्डिनमानेप्यमाणे पर्याकुलया वत्सया मामनुमन्त्र्य
सुनन्दनाम्ना भूसुरेण सुकुन्दाय पत्रिका हारिता ।

नारदः—सा किंविधा ?

पौर्णमासी—

अचिरं निरस्य रसितैः प्रतिपद्यं राजहंसनिकुरम्बम्^१ ।

कृष्णघनस्त्वाममृतैस्तृपितां चन्द्रावलीं सिद्ध ॥ ७ ॥

नारदः—नूनमस्य भूसुरस्य पुनरावृत्तिर्न वृत्तास्ति ।

पौर्णमासी—अथ किम् । यद्ब्रू दैवं रुक्मिण्यनुकूलम् ।

नारदः—जगदाश्रयंचातुर्यया किमित्यनुलोमितस्त्यया न रुक्मी ।

पौर्णमासी—मम चातुर्यमाध्वीकेनैव द्विगुणीकृतदुर्मदेन रुक्मिणा

अत्र पद्ये परिवर्तनं पञ्चाक्षरस्य । यथा दमघोषनन्दने इत्यत्र दकारस्य स्थाने
मकारं परिवर्तितं, शिशुपाले इत्यत्र शिकारस्य स्थाने पकारं, तव इत्यत्र तस्य
नकारं, नरदेववरे इत्यत्र नस्य पकारं, श्रुतश्रवो इति श्रोः हकारं हृतम् । शीघ्रं
भवसोः कर्णयोः हृदयस्य चानन्दिनो गुणा यस्य तस्मिन् ॥ ६ ॥

ततः रुक्मिण्यास्तत् पद्यमालोक्य । रुक्मिण्याः शङ्किता कृष्णे उपसत्तिरासत्ति-
यैर्न तेन युवराजेन । दुष्टराजन्यके आनेप्यमाणे सति । वत्सया रुक्मिण्या ।
भूसुरेण प्राज्ञेन ।

अचिरमिति । हे कृष्ण घनरसैः स्वादुभिरमृतैः प्रतिपद्यं राजहंसं निरस्य
चन्द्रकवतीं चन्द्रावलीं सिद्ध । पद्ये—जलैः राजहंसं निरस्य मयूरीं सिद्ध ।
मेघागमे राजहंसानामेतद्देशं त्यक्त्वा मानसरोवरे गमनस्य भवणात् । लेखो नाम
सन्ध्यद्वन्द्वम् । तथा च—‘विवक्षितार्थकलिता पत्रिका लेख ईरितः ।’ (ना०
चं० का० १४६) अत्र चन्द्रावलीपत्रिका लेखः ॥ ७ ॥

भूसुरस्य सुनन्दनाम्नः । जगति आश्रयंमद्भुतं चातुर्यं यस्यास्ताइस्या । स्वया
रुक्मी किं नानुलोमितः नानुकूलितः । चेदिपतेरावुत्तभावाय भगिनीपतिभावाय
तथा कुलदेवी आराधिता । यथेति । इदं प्रत्यादेनाम् ।

चेदिपनेरावुत्तभावाय कुलदेवी चन्द्रभागा यागाद्युपचारैस्त्वथाराधिता
यथा तदभीष्टमेव प्रत्यादिदेश ।

नारदः—कीदृशमिदम् ?

पौर्णमासी—

विरचयन् जननीमतिविस्मितां भुजचतुष्टयवानजनिष्ट यः ।

स भगिनीं तव शूरसुतात्मजो गुणवती परिणेष्यति क्विमणीम् ॥८॥

नारदः—(सस्मितम्) प्रतारितमेव तारकारजनन्या । दुर्जनं
जानीहि ।

पौर्णमासी—भगवन् , कुतः प्रतारणम् ! यतः—

दूरे द्वारवतीन्द्रो मलिनीकुरुतेऽद्य कुण्डिनं रत्निनी ।

पारेवारिधि गरुडो दिदृक्ष्वः पार्श्वतो भुजङ्गाः ॥ ६ ॥

(प्रविश्य सुनन्दः)

सुनन्दः—भगवति, निर्भरमदूर एव विदर्भपुरे द्वारवतीन्द्रः ।

पौर्णमासी—(मानन्दम्) सुनन्द, वाढमभिनन्दनीयोऽसि सन्देश-
राहरः ।

सुनन्दः—कृतमभिनन्दनेन दिष्टान्धस्य मे वन्द्या बभूव सन्देश-
हरता ।

विरचयन्निति । यः जननीमतिविस्मितां विरचयन् भुजचतुष्टयवानजनिष्ट ।

अत्र महाभारते कथा—शिशुपालश्चतुर्भुजो जातरतं दृष्ट्वा तस्य मायाव्यो

विस्मिता बभूवुः । तत्र आकाशवाणी अभूत्—‘यस्य क्रोधे गतः सदास्य भुजङ्गं

नश्यति सोऽस्य हन्ता भविष्यतीति । ततः धीकृष्णक्रोडगतस्य तस्य भुजङ्गपा-

दर्शनं ज्ञातं नावगम्यस्य क्रोडगतस्येति । पक्षे—धीकृष्णः । कीदृशः—शूरसुता

शिशुपालमाता धृतरथा । पक्षे यामुदेवः । अभूताहरणं नाम गर्भसन्धयद्गमिदम् ।

तथा च—‘अभूताहरणं तत् स्याद्वाक्यं यत् कपटाश्रयम् ।’ (ना० चं० का० ८२)

अत्र प्रथमेव कपटं चाश्रयमभूताहरणम् ॥ ८ ॥

तारकारिः क्वार्तिकेयस्य जनन्या पार्वथा ।

युतः केन प्रकारेण । दूरे इति । द्वारवतीन्द्रः कृष्णः । रत्निनी रत्नममृहः ।

पारेवारिधि समुद्रस्य पारे । भुजङ्गाः सर्पाः । पार्श्वतः पार्श्वे ॥ ६ ॥

सुनन्दः धीकृष्णनिकटे रहिमप्याः ‘पत्रहारी । अभिनन्दनीयः श्लाघनीयः ।

दिष्टान्धस्य भागवान्धस्य । सन्देशहरता वन्द्या निष्कला । पत्रिराजो गरुडः कं

पार्तीति पत्रिराजपरस्य धीकृष्णस्य पत्रिका ।

पौर्णमासी—(साशङ्कम्) कथमिव ।

सुनन्दः—पठ्यनामियं पत्रिका 'पत्रिराजपस्य ।

नारदः—(वाचयति)

निखिलाः शिखिनि नयन्नपि सुखानि ^१जात्यासितापाङ्गीः ।

रमयति कृष्णः सुघनो वृन्दावनगन्धिनीरेव ॥ १० ॥

पौर्णमासी—हन्त ! चन्द्रावलीति नाधिगतं माधवेन ।

नारदः—सुनन्द, कुतस्त्वया नाभिव्यक्तमावेदितम् ?

सुनन्दः—का खलु चन्द्रावली ?

पौर्णमासी—दुष्टनृपेभ्यस्त्रपमाणेन रुक्मिणा स्वसुगोकुले निवासमत्र निहृत्य चन्द्रावलीत्यभिधा संवृता ।

सुनन्दः—नूनं सुहृदामप्यगोचरोऽयमर्थस्तत्र भद्रिषस्य का कथा ।

पौर्णमासी— तर्हि कथमसौ दर्वीकरारिकेतुविद्भोर्नलञ्चकार ।

सुनन्दः—भक्तयोः क्रयकेशिकयोः सन्देशेन ।

पौर्णमासी—भृपाभ्यां किमत्र प्रवृत्तम् ?

सुनन्दः—भगवतो हिरण्यगर्भस्य शासनेन । तथा हि—

स्वस्ति श्रीक्रयकेशिकी स्वभवनाद्भोजगर्भोद्भवः

सर्वदमापठिदुर्व्यतिक्रमगिरावित्यादिशत्येष वाप् ।

निखिला इति । शिखिनि वृढायुके मयूरे च । शिखी कृष्णः । सुघनो जात्या जन्मनैव निखिला भवितापाङ्गीः सुन्दरीः पद्मे सितापाङ्गीः मयूरीः सुखानि नययति । द्विङ्कमन्त्रो नां पातुः । वृन्दावनगन्धिनीः वृन्दावनसम्बन्धिनीरेव रमयति । रुक्मिणी वृन्दावनपद्मगन्धिनी नास्ति इति न रमयति । मार्गी नाम गर्भसन्ध्यहृदिदम् । तथा च 'मार्गस्तत्रार्थकथनं' (ना० चं० का० ८३) । अत्र हरिणा हृदयतरङ्गप्रकटनान्मार्गः ॥ १० ॥

चन्द्रावत्येव रुक्मिणीति नाधिगतं न ज्ञातम् । अभिव्यक्तं चन्द्रावत्येव रुक्मिणीति । तत्र सुनन्द आह—केति । त्रयमानेन लभित्वेन रुक्मिणा स्वसुगोकुले निवासं निहृत्यात्र कुण्डने चन्द्रावलीत्याख्या संवृताश्रुता । श्रुत्वा सुनन्द आह—नूनमित्यादि । दर्वीकराः रूपांस्तपामरिः गरुडः केशी यस्य स कृष्णो विद्भान् तर्हि कथमलञ्चकार । क्रयकेशिकनाम्नोर्भक्तयोः सन्देशेन । अत्र सन्देशलिखने किं कथं प्रवृत्तम् । हिरण्यगर्भस्य धहणः ।

पत्रनेवाह—स्वस्तीति । भोजगर्भोद्भवः ब्रह्मा स्वभवनाद्वा युवामित्या-

शुद्धे रघवसीयता नृपतिभिः सार्द्धं युवाभ्या मुदा
 श्रीराजेन्द्रतया क्षितौ यदुपते पुण्याभिषेकक्रिया ॥ ११ ॥
 पौर्णमासी—दिष्टया द्रष्ट योऽय मया महोत्सव ।
 सुनन्द — भगवति, निव्यूढाऽयम् ।
 पौर्णमासी—कीदमेव ?

सुनन्द —

वदित्ते रत्नसिंहासनशिरसि वरे सन्निविष्टस्य तुष्टै
 र्गोर्वाणौ पार्वतीशप्रभृतिभिरभित स्तूयमानस्य भूय ।
 सद्य सम्पाद्यमाना नृपतिभिराखलैर्दिव्यकुम्भावलीभि
 स्तत्रापूर्यस्तदासीदनुजविजयिनो राजराज्याभिषेक ॥ १२ ॥

नारद — सिद्ध विन्ध्याय वेधसो वरदानम् ।

पौर्णमासी—भगवन्ननुशाधि । साधयामि माधव साधिष्ठार्थषोधनाय ।
 (प्रविश्यापटीक्षेपेण कञ्चुकी)

कञ्चुकी—भगवति, विदभन्द्रो निवेदयति—मदभ्यर्चिताभ्या पाधि-
 वाभ्या रविमणीहरणाय राजेन्द्रमावेदयितु प्रस्थितम् । तदद्य भवत्या
 तीर्थेन तीर्थपाद द्रष्टुमिच्छामीति ।

पौर्णमासी—भगवन्, मम साध्य सिद्धमिवाभूत् । तदनुजानीहि
 माम् । (इति द्वाभ्या सह निष्क्रान्ता)

दिशति । युवाभ्या क्षितौ राजेन्द्रतया यदुपते धीकृष्णस्य पुण्याभिषेकक्रिया
 अभ्यर्चनीयतां स्मरताम् ॥ ११ ॥

अपसुम्पयो निव्यूढ निराहितो यमूदेऽप्यर्था ।

वदित्ते इति । वदित्ते स्थूले रत्नसिंहासनशिरसि सन्निविष्टस्य दनुजविज-
 यिनो राजराज्याभिषेक वामीत् । 'राजराजाभिषेक' इत्यपि पाठ ॥ १२ ॥

वेधसो मङ्गल । वरदानम्—तव जामाता ईश्वरो भविष्यतीति । अनु-
 शाधि अनुज्ञा दहि । साधिष्ठार्थषोधनाय रविमण्या मन्त्रमन्त्रिण्यथ तेन साधिष्ठो-
 ऽद्रोहोतो योऽर्थस्तस्य ज्ञापनाय । माधव साधयामि गच्छामि । विदभन्द्रो
 भीष्मक । कञ्चुकीति भरव नाट्य शोकेत्याख्या । अपटीक्षेपेणेति पद धीकृष्ण
 दत्तनार्थमुपन सन् न निवेदयतीति सूचनार्थम् । ताभ्यां पाधिवाभ्या रविमणी-
 हरणाय राजेन्द्र धीकृष्णमावेदयितुमादौ प्रस्थितम् । भवत्या तीर्थेन द्वारेण ।
 तीर्थपाद धीकृष्ण साध्य कर्तव्यम् ।

(नेपथ्ये)

विश्रान्ते विषयाकृति परिणतिं हित्वा मुनीनामपि
स्वान्तेनाक्रमते यदग्निस्वरोपान्तप्रभाप्यल्पिका ।

चित्रं मद्भिधपाणिकुड्मलतटोसंवाद्यपादाम्बुजो

देवः सोऽयमलङ्करोति करुणः कल्याणपल्यङ्किकाम् ॥ १३ ॥

नारदः—ऋथकैशिकयोः सूक्तिरियम् ।

(पुनर्नेपथ्ये शंखध्वनिः)

(विलोक्य । सहर्षम्) अहह !

करयुगलेन गृहीतं निधाय वदनाम्बुजे धमन् 'कम्बुम् ।

ब्रजराज्ञीस्तनपानस्मरणस्तिमितो हरिर्जयति ॥ १४ ॥

(पुनर्निरूप्य) कथं ऋथकैशिकाभ्यामनुगम्यमानोऽयं पुरस्तात् परि-
क्रामति । यः खलु—

चञ्चत्कौस्तुभकौमुदीसमुदयः कौमोदकीचक्रयोः

सख्येनोज्ज्वलितैस्तथा जलजयोरारुह्यश्चतुर्भिर्भुजैः ।

दिव्यालङ्करणेन सङ्कटतनुः सद्गी विहङ्गेशितु-

र्मा व्यस्मारयदेव कसविजयी वैकुण्ठगोष्ठीश्रियम् ॥ १५ ॥

तदम्बरमारुढः कौतुकमालोकयामीनि । (इति निष्क्रान्तः)

विश्रान्ते इति । विषयाकृति परिणतिं प्राकृतविषयमात्रं हित्वा विश्रान्ते आव-
रणविशेषादिरहिते मुनीनां स्वान्ते मनस्यल्पिकापि यस्याग्निस्वरोपान्तप्रभा
नाक्रमते । आडो ज्योतिरुद्गमे इत्यात्मनेपदम् । चित्रमाश्चर्यम् । सोऽयं देवः
करुणः मद्भिधानामपि पाणिकुड्मलतटीभिः संवाद्यपादाम्बुजः सन् कल्याणपल्य-
ङ्किकामलङ्करोति ॥ १३ ॥

करेति । करयुगलेन पाणितलेन गृहीतं कम्बु शंखं धमन् वाद्यम् यशोदा-
स्तनपानस्मरणेन स्तिमितः स्निग्धो हरिर्जयति । शंखवादनसमये हस्तद्वयेन
शंखं धत्वा शंखे मुखाधानसमये श्रीयशोदायाः स्तनं हस्तद्वयेन स्तन्यपानं
स्मृतिपथमारुढम् । अहो ! यशोदाया भाग्याधिक्यं यस्याः स्तनपानस्मरणेऽपि
स्निग्धो भवति मुनिमतसोऽप्यगम्यनखक्वणच्छटोऽयं श्रीकृष्णः ॥ १४ ॥

चञ्चदिति । विहङ्गेशितुः गरुडस्य सद्गी कसविजयी वैकुण्ठगोष्ठीश्रियं
व्यस्मारयत् । कीदृशः—चञ्चत्कौस्तुभस्य ज्योत्स्नानामुदयो यत्र सः गदापद्मशंख-
चक्रयुतैश्चतुर्भिर्भुजैराढयः ॥ १५ ॥

(ततः प्रविशति ययानिर्दिष्टं कृष्णः)

कृष्ण — हस्त ! नृपेन्द्रौ

हितैरमृतशालभिर्मदभिषेकवारा मरु
समृद्धिमुपलभ्य वा विमलनीतिवह्नी भुवि ।
व्यतीतसुरवाननापरममूर्द्धमास्वथी
रमाधवणभूषणस्तत्रकराशिरासोदसौ ॥ १६ ॥

नृपौ—(सप्रथमम्)

एकस्मिन्निह रोमकूपकुडरे ब्रह्माण्डभाण्डावली
यस्य प्रेक्षयते गजालपदवीधूर्णत्वरात्पमा ।
केय तस्य समृद्धये तव विभो रानेन्द्रतारुप्रामदी
शौटीयेण चमत्कृति तदपि न कामप्यसौ पुष्यति ॥ १७ ॥

कृष्ण — नृपेन्द्रौ, प्रसन्नोऽस्मि । निन्ताभीष्टमभ्यर्थयेषाम् ।

नृपौ—देव, एकस्मिणी सा तपस्विनी तपस्तथा न चकार येन ते
दास्यसौभायभागधेयभानन भवदिति सुपर्णादाकणितम् । किन्तु तथा
देवेनानुगृह्यता यथा कथावशेषा भीरुरपा न स्यात् ।

कृष्ण — कीदृगनुग्रहः ?

नृपौ—दुर्मन्त्रागधादीना पराभवेनास्वाः कुण्डिनादाकृष्टि । यद्य
चन्द्रागभाराधनाय बहि साधयत्पेया ।

हितैरिति । ह नृपेन्द्रौ पुनर्येर्विमलनीतिवह्नी मभिषेकवारा इति भुवि
समृद्धिमुपलभ्य स्वर्गानुग्रहप लक्षणा कर्णभूषणस्तत्रकममूर्द्धोऽभूत् ॥ १६ ॥

एकस्मिन्निति । यस्यैरस्मिन् रोमकूपे गजालाध्रे धूर्णत्वं परमपुण्यं
प्रह्लाण्डावली कर्त्री प्रेक्षयते इत्येति । तस्य तव समृद्धये केय रानेन्द्रतारुप्राम-
मदी कुट्टमाम् । तदपि नोऽस्माकं कामपि चमत्कृति शौटीयेण पुष्यति । नपुर
भाषण नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—‘यत् प्रसन्नेन मनसा पूज्य पूज
यितुं च । स्तुतिप्रकाशनं तत्तु शेषं मधुरभाषणम् ॥’ (ना० ख० का० । १८१)
अत्र प्रकटमव मधुरभाषणम् ॥ १७ ॥

प्रसन्नसम्बन्धमावाद्येभ्योपि सा तथाऽनुगृह्यता यथा कथावशेषा रविनी ।
भैरवमिष्यनन कयापि कुलजया स्वविशदार्थं स्वस्वनिर्गन्ताद्रीहृत्प यन्नि
पत्र न लिखति । पत्रमेवगादिर पत्रपामाथ स्यात्पति न तु तेन स्वप्रयोजननि
दिरित्यादिमी तस्या न स्यादिति नाव । कुण्डिनापुरादाकृष्टिराकर्षणं हरण
निर्दधं । यद्य चन्द्रमागा पार्वती तस्या भाराधनाय साधयति तच्छुति ।

कृष्णः—क्षितीन्द्रो, बाढमाहरिष्यामि । तदभीष्टमनुष्ठीयताम् ।
(मृषी कृष्णं प्रणम्य निष्क्रान्तौ)

(नेपथ्ये)

भीता रुद्रं त्यजति गिरिजा श्याममप्रेक्ष्य कण्ठं
शुभ्रं दृष्ट्वा क्षिपति वसनं विस्मितो नीलवासाः ।
क्षीरं मत्वा श्रपयति यमी नीरमाभीरिकोत्का
गीते दामोदर यशसि ते वीणया नारदेन ॥ १८ ॥

सुपर्णः—सोऽयमम्बरे तुम्बुरुस्तधीति ।

कृष्णः—सखे खगेन्द्र, खे पश्य पश्य ।
शुभ्रातपत्रपटली खलभूपतीना-
मभ्राणि तक्षकफणाकृतिरावृणोति ।
यामाकलय्य पृथुवेपथुदोलितानि
दूरे जगन्ति भयजर्जरतां भजन्ति ॥ १९ ॥

सुपर्णः—देव, बाढमातपत्रफणापटलीलधीयसः किङ्करस्यास्य गरु-
त्मतः सकृत्पक्षिच्छेपकेलयेऽपि न पर्याप्तिमेप्यति । दूरे विश्राम्यतु सखा
मे सुदर्शनः कल्पान्तकृशानुः ।

भीतेति । भो दामोदर ते यशसि नारदेन वीणया गीते सति त्रिलोक-
स्थितानां शुक्लवर्णत्वेन हेतुना गिरिजा रुद्रस्य कण्ठं श्यामवर्णमुत्प्रेक्ष्य भीता
सती रुद्रं त्यजति । नीलवासाः शुभ्रं वसनं दृष्ट्वा क्षिपति । आभीरिका गोपी
उत्का उत्कण्ठिता मती यमीनीरं जमुनाजलं क्षीरं दुग्धं मत्वा श्रपयति
पचति ॥ १८ ॥

शुभ्रेति । तक्षकफणानामिवाकृतिर्यस्यां सा शुभ्रद्वत्रश्रेणी अभ्राणि मेघाना-
वृणोति । यामातपत्रश्रेणीमाकलय्य दृष्ट्वा जगन्ति कर्तृभूतानि भयजर्जरतां
भजन्ति ॥ १९ ॥

सुदर्शनरूपप्रलयवह्निर्मे सखा दूरे विश्राम्यतु । ममैवैकपचाघातेन नाशमे-
प्यतीत्याह—देवेति । भोजो नाम सन्ध्यन्तरमिदम् । तथा च—‘भोजश्च वागु-
पन्यासो निजशक्तिप्रकाशकः ।’ (भा० छं० का० १३६) अत्र गृह्णेन स्वशक्ति-
प्रकाशनादोजः ।

१. श्याम मे प्रेक्ष्य—अ० ।

२. यामां—य० ।

(नेपथ्ये)

कुण्डिणणरवइपुत्ती अणुरुवा पुंडरीअणअणस्स ।
 तह एसो सहि तिस्सा हा हृददेव्वं त्रिलोमेइ ॥ २० ॥
 [कुण्डिननरपतिपुत्री अनुरुवा पुण्डरीकनयनस्य ।
 तदा एष सखि तस्या हा हृददैवः त्रिलोमयति ॥]

सुपर्ण — पुरस्त्रीणां विपादोक्तिरियम् ।

(पुनर्नेपथ्ये)

कह रुपिणी सुरुवा कह दमहोसस्स णंदणो मंदो ।
 ण घडइ गइहकठे विमला णोमालिआ माला ॥ २१ ॥
 [कुत्र रुक्मिणी सुरुवा कुत्र दमघोपनन्दनो मन्दः ।
 न घटते गर्दभकण्ठे विमला नवमालिकामाला ॥]

सुपर्णः—वन्यया मालया खलु सुलभोऽयं कीस्तुभीकण्ठो नान्यया ।

(नेपथ्ये)

जीयादुच्चैरखिलतरुणीमण्डलाकृष्टिविद्या-
 वैदग्धीनां निधिरनवधिर्याद्वाम्भोधिचन्द्रः ।
 सङ्ग्रामान्तःपुरभुवि परो हन्त य प्रेक्ष्य दूरा-
 दस्त्रीलोकोऽप्यतनु चकितः स्त्रीस्वरूपं विभर्त्सि ॥ २२ ॥

कृष्णः—(सस्यतो विलोक्य) कथमयं मौक्तिकचूडो नाम माधुरो
 चन्दी भोगावली पठति ।

(पुनस्तत्रैव)

स्फुरन्मणि-सराधिक नवतमालनीलं हरे-

कुण्डिनेति । हे सखि तस्याः हृददैवः^१ विलोमयति प्रतिकूलो
 भवति ॥ २० ॥

कहेति ॥ २१ ॥

कीस्तुभी धीकृष्णस्य कण्ठो वनमालयैव सुलभो वान्यया ।

जीयादिति । यं धीकृष्णं पुरोऽग्रे दूरादेव प्रेक्ष्य अग्नी अखयुक्तः पक्षे अस्त्री
 स्त्रीभिन्नः पुरतः अतनुचकितः अतिसम्भ्रान्तः सन् स्त्रीस्वरूपं नारीपेपं पक्षे अतनुः
 कन्दर्परत्नेन चकितः सन् स्त्रीभावं मनसैव विभर्त्सि स जीयान् ॥ २२ ॥

विरदावलीप्रभृतीनामन्यतमा नायकगुणोत्कर्षिणी कलितोरकलिका पद्ययुक्ता
 भोगावली । तां पठति माधुरो चन्दी । स्फुरन्निति । हरेर्वच.स्थलमध्रं मेघमिवा-

१. पुंडरीणअणअ-अ० । २. गइहकठे-य० । ३. घटति-य० ।
 ४. हृददैवं विलोमयति प्रतिकूलं भवति-य० ।

रुद्रुघनकुङ्कुमं जयति हारि वक्षःस्यलम् ।

उडुस्तवकितं सदा तडिदुदीर्णलक्ष्मीभरं

यदभ्रमिव लीलया स्फुटमदभ्रमुद्रास्ते ॥ २३ ॥

कृष्णः - (सभ्यामोहम्) हा प्रेयसि राधिके, हा वृन्दावनकल्पवृद्धि, हा विशाखासखि, कुत्रासि ! (इति सोऽक्षयं खनेन्द्रमालम्बते) ।

सुपर्णः—(स्वगतम्) दुरूहायां गम्भीरलीलाम्बुघेरस्य केलिवेलायां मादृशोऽपि निमज्जति कस्तत्राप्यन्यो वराकः । (प्रकाशम्) देव, समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

(कृष्णः समाश्वस्य निरवसिति)

(नेपथ्ये)

घात्रेयी करपुटसम्भृताप्रहस्ता पर्यस्ता कुलजरतीद्विजाङ्गनाभिः ।

दूरेण प्रचुरमटैः परीयमाणा वैदर्भी प्रसरति पार्वतीमहाय ॥ २४ ॥

कृष्णः—सखे सुपर्ण, हतारो न रुक्मिणा दुर्गमं कृतमेतद्दुर्गमन्दि-
रम् । तदेहि नटवेपेणावामन्तः प्रविशावः । (इति निष्क्रान्तौ)

(ततः प्रविशति ययानिर्दिष्टा चन्द्रावली)

चन्द्रावली—हला मादृवि, सुदं मए भादरेण मे भद्रआली समाराह-
णस्म कोडिहोमं आरद्धं । [सखि मादृवि, धुतं मया भ्रात्रा मे भद्रकाली-
समाराधनाय' कोटिहोममारब्धम् ।]

दभ्रमनवपमुज्जामते । वक्षःस्थलं कीदृशम् ? स्फुरता मगिसरेण हारेणाधिकम् ।
पथे—स्फुरन्मगि राधिकामहितम् । सराधिकमित्यनेन राधिकास्फूर्तिः ॥ २३ ॥

सभ्यामोहं हा प्रेयसीत्यादिना फूकारं कृत्वा । पननदाङ्क्या सोऽक्षयं यया
स्पात्तया गरुडमालम्बते । अस्य केलिवेलायां केलिरूपसमुद्रस्य विकारजन्यतर-
ङ्गातिशये । 'अप्यमुचिहृतौ वेला कालमर्यादयोरपि ।' अनेन व्रजपरिकरनिष्ठ-
प्रेमदेव्यादौ अन्यथा.....स्थितान्तरङ्गपरिकरस्थापि सचमत्कारविस्मय एव
भवति न तु प्रवेशः । ऐरपर्यञ्चानस्यैव प्राधान्यात्तादृशप्रेम्णोरनुभवाभावाच्च ।
समाश्वसिहि इत्यारम्य समाश्वस्य निरवसितीत्यन्तेन धीराधिकाविरहजन्यदुःख-
रयापारवमेव ध्वन्यते ।

घात्रेयीति । घात्र्याः पुत्री घात्रेयी तस्याः करपुटेन सम्यग्भृतोऽप्रहस्तो हस्त-
स्वामो यस्याः सा । पर्यस्ता स्यात्ता । वैदर्भी रुक्मिणी ॥ २४ ॥

यदि स्वकीयवेशेन प्रविशावस्तदाऽधुनैव विदधानां सम्भ्रमो भविष्यति
तरमान्मटवेशेनेत्यादि । हे भर्तृदारिके राजपुत्रि । गम्भीरेति—कृष्णो यदि मां
नाङ्गीकरिष्यति तदात्रैव प्रवेशयामीति मनोगतम् ।

माधवी—भट्टदारिण, बह्वणाओ ख्खु एव्य कधेति । [भर्तृदारिके, प्राहणा एखवेव कथयन्ति ।]

चन्द्रायली—(स्वगतम्) गहिर ण होमकुड सुणिअ ङ्खेअ पत्थि-
दत्ति । [गभीरमेतद्धोमकुण्ड ध्रुवैव प्रस्थितारिम् ।]

माधवी—भट्टदारिण, तथा सिणिद्धेणा वि पुरिसुत्तमेण कित्ति तुम ण
उद्दिसीअसि । [भर्तृदारिक, तथा सिग्धेनापि पुरुपात्तमेन किमिति त्वं
नोद्देश्यसे ?]

चन्द्रायली—(सरहृत्तेन)

शरणमिह यो भ्रातुस्तस्य प्रतीपविधायिता

हितकृदपि या देव्यास्तस्या समप्रमुपेक्षणम् ।

गतिरधिकला यो मे तस्य प्रियस्य च विस्मृति-

र्बत हतविधौ यामे सर्वं प्रयाति विपर्ययम् ॥ २५ ॥

माधवी—एद पासाद पविसिअ चदभाअ णिवेदेह । [एत प्रासादं
प्रविश्य चन्द्रभागा निवेदयाव ।]

चन्द्रायली—अज्जे 'भग्गइ, चदावेहि चदभाअ । [भायें भार्गवि,
चन्द्राग्रे चन्द्रभागाम् ।]

भार्गवी—देवि चन्द्रभागो, नन्दय विदर्भनन्दिनी परमाभीष्टवरेण ।
(इति वन्दन कारयति)

चन्द्रायली—(सोपालम्भ सरहृत्तेन)

आर्कौमार भगवति मया हन्त कृष्णस्य हेतो-

विस्रम्भेण प्रवणमनसा यत्त्वमाराधितासि ।

शरणमिति । हतविधौ यामे मति सर्वं विपर्यय याति । विपर्ययमेवाह—
यो भ्राता शरण रक्षिता तस्य भ्रातु प्रतिकूलता । या हितकृद् देवी । तस्या
वेद्या । मे य प्रियस्य गति गमनमविज्ञा वैकल्यादिरहिता । तस्य प्रियस्य
च विस्मृति । गुणातिपात नाम नाटकभूषणमिदं द्विप्रकार तस्य द्वितीय प्रकार-
मिदम् । तथा च—'वधित्तु—'गुणातिपात कायं यद्विपरीत गुणान् प्रति' इत्याह
(ना० च० का० १७०) । अत्र गुणवैपरीत्येन गुणातिपात ॥ २५ ॥

प्रासाद देवीमन्दिरम् । चन्द्रभागा चण्डिका । परमाभीष्टवरेण धीकृष्ण-
दर्शनेन ।

आर्कौमारमिति । तरयाराधनस्य प्रथियान् पाव प्रत्यासन्न । दाक्षिण्या-

प्रत्यासन्नः सरभसमसौ तस्य पाकः प्रथीयान्
मां दाक्षिण्याद्यदिह भवती कृष्णवर्त्मन्यनैपीत् ॥ २६ ॥

माधवी—पेख्व पेख्व । प्पसादाहिमुहीव्व संवुत्ता रुहाणी । [पश्य
पश्य । प्रसादाभिमुखीव्व संवृत्ता रुदाणी ।]

चन्द्रावली—अग्जे भग्गवि, तुम्हें एत्थ सञ्जाणीं अठमत्थेष । अहं
गदुअ कुंडत्थिदं भअवंतं पावअं परिककमिस्सं । [आर्यं भग्गवि, एवमत्र
शर्वाणीमन्यथंय । अहं गत्वा कुण्डस्थितं भगवन्तं पावकं परिककमिष्यामि ।]

(ततः प्रविशतो नर्तकवेषौ कृष्णसुपर्णौ)

कृष्णः—

पर्यशीलि पशुपालघटायां केळिरङ्गघटनाय मया यः ।

मुष्टु सोऽयमकरोत्परदुर्गे वेशयन्सचिवतां नटवेषः ॥ २७ ॥

सुपर्णः—देव, गाढं जितानि नटवेषेणारीणां नेत्राणि नारीणान्तु
रञ्जितानि ।

कृष्णः—सखे विहङ्गपुङ्गव, पश्य प्रादुर्भवन्ति भव्यानि शकुनानि ।

सुपर्णः—

नभसि रभसवद्भिः श्लाघ्यमाना मुनीन्द्रैः

महितकुवल्याक्षी कीर्तिशुभ्रांशुवक्त्रा ।

नृपकुलमिह हित्वा चेदिराजप्रधानं

नुरदमन गमिष्यत्युत्सुका त्वां जयश्रीः ॥ २८ ॥

दानुकूष्यात् कृष्णवार्त्मन्यग्नान्नैपीत् । पचे कृष्णस्य वर्त्मनि पथि ॥ २६ ॥

पर्यशीलीनि । यो नटवेषो मया गोपघटायां पर्यशीलि सोऽयं नटवेषः
शत्रुसैन्ये प्रवेशयन् सचिवतामकरोत् । अधिवलं नाम गर्भसन्ध्यङ्गमिदम् । तथा
च—‘बुधैरधिवलं प्रोक्तं कपटेनाधिवल्लनम् ।’ (ना० चं० का० ८८) अत्र नट-
वेषकपटेन परवल्लनमधिवलम् ॥ २७ ॥

नभसीनि । मुनीन्द्रैः श्लाघ्यमाना । महितानि सम्मानितानि कुवलयस्य
भूमण्डलस्याङ्गीणि यया सा जयश्रीः । पचे—महिता श्रेष्ठा चासौ कुवल्याङ्गी
चेति । जयश्रीरूपा चन्द्रावली उत्सुका सती त्वां गमिष्यति । पताकास्थानक-
मिदम् । तथा च—

अर्यस्य तु प्रधानस्य भाग्यवस्यस्य सूचकम् ।

यदागन्तुकभावेन पताकास्थानकं हि तत् ॥

एतद् द्विधा तुल्यमंविधानं तुल्यविशेषणम् ।

तथाप्यं त्रिप्रकारं स्यात् द्विर्नःपन्वेकमेव हि ॥

(ना० चं० का० १८९-१८८)

कृष्ण — सखे, पश्य पश्य ।

द्वेडामरण्डसमरा कलयन्ति शूरा

सङ्गीतिन स्वरघटामनुघट्टयन्ति ।

उच्चै पठन्ति शुभसूक्तकुल द्विजेन्द्रा

राष्ट्राणि कुण्डिनपुरी बधिरीकरोति ॥ २९ ॥

सुपर्ण — (पुरो दृष्ट्वा) मृडानीमन्दिरादेवा कुण्डिनेन्द्रपुरी घटिर्निष्कामति ।

कृष्ण — काममित पराङ्गनाविलोकनदुःखिलासान्निवृत्तिरेव श्रेयसीति (मुग्ध व्याख्यं) सखे, भगवतैव पक्षाञ्जलेनाकृत्य नृपाभ्यामियं समर्प्यताम् ।

सुपर्ण — (निर्वर्ण्य सविस्मयम्)

सौन्दर्याम्बुनिघेर्विधाय मधन दम्भेन दुग्धाम्बुचे-

र्गावाणैरुदहारि 'हारिचरिता या सारसम्पन्मयी ।

सा लक्ष्मीरपि चक्षुषा चिरचमत्कारत्रियाचातुरी^१

धत्ते हन्त तथा न कान्तिभिरिय राज्ञ कुमारी यथा ॥ ३० ॥

इदन्तु द्वितीय तुल्यविशेषम् । यथा तत्रैव—

द्वयोर्यचनविन्याप सुरिलष्ट काव्ययोजित* ।

उपन्यासेन युक्तस्तु चतुर्थं परिधीर्तितम् ॥ (ना० च० का० १९२) इति ।

अत्र सुपर्णस्य द्वयर्षवचनेन चन्द्रावलीप्राप्तिसूचनास्तुल्यविशेषणम् ॥ २८ ॥

द्वेडामिति । शूरा चरेषा मिहनाद् कुर्वन्ति । सङ्गीतिन स्वरघटामनुघट्टयन्ति मद्धारयन्ति । द्विजेन्द्रा शुभवेदकुल पठन्ति । एषा स्वनिना युक्ता कुण्डिनपुरी राष्ट्राणि दत्तान् बधिरीकरोति ॥ २९ ॥

परस्त्रीदर्शनदुर्विलामास्रिवृत्ति श्रेयसीति मुग्ध व्याख्याह—नृपाभ्यां क्रयसैशिकाभ्यामिय रश्मिगी समर्प्यतामिति निरपसिद्धमाधनसिद्धस्वप्नेयमीभिद्यत्पीपुथ्रीकृष्णस्य स्वाभात्रिषेव तादृशा प्रवृत्ति । अत्र णवाप्रे रश्मिण्या सौन्दर्यकथनानन्तरं स्वयमेव वदयति—वदय रूपमात्रेण न हार्यो हरिरिति ।

सौन्दर्येति । इय राज्ञ कुमारी यथा चक्षुषां चिरचमत्कारक्रियाचातुरी धत्ते तथा सा प्रसिद्धा लक्ष्मीर्न धत्ते । षोडशी—सौन्दर्याम्बुनिघे मधन विधाय गीर्वाणयां लक्ष्मीरुदहारि उद्धृता । उदाहरण नाम गभंमन्व्यद्गमिदम् । तथा च—

'सोऽदृष्यचन यत्तु तदुदाहरण मतम् ।' (ना० च० का० ८४)

अत्र चन्द्रावलीरूपोरर्षवचनानुदाहरणम् । ननु मर्षणस्य भगवत एतादृश-

१ हारि परिमो इति नाटकचन्द्रिकारथपाठ ।

२ चातुरी-अ० ।

कृष्णः—सखे, भवतु । किमेतेन । यदेव रूपमात्रेण न हार्यो हरिः ।
चन्द्रायलो—हला माधवि, सां तुदावण-त्रीअ-संभूदो मे उलपोदो तुए
पालणिङ्गो । [सखि माधवि, स वृन्दावनत्रीजसम्भूतो मे कुलपोतस्वया
पालनीयः ।]

माधवी—(साह्यम्) भट्टिदारिए, एपसोद एपसीद । पडियालेहि सुनंदं
जं एत्थ मज्झवट्टिणी भअवदी विहाअरी । [भट्टिदारिके, प्रसीद प्रमीद ।
प्रतिपालय सुनन्दं यदत्र मध्यवर्तिनी भगवती विभावरी ।]

चन्द्रायली—मुद्धे, अंतेउरे ण ख्खु सुलहं एदं मंगलं मे अमिअकुंडं ।
[मुग्धे, अन्तःपुरे न खलु सुलभमिदं मङ्गलं मेऽमृतकुण्डम् ।]

(इति संस्कृतेन)

त्वद्दिग्बोधेऽप्यकुशलमतिः सङ्गमय्य स्वगोष्ठे
दूराद्वाहं किमिति कृपया पूर्वमङ्गीकृताहम् ।
नीत्वा देशान्तरमिदमपश्चिप्य सङ्गादिदानीं
किं वा दामोदर गुणनिधे हा त्वया विस्मृतास्मि ॥ ३१ ॥

वाक्यचेष्टादिकं कथं सङ्गतं स्यात् ? उच्यते—लीलाशास्त्रैव परस्परविरहादिकृत-
परमोरुष्ठादिकमुत्पाद्य कस्मान्मिलनादिजनितसुखस्य परमकाष्ठानुभवार्थं लीला-
सौष्टवार्थञ्च ज्ञानशक्तेरावरणं भगवद्विबुध्यैव कृतम् । लीलाक्रान्तान्तःकरणे का
कुत्र वर्तते, किं करोतीत्याद्याकारकानुसन्धानमेव न भवतीति सिद्धान्तः ।

भवतु । एतादृशसौन्दर्यमस्या एतेन रूपमात्रेण हरिरहं हार्यो न । प्रेमाधीन
एवाहं न तु रूपाद्यधीनः । स तु प्रेमा मज्जसुन्दरीध्वेव नान्यत्र । अत एव पराङ्गना-
विलोकनाग्निवृत्तिरेव श्रेयसीत्युक्त्वा पद्माञ्जलेनाकृष्येयं रुक्मिणी नृपान्यां ऋषकै-
शिकाम्यां समर्प्यतामित्युक्तं पुरेति दिक् ॥ ३० ॥

सखीति । मम त्वधुनाग्निप्रवेश एव श्रेयान् कृष्णकृपाराहित्वादिति ध्वनिः ।
प्रतिपालय प्रतीक्षां कुरु । विभावरी रात्रिः । तव पत्रहारी सुनन्दनामा ब्राह्मणो
नागतः । विवाहस्य एकरात्रिमध्ये विलम्बोऽप्यस्ति । कथमेवमाकुलासीति
भावः । सुलभमिति । श्रीकृष्णस्य प्राप्यभावात् स्वस्य मरणमेव मङ्गलमिति
निश्चयाद्गिनकुण्डमेवामृतकुण्डमिवाऽभूत् ॥

त्वदिति । त्वद्दिग्बोधेऽप्यकुशलमतिरहं दूराद्दूरदेशात् स्वगोष्ठे सङ्गमय्य
प्रापयित्वा पूर्वमङ्गीकृता । द्दानीं सङ्गादिपश्चिप्येदं देशान्तरं नीत्वा प्रापयित्वा किं
वा कथं वा विस्मृतास्मि ॥ ३१ ॥

(नेपथ्ये कलकल.)

कृष्ण — पौरस्त्रीणामौसुक्यमिदम् ।

सुपर्ण — देव, पश्य पश्य ।

वक्त्राणि भान्ति परितो हरियेक्षणाना-

मारूढहर्म्यशिरसा भवदीक्षणाय ।

यैर्निर्मितानि तरसा सरसीरुहाश्च

चन्द्रावलीपरिचितानि नभस्त्वलानि ॥ ३२ ॥

कृष्ण — (सोऽकण्ठम्) हा प्रिये चन्द्रावलि, हा पद्मासत्ति, कथ
कठोरेण मया विस्मृतासि । तदद्यैव द्वारवतीमासाद्य चरानाचरिष्यामि ।चन्द्रावली—ण समिद्ध पुरदो कुड पेख्खती णिब्बुद्धि । [अनु समिद्ध
पुरत कुण्ड पश्यन्ती निर्वृतासि]कृष्ण—(साशङ्कम्) सखे, कथमनुभूतपूर्वैव कापि सिञ्चितसारणी
प्रसङ्ग गामार्द्रो करोति ।सुपर्ण—निवेदितमेव देवस्य यत्र जगत्त्रयेऽप्यस्य वाढमनर्घ^१-
कुमारीरत्नस्य पश्यामि नान्यमर्घहरम् ।कृष्ण—तद्दि दृशा परीक्षणीयम् । (शब्दपाद सञ्चारयन्) अये ! कथ
गोकुलविलासिनी साधारणमाधुर्यमुद्रामण्डिता कुमारी हृदय ममा-
न्मादयति । (पुत्र वानुराग निरूप्य) हन्त ! कथ सैवेय मे प्राण-
वल्लभा । (इति ससम्भ्रममभिनीय)

वक्त्राणीति । हरियेक्षणानां वक्त्राणि भान्ति यैर्वैश्वैश्वन्त्रावलीभिः परिचि-
तानि नभस्त्वलानि निर्मितानि । अचरसघात नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा
च—'वाच्यमचरसघातो भिन्नार्थं श्लिष्टशब्दम् ।' (भा० घ० का० १५५)
इति । अत्र चन्द्रावलीपरिचितानीत्यत्र चन्द्रावलीनामप्रतिभानादचरसघात ॥ ३२ ॥

इद्विषयवद्वाच्यं ध्रुवा स्वत एव सोऽकण्ठ यथा स्वात्तयाऽऽह—हा प्रिये-
ष्याद्रि । चरानाचरिष्यामि प्रेरयिष्यामि । अनेन भक्तानां श्रीकृष्णसन्दर्शनेऽप्यु-
त्पन्नान्तर श्रीकृष्णस्यापि भक्तान् स्वमिकटे आनेनुमुश्नन्ता भवतीति विज्ञापितम् ।

यमिद्ध प्रजलितम् । अनुभूतपूर्वा कापि सिञ्चितसारणी सुद्रकुशला प्रसङ्ग
दृष्टान्मामार्द्रो करोति । 'कुशलात्पा कृत्रिमा मरित्' इत्यमर । कुमारीरत्नरयामर्घहर
त्वां विना नान्य पश्यामि । अर्घो मूषपम् । रूप नाम गर्भमन्व्यङ्गमिदम् । तथा
च 'रूप वाच्य वितर्कयन्' (भा० घ० का० ८३) इति । अत्र चन्द्रावलीनूपु-
रादिसिञ्चितधवणान् कृष्णस्य विनर्को रूपम् ।

चेतश्चन्द्रमणेर्द्रव्यं विरचयन्नुच्चैः स्मराम्भोनिवेः
संरम्भं वितनोति नेत्रकुमुदस्यामोदमध्यस्यति ।
उल्लासं परितः प्रपञ्चयति मे रोमौषधीनां च या
सेयं चन्दनपङ्कशीतलकरा लब्धाऽद्य चन्द्रावली ॥ ३३ ॥

तदभ्याशमभ्युपेत्य माधुर्यमस्याः पर्यालोचयामोति । (इति परि-
क्रामति)

माधवी—(कृष्णं त्रिलोक्य । स्वगतम्) कुदो आअदो एसो तिल्लो-
असुंदरो णट्टराओ ! [कुत आगत एष त्रैलोक्यसुन्दरो नटराजः !]

चन्द्रावली—भअव हव्ववाह, तस्सकं दप्पकोडिसुंदरस्स पआरविंद-
जुअलस्स पास्से इमं वहेहि तदेककरणं जणं । [भगवन् हव्ववाह, तस्य
कन्दर्पकोटिसुन्दरस्य पदारविन्दयुगलस्य पार्वे इमं वह तदेककरणं जनम् ।]
(इति पावकं प्रणम्य) हा ! भअवदि पोण्णमासि एत्थ ओसरे कहिं
गदासि ? [हा ! भगवति पौर्णमासि, अरिमन्नवसरे कुत्र गतासि ?]

कृष्णः—(सखेदमारमगतम्) हन्त ! सत्यमेव महासाहसे कृताध्यव-
साया सेयमाशुशुस्सणिं प्रदक्षिणीकरोति । तदहमुपेत्य भुजाभ्यामावृ-
णोमि ।

चन्द्रावली—(वाष्पधारामभिनयन्ती सवैकल्यम्) हा वहिणि राहे ण
जातु मिलिदासि । हा पिअसहि पउमे कहिं वट्टसि । हा अम्म गोउलेसरि
ण दिट्ठासि । हा पराणणाघ सिअंड... [हा भगिनि राधे, न जातु मिलि-
तासि । हा त्रिपसखि पदमे, कुत्र वतसे । हा मातः गोकुलेश्वरि, न दृष्टासि । हा
प्राणनाथ शिखण्ड... । (इत्यर्धोक्ते वाक्स्तम्भं नाटयन्ती सन्यामोहम्)

मंदमिहृदमअरदे पअरमअरकण्णिआसिरो सरणे ।

तस्सिं विअ मुहपट्टुमे भमरउ मह पडिभअं णअणं ॥ ३४ ॥

चेत इति । येयं चेतश्चन्द्रकान्तमणेर्द्रव्यं विरचयति । संरम्भं स्मराम्भो-
वितनोति सैव चन्द्रावली लब्धा ॥ ३३ ॥

तत् तस्मादस्या अभ्याशं निरुद्धम् । आशुशुचगिमगिन्म् । जातु कदापि न
मिलितामीत्यनेन विन्ध्यकन्यास्वरूपायां राधायां विन्ध्यकन्यास्वरूपायास्तस्याः
भगिनीत्वेनाभिमानं भवेत् तत्तु धृपमानुकन्यायां तथैव राधायाश्चन्द्रावत्यामित्यग्रे
व्यक्तो भविष्यति । तस्यां तु परकीयायां द्वेष एव लीलासौष्टवार्थं योगमायाकृत
इति धोष्यम् । शिखण्डचूड इति वक्तव्ये शिखण्ड इत्यर्धोक्ते वाक्स्तम्भं नाटयन्ती
सन्यामोहमाह ।

[मन्दस्मितमकरन्दे प्रवरमकरवणिकाधियः शरणे ।

तरिमन्नेव मुग्यपद्मे भ्रमरतु मम प्रतिभवं नयनम् ॥]

कृष्णः—(ससम्भ्रमं कण्ठे परिस्वस्य) कुरङ्गाक्षि, मा ज्वालय जगन्ति ।

माधवी—(सरोपम्) रे महासाहसिअ धिट्ठ, णञ्जणजुअराअ, मुंच
णं महाराअपुत्तिअं । [रे महासाहसिक एष्ट नतंकयुवराज, मुञ्चैतो महाराज-
पुत्रिकाम्] ।

कृष्णः—(सात्तम्) ।

अयं कण्ठे लग्नः शशिमुखि जनस्ते प्रणयवान्

यद्ग्राप्त्या धन्यां तनुमतनुरूपां नृणयसि ।

प्रसीदाद्य प्राणेश्वरि विरम मास्मिन्ननुगते

कृथाः पत्यापत्याहितमिदमुरो मे विदलति ॥ ३५ ॥

चन्द्रावली—(अधुतिमभिनीय) माहधि, मुंच मुंच । मा दुक्खा-
वेहि । ज सभाइदमहुपचचूहो एसो मुहुत्तो । [माधवि, मुञ्च मुञ्च । मा
दुःखापय । यस्समावितवहुप्रपूहो एष मुहुत्तः ।] (इति निजाहुलेराभरण-
माहस्य) हला, एसा रअणमुादआ तस्स पुरिसत्तमस्स दिट्ठिमगं जधा
लहेहि तथा तुए कादुव्वं । [सखि, एसा रअणमुद्रिका तस्य पुरोत्तमस्य
इदिमार्गं यथा उभते तथा त्वया कर्त्तव्यम् ।] (इति हरिहस्ताहुलौ मुद्रां
विपेक्षयन्ती सन्नङ्गमाभगतम्) कर्धं फडिणो हत्थस्स पफंसो ! (बधं
कटिनः हस्तस्य स्पर्शः) (इहधुधारासुन्मृग्य परपत्नी सोकोशम्) कर्धं सो
ज्जेव्व मे जीविदेसरो मं परिरंभिअ याहाएदि । [बधं म एव मे जीविते-
श्वरो मां परिरम्य वात्पायते ।] (इत्यानन्दमूर्च्छां नाटयन्ती भूतटे पतति) ।

माधवी—(सानन्दम्) अम्महे अच्चरिआ विहिणो चरिआ । [अहो
आश्चर्या विधानुश्चर्या ।]

(ततः प्रविशति भीष्मकेणानुफलयमाना पौरुमासी)

स्यसिति । यद्ग्राप्त्या यस्य ममाप्यपवा अतनुरूपां चन्द्ररूपामतिरूपवतीञ्च
धन्यां हनुं शरीरं नृणयसि नृणमिवाचरसि । सोऽयं जज्ञस्ते कण्ठे लग्नः ।
अद्याधुना प्रसीद । अस्मिन्पत्यापत्याहितं मा कृथाः । मे ममेदमुरो विदलति
विदीर्णं भवति । अनुनयी नाम नाटकभूपगमिद्रम् । तथा च—'अभ्यर्थनापरं पाक्यं
विज्ञेयोऽनुनयो युर्धः ।' (ना० चं० का० १७५) अत्र कृष्णेन चन्द्रावली-
प्रार्थनमनुनयः ॥ ३५ ॥

अहो आश्चर्या विधानुश्चर्या । उदग्रजिति । मोहाभ्या परतनुः रकिमणी
हरिमनुसरन्ती अजीवत् हरिम् । धारां पूरय कीरुम् ? उदग्रन्माधुर्वगियादि ।

पौर्णमासी—

उदञ्चन्माधुर्यं विकसितनवाम्भोरुहपदं
नुदन्तं सन्तापानविहतरथाङ्गप्रणयिनम् ।
अजीवन्मोहान्धा हरिमनुसरन्ती वरतनु-
र्यथा धारां पूरं स्थलविलुठदङ्गी शफरिका ॥ ३६ ॥

(इत्युपसृप्य) वत्से चन्द्रावलि, माघवाद्वाप्तप्रसादया त्वया सन्दी-
पितेय सान्दीपनिजननी क्षणदा । तदुत्थीयताम् (इति भुजाभ्यामुत्था-
पयति) ।

चन्द्रावली—(पुरो दृष्ट्वा स्वगतम्) कथं एत्थ तादो मे विद्वम्भणाधो ।
[कथमत्र तातो मे विदर्भनाथः ।] (इति लज्जामभिनीय पौर्णमासीमन्तरा
करोति ।)

कृष्णः—(सविस्मयम्) भगवति, कथं त्वमत्रागतासि ?

पौर्णमासी—हन्त गोकुलचन्द्र, चन्द्रावलीस्नेहेन ।

भीमः—(सादरम्)

अविदितस्तनयामनयान्नय—

न्नुपकृतिं कृतवान् मम जाम्बवान् ।

मुनिमनःप्रणिधेयपदाम्बुज—

स्त्वमसि येन धरो दुहितुर्वरः ॥ ३७ ॥

पौर्णमासी—कुण्डिनेन्द्र, सत्यं पुण्यव्रतां शिखामणिरसि । तदियं
समर्प्यतां निजकुलकैरवचन्द्रिका चन्द्रावली राजेन्द्राय ।

का इव ? शफरिका धारां पूरं जलसमूहमनुसरन्ती जीवति यथा ॥ ३६ ॥

हे चन्द्रावलि सान्दीपनिजननी पौर्णमासी तिथिरूपा । स्वयञ्च कीदृशी—
क्षणदा रात्रिरूपा । पक्षे उरुमवदा । माघवात् प्राप्तप्रसादया त्वया सन्दीपिता
प्रकाशिताऽभूत् । यथा पौर्णिमाया रात्रेः प्रकाशकश्चन्द्रस्तथा मम स्वमित्यर्थः ।
माघवाद्भवन्तात् । पक्षे कृष्णात् ।

अविदित इति । अविदितो जाम्बवाननयादनीत्या तनयां स्वमिर्णां नयन्
ममोपकृतिं कृतवान् । येन हेतुना दुहितुर्वरः कन्यास्वामी धरः श्रेष्ठस्त्वमसि ।
कीदृशस्त्वम्—मुनिरित्यादि । संग्रहो नाम गर्भसन्ध्यद्वमिदम् । तथा च 'संग्रहः
सामदानार्थमयोगः परिकीर्तितः ।' (ना० चं० का० ८६) अत्र साम कन्या-
समर्पणादिना संग्रहः ॥ ३७ ॥

इयं चन्द्रावली राजेन्द्रावली राजेन्द्राय धीकृष्णाय समर्प्यताम् । तां जीवित-

कृष्णः—(स्वगतम्) तां जीवितवल्लभामन्तरेण चन्द्रावलीमङ्गीकृतुं प्रवर्तमानमपि मानसं मे नापराध्यति । यदियं तस्याः सोदरा ।

भीष्मः—(सविनयम्)

अयमिह किल कन्यायान्धवानां निबन्धः

समुचित इति लक्ष्मीकान्त विज्ञापयामि ।

मम दुहितुरनुज्ञोल्लङ्घनादङ्गनायाः

कथमपि न परस्याः पाणिसङ्गो विधेयः ॥ ३८ ॥

(कृष्णः पौर्णमासीमुखमीचते)

पौर्णमासी—मुकुन्द, गोकुलकुमारीकुलानि चन्द्रावलीमात्रशेषाणि दुर्विदग्धेन विधिना कृतानि । तदत्र का क्षतिः ।

सुपर्णः—राजस्रवधीयताम् ।

धीनाथे धिनयभरेण नाधितेऽस्मिन्

वैदर्भ्यां निजसुहृदङ्गसङ्गमाय ।

तत्रायं भजति भयङ्करः प्रकामं

विधामं क्षितिपतिचन्द्र ते निबन्धः ॥ ३९ ॥

भीष्मः—तथाऽस्तु । (इति सादरमभ्युपेत्य) देव, कृपया परिगृह्य-
तामियं परिचर्योचिता किङ्करी । (इति चन्द्रावलीमर्पयति) ।

षष्ठ्यां राधिवामन्तरेण विनापि मम मानसं चन्द्रावलीमङ्गीकृतुं प्रवर्तमानं नापराध्यति । यद्यत्सादियं चन्द्रावली तस्या राधायाः सोदरा भगिनी ।

अयमिति । मम कन्याया अनुमतिं विना अन्याया अङ्गनाया पाणिसङ्गो विवाहस्त्वया न विधेयः न कर्त्तव्यः ॥ ३८ ॥

पौर्णमास्याः मुखात् स्वाभिप्रायं वक्तुं तस्या मुखमीचते । चन्द्रावली-
मात्रशेषाणि गोकुलकुमारीकुलानीत्यनेन गोकुलकुमारीं विनाऽन्या तव प्राज्ञा
न । तत्तस्माद्यथा च क्षतिः । ऐशो नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—
'ऐशः श्याद्विद्वितज्ञानदृष्टिरोपगच्छ' इति । (ना० चं० का० । १०६) इति ।
अथ चन्द्रावलीमात्रशेषोपागीति विशेषणवद्बुधः कृष्णेद्वितज्ञापकतया संवृत्तत्वाद्
ऐशः ।

धीनाथे इति । निजसुहृदङ्गसङ्गमाय वैदर्भ्यां रविमन्या धीनाथेऽस्मिन्
कृष्णे नाधिते प्रार्थिते सति तत्र भयङ्करोऽयं निबन्धः विधामं भजति ॥ ३९ ॥

परिचर्योचिता किङ्करी परिगृह्यतामिन्युक्तत्वेति । एतद् प्रन्यानुसारेण
समर्पणमात्रं न तु विभाग्यादिसाक्षिपूर्वकं विवाहः । राधेभामादिरूपराधिका-

कृष्णः—(सादरमङ्गीकृत्य) राजन्नुजानीहि । द्वारकां प्रयामि ।
(इति सपरिवारो निष्क्रान्तः)
(नेपथ्ये)

सतिः सप्तौ रथ इह रथः कुञ्जरः कुञ्जरो मे
तूणस्तूणो घनुरुन घनुर्भोः कृपाणी कृपाणी ।
का भीः का भीरयमयमहं हा त्वरध्वं त्वरध्वं
राज्ञः पुत्री बत बत हता कामिना बल्लवेन ॥ ४० ॥

भीष्मः—कथमुपात्तसम्भ्रमाणां राज्ञां कोलाहलः प्रथीयानभूत् ।
(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) कथं यदुसैन्यमाकर्षन् सङ्घर्षणः समगंस्त ।
(पुनरवधार्य १ । स्मरितम्)

बिले क नु विलिलियरे नृपपिपीडिकाः पीडिताः
पिनष्टिम जगदण्डकं न न हरिः क्रुधं धास्यति ।

प्रभृतीनामपि पित्रादिना समर्पणम् । ततो नववृन्दावने मिलनादिरेव न तु
विवाहः । अतो द्वारकायामपि रागेणैव लोकधर्माद्युल्लंघनपूर्वकं कयापि परिपाठ्या
मिलनमेव । कापि शास्त्रे लोके वा नायिकायाः स्वविवाहार्थं पत्रलिखनादिपूर्वकं
नायके दूतप्रेषणं तदलाभसम्भावनायां स्वप्राणत्यागचेष्टादिकं न दृष्टं न श्रुतञ्च ।
यत्तु अजराराजादेरागमनानन्तरं विवाहादिकं तत्तु सर्वथा परिपूर्णस्य श्रीकृष्णस्योत्स-
वमिवाह्लादयुक्तैः मात्रादिभिः कृतम् ।

सत्तिरिति । कामिना बल्लवेन राज्ञः पुत्री हता इत्यर्थे हता हता । 'भावाधे
लोपः पुं वच' । सतिः सप्तौत्यादि विपञ्चराज्ञां सम्भ्रमजन्यवाक्यम् । सतिर्मेऽ-
श्वमानय इति वक्ष्ये सम्भ्रमात् सतिः सप्तौत्यादिरेवाह । सतिरश्वः । अथ
रथः । कुञ्जरः हरती तूणो घनुः । कृपाणीत्यादि सम्भ्रमजन्यवाक्यं श्रीकृष्णेन
सह युद्धार्थम् । सम्भ्रमो नाम गर्भसन्ध्यङ्गमिदम् । तथा च—'शत्रुव्याघ्रादि-
सम्भूता शङ्का स्यादिह सम्भ्रमः ।' (ना० चं० का० ९०) । अत्र शत्रुजन्य-
सम्भ्रमः स्पष्ट एव ॥ ४० ॥

सङ्घर्षणः श्रीकृष्णेन सह युद्धे समगंस्त सङ्गतोऽभूत् । तच्छ्रुत्वा तारुण एव
युद्धे जयशीलश्रीबलरामवाच्यं भीष्मको श्रुत्वा पुनरवधार्य स्मरितमाह—
बिलेति । मदढम्बरस्तलितचूडं यथा स्यात्तथा हली उद्धदन् सन्नुदेति । नृप-
पिपीडिकाः ढलयोरेकत्वात् नृपपिपीडिकाः इत्यपि । क बिले गते । विलिलियरे लीना

१. सैन्यमाकर्षणः—अ० ।

२. रवधार्य—अ० ।

३. नववृन्दा मिलना—अ० ।

४. स्तलितचूडो—अ० ।

शचीगृहकुरङ्ग रे हससि किं त्वमित्युन्नद-
नुदेति मददन्धरस्सलितचूडमग्रे हली ॥ ४१ ॥

(पुनर्नेपथ्ये)

विक्रोशं दन्तवक्त्रः कलिनभयवरो हन्त वक्रः त्रिलासीत्
पिण्डीशूरः शृगालो स्वलितरथगतिर्नागधो वागधोऽभूत् ।
दूरादौष्मन्नुपाणां कुलमधिसमरं निष्कृपाणां कृपाणान्
धुन्वाने शार्ङ्गधन्वन्यरिनिघनघरं हास्यरङ्गेण शार्ङ्गम् ॥ ४२ ॥

भीष्मकः—(सानन्दम्) निवृत्तचिन्तोऽस्मि संवृतः ।

(नेपथ्ये)

सण्डितेन विनिबध्य वाससा पण्डितेन रणरङ्गकर्भणि ।
केशवेन रचिताद्धमुण्डनः कुण्डिनेश्वरसुतो विडम्बितः ॥ ४३ ॥

भीष्मकः—(साशङ्कम्) सान्त्वयितुमुचितोऽयं कुलवालिनाकुमारः ।
कदाचित् श्रोडयासी मनस्वी प्राणानाप जहात् । (इति निष्क्रान्तः)

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

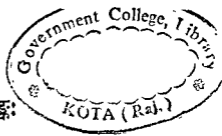
इति चन्द्रावलीलाभो नाम पञ्चमोऽङ्कः ।

यभूयुः । जगदण्डकं विनप्ति न न इति निषेधे । अत्र कारणमाह—महापण्डितो
हरिः कृष्णः क्रोधं करिष्यति । रे शचीगृहकुरङ्ग अधीनमृग रवं किं हससीति
बलदेवस्य मदावेदोऽन वाच्यस्याद्भुतार्थं ध्रुवा इन्द्रस्य यद्भारयं तद् दृष्ट्वा यद्भ
धीरामस्य मदावेदोऽन तथा स्पृयाह—किं हससीति । मदः नाम सन्ध्यन्तर-
मिदम् । तथा च—‘मदस्तु मयत्रः’ (ना० चं० वा० १४०) इति । अत्र
बलदेवस्य मदः ॥ ४१ ॥

विक्रोशमिति । शार्ङ्गधन्वनि धीकृष्णे शार्ङ्गं धनुः धुन्वाने मति दन्तवक्त्रः
कलितो जानो भयस्यानिशयो यत्र तादृशो वक्रः आसीत् । पिण्डीशूरः भोजने
धीरः । शृगाली रणायनपरः शृङ्खितगनिरास । वागधो जरामन्धः वागधोऽ-
भूत् तूर्णमभूत् । निष्कृपाणां नृणां कुलमधिसमरं समरमप्ये कृपाणान् रक्षान्
दूराद्गन्तव्यं आयत् ॥ ४२ ॥

सण्डितेनेति । केशवेन कर्त्रा सण्डितेन वाससा विनिबध्य रथित-रथिन-
मर्दं मस्तकस्य मुण्डनं यस्य स रक्षसी विडम्बितः तिरस्त्रितः ॥ ४३ ॥

इति पञ्चमाङ्कपर्याया ।

पष्ठोऽङ्कः

(ततः प्रविशत्युद्धवः)

उद्धवः—

याचन्ते दनुजव्रजादभयतां यं वज्रहस्तादयः
सोऽयं हन्त वराकमागधभयाद्दुर्गं भजत्यम्बुधौ ।
बुद्धि यस्य किलोपजीवति जगन्मन्त्रे स गृह्णाति मां
कः प्रत्येतु जनः सुदुर्गमगतेः कृष्णस्य लीलायितम् ॥ १ ॥

(विष्टय) सम्प्रति सचित्तेन' चेतसा देवर्षिं द्रष्टुमिच्छामि ।
(आकाशे) किं ब्रवीषि । सुधर्मोसीमनि स भगवान् वर्तते इति । भवतु ।
तत्रैवायं प्रतिष्ठमानोऽस्मीति । (परिक्रम्य) अये, सत्यमेव पुरस्तादेप
देवर्षिः ।

(नारदः प्रविश्य)

नारदः—

उरीकर्तुं दामोदरहृदि नवामोदलहरीं
वरीयस्यः प्रेम्णां जगति विविधाः सन्तु गतयः ।
स्तुमस्तं यस्तासां स्फुरति हृदि भावस्य गरिमा
हृषीकाणां हन्त प्रभुरपि न यत्र प्रभवति ॥ २ ॥

चन्द्रावस्था लाभमुक्त्वा ललितादीनां मिलनं वक्तुं पष्ठाङ्गमारभते—तत
इति ।

याचन्ते इति । कृष्णस्य लीलायितं को जनः प्रत्येतु । तदेवाह—याचन्ते
हृषीकादि । वज्रहस्तादयः इन्द्रादयः दनुजसमूहादभयतां यं याचन्ते सोऽयं
श्रीकृष्णः । यस्य बुद्धि बुद्ध्वा जगदुपजीवतीति स श्रीकृष्णः । मन्त्रे मन्त्रणार्थां
मां गृह्णाति भो उद्धव किं कर्त्तव्यं धूहीश्यादिकं पृच्छति ॥ १ ॥

सत्रैव सुधर्मसभायां प्रतिष्ठमानः प्रधानं कुर्वन् अस्मीति । उरीकर्तुमिति—
दामोदरस्य हृदये नवामोदलहरीमुरीकर्तुं जनयितुम् । प्रेम्णां विविधाः गतयः
सन्तु । तासां प्रसिद्धानां राधादीनां हृदि यो भावस्य गरिमा स्फुरति तं प्रेमागं
वर्षं स्तुमः । यत्र प्रेमणि हृषीकाणां प्रभुः श्रीकृष्णः न प्रभवति । अधीन एव
भवतीति भावः ॥ २ ॥

१. सचितेन—४० । २. मुरर्षिः—४० ।

(पुरो विलोप्य । सानन्दम्)

अयं चक्राद्यङ्कस्फुरितभुजमूलस्तिलकवान्
 दधत्कण्ठे मालामतुलतुलसीकाष्ठमणिजाम् ।
 हरेः शोषामङ्के शिरसि च बहन्नुद्धवतया
 गतः ख्यातिं भक्तिप्रसर इह मूर्तो विहरति ॥ ३ ॥

उद्धवः—भगवन्नभिवाद्ये ।

नारदः—(शुभाशिषा समावपन्) भन्विराज, कथं विपण्य इव
 'लक्ष्यमाणोऽसि ?

उद्धवः—भगवन् , देवपादेषु कृतेनापराधेन ।

नारदः—

ऊपरभूमिरसि त्वं सन्ततमपराधबोजस्य ।
 दैवाद्विरुद्धमपि तद्विन्दति सत्तां न गोविन्दे ॥ ४ ॥

उद्धवः—भगवन् , मदीया रमसकारितैव देवस्य भीमारण्यसीमाया-
 मवगाहनहेतुरभूत् ।

नारदः—कीदृशी सा ?

उद्धवः—क्षुद्रे सत्राजिति 'देवाभ्यर्चना ।

नारदः—किं तदभ्यर्चितम् ?

उद्धवः—लोकोत्तरं कन्यारत्नं चिन्तारत्नञ्च ।

अयमिति । अयमुद्धवतया रयाति गतः भक्तेः प्रसरः स्वतः प्रवृत्तिर्गतः
 स मूर्त्तः भक्तिरेव शरीरधार्यम् । कीदृशः—चक्राद्यङ्कितभुजः तिलकपुष्प-
 कुटसीकाष्ठमालां मणिमालाञ्च दधत् हरेः शोषां प्रमादपुष्पादिमालामङ्के शिरसि
 च बहन् सच्चिह विहरति । 'शोषाः प्रमादमाह्वये च छिद्यां शेषो हृष्टापुष्पे' इति
 धरणिः ॥ ३ ॥

ऊपरेति । ऊपरभूमिरसि स्वल्पपराधो न जायते । कदापि दैवात् धीहृष्ट-
 हितादिचेष्टया विरुद्धमपि उपपन्नमपि गोविन्दे सत्तां विषमानतां न विन्दति ।
 सेवापराधस्तु सर्वेष्वपि सर्वेषां नश्यति खन्नु तत्तत्तुल्यनिरास्यपार्षदोऽसि ॥ ४ ॥

मदीया रमसकारिता पूर्वापरपर्यालोचनं विनैव च आरम्भस्तत्र रमसो
 योगस्य कारिता । 'अपर्यालोपितारम्भे रमसो भरसाऽप्यपम्' । देवस्य स्वमन्तक-
 मनेरन्वेपणार्थं मयानकारण्यसीमायामवगाहने प्रवेगो हेतुरभूत् । कन्यारत्नं सप्य-
 भानां चिन्तारत्नं स्वमन्तकम् । निष्ठानामसमाधयकारितापीष्टारम्भपर्यवसायिता

नारदः—(स्वगतम्) चित्रं चित्रमसमीक्ष्यकारिताऽपि शिष्टाना-
मिष्टारम्भपर्यवसायितामेव धत्ते । (प्रकाशम्) स्फुटमभ्यर्थितं ते सार्थकं
नाभूत् ।

उद्धवः—अथ किम् । प्रत्युत कष्टदमेव वृत्तम् ।

नारदः—नायमगृहीतशासनोऽपि वाच्यतामर्हति सत्राजितः । यतः—

विमलहृदयः ख्यातो लोके सतामुपदेशतो

गुणयति गुणश्रेणीं नारूपो मलीमसमानसः ।

मुकुलपटलीं सारङ्गाक्षीमुत्पारितशीघुभि-

बकुल इव किं धत्ते मूर्ध्ना हठादद्वरूपकः ॥ ५ ॥

उद्धवः—

अनर्पितेन रत्नेन कन्यारत्नेन चाच्युते ।

भ्रातरं साधुवादञ्च स स्वकीयमघातयत् ॥ ६ ॥

नारदः—श्रुतमाखेटके स दिष्टान्तमवाप ।

उद्धवः—अथ किम् ।

नारदः—स्फुटं प्रसेनमन्वेष्टुं प्रस्थितो रथाङ्गी ।

उद्धवः—अथ किम् । यदेष जगत्तमःप्रमाथिचरित्रविरोचने चाणूर-
द्विपि काञ्चित्तमःकलामुदीरयति तेनाद्यखिन्नो भवत्तः क्षेममाशंसे ।

नारदः—हन्त ! पुण्डरीकाक्षभक्तिमञ्जरीचञ्चरीक रभसारब्धोऽपि

परिणामे इष्टवस्तुन एव लाभं धत्ते । वाच्यतां वाचा^१भाषेपमात्रताम् । अयं
^२सत्राजित् नार्हति ।

विमलोति । यस्मात् सतामुपदेशतः विमलहृदयो जनः गुणश्रेणीं गुणयति
परिशीलयति । नारूपो ग्लानमानसः । अत्र दृष्टान्तः—बकुलोऽशोको यथा सार-
ङ्गाक्षीमुत्पारितशीघुभिर्मुकुलपटलीं मूर्ध्ना हठाद् धत्ते तथा किमद्वरूपको वासकः
मुकुलपटलीं धत्ते । नैस्यर्थः । उत्तमनापिकारुपशांदिनाऽशोकपुष्पाणि कुह्वानि
भवन्तीति प्रसिद्धिः ॥ ५ ॥

अनर्पितेनेति । स्वकीयं भ्रातरं साधुवादञ्चाघातयत् ॥ ६ ॥

आखेटके पर्वतनिःकटवर्निभूमौ । स प्रसेनः । दिष्टान्तं मरणमवाप । जगतां
समांसि प्रकल्पेण मथितुं शीलं यस्य तथाभूतं चरित्रं विलोचनं दर्शनञ्च यस्य
तस्मिन् श्रीकृष्णे वाञ्छित्तमःकालिकामेष सत्राजित् उदीरयति तेन लिङ्घोऽहं
भवत्तः सदाशात् क्षेमं पृच्छामि । हे कृष्णभक्तिमञ्जरीः चञ्चरीक भ्रमर । भक्ति-

भक्तिमद्भिरर्थः कंसहरस्य हर्षहेतुतामेव प्रपद्यते । किमुत प्रेष्टेन भवा-
दृशा । तदद्य महोत्सवः क्रियताम् । तेषां लोकोत्तरचमत्कृतीनां घृन्दाटवी-
विलासानां विलोकनाय रमणीयस्ते समयोऽयमुपस्थितः^१ ।

उद्धवः—भगवन्, जानन्नपि किं मां मुधा प्रलोभयसि । यद्य
केनापि शोकशङ्कुना सङ्कुलस्य देवस्य कुतो नवघृन्दायनगाहनेऽपि सम्भा-
वना ।

नारदः—कः शोकशङ्कोरुपाधिः ?

उद्धवः—कनिष्ठा (हृद्यद्वौक्ते^२ वास्तम्भं नाटयति)

नारदः—(विहस्य)

अपि लब्धाङ्गुलीसङ्गा यदि नष्टेति दृष्टिमान् ।

मुद्रां शोचति रोचिष्णुं तत्र किं करवामहे ॥ ७ ॥

उद्धवः—(सविस्मयानन्दम्) भगवन्, किञ्चिदुच्छ्वसिता ते
वाग्बल्लरी व्याकुलयति ते मनोमधुपम् । तदभिद्यक्तीक्रियतां सत्यमेव
किमायुष्मती कनिष्ठा देवी ?

नारदः—आयुष्मतीति किमुच्यते । सा द्वारवतीमेवालङ्कुर्वती वर्तते ।

उद्धवः—(सरोमाञ्चम्) कथमियमत्रागता !

नारदः—

अश्रीणं विभवं प्रजाञ्च परमामभ्यर्च्य सर्वात्मना

कुर्वाणाय निषेवणं विरहितापत्याय सत्यार्चनः ।

मद्भिः रभसारब्धः अपर्यालोचनेनारब्धोऽप्यर्थः । कृष्णस्य हर्षतामेव हेतुः^३ ।
तेषां प्रसिद्धानां घृन्दाटवीविलासानां शोक एव शङ्कुः कीलस्तेन संकुलस्य
स्यानुलस्य कृष्णस्य ।

कनिष्ठा धीराधा हृद्यद्वौक्ते धीराधामन्तरेण घृन्दाटवीविटासः कुतः ।
अपीति । लब्धः अङ्गुल्यां^४ सङ्गो यया तां मुद्रिकां रोचिष्णुं प्रकारवदुलं दृष्टिमान्
जनः मे सा अङ्गुलिरिषिता मुद्रा नष्टेति मत्वा शोचति तत्र ययं किं करवामहे ॥७॥

उच्छ्वसितोद्गता वाग्बल्लरी (पिणी ?) लता । कनिष्ठा राधिका किं सत्य-
मेवायुष्मती जीवितारि ।

अश्रीणमिति । विभवं प्रजाञ्चाम्यर्च्यं निषेवणं कुर्वाणाय सप्राजिते दिनमणिः

१. यमुपरियतवान्-अ०; यमुपतरिपयान्-घ० ।

२. तदद्य-अ० । ३. वाग् रतम्भयति-अ० ।

४. अङ्गुल्याः सङ्गो-अ० ।

साङ्गं दुर्द्धरशङ्खचूडमणिना तां सत्यभामाख्यया
विख्यातां प्रणयन् ददौ दिनमणिर्मित्राय सत्राजिते ॥ ८ ॥

सस्नेहमग्रवीचवैनम्—

प्रणेप्यति यशः परं जगति नारदानुज्ञया
वराय वरकीर्तये सुतनुरर्पितेयं तव ।

स्यमन्तकमणिश्च ते महितमूर्तिरष्टौ महान्
प्रसोप्यति दिनं दिनं ननु हिरण्यभारानयम् ॥ ९ ॥

उद्धवः—कथमम्बरमणिर्मणीन्द्रेऽस्मिन्नधिकारी संवृत्तः ?

नारदः—रविलोकं लब्धया राधिकयेव तस्मै पुष्पाञ्जलितया
कल्पितः ।

उद्धवः—कथमस्यास्तरणिलोकस्याधिरोहणमाप्नोत् ?

नारदः—

मोक्षयत्यश तनूमनीक्षितहरिः सन्ध्यामुखे ते सखी
तूर्णं पुत्रि ततः समानय ममाभ्यर्णे विशीर्णामिमाम् ।
इत्याह्वां पितुराकलय्य चतुरा सा चण्डधाम्नः सुता
सौरं विन्ध्यमलम्भयद्विलपितोद्गाराधिकां राधिकाम् ॥१०॥

उद्धवः—विशाखायाः का वार्त्ता ?

नारदः—गोविन्देन सम्बन्धादात्मानं पूर्णकामं कर्तुं कामस्य तामरस-
बन्धोरिच्छया धर्मराजानुजैव गोकुले विशाखाख्यामवाप ।

सूर्यः तेन मणिना सह तां राधां सत्यभामाख्यया विख्यातां प्रणयन् कुर्वन्
ददौ ॥ ८ ॥

सस्नेहं यथा स्यात्तथा सूर्यं एनं सत्राजितमग्रवीत् । किमाह—

प्रणेप्यतीति । नारदम्यानुज्ञया इयं सुतनुः कन्या वरायार्पिता सती तव
परं यदाः प्रणेप्यति । महानयं स्यमन्तकमणिश्च ते स्वया महितमूर्तिः पूजितः
सद्यष्टौ हिरण्यभारान् दिनं दिनं प्रति प्रसोप्यति । पूङ्गु प्रसवे धातुः ॥ ९ ॥

अम्बरमणिः सूर्यः । मणीन्द्रे स्यमन्तके । कथं केन प्रकारेणाधिकारी संवृत्तः
अस्याः राधायाः ।

मोक्षयतीति । हे पुत्रि यमुने अनीक्षितहरिस्ते सखी सन्ध्यामुखेऽद्य तनुं
मोक्षयति ततो हेतोर्विशीर्णामिमां राधां मच्चिकटे समानय । सा यमुना राधिकां
सौरं विन्ध्यमलम्भयत् । कीदृशीम्—विलापोद्गारस्याधिवयं यत्र तां कृष्ण
विच्छेदेन कृन्विलापाम् ॥ १० ॥

तामरसबन्धोः सूर्यस्येच्छया धर्मराजानुजा यमुना विशाखाख्यामवाप

उद्धवः—नूनं विशारदायाः सख्येन राधिकायामधिकमन्वरञ्जयत यम-
राजमाता ।

नारदः—अथ किम् । संज्ञाया विज्ञापनादेव तद्विपत्रा शिल्पाचार्येण
नववृन्दावनं द्वारवत्यामाविकृतम् । तथाहि—

कालिन्दीकलितोपकण्ठमभिनः शैलश्रियालङ्कृतं
भाण्डीरोज्ज्वलमावृतं व्रततिभिस्ताभिर्द्रुमैस्तेरपि ।

साङ्गं द्वारवतीपुरे जगद्गङ्गामूर्माणं निर्मायतां

राधामाधवमाधुरोसरिदुपस्यन्दाय वृन्दावनम् ॥ ११ ॥

उद्धवः—शिल्पीन्द्रनन्दिनी कथमत्र प्रवृत्ता ?

नारदः—राधिकानिवेदनेन ।

उद्धवः—कीदृशमिदम् ?

नारदः—

पर्यन्ती पशुपालमण्डलशिरोमाल्यस्य लीलास्थली-
र्यत्राहं 'निरवाहयिष्यमभितः स्वान्तस्य मन्तर्यणम् ।

सद्यःपामरकर्मणो हृतविघेरुदामविस्फूर्जितै-

निर्धृतास्मि ततोऽपि दूरमधुना हा ! हन्त ! वृन्दावनात् ॥ १२ ॥

उद्धवः—देव, दिष्टया रक्षिता स्मा घय त्रिलोकीचक्षुषा मित्रेण ।

यतः—

कथमपि निवसन्त्यास्तत्र वृन्दावनाङ्घ्रे

विस्मृमरहरिलीलापूरगाम्भीर्यभाजि ।

वेष्णमिद्वान्तमते तु प्रद्युम्नानिरुद्धादीनामंशभृता ये वन्द्यपंकार्तिकेयादयः तेषां
यथा प्रद्युम्नानिरुद्धादिषु प्रवेक्षस्तथात्रापि ज्ञेयमिति । यमराजमाता संज्ञा सूर्यपत्नी
षड्भूषंज्ञा तस्या विज्ञापनादेव । तद्विपत्रा संज्ञायाः पित्रा शिल्पाचार्येण
विरच्यमर्णम् ।

संज्ञाया विज्ञप्तिमाह—कालिन्दीति । हे जगद्गङ्गामूर्गि । 'कर्मणोऽल-
ङ्कर्मणि.' । ताभिर्लताभिस्तैः वृक्षैश्चावृतं वृन्दावनं साङ्गं द्वारवतीपुरे राधामाधवयो-
र्माधुर्यं पृथ मरिचदी तस्या उपस्यन्दाय अधिकविस्ताराय निर्मायतामिति ॥ ११ ॥

पर्यन्तीति । यत्र वृन्दावने धीकृत्स्य लीलास्थलीः पर्यन्ती मत्स्यहं
स्वान्तस्य सम्यक् तर्पणं निरवाहयिष्यम् । हृतविघेरुदामविस्फूर्जितैरुद्धदाग्ना
विघ्नैः ततो वृन्दावनाद् दूरं निर्धृतास्मि ॥ १२ ॥

मित्रेण सूर्येण । कथमपीति । वृन्दावननिर्माणादेव विस्मरो विसरणशीलो
हरिलीलापूरः तस्य गाम्भीर्यभाजि धीकृष्णलीलासमूहयुक्ते तत्र वृन्दावनस्यास्याङ्घ्रे

अपि तत्र 'निविडाशासेतुवृन्दानुबन्धै
रलघुभिरभविष्यज्जीवनं दुर्निबद्धम् ॥ १३ ॥

ततस्ततः ।

नारदः—ततः शनैश्चरजननीं शनैरवादीत् ।

न व्याकुलीभव जगत्त्रयसौरुषसारे

नव्यारविन्दवदने सदने सदात्र ।

ध्येयः सतां सवितृमण्डलमध्यवर्ती

देवः स एव यदयं दयितस्तवास्ति ॥ १४ ॥

उद्धवः—किमत्र विशाखया नोत्तरितम् ।

नारदः—कथं नोत्तरयितव्यम् । यदेतया विहस्योक्तम्—मातः, सर्वेण
वर्णयामि । समाकर्णय—

गोपीनां पशुपेन्द्रनन्दनजुपो भावस्य कस्तां कृती

विज्ञातुं क्षमते दुरूहपदवीसञ्चारिणः प्रक्रियाम् ।

आविष्कुर्वति वैष्णवीमपि तनुं तस्मिन् भुजैर्जिष्णुभि-

र्यासां हन्त चतुर्भिरद्भुतरुचि रागोदयः कुञ्चति ॥ १५ ॥

उद्धवः—किं नाम भगवता सत्राजिदनुशिष्टोऽस्ति ।

नारदः—अथ किम् । तथाहि—

मणीन्द्रं^१ पारीन्द्रः प्रवरमहरन्निघ्नतनय

विनिघ्नन्नेतश्च प्रबलमथ भल्लूकनृपतिः ।

कोटे कथमपि कष्टेन निवसन्त्यास्तवालघुभिः निविडा कृष्णप्राप्ती या आशा सैव
सेतुः वृन्दारूपा तस्या अनुबन्धैर्दुर्निबद्धं जीवनमभविष्यत् । कृष्णाशया कष्टेनैव
जीवनधारणमभविष्यदित्यर्थः ॥ १३ ॥

शनैश्चरजननीं क्षया ॥ न व्याकुलीति । सवितृमण्डलमध्यवर्ती नारायणो
देवः स एवायं तव दयितः सतां ध्येयः अत्र सदने सदाऽस्ति ॥ १४ ॥

अस्मिन्नारायणेऽस्याः प्रीतिदूरे आस्ताम् । गोपीनां पशुपेन्द्रनन्दनजुपो
दुरूहसञ्चारिणो भावस्य तां प्रक्रियां कः कृती विज्ञातुं क्षमते । न कोऽपीत्यर्थः ।
रासे निलीय पलायितुमसमर्थे तस्मिन्नन्दनन्दने वैष्णवीं तनुमाविष्कुर्वति सति
तां तनुं वीक्ष्य यामां गोपीनां रागोदयः कुञ्चति । तथा च द्विभुजे नन्दनन्दने
एवासामनुरागः न तु कृतचतुर्भुजाविष्कारे नन्दनन्दनेऽपि ॥ १५ ॥

मणीन्द्रमिति । पारीन्द्रः सिंहः मणीन्द्रं स्थमन्तकमणिं निघ्नः सत्राजितः

१. निविडा सा सेतु-अ० ।

२. पारीन्द्रप्रवरमित्यादिर्नाटकचन्द्रिकास्थपाठः ।

पराभूय स्वैरी तमपि मुरवैरी तव धनं
तदाहर्ता पापस्त्वमसि पतितस्तापजलधी ॥ १६ ॥

उद्धवः—ततस्ततः ।

नारदः—ततस्तेनोक्तम्—

ज्वलितो जनः कृशानो शाम्यति तत्रः कृशानुनैवायम् ।
भगवति कृतागसो मे भगवन्निवाधुना शरणम् ॥ १७ ॥

उद्धवः—ततः किमुक्तं भगवता ।

नारदः—

न यावदुपसर्पति प्रतिभटेभकण्ठीरवः
पिनाकिमुखनाकिभिर्मुकुटितानुशिष्टिर्विभुः ।
मुदा तदवरोधने कुटिलभाय तावद्द्रुतं
त्वयाच कुलनन्दिनी चिरधृताधिराधीयताम् ॥ १८ ॥

ततश्चावरोधेन राधायाः प्रवेशाय तेन जननी नियुक्ता ।

उद्धवः—(सानन्दम्) त्वया कारुण्यसिन्धुना सन्धुक्षितोऽयं पवन-
व्याधिरनेन महारसायनेन ।

नारदः—हन्त ! सम्भृतगम्भीरशोकशूलया गोकुलं प्रजन्त्या नेदमा-
स्यादितं पौर्णमास्या ।

पिता तस्य तनयं प्रसेनं विनिष्कृष्टहरत् । अथ भक्त्युत्पत्तिर्जाग्रवान् पुत्रं
सिंहं विनिष्कृष्टमगीन्द्रमहरत् स्वैरी श्रीकृष्णरत्नं जाम्बवन्तं पराम्भूय तव तदनं
स्वयन्तकमाहर्ता आहरिष्यति । पापस्त्वं तारजलधी पतितोऽसि । तोटकं नाम
गर्भसङ्घट्टमिदम् । तथा च—'वचः संरगिम तोटकम्' (ना० चं० का० ८७)
अत्र संरग्भेग तोटकं प्रकटमेव ॥ १६ ॥

ज्वलित इति । कृशानो बहो ज्वलितो जनः यथा यक्षिना शाम्यति तथैव
भगवान् मे शरणम् । उदाहरणं नाम नाटकम्पुत्रं द्विप्रकारं तस्य द्वितीयं प्रकार-
मेतत् । यथा—'यत्र तुल्यार्थसुप्तेन वाक्येनाभिप्रदर्शनात् । साप्यतेऽनिमित्तकार्य-
स्त्वदुदाहरणं मतम् ॥' इति (सा० दर्प० ६११७) कश्चित् । अत्र कृष्णे
कृतापराधस्य मग्राजिनः कृष्ण एव शरणमिति स्वार्थप्रकटनादुदाहरणम् ॥ १७ ॥

न यारदिति । प्रतिभटः प्रतिबोद्धा स एवभो हस्ती तस्य सम्यन्धे
कण्ठीरवः सिंहः । पिनाकी महादेवः गदादिदेवैर्मुकुटितानुशिष्टिर्विभुः । प्रभुः
कर्तुंभरतुंमन्यथाकर्तुं समर्थः पापघातप्रदति तावत् हे कुटिलभाय त्वयाच एतद-
रं धने कृष्णान्तपुरे कुलनन्दिनी सन्धुक्षिता आधीयताम् ॥ १८ ॥

उद्धवः—तामन्तरेण का खन्वत्र लालयिष्यति देवीं वधीयसीम् ।

नारदः—त्वष्टुरन्तेवासिनीमेवात्राभिरूपां निरूपयामि ।

उद्धवः—केयं पुण्यवती ?

नारदः—

कुसुमरचनचञ्चुर्निष्कुटानामकाले

परिणतमतिरायुर्वेदतन्त्रे तरुणाम् ।

कलयितुमपि भावं स्थावराणां समर्था

निवसति नववृन्दा द्वारवत्यां प्रसिद्धा ॥ १९ ॥

उद्धवः—किं नाम तत्त्वमस्याः काननदेवीयं जानाति ?

नारदः—अथ किम् । यदियं नववृन्देति यथार्थसंज्ञा तत्रापि संज्ञाया
निदेशेनानुगृहीता ।

उद्धवः—कीदृशेप निदेशः ।

नारदः—

प्रेयस्यः पशुपालिका विहरतो यास्तत्र वृन्दावने

लक्ष्मीदुर्लभचित्रकेलिकणिकाकाण्डस्यः कंसद्विपः ।

राधा तत्र वरीयसीति नगरीं तामाश्रितायाः क्षिती

सेवां देवि समस्तमङ्गलकरीमस्यास्त्वमङ्गीकुरु ॥ २० ॥

त्वयानेन महारसायनेन पवनव्याधिरयं भरुषणो जनः सन्धुचितः ।
यधीयसीं कनिष्ठां राधाम् । त्वष्टुः विश्वकर्मणः अन्तेवासिनीम् । अत्रानुरूपां
योग्यां समर्थां निरूपयामि ।

कुसुमेति । निष्कुटानां 'गृहारामागां तरुणामायुर्वेदतन्त्रे परिणतमतिः
वृत्ताणां रोगादिनांशपूर्वकमकाले प्रफुल्लादिकरणे कुसुमरचनायां चञ्चुर्निपुणा
विज्ञा । स्थावराणामपि भावं पुष्पाङ्कुरादिरूपपुलकादिकं कलयितुं समर्था किमुत
जङ्गमानाम् ॥ १९ ॥

अस्या राधाया तत्त्वमियं जानाति । यथार्थसंज्ञा वृन्दा । संज्ञायाः सूर्य-
पत्न्याः । प्रेयस्य इति । लक्ष्म्याः दुर्लभः चित्रकेलिकणिकायाः काण्डोऽवसरो यया
तस्य कंसद्विपरतत्र वृन्दावने विहरतः पशुपालिकाः याः प्रेयस्यस्तत्र तासु मध्ये
वरीयसीं श्रेष्ठां राधाम् । हे देवि तस्यां सेवां त्वमङ्गीकुरु । उपदिष्टं नाम नाटक-
भूतमिदम् । यथा—'शास्त्रानुसारि यद्वाक्यमुपदिष्टं तदुच्यते ।' (ना० चं० का०
१८२) अत्र हरिप्रियजनमेवा समस्तमङ्गलकरीति शास्त्रानुसारिस्त्वम् ॥ २० ॥

१. निष्कुटानां गृहाणां—ब० ।

उद्धवः—(सात्वम्) भगवन् , ताः पशुपालिकाकिशोरिकाः स्मृति-
मारूढा स्वान्तमस्माक सन्तापयन्ति ।

नारदः—मा भज सन्तापम् । यत'—

दृष्ट्वा कामपि कसवैरिविरहादायासयन्तीर्दशा
कामाख्या नरकामुरेण ललनाराजीः किलाजीहरत् ।
एताभिर्मधुरैगिरा परिमलैराशवासिताभिस्तथा
तुङ्गाराधनतुष्टया मणिगिरिद्रोणीषु तत्रोप्यते ॥ २१ ॥

उद्धवः—(मानन्दम्) भगवन् , पश्य पश्य । मुद्रितां पत्यङ्किकामनु-
सरन्ती सत्राजित सवित्रीपुरान्तरकक्षामवगाहते ।

नारदः—तदेहि सुधर्माभ्यमध्यास्य माधवेन्द्रं प्रतिपालयाव ।

(इति निष्क्रान्ती)

विष्कम्भकः ।

(तत प्रविशति सत्राजिन्मातरमनुसरन्ती राधा)

राधा—(सव्ययमाकाशे संसृतेन)

विचित्रायां क्षोण्यामजनिपत कन्याः कति न वा
फटोराङ्गी नान्या निवसति मया कापि सदृशी ।
मुकुन्दं यन्मुक्त्वा समयमहमद्यापि गमये
धिगस्तु प्रत्याशामदह धिगसून् धिङ् मम धियम् ॥ २२ ॥

दृष्ट्वेति । कामाख्या देवी पशुपालकिशोरीः कंसवैरिविरहात् कामप्यनिर्ज-
घनीयां दशामासादयन्तीर्दृष्ट्वा नरकामुरमाह—प्रजे एतनाधेणी पतते
तामानय मत्प्रीत्यर्थमित्युक्त्वा नरकामुरेण द्वारभूतेन ताः एतनाराजीरजीहरत् ।
ततस्तथा कामाख्याया मधुरैर्गिरा परिमलैर्मां चिन्तां कुरु पुनरपि धीकृष्णसद्गो
भविष्यति भवतीनामित्याकारैराशवासिताभिरेताभिस्तत्र स्थले मणिगिरिद्रोणीषु
उप्यते । यस् निवामे धानुः ॥ २१ ॥

सत्राजितः सवित्री माता मुद्रिता यद्यगुहां पत्यङ्किकां वाहनमनुसरन्ती
परचाङ्गस्यन्ती पुरान्त कक्षामन्त पुरमध्येऽरगाहते प्रविशति । तवाज्ञया सत्य-
भामाऽऽगतेति भावः ।

विचित्रायामिति । क्षीण्यां कनि कन्या न अजनिपत न जाताः । मम
सदृशी फटोराङ्गी अन्या कापि न यन्मुकुन्दं मुक्त्वाहमद्यापि समयं गमये जीवामी-
त्यर्थः । जीयते धीकृष्णप्राप्यपानादिवं धिङ् । अत्र अविचारो नाम नाटकभूषणमिदम् ।
तथा च—'विचारस्यान्यथाभावो विज्ञेयस्तद्विपर्ययः ।' (ना० चं० वा० १६९)
इति । अश्लोकेगानिरूपेण प्रत्यास्ताधिदरणाद् विपर्ययः ॥ २२ ॥

(परिवृत्त्य) अज्जे, कीस एसो जणो एत्थ अंतोउरे णीअदि ?

[भायें, कस्मादेप जणोऽत्रान्तःपुरे नीयते ?]

वृद्धा—णत्तिणि, तस्स महातबोधणस्स देएस्सिणो णिदेसेण ।

[नत्त्रि, तस्य महानपोधनस्य देवर्षेर्निदेशेन ।]

राधा—(स्वगतम्) सो भअवदीए आचारिओ अन्ह सिणिद्धो त्ति सुणीअदि । तदो उज्जेव भअवंदेण भाणुणा तादो सत्ताजिदो तस्स वअणे व्थाविदो । [स भगवत्याः आचार्यो मम स्निग्धोऽस्तीति ध्रूयते । तत एव भगवता भानुना तातः तस्य वचने स्थापितः ।]

वृद्धा—णत्तिणि, एहि । देइए रुप्पिणीए हत्थे तुमं समप्पइस्सं ।

[नत्त्रि, एहि । देव्या रुक्मिण्या हस्ते त्वां समर्पयिष्यामि ।]

(ततः प्रविशति सपरिजना चन्द्रावली)

चन्द्रावली—सहि माहवि, समतअं मणिं मग्गिहुं पत्थिदो अज्जउत्तो कीस विलंवेदि [सखि माधवि, स्वमन्तकं मणिं माग्गिहुं प्रस्थित भार्यपुत्रः कस्माद्विलम्बते]

माधवी—भट्टदारिए, परं पि तत्थ कि पि कज्जंतरं हुविस्सदि ।

[भर्तृदारिके, परमपि तत्र किमपि कार्यान्तरं भविष्यति ।]

राधा—(स्वगतम्) मणिद्धि भाणुणा—वच्छे, जाव समंतओ माहवेण तुए मणिबंधे ण बंधीअदि ताव सरहस्स दे पढमं णाम संवरणिज्जं त्ति ।

[मणिताश्मि भानुना—वसे, यावत्स्वमन्तको माधवेन तव मणिबन्धे न ष्यते तावत् सरहस्यं ते प्रथमं नाम संवरणीयमिति ।]

चन्द्रावली—(विलोक्य) हला, का एसा जरदी मुत्तिमदीए अठरु ववरुवलच्छीए समं एत्थ आअच्छदि । [सखि, कैषा जरती मूर्तिमत्या अपूर्वरूपलक्ष्या सममन्नागच्छति ।]

राधा—(चन्द्रावलीमालोक्य । स्वगतम्) साहु माहुरीपूरभरिदा एसा राइंदमहिसी गौउलकिसोरोरब्भं विअ धरेदि । [साधु माधुरीपूरभ-

एषो महृषणो जनः । स देवर्षिः भगवत्याः पौर्णमास्या आचार्यो गुरुः । मम सम्बन्धे स्निग्धः । भगवता भानुना सूर्येण । तातः सन्नाजित् । तस्य देवर्षेः । नारदाज्ञया एषा कन्या देयेति हस्याकारः ।

एहि भागच्छ । माग्गिनुमन्वेत्तुम् । ते त्वया प्रथमं नाम राधिकेति नाम संवरणीयमिति ।

रितैषा राजेन्द्रमहिषी गोकुलकिशोरीसौरभमिव धारयति ।]

पृष्ठा—(उपसृष्ट्य) देइ रुक्मिणि, समतअप्पसगे 'किदावराहेण सह पुत्तेण सत्ताजिदेण अप्पणो पुत्ती एसा सच्चभामा राइन्द्रस्स उवहारी किदा । ता पिअसइसाहारणसिणेहमाहुरीसोहृग्गाहिआरिणी तुए करणिज्जा । [दवि रक्मिणि स्वमन्तकप्रसङ्गे कृतापराधेन मम पुत्रेण सत्ताजितेनात्मन पुत्रेणा सत्यभामा राजेन्द्रस्योपहारीकृता । तस्मात्तजसतीस्नेहमाहुरीसौभाष्याधिकारिणी स्वया करणीया ।]

राधा—(स्वगतम्) काम बुड्डी पलवेदु । केअल दिणेसस्स जिदेसधीसमभेण एत्थ 'पइददि । [काम वृद्धा प्रत्युत । केवल दिनेशस्य निदेशविरामेणात्र प्रविष्टाऽस्मि ।]

चन्द्रावली—अग्जे, घण्णति । जाए इदिसो सहीजणो उपस्थितो । ताओ तुम अप्पणो घर जाहि । अह ख्लु सच्चभाम पडियालइस्स । (जार्ये, धन्यास्मि । यस्या ईदृश सतीजन उपस्थित । तस्मात्प्रमात्मनो गृहयाहि । अह खलु सत्यभामां प्रतिपालयिष्यामि ।]

पृष्ठा—जह भणइ देइ । [यथा भणति दवी ।] (इति निष्क्रान्ता)

चन्द्रावली—(जनान्तिरम्) सहि माहवि, 'पेखल । एतो अज्जउत्तस्स सच्चसक्कप्पसेदुविमहृणो सच्चभामाए सोन्देरपूरो धीर वि म आदोलेदि । [सति माधवि, परम । एष भार्यपुत्रस्य सत्यमङ्गलपतासेतुविमर्दनसत्यभामायाः सौन्दर्यपूर धीरामपि मामान्दोलयति ।]

माधरी—भट्टिदारिए, सच्च भणसि । एसा तुए विभम उप्पादेदि । [भर्तृदारिके, सत्य भणसि । एषा तव विभ्रममुत्पादयति ।]

चन्द्रावली—हला, मुच मे सलाहण । ण ख्लु असारुप्प रूप एद । [सति, मुच मे रगाधनम् । ननु राक्षसारूप्य रूपमेतत् ।] (पुननिभास्य । ससृतेन)

गोकुलकिशोरीसौरभमिव सारूप्यमिव । मम पुत्रेण सत्ताजितेन । परयेति । धीरामपि मामिति । अत्र उद्वेगो नाम गर्भमन्व्यङ्गमिदम् । तथा च—'सपुत्रीरादिसम्भूत भयमुद्वेग उच्यते ।' (ना० च० का० ८९) इति । अत्रानुरूपसपत्नीदर्शनारचन्द्रावल्या उद्वेग । विभ्रममुत्पादयति न तु तत्र एवमेति भावार्थः । असारूप्य सादृश्यरहित रूपमेतत् ।

१. वभावसादेग-अ०, वभावराहण-य । २. पइददि-य० ।

३. पेरु-अ० ।

दृष्टिर्बह्व्युपरतिं स्वसितानुपूर्वी

नम्रां करोत्यधरपल्लवताम्रताञ्च ।

गण्डद्वयी च परिचुम्बति कम्बुकान्ति

मद्विस्मयं स्थितिरियं सुतनोस्तनोति ॥ २३ ॥

माघवी—णूणं 'कासिराजकण्णआ अंवा विअ एसा कस्सिं वि पुरिसे
बद्धराआ हुविस्सदि । [नूनं काशिराजकण्यकाग्वा इवैपा कस्मिन्नपि पुरुये
यद्धरागा भविष्यति ।]

चन्द्रावली—(संस्कृतेन)

साधर्म्यं मधुरिपुविप्रयोगभाजां

तन्वङ्गी मुहुरियमङ्गकैस्तनोति ।

प्राकृत्यः प्रियसखी माधुरीं किमेतां

दैन्येऽपि प्रथयितुमार्तयः क्षमन्ते ॥ २४ ॥

ता एहि । परिखल्वह् से चिह्वुत्ति । [तस्मादेहि । परीक्षावः अस्याधि-
त्तवृत्तिम् ।] (इत्युपलक्षण्य) सहि सञ्चभामे, एसा अप्पणो 'सयामि । एदं
तुज्झ सिण्णिज्झदि मे हिअअं । [मखि सत्यभामे, एपा आरमनो सपा-
(दापा) मि । इदं तव सिग्घनि मे हृदयम् ।]

राधा—(स्वगतम्) णासच्चं भणादि ज मह वि चित्तं तद्वा ।

[नासत्यं भगति यन्ममापि चित्तं तथा ।] (प्रकाशम्) देइ, तदो धण्णांहि
[देवि, तदा धन्यास्मि ।]

दृष्टिरिति । सुतनोरस्याः स्थितिर्मम विस्मयं तनोति । विस्मयमेवाह—दृष्टि-
रपरतिं शान्तिं वहति । विषयादिग्रहणाभावात् चाञ्जल्यकटाशाद्यभावाद्वा ।
स्वसितानुपूर्वीं स्वासपरिपाठी अधरपल्लवताम्रतां नम्रां ग्लानाञ्च करोति गण्डद्वयी
च कम्बुः शङ्खस्तस्य कान्तिं शुक्लां परिचुम्बति । एतत्सर्वं विरहिणीचिह्नं
दृष्टेस्परस्यादिकं श्रीराधायाः ॥ २३ ॥

साधर्म्यमिति । मधुरिपुविप्रयोगभाजां साधर्म्यमियं तन्वङ्गी अङ्गकैस्तनोति ।
दैन्येऽपि प्राकृत्यः आर्तयः नायिरयः पीडाः एतां माधुरीं किं प्रथयितुं क्षमन्ते ।
नेत्यर्थः । अनुमानं नाम गर्भसन्ध्यङ्गमिदम् । तथा च—'लिङ्गाऽभ्यूहोऽनुमानता'
(ना० चं० का० ८७) । अत्र दैन्येऽपि माधुरीदर्शनेन लिङ्गेन कृष्णवियोग-
स्याभ्यूहोऽनुमानं राधाचन्द्रावलीयोः परस्परयथास्वरूपाज्ञानं लीलाश्रीः स्वार्थं
योगमायाकल्पितं धीकृष्णेऽद्यपैव ज्ञेयम् ॥ २४ ॥

चन्द्रावली—वह्निणी, कीस तुम दुग्मणा लक्खीअसि ? [भगिनि, कस्मात्वं दुर्मना. लक्ष्यसे ?]

राधा—देइ, एत्थ अहं तादेण पसहं पेसिदह्नि त्ति मे दोग्मणस्सं । [देवि, अत्राह तातेन प्रसभ घेपितास्मीति मे दौर्मनस्यम् ।]

चन्द्रावली—ह्ला, मा उत्तम्म । अज्जउत्तस्स हत्थे तुम सम्पपइस्सं । [सखि, मोत्ताग्य । आर्यपुत्रस्य हस्ते त्वां समर्पयिष्यामि ।]

राधा—(सदैम्यम्) देइ, मच्च जेव्व जइ सिणिद्धासि तदा एव्वं सव्वथा पुणो ण खलु वाहरिस्ससि । [देवि, सव्यमेव यदि स्निग्धासि तदा एव सर्वथा पुन न खलु व्याहरिष्यसि ।] (इति काकुभिर्नमति) ।

चन्द्रावली—सहि, तदो भणाहि । कथं एत्थ णिवसिदु इच्छेसि ? [सखि, ततो भण । कथमत्र निवसितुमिच्छसि ?]

राधा—देइ, जत्थ पुरिसणामो वि ण सुणीअदि तत्थ ज्जेव्व एसो जणो ररणीअदु जथा तहिं अप्पणो व्वदसेस समावेदि । [देवि, यत्र पुरुषनामापि न ध्रुयते तत्रैवैष जनः रक्ष्यता यथा तत्रात्मनो प्रतरोपं समाप्यते ।]

चन्द्रावली—(सानन्दमपवार्यं) माहवि, अह्म काद्व्वं इमाए च्चेअ दिट्ठिआ अब्भत्थिद । ता गदुअ दिण्णप्पसाद णअवुदं एत्थ आणेहि । [माधवि, मम क्लेशमनसैव दिष्टयाऽभ्यर्षितम् । तस्माद् गवा दत्तप्रसादां नववृन्दामत्रानय ।]

माधवी—(स्वगतम्) साहु मतिदं ज तत्थ णअवुदावणे राइंदस्स-
प्पवेससंहायणा वि णत्थि । ता जथा रहस्सभेदो ण होदि तथा भट्टिदा-
रिआणिदेममिसेण दिव्वं सोहं कराविअ णअवुदं आणिस्सं । [साधु
मन्त्रितं यत्तत्र नववृन्दावने राजेन्द्रस्य प्रवेशसम्भावनापि नारित । तस्माद्यथा
रहस्यभेदी न भवति तथा भर्तृदारिकानिदेशमिषेण दिव्यं शपथं कारयित्वा
नववृन्दामानेष्यामि ।] (इति निष्क्रान्ता)

राधा—(स्वगतम्) वह्निणी च्चदावलीव्व इअं देइ मे पडिभादि । [भगिनी चन्द्रावलीवेषं देवी मे प्रतिभाति ।]

(प्ररिश्य नववृन्दया सह माधवी)

मा उत्ताग्य मा विकला भव । कथं वेन प्रकारेण । प्रतरोपं समापयतीति ।
रहस्यभेदो कृष्णेन सहारया मिलने गुप्तवार्ताया भेदो न भवति । देवी मे
प्रतिभातीति । धीराधाचन्द्रावलीयोर्विन्ध्याचलकन्यात्वेन परस्परभगिनीत्वेन च
ज्ञानसत्त्वेऽपि राधिकाया रविमण्यां चन्द्रावलीत्वेन रविमण्याः राधिकात्वेन च
ज्ञानाभावादिङ्गु दुर्घटघटनापटीयस्या लीलासत्त्वेरेव कार्यं वक्ष्यमाणान्तरिमकं
मंत्रेण मिलनपरिचयादिजनितवधप्रकारापारानन्दधारिधेरनुभवार्थमेव । धीराधा-

माधवी—आअदा एसा णअबुंदा । [भागतैपा नववृन्दा ।]

चन्द्रावली—णअबुंदे, पेख्खीअदु एसा मे सही सच्चभामा ।
[नववृन्दे, प्रेष्यतामेपा मे सखी सत्यभामा ।]

नववृन्दा—(विलोक्य सखेदमारगतम्)

प्रसादीकृत्य देवस्य भयि निर्माल्यमम्बरम् ।

देव्याकारितदिव्यायां राधैव कथमर्प्यते ॥ २५ ॥

राधा—(स्वगतम्) कथं सा एसा णअबुंदा । [कथमेपा सा नववृन्दा ।] (इत्युपसर्पति)

नववृन्दा—(स्वगतम्) हा धिक् । कष्टम् । रभसेनाद्य कृतशपथा हतास्मि ।

राधा—(सास्त्रमारगतम्) अम्मो, इदं तं क्वेअ किं पि पीदंभरं ।
[अहो ! इदं तदेव किमपि पीताम्बरम् ।] (इति सवैश्लस्यं विलोकयति)

नववृन्दा—(स्वगतम्)

जनितकमललक्ष्मीविभ्रमे दृष्टिमस्मिन्

गतवति चिरकालादंशुके कंसहन्तुः ।

अलघुभिरपि यत्नैर्दुस्तरां संवरीतुं

विकृतिमतुलबाधां हन्त राधा दधाति ॥ २६ ॥

चन्द्रावली (सान्द्रम्) णअबुंदे, पुच्छीअदु । कीस सच्चा दुगूलं पेख्खंती भिम्हलेदि । [नववृन्दे, पृच्छनाम् । कस्मात् सत्या दुकूलं पश्यन्ती विह्वला भवति ।]

कृष्णयोस्तु वृषभानुपुष्यां नन्दनन्दने च प्रविश्य घने विहारं कृतयोर्विन्ध्याचल-
कन्यावमुदेवपुत्रयोरत्र मिठनादी पूर्वाभूतयोस्तयोर्थार्थज्ञानमेवाभूदिरयन-
वघम् ।

प्रसादीति । देव्याकारितदिव्यायामपि देवस्य श्रीकृष्णस्य निर्माल्यमम्बरं
प्रसादीकृत्य राधिकैव किमर्प्यते ॥ २५ ॥

रभसेनालोचनेन ।

जनितेति । ममाङ्गे कंसहन्तुः पीताम्बरं वीक्ष्यैषा राधा यस्मात्तिसायैर्दुस्तरां
विकृतिं संवरीतुमतुलबाधां दधाति । क्रमो नाम गर्भसन्ध्यद्रमिदम् ।

तथा च—‘भावज्ञानं क्रमो यद्वा चिन्त्यमानार्थसद्गतिः ।’ (ना० चं० का०
८५) अत्र नववृन्दया राधाया भावज्ञानाच्चिन्त्यमानहरिचिह्नस्य राधाया
दर्शनाद् वा क्रमः ॥ २६ ॥

नववृन्दा—दुकूनेऽस्मिन् कार्तस्वरमहसि विस्तारितदृशो
वपुं स्मिन्ते फुल्लैर्वहति तुलना नीपकुसुमे ।
वृट्नीभि किं वा स्फटिकमणिमालाभिरुपमा
भनन्तेऽमी क्षामोदरि नयनयोस्तोयपृपत ॥ २७ ॥

राधा—(सावहित्थम्) णअवुंदे, मह वहिणो विअ तुम दीससि तदे
पञ्जुरसुअहि । [नववृन्दे, मम भगिनीव ख दरपसे तत पयुंस्तुकाऽस्मि ।]

नववृन्दा—(स्वगतम्) वन्धोऽय राधिकासङ्गोपने देव्या प्रयास
भार । न हि कौस्तुभमणीन्द्रमरीचिमण्डलो पुण्डरीकाक्षवक्षस्तटीमन्तरे
णान्यतस्तिष्ठति ।

चन्द्रावली—(राधाहस्तमादाय) णअवुंदे, एसा अप्पणो वहिणो
तुम्ह ह्थे समप्पिदा । [नववृन्दे, एषामनो भगिनी तव हस्ते समपिता ।]

नववृन्दा—देवि, वाढमनुकम्पिताऽस्मि ।

चन्द्रावली—वहिणि सच्चे, जाहि णअवुन्दाए सम अप्पणो अहिरु-
इद वासदीचउस्साल । तथ पुफ्फवहारिणी मे बडला तुम परिचरि-
स्सट्ठि । [भगिनि सत्ये, याहि नववृन्दया समनात्मनोऽभिरुचितम् । तत्र
पुष्पोपहारिणी मे यकृत्वा एव परिचरित्वति ।]

राधा—देई, मदभाइणी एसा राहिआ समए सुमरिदवरा । [देवि,
मन्दभागिन्वेषा राधिका समय स्मर्तव्या ।]

चन्द्रारली—(मातङ्गम्) इला, किं भणिद तुए ? [सति, किं भगिनि
व्या ?]

राधा—(सातङ्गमागतम्) ह्दो ! ह्दो ! गुरुअरा एपमादो ।
[हा धिर् ! हा धिर् ! गुरुवर प्रसाद] (प्रसादम्) देइ, आराहिआ एमा
त्ति । [देवि, आराधिका एषा इति ।]

दुकूने इति । कार्तस्वर स्वर्गस्तत्सुहृदे महसि कान्तौ दुकूने विस्तारितदृशस्ते
वपुं फुल्लैर् नीप वक्षस्तस्य कुसुमैस्तुलना किं वहति । क्षमी नयनय रतोय
पृपत अधुयिन्दव स्फटिकमालाभिरुपमां किं वा भनन्ते ॥ २७ ॥

मद्रोपने मयि प प्रयासपूर्वको भार सम्यन्धो ध्यर्षं । तद्देवोपनाद्गारेणाह-
न हीनि । कौस्तुभमणिरिमण्डली कृष्णवक्षस्तटी विना नान्यत्र तिष्ठति ।
राधा नाम ध्रुवाह—सति किं भगिनिमिति । प्रमादोऽनवधानता । राधिका
चन्द्रव्यापान्तरोपन्यासेन स्वस्य गोपन कुर्वन्त्याह—ह देवि, आराधिका एषा
इति । प्रत्यक्षं यस्त्विति धीराधादीनां रूपभेदेन द्वारवागमन तसु अत्र

नववृन्दा—(राधया सह परिष्कामन्ती । स्वगतम्)
 वसन्ती शुद्धान्ते मधुरिमपरीता मधुरिपो-
 रियं तन्वी सद्यः स्वयमिह भवित्री करगता ।
 वृताङ्गीमुत्तुङ्गैरविकलमधूलीपरिमलैः
 प्रफुल्लां रोलम्बे नवकमलिनीं कः कथयति ॥ २८ ॥
 (इति राधया सह निष्कान्ता)

माधवी—भट्टदारिण, का खलु अम्हाणं संका ज सो किल णिव्वयो उद्दीप्यदि । [भर्तृदारिके, का एतवस्माकं शङ्का यत् स किल निर्वन्ध. उद्दीप्यते ।]

चन्द्रावली—सहि, का खलु कुलवदीभक्तुणो अरदि पि जाणंती 'काठिण्णं रल्लिखदुं प्पहवेदि । [सखि, 'का खलु कुलवती भर्तुररतिमपि जानन्ती काठिन्यं रचितुं प्रभवति ।]
 (नेपथ्ये)

रम्भास्तम्भावलीनां रचयत पद्वीं सीम्नि विन्यासवन्धं
 गन्धाम्भःसीकराणां विकिरत निकरं सत्वरं चत्वरेषु ।
 देवीभिर्दिव्यपुष्पावलिभिरवलितस्थैर्यमाकीर्यमाणो
 विश्वेषां नेत्रवीथीमुदमयमुदगादुद्गिरन् वृष्णिचन्द्रः ॥ २९ ॥

स्फुटमेव दृश्यते यत् श्रीराधाचन्द्रावलयोः साक्षाद्दर्शनेऽपि श्रीराधादिरूपेण यथार्थज्ञानं नाभूत् । नववृन्दा—'रागवशात् तत्सादृश्ये तद्रूपज्ञानमुचितमेव ।

वसन्तीति । इह शुद्धान्तेऽन्तःपुरे वसन्तीयं तन्वी मधुरिपोः करगता भवित्री । उत्तुङ्गैरविकलमधूलीपरिमलैर्वाधारहितमधूनां दूरगामिसुगन्धैर्वृताङ्गीं नवकमलिनीं रोलम्बे भ्रमरे कः कथयति । स्वयमेवागच्छति । 'इदिन्दिरो चञ्चरी-को रोलम्बो मधुसूदन.' इति त्रिकाण्डशेषः । मधूली माध्वीकम् । प्रसिद्धिर्नाम नात्र्यभूत्प्रगमिदम् । तथा हि—'प्रसिद्धिलोकविलप्रातैरर्थः स्वार्थस्य साधनम् ।' (ना० खं० का० १६३) अत्र लोकत्रिण्यातस्य, प्रफुल्लकमलिनीरोलम्बसङ्घस्य कथनेन स्वार्थस्य राधामाधवसङ्घस्य साधनं प्रसिद्धिः ॥ २८ ॥

स श्रीकृष्णस्य निर्वन्धः उद्दीप्यते । निर्वन्धस्तच्चानुमतिं विना नान्यायाः कर-प्रहणमिति । रम्भेति । स्वमन्तकं नीत्वाऽऽगतस्य कृष्णस्य मद्गलार्थं पद्म्याः सीम्नि कदलीस्तम्भरम्भावलीनां विन्यासवन्धं रचयत । चत्वरेषु गन्धाम्भः—सीकराणां निकरं समूहं विकिरत । अवलितस्थैर्यं यथा स्यात्तथा देवीभिर्दिव्य-पुष्पावलीभिराकीर्यमाणः वृष्णिचन्द्रः विश्वेषां नेत्रश्रेण्या मुदमुद्गिरन्नु-दगात् ॥ २९ ॥

माधवी—भट्टदारिण, दिष्टिआ विजएदि दुआरवदीणाधो ता णेवच्छ
घर 'एवसेहि । [मर्तदारिके, दिष्टया विजयते द्वारयतीनाथ' तरमाक्षेप्यगृहं
प्रविश ।] (इति निष्क्रान्ते)

(तत प्रविशति मधुमद्भञ्जेनानुगम्यमानः कृष्ण)

कृष्णः—(सखेदम्)

विद्योतिन्यकलङ्ककुङ्कुममयी चर्चा ममाङ्गस्य या
माला कण्ठतटस्य चम्पककृता या सौरभोद्गारिणी ।
या सिद्धाञ्जनचूर्णशीतलतरा हैमो शलाका दशा-
स्ता राधा कथमन्तरेण धिगमूस्त्रुटयन्ति मे रात्रय ॥ ३० ॥

मधुमद्भल.—(कृष्णस्य करे मणिं पश्यन्) पिबवअस्स, राहिआकठाल
लआरो मणिदो कह दिआअरेण लद्धो ? [प्रियवपस्य, राधिकाकण्ठालङ्कारो
मणीन्द्र. कथं दिवाकरेण लब्धः ?]

कृष्ण —सखे,

अनुदिनमतिनम्रा कुर्वती पूर्वमासीत्
पिनृपतिपितुरर्षं गर्गवाक्येन राधा ।

इति बहलरुधीना वीचिभिस्सा परीत
मणिवरमुपहार नूनमस्मै चकार ॥ ३१ ॥

मधुमद्भल.—पेखल, एसा, किरणकदलीहि कि पि 'वैलखण्ण
धारेइ मणिदो । [पश्य, एष किरणरन्दलीभि' किमपि वैलखण्य
धारयति
मणीन्द्रः ।]

कृष्ण.—सखे, घनचैतन्यवियर्तोऽयं न प्राकृतरत्नसाधारणीं धुरमुद्बो-
दुमर्हति । (इति स्वमन्तक पश्यतटे निधाय । सयाप्यम्)

नेपथ्यगृह प्रविश वेपथुषार्धमिति ।

विद्योतिनीति । तां राधामन्तरेण विनापि धिगमू रात्रयस्त्रुटयन्ति । कीदृशी
सा—या ममाङ्गस्य निर्मलकुङ्कुमचर्चा कण्ठस्य चम्पकमाला दशो. हैमो शलाका ।
कीदृशी—सिद्धाञ्जनेत्यादि ॥ ३० ॥

अनुदिनेति । राधा गर्गवाक्येन पिनृपतिर्षमस्तस्य पितुः सूर्यरष्यार्षं पूर्वम-
नुदिनं कुर्वती आसीत् । सूर्यलोकं गता सा बहलरुधीनां वीचिभिः परीतं मणिव-
रमस्मै उपहारं चकार ॥ ३१ ॥

घनचैतन्यवियर्तं. घनानन्दरवरूपोऽयं मणीन्द्र. प्राकृतरत्नसाधारणीं । धुरं

१ एवमेहि-४० । २. बेलखण्यर्षं-३० ।

धन्यः सोऽयं मणिरविरलध्वान्तपुञ्जे निकुञ्जे
स्मित्वा स्मित्वा मयि कुचपटीं कृष्टवत्युन्मदेन ।
गाढं गूढाकृतिरपि तथा मन्मुखाकृतवेदी
निष्ठीवन् यः किरणलहरीं हेपयामास राधाम् ॥ ३२ ॥

मधुमङ्गलः—पिअवअस्स, सुदं जाववंदस्स सआसादो एसो मणि
तुए लद्धो । [प्रियवयस्य, धृतं जाम्बवत्तस्सद्यानादेप मणिस्त्वया लब्धः ।]

कृष्णः—अथ किम् ।

मधुमङ्गलः—कहं लद्धो ? [कथं लब्धः ?]

कृष्णः—सत्वे, स भल्लुकमङ्गलः स्वबिलान्तरे मां विलोमचेष्टं
विलोक्य शङ्कितरत्नापहारस्संप्रहारमारेभे ।

मधुमङ्गलः—तदो तदो । [ततस्ततः]

कृष्णः—ततश्चिराय मद्विज्ञानतः समाप्ते तु तस्मिन् महासंप्रामतन्त्रे
यन्त्रितः स मन्त्री मां सामोऽमवादीन् ।

कश्चिद् भीमे स्मरसि जलघौ सेतुबन्धानुबन्धं

कश्चित्तां वा दशमुखशिरःकन्दुकोत्क्षेपकेलिम् ।

तद्विस्मत्तुं चरितमयवा नासि शक्तो यदेप

प्राञ्चं रत्नाहरणमिषतः किङ्करं संस्करोपि ॥ ३३ ॥

मधुमङ्गलः—तदो तदो । [ततस्ततः]

कृष्णः—ततो हेमकुट्टिमार्षितायां रत्नखट्वायां मां निवेश्य मणीन्द्र-
मानेतुं प्रकोष्ठान्तरं प्रविष्टे भल्लुकचक्रवर्तिनि मुहूर्त्ततः कापि जरती मदभ्य-
र्णमासाद्य निवेदितवती—तात, तस्मिन् इठादाकृष्यमाणे मणीन्त्रे जाम्ब-

कच्चानुद्गोडुं नाहति । उद्गोडुमित्यत्रारोडुमित्यपि पाठः । धन्य इति सोऽयं
मणिर्धन्यः यो मणिस्तथा राधया गूढाकृतिरपि आवृतोऽपि मन्मुखेनैवाकृतस्य
मदभिप्रायस्य वेत्ता स्मित्वा स्मित्वा निविडान्धकारपुञ्जे निकुञ्जे कुचपटीं मयि
कृष्टवति सति किरणलहरीं निष्ठीवन् द्विपन् राधां हेपयामास लज्जयामास ॥ ३२ ॥

मां विलोमचेष्टं प्रतिकूलचेष्टं विलोक्य शङ्कितः मन्कर्तृकः रत्नापहारो येन
स भल्लुकमङ्गलः सग्रहारं युद्धमारेभे । ततो मम विज्ञानतः मयासाक्षात्ज्ञानानन्तरं
सङ्ग्रामे समाप्ते निवृत्ते सति मामवादीत् ।

कश्चिदिति । कश्चित् प्ररते । जलघौ सेतुबन्धानुबन्धं स्मरसि । तं दशान-
नशिरःकन्दुकोत्क्षेपकेलिं स्मरसि । अथवा तदेव चरितं विस्मत्तुं शक्तो नासि ।
यद्यस्मान् प्राञ्चं प्राचीनं किङ्करं मां संस्करोपि शुद्धं करोपि ॥ ३३ ॥

मदभ्यर्णं निकटमामाद्याह—विपद्यते विगता भवति नश्यतीत्यर्थः । इष्ट-

यत् कुमारी विपद्यते । अनाकृष्यमाणे सखिष्टदेवतस्य ते विप्रलम्भः
सम्भवतीति महासङ्कटजम्बालमग्नस्य जाम्बवतः करावलम्बं भवन्त-
मन्तरेण नान्यं पर्यामि । ततस्तामघोचम्-धृद्धे, तस्मिन्नवष्टम्भकदम्बो-
द्गारिणि मणौ घृतवृष्णोपाधिः किमस्याः गौरवोच्चाहः । धात्री—तात
न हि—

रत्नं यदा दिनकरप्रतिमह्लरोचि-

भल्लुकमण्डलपतिः स्वयमाजहार ।

एतत्तदा क्षणमवेक्ष्य सरोरुहाक्षी

सा क्षीणधैर्यनिकरा विवला बभूव ॥ ३४ ॥

साम्प्रतमपि घत्सा—

स्विद्यन्ती घटिकां क्रमेण घटयत्यक्षामवक्षोजयो-

जिघ्रन्ती च मुहुर्मुहूर्तमुपरि घ्राणस्य विन्द्यस्यती ।

धत्ते निश्वासिनी च नीरवणिकाकीर्णं तयोर्नेत्रयो-

रित्थं बन्धुमिव स्यमन्तकमसौ धृताङ्गमालिङ्गति ॥ ३५ ॥

मधुमङ्गलः—तदो तदो [ततस्ततः]

कृष्णः—ततश्च कौतुकेनाहमाक्रान्तेमनास्नामवादिपम्—धात्रिये,
किमत्र कारणं यद्येता तत्र रत्ने प्राज्यं रज्यति । धात्री—तात, कस्तद्विहा-
तुमीष्टे यतः—

रत्ने रतिस्ते महती किमत्र सा भङ्गुरभूरिति पृच्छद्यमाना ।

निश्चस्य निश्चस्य तनोति घाष्पं मुखेन्दुमावृत्त्य पटाञ्जलेन ॥ ३६ ॥

देवस्य विप्रलम्भो विसंवादः विरोधः सम्भवतीति हेतोर्जाग्यवतः करावलम्ब-
माध्रयं भवन्तं विना नान्यं पर्यामि । ततस्तां घृद्धामहमघोचम् । अवष्टम्भः
सुवर्णस्तस्योद्गारिणि प्रसवचारिणि मणौ घृतवृष्णोपाधिः घृतः वृष्णारूप उपाधिः
कारणं यत्र सादृशः गौरवोच्चाहः किमस्याः ।

रत्नमिति । भूर्धुर्गुणोचिः कान्तिर्यस्य तद् रत्नं भल्लुकवृत्तिर्यदा स्वय-
माजहार तदा स्वयमवेक्ष्य सा विवला व्याकुला बभूव ॥ ३४ ॥

साम्प्रतमप्यधुनापि । स्विद्यन्तीति । स्यमन्तकं धन्धुमिव । अक्षामवक्षो-
जयोः स्थूलरत्नयोरपरि घटयति । घ्राणस्योपरि विन्द्यस्यति । नेत्रयोर्धत्ते ॥ ३५ ॥
प्राज्यमतिशयम् ।

रत्ने इति । अत्र रत्ने किं महती रतिरिति पृष्टा सा भङ्गुरभूः सती निश्चस्य
निश्चस्य घाष्पमधु तनोति ॥ ३६ ॥

ततस्तामभ्यधाम्—धात्रि, किमेपा व्यवहरन्ती तिष्ठति ।

धात्री—

कल्याणीभिर्युतिभिरधिकं राधिकामाधवाख्यं

यत्पाञ्चालीमिथुनमतुलं निर्ममे निर्मलाङ्गी ।

तस्यान्योन्यप्रणयमधुरैः सङ्गमालापरङ्गैः^१

खेलन्ती सा क्षपयति गलद्बाष्पधारं दिनानि ॥ ४७ ॥

ततस्तदाकर्ण्य गम्भीरविस्मयारम्भसंवीतचित्तस्तामेवाहं ससान्त्वम-
वादिपम्—

धात्रिके, कीदृशं पाञ्चालिकाद्वन्द्वं, तदवलोकने कौतूहलवानस्मि ।

धात्री—तात, यद्द्भुतं जगन्मङ्गलोत्तंसयोः स्त्रीपुंसयोर्युग्मम् ।

तयोर्हि—

त्वदालोके सद्यः स खलु तव तुल्याकृतिधरः

पुमान् मे स्मेरास्यः स्मरणपदवीमभ्युपगतः ।

न जाने सा धन्या ह नु वसति पुण्ये जनपदे

यदीश्वारम्भे सा स्मृतिमुपजिहीते वरतनुः ॥ ३८ ॥

मधुमङ्गल—तदो तदो । [ततस्ततः]

कृष्णः—ततः सा कक्षान्तरमासाद्य जाम्बवतीचित्तमुत्तम्भयामास ।

वत्से, तवायं पाञ्चालिकयोर्यैः श्यामः पुमान् स कौतुकी विप्रहान्तरेण

व्यवहृतिमाह—कल्याणीति । शोभनकान्तिभिरधिकं राधिकामाधवाख्यं
पाञ्चालीमिथुनं प्रतिमाद्वयं निर्ममे । तस्य प्रतिमामिथुनस्य सङ्गमालापरधुरैः
सा दिनानि क्षपयति ॥ ३७ ॥

संवीतचित्त आक्रान्तचित्तोऽहमवादिपम् । जगन्मङ्गलोत्तंसयोः जगतां शिरो-
भूषणरूपयोः तयोः प्रतिमयोर्मध्ये ।

त्वदालोके इति । तदालोके सति स पुमान् तव तुल्याकृतिधरो मे स्मरण-
पदवीमभ्युपगतः । सा धन्या राधा पुण्ये जनपदे वसतीत्यहं न जाने यदीश्वार-
रम्भे यस्याः प्रेक्षगारम्भे सा वरतनुः सुन्दराङ्गी स्मृतिमुपजिहीते स्मृत्याहृदा
भवति ॥ ३८ ॥

उत्तम्भवामाम उद्गामयामास । पाञ्चालिकयोर्मध्ये यः पुमान् स जङ्गमीभा-
वमङ्गीकृत्य जङ्गमो भूत्वा पर्यङ्किकामध्यं पर्यङ्केऽप्यास्ते । तद्द्भुतं साचान्नेत्राभ्यां
परय ।

जङ्गमीभावमङ्गीकृत्य पर्यङ्किकामध्यमध्यास्ने । तदद्भुतं ते विप्रलम्भः
क्रियताम् । इत्याकर्ण्य च— न्य भवन्त-
भकदम्बो-

राधायाः प्रतिभां मणिप्रणयिनी विन्यस्य धात्री करे
सा सगस्तरुणा तिरोहिततनुर्मां धीक्ष्य पर्युत्सुका ।
क्रोशन्ती शिथिलीकृतत्रपमपध्वस्ताङ्गवर्णोन्नतिः
सातङ्कं निपपात मन्धरणयोरङ्के कुरङ्गेक्षणा ॥ ३६ ॥
(इति वैवश्यं नाटयति)

मधुमङ्गलः—(ससम्भ्रमं पाणिं प्रसार्य) पिभवअस्स, मह हत्थं अं.
वेहि । (मियवयस्य, मम हस्तमवलम्बय ।)

कृष्णः—(तथा कृत्वा सगद्गदम्)

उपतरु ललितां ता प्रत्यभिज्ञाय सद्यः
प्रकृतिमधुररूपां वीक्ष्य राधाकृतिञ्च ।
मणिमपि परिचिन्वन् शङ्खचूडावतस
मुहरदमुदघूर्णं भूरिणा सम्भ्रमेण ॥ ४० ॥

मधुमङ्गलः—ही ही पिअवअस्स, एसो कंजिअ पत्थअंतस्स सिह-
रिणीलाहो । [ही ही प्रियवयस्य, रूपः कञ्जिकं प्रार्थयमानस्य शिरिणी-
रामः ।] (शयुञ्जन्) भो एद महासोख्खविखोहेण पफुडइ मे हिअअं
ता धारेहि णं । [भोः इदं महासौख्यविशोभेण प्रस्तुति मे हृदयं तरमादर
एतत् ।]

कृष्णः—सखे, क्षणमन्यप्रः समाकर्ण्य ।

मधुमङ्गलः (सधैर्यम्) तदो तदो । [ततरततः]

कृष्णः—तस्य शान्तिहेतुभिः कोमलालापमाधुरीभिः शान्तिता
(सान्निधता) पि सा मुक्कण्ठी मुक्कण्ठं वन्दती मामवादीत्—

राधाया इति । तरुणा वृक्षेण तिरोहिततनुः सा जाग्रथती शिथिलीकृता
प्रमा लज्जा यया तथाभूतं यथा स्यात् तथा मन्धरणयोरङ्के निपपात ॥ ३९ ॥

शयुञ्जन् स कृष्णः विवशोऽभूत् ।

उपेति । उपतरु तस्मूले तां एलितो राधाकृति राधाप्रतिमाञ्च मणिमपि
स्यमन्तकमपि वीक्ष्यमाहमुदघूर्णम् । सिद्धिर्नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—
'अतर्कितोपपन्न' स्यात् सिद्धिरिष्टार्थसङ्गमः ।' (ना० सं० का० १६३) अत्रेष्टस्य
एलितादर्शनस्यातर्कितोपपन्नात् सिद्धिः ॥ ४० ॥

ही ही हास्ये । वान्तीति प्रसिद्धं कञ्जिअं । सा मुक्कण्ठी एलिता मामवा-

ततस्तामलन्दे कालिन्दीकमलसुरभौ कुञ्जवमते-
धात्री—वसन्ती वामन्ती नवपरिमलोद्गारिचिकुराम् ।

त्वदुत्सङ्गे निद्रासुखमुकुलिताक्षीं पुनरिमां
कदाहं सेविष्ये किसलयकलापव्यजनिनी ॥ ४१ ॥

१: प्रगाढतरोत्कण्ठापरोतेन हृद्राप्यमुद्रा मयापि चिरात्तस्यामुद्-
गा । हन्त ! ललिते,—

सविधमनृतनिद्रामुद्रिताक्षस्य यान्ती
वादि मुहुरियमधुना मे वक्त्रविम्बं चुचुम्ब ।
इति सखि ! पुरतस्ते ह्येपिताया मयोच्चै-
र्भ्रुकुटिमधुरमास्यं राधिकायाः स्मरामि ॥ ४२ ॥

मधुमङ्गल — तदा तदो । (ततस्ततः)

कृष्णः—ततश्च विज्ञाताखिलवृत्तान्तः स जाम्बवान् सानन्दं तत्रागत्य
मामत्रयोत्—

सुप्रीवप्रणयितया मुहुः ममप्रं
कारुण्यं मयि कुरुते सरोजवन्धुः ।
तस्याहं त्वरितमधारयं निदेशान्
निशङ्कं गिरिशिखरादिमां पतन्तीम् ॥ ४३ ॥

नतश्च जाम्बूनदालङ्कृता जाम्बवती तेन भल्लूकशिरोमालयेन शिरो-
मणिना सह मम पापौ विन्यस्ता । मयापि विदर्भेन्द्रकृतमर्यादाभङ्ग-
भीरुणा रैवतककन्दरायां सा सुन्दरी रक्षिता । तदिदं रहस्यकथारत्नं
यत्नतश्चित्तकोशान्तरे धारणीयं यथा कस्यापि वितर्कपदवीमपि नाधि-
रोहति ।

मधुमङ्गलः— एवम् एव । [एवमेतत् ।]

कृष्णः— (सर्वैकव्यम्)

दीर्घ । अलिन्दे इति । कुञ्जवसतेरलिन्देऽङ्गणे त्वदुत्सङ्गे निद्रितामिमां राधां
सेविष्ये ॥ ४१ ॥

मविधमिति । मिथ्यानिद्रामुद्रिताक्षस्य मम सविधं निकटं यान्ती सती
इयं मे वक्त्रविम्बमधुना मुहुरिचुचुम्ब इत्युक्तवता मया ते पुरतोऽग्रे ह्येपिताया
लज्जिताया राधायाः आस्यं स्मरामि ॥ ४२ ॥

सुप्रीवेति । सरोजवन्धुः सूर्यो मयि कारुण्यं कुरुते । तस्य सूर्यस्य निदेशाद्दहं
गिरिः गोवर्द्धनस्तस्य शिखरात् पतन्तीमिमां ललितामधारयम् ॥ ४३ ॥

१. वमन्ती वामन्ती—अ० ।

११ ल० मा०

निखिलसुहृदामर्धारम्भे विलम्बितचेतसो
 मसृणितशिखो य प्राप्तोऽभून्मनागव मार्दवम् ।
 स खलु ललितासान्द्रस्नेहप्रसङ्गघनीभवन्
 पुनरपि बलादिन्धे राधायियोगमय शिखो ॥ ४४ ॥

(इति विरहात्ति नाटयन्)

ललाटे कार्शरी कुरु मम दृश पावकमयीं
 दधीधा भोगीन्द्रशुतिमुरमि मुत्तामणिसरम् ।
 तनो कण्ठ मुक्त्वा जनय घनसारैर्धवलता
 हरभ्रान्त्या भीतस्तुदति न यथा मा मनसिज ॥ ४५ ॥

मधुमद्वल — सख्यं गम्यो खलु एसा रादावो ता को खलु एत्थ प्पडि-
 आरोत्ति ण खलु ओघारेमि । [सख्यं गुर खखेप मन्तापरतत् क म्बव्य
 प्रतीकार इति न पल्लवधारयामि ।]

कृष्ण — सखे प्रियाविहारसमभिहारमाक्षिणिकुञ्जवृन्दस्य घृन्दाय
 नस्य विलोकनमन्तरेण नात्र पर प्रतीकारस्तदेष मणीन्द्रस्त्वया सजाति-
 ताय समर्प्यताम् । मयाप्यवरोधाय गन्तव्यमिति । (इति निष्कांती)

(इति निष्कान्ता सर्वे)

इति ललितापलब्धिर्नाम षष्ठोऽङ्कः ।

विदर्भराजकृत्यमयांदात्र रश्मिण्या अजुमतिं विनाऽ-वस्त्रीपाग्निग्रहणनिषेध-
 रूपा । निखिलति । यो राधायियोगमयः शिखी वद्विनिखिलसुहृदामर्धारम्भे
 विलम्बितचेतसा मे मसृणितशिखं मन्धरितशिखं मन् मनावमार्दवं प्राप्त इव
 न तु प्राप्ताऽभूत् । स पुनरपि बलादिन्धे सुदीप्तोऽभूत् । आद्येपो माम गर्भसन्ध्य
 द्गमिदम् । तथा च 'गर्भस्य जसमुखेपमाद्येप परिचयते ।' (ता० च० बा० ९१)
 इति । अत्र सुहृदस्यसम्पादनं गमितस्य राधानुरागस्य पुनर्ललितादर्शनादुरो-
 पादाद्येप ॥ ४४ ॥

ललाटे इति । हरभ्रान्त्या महादेवजुद्धवा कन्दर्पो यथा मां न तुदति । तुद
 व्यथने धानु । तत्र प्रकारमाह — मम ललाटे कार्शरी केशरी पावकमयी दृश
 कुरु शिनेत्र कुरु । भोगीन्द्र शेषनाग घनसारैर्धन्दनै कण्ठ प्यशवा तनोर्धवलता
 जनय । नीलकण्ठश्याम् कण्ठ मुक्त्वाह ॥ ४५ ॥

प्रियाया सह विहारस्य समभिहार पौत्रपुत्र्य भृश वा तस्य साक्षिभूत
 निकुञ्जानां घृन्द समूहो यत्र तस्य घृन्दायास्य विलोकनं विना परोऽन्य प्रती-
 कारोऽत्र न । अवरोधोऽन्त पुर ।

इति षष्ठाष्टक्याख्या ।

सप्तमोऽङ्कः

(सतः प्रविशति वकुलयाराप्यमाना राधा)

राधा—(संस्कृतेन)

मयायासीदूरे दिगपि हरिगन्धप्रणयिनी

प्रपेदे खेदेन व्रुटिरपि महाकल्पपदवीम् ।

नववृन्दावने श्रीराधया सह श्रीकृष्णस्य मिलनादिकं चेतुं सहमाङ्गमारभते—
तत् इत्यादि । प्रकर्याः प्रकृत्या नियताप्यवस्थया योगी विमर्शसन्धिहृष्यते ।
तत्र प्रकरीलक्षणं यथा—

यत्केवलं परार्थस्य साधकञ्च प्रदेशभाक् ।

प्रकरी सा समुद्दिष्टा नववृन्दादिउत्तवत् ॥ (ना०चं०का० ३५)

तथा च भस्ते—

प्रासङ्गिकं प्रदेशस्थं चरितं प्रकरी मता ।

प्रकरी नामकस्य स्यान्न स्वकीयं फलान्तरम् ॥ (ना०शा०)

नियतासिलक्षणं यथा—

नियतासिरविष्नेन कार्यसंसिद्धिनिश्चयः ।

अपायामावतः प्राप्तिर्नियतासिस्तु त्रिधिता । (ना०चं०का० ४३)

विमर्शसन्धिलक्षणं तदङ्गानि च यथा—

यत्र प्रलोभनक्रोधव्यसनाद्यैर्विमूरयते ।

बीजाथो गर्भनिर्भिन्नः स विमर्शं हतीर्यते ॥

प्रकरीनियतासानुगुण्यादत्राङ्गकरणम् ।

वकुलानववृन्दादिप्रलोभनवशाद् यथा ॥

देवीशङ्कादितरचात्र प्रेमबीजविमर्शनम् ।

राधामाधवयोः प्रोक्तं स्फुटं ललितमाधवे ।

भववादोऽत्र^१ सपेटो विद्वद्वदवशक्तयः ।

द्युति मलङ्गी क्षलनं व्यवसायो विरोधनम् ।

प्ररोचना विबलनमादानं स्युस्त्रयोदश । (ना०चं० ९२-९५)

मयेति । इह श्रीकृष्णविरहज्विपदि । हस्त खेदे । कं शरणमहं करवै ।

दहत्याशासर्पिर्विरचितपद प्राणदहनो

बलान्मा दुर्लाल कमिह वरवै हन्त शरणम् ॥ १ ॥

बकुला—हला सच्चे, सिणेहेण णअवुदाए वण्णिदं तुम्ह रहस्सं अग्निह । 'तथापि किं पि विण्णविस्स ! [सपि सत्थे, स्नेहेन नववृन्दया वर्णितं तव रहस्यं भयि । तथापि किमपि विज्ञापयामि ।]

राधा—काम त्रिण्णवेहि । [काम विज्ञापय ।]

बकुला—अम्ह राइन्दो सुदरसेहरो तिह्लोअ सासेदि सो जइ आण-वेदि तदो देइए रुपिणीए नि पड्डिउला भविअ तस्स तुम विण्णवेमि । [अस्मद्भाजेन्द्रं सुन्दरसेखर त्रिलोक शरित स यथाज्ञापयति तदा देव्या रक्षि-ण्या भवि प्रतिपूला भूत्वा तस्य त्वां विज्ञापयामि ।]

राधा—(ससृतेन)

शास्तु द्वारवतीपतिस्त्रिजगतीं सौन्दर्यपर्याचितां

किन्नस्तेन विरम्यता कथमसौ शापाग्निरुज्ज्वल्यते ।

युष्माभि स्फुटयुक्तकटिगरिमव्याहारिणीभिर्बला-

दाकण्डु ब्रजराजनन्दनपदाम्भोजान् शक्या वयम् ॥ २ ॥

बकुला—सहि, पुच्छ हिद णअवुद । [सपि, पृच्छ हित नववृन्दाम् ।]

राधा—कहिं गदा णअवुदा ? [कुत्र गता नववृन्दा ?]

बकुला—देइए आहूदा अतेउरे । [देव्या आहूताऽन्त पुरे ।]

राधा—हंत ! परततद्धि किदा हृददेठवेण । [हन्त ! परतन्प्राऽरिम

हृता हतदैवेन]

शरणाभावे हेतुमाह—हरिगन्धयुक्ता दिगपि दूरे भयावीत् । खेदनं पुटिकालमपि मदाकल्पपदवीं प्रपेदे । आशैव सर्पिर्घृतं तत्र विरचितं पदं स्थानं येन स प्राण-रूपो दहनो यद्धिमां दहति । 'पदं व्यवसितं "स्थानम्" इत्यमरः । पृष्णप्राप्त्या शया प्रागा न यान्ति । कश्चिदिह विद्रवनामविमर्शसन्ध्यद्गस्थाने खेदं नाम सन्ध्यद्ग पठति । तथा च—'मनश्चेशाममुपश्रुत्त धमं खेदं हतीर्यते ।' (ना० च० का० १०४) अत्र मनसः धमात् खेदः ॥ १ ॥

काम यथेष्टम् । 'अकामानुमनौ कामः' । शास्तिरिति । नन्दनन्दनपदाम्भो-जास्फुटयुक्तिकोटीनां गरिमा गुरव यत्र तत्र व्याहारे उक्तौ शीलं यामा ताभि युष्माभिः ययमाश्रुत्तं न शक्या । सम्प्रेते नाम विमर्शसन्ध्यद्गमिदम् । तथा च 'सम्प्रेते रोपभावगम्' (ना० च० का० १६) अत्र यकुर्णं प्रति गूढरोपोऽस्या सम्प्रेतः ॥ २ ॥

(प्रविश्य नववृन्दा)

नववृन्दा—सखि सत्ये, मा विपादं कृथाः । पश्य—

पादे निपत्य बदरीमवलम्बमाना
कान्तं रसालमनुविन्दति माधवीयम् ।
प्राणेशसङ्गमविधौ विनिविष्टचित्ता
नो पारवश्यकदनं मनुते हि साध्वी ॥ ३ ॥

राधा—का खलु तुह हत्ये णेत्रच्छसामग्री । [का खलु तव हस्ते
नेपथ्यसामग्री ।]

नववृन्दा—राच्योपहारीकृतानि देव्यै दिव्यानि माल्यदुकूलादीनि
तान्येषा सखीभ्यो विभजन्ती त्वामपि वण्टकेन पुरश्चकार ।

राधा—किं मे दुक्खाणलस्स इंधणेण इमिणा प्पसाहणेण । [किं मे
दुःखानलस्येन्धनेनानेन प्रसाधनेन ।]

नववृन्दा—सखि, भानुदेवस्य सेवायामुपयोद्यते ।

राधा—हला, भणिदह्नि भाणुणा—वच्छे, साअरकच्छे णिविठ्ठाए
दुआरवदीपुरीए गव्भे णिमिदं णअवुंदायण प्पविसिअ तिणा अप्पणो
पराणणाघेण सद्धं विहरेहि । [सखि, भणितारिमि भानुना—वस्से सागरकच्छे
निविष्टाया द्वारवतीपुर्यां गर्भे निर्मितं नववृन्दावनं प्रविश्य तेनःत्मनः प्राणनाथेन
साद्धं विहर ।]

नववृन्दा—चारुलोचने, व्यभिचारपराचीनानि खलु भवन्ति देव-
वराणां वचांसि ।

राधा—(संस्कृतेन)

मधुरामधिराजते हरिः सखि राजेन्द्रपुरेऽत्र संवृता ।

निवसाम्यहमित्यसम्भवः प्रियसङ्गः प्रतिभासते मम ॥ ४ ॥

पादे निपत्येति । पश्य माधवी लता बदरीवृक्षस्य पादे निपत्य तां बदरी
मवलम्बमाना कान्तं रसालमात्रं प्राप्नोति । पादमत्र वृक्षमूलम् । माधवी आदौ
वृक्षमूलं गत्वा क्रमेणोपरि गच्छति माध्वी तथा प्राणेशप्राप्तौ पारवश्यकदनं न
मनुते । करिचत्तु छलं नाम विमर्शसन्धेरङ्गमपटिश्वा तस्थाने छादनं पठति ।
तथा च—‘कार्यार्थमपमानादेः सहनं छादनं मतम्’ (ना० चं० का० १०६) ।
अत्र स्पष्टमेव छादनम् ॥ ३ ॥

इन्धनेन काष्ठेन । सागरकच्छे समुद्रतीरे । देवतवराणां वचांसि व्यभिचार-
पराचीनानि पराङ्मुखानि सद्यान्येव भवन्ति ।

धर्मस्यैव देववाच्यात् प्रतीतावप्यनुरागवशादाह—मधुरायामिति । मधुरायाम्
हरिः राजेन्द्रपुरे द्वारकायामहं निवसामितीति हेतोः प्रियसङ्गमोऽसम्भवः ॥ ४ ॥

नववृन्दा—

अलं विलापै समयक्रमस्य दुरुह्ररूपा गतयो भवन्ति ।

शरन्मुखे पश्य सरस्तटीषु खेलन्त्यकस्मात् खलु खञ्जरीटाः ॥५॥

राधा—अणिहाणे खंजरीटां वि अअसाहीणे ख्खु प्पदेसे महापुरितो
ण रमेदि । [अनिधाने खंजरीट ह्वास्वाधीने खलु प्रदेसे महापुरियो न रमते ।]

नववृन्दा—(विहस्य) विभ्रमाकुले प्रजेन्द्रस्यात्र कथमस्वाधीनता
नावधारिता ।

राधा—(सेर्ष्यम्) अइ राइन्दस्स कीलावणमकटि चिह् चिह् ।
[अयि राजेन्द्रस्य श्रीदावनमर्कटि, तिष्ठ तिष्ठ ।]

नववृन्दा—सरले, प्रजेन्द्रमेव राजेन्द्र विद्धि ।

राधा—(सौम्यपथम्) अयि सच्च एदं ! [अयि सत्यमेतत् !]

नववृन्दा—(स्वगतम्) हन्त ! कथं यदृच्छया विस्मृतशपथास्मि
संवृत्ता । (प्रज्ञातम्) न केवलं राजेन्द्रमेव रामवन्द्यमुपेन्द्रश्च राजेन्द्रं
वदन्ति ।

शकुन्त्या—हला अदो भणामि णिच्चधं भुक्किअण तणुं देहिण राइन्दं
[सयि, भतो भणामि निर्बन्धमुत्काराणा तनुं देहि राजेन्द्राय ।]

राधा—(सरहृत्तेन)

यस्योत्तस स्फुरति चिकुरे केकिपत्रप्रणीतो

हारे कण्ठः प्रिलुटति कृतः स्थूलगुञ्जावलीभिः ।

वेणुर्वक्त्रे रचयति रुचिं हन्त चेतस्ततो मे

रूपं त्रिभोत्तरमपि हरेर्नान्यदङ्गीकरोति ॥ ६ ॥

समयगतयो दुर्घटघटनापटीयस्यो भवन्तीत्याह—अलमिति । प्ररोचना
नाम त्रिमूर्तिसन्ध्यद्रुमिदम् (१) । तथा च—'मिद्वयज्ञाविनोऽर्थस्य सूचनात्
स्यात् प्ररोचना ।' (ना० च० का० १०२) अत्र खञ्जरीटदृष्टान्तेन भावितृष्ण-
सद्वमस्य सूचनात् प्ररोचना ॥ ५ ॥

अनिधानेऽनिधी । न निधीयते न स्थीयते यत्र तस्मिन् । अत्र स्याते
कथमस्वाधीनता । विस्मृतशपथेति—माधवोदत्तशपथं तु धीराधाया समर्पणममये
यापि सुन्दरी स्वयि समर्पणीया तस्याः समीप एव प्रजेन्द्र एव राजेन्द्रः इति
रहस्यं न यत्कथ्यमत्र ते शपथमिति । देहीत्यर्थं देहिण् ।

यस्येति । यस्योत्तम. तिरोभूया केकिर्मयूरस्तस्य पुच्छप्रणीतः । कण्ठे
गुञ्जादारः । वक्त्रे वेणुः । ततो रूपादन्यरूपं नाङ्गीकरोति । व्यवसायो नाम

बकुला—सहि, उञ्जुअबुद्धिआसि जं कठोरे वि तस्सिं सुट्ठु रज्जेसि ।
[सखि, अञ्जुबुद्धिकासि यत् कठोरेऽपि तस्मिन् सुट्ठु रज्जसे !]

राधा—(संस्कृतेन) मुग्धे, मेवं ब्रवीः ।

औदासीन्यधुरा परोतद्दयः काठिन्यमालम्बतां
कामं श्यामलमुन्दरो मयि सखि स्वैरी सहस्रं समाः ।
किन्तु भ्रान्तिभरादपि क्षणमिदं तत्र प्रियेभ्यः प्रिये
चेतो जन्मनि जन्मनि प्रणयितादास्यं न मे हास्यति ॥ ७ ॥

नववृन्दा—बकुले, सुव्रतेयं तद्विरम्यताम् ।

राधा—(संस्कृतेन)

लताश्रेणी सेयं सहचरि चिरं सेवितचरी
पुरस्तेऽमी भूयो धृतपरिचयाः कुञ्चनिचयाः ।
अमूस्ता यामुन्यो मुहुरटितपूर्वास्तटभुवो
व्यथामेव क्रूरां विदधति विना गोकुलपतिम् ॥ ८ ॥

नववृन्दा—बकुले, विलोक्यतामस्य बलायः सन्तापमण्डलम् ।
तदथ कालिन्दीकुलावलम्बिनि कदम्बमूले नलिनीसंवर्तिकाभिः कल्पय
तरुणम् ।

बकुला—जहा भणेदि प्पिअसही । [यथा भणति प्रियसखी ।]

(इति निष्क्रान्ता)

राधा—(संस्कृतेन)

सोढा गोष्ठभुवां वियोगजनिताः प्राणच्छिदो वेदनाः
प्रेष्ठानां निजजीवितादपि मया तासां सखीनामपि ।

विमर्शं 'सन्ध्यङ्गं द्वितीयमिदम् कस्यचिन्मते । यथा—'व्यवगायस्तु विज्ञेयः प्रति-
ज्ञाहेतुसम्भवः ।' (सा० द० ६।१।२) । अत्र प्रतिज्ञा स्फुटमेव ॥ ६ ॥

अञ्जुबुद्धिका सरलबुद्धिरभि । औदासीन्येति । मे चेनोऽपि न हास्यति
कुतोऽग्निन् जन्मन्यहं हास्यामि ॥ ७ ॥

लतेति । सेवितचरी सेवितपूर्वां यामुन्यो यमुनायास्तटवर्तिभूमयः । मुहु-
रटितपूर्वाः । अट् गती । धीकृष्णं विनैताः क्रूरां व्यथां विदधति ॥ ८ ॥

सन्तापमण्डलं बलीयस्तद्वारणाय नलिन्याः संवर्तिकाभिः नवदलैः तरुणं शय्यां
कल्पय । 'संवर्तिका नवदलम्' (इत्यमरः) ।

सोढेति । गोष्ठभुवां व्रजवासिनां सखीनामपि वियोगजनिता वेदना मया

सेयं हन्त न पद्मबान्धवचोदिस्तम्भगन्भीरता
कं वा नन्प्रति मामसीपहृदहृन्कनेरां दुराशावली ॥ ६ ॥

नवशृन्दा—क ते प्रियस्वयी विशाखा ?

राधा—सा खलु कुसुमिणी पित्रं आपुच्छिभ पुद्गीतले आअदरिथि ।
वेअल ललिदा ज्जेव म दुख्खावेदि [मा खलु कुमलिनी विनरं पृन्द्वा
पृथिवीतले आगतारिथि । केवलं ललितैव मां दुःखापपति ।] (इति रोदिनि)

नवशृन्दा—ललितायाः सा दशा कुनस्त्वया भूता ?

राधा—मगारोहणसमये खेअरहितो । [स्वर्गोरोहणसमये खेअरतः ।]

नवशृन्दा—स्वयाद्य निशीथे ललिताभाभाप्य किमपि स्वप्नायितम् ।

राधा—कीदिस त ? [कीदिसं तव ?]

नवशृन्दा—

श्वाफन्नेः सकलीबभूव ललिते हल्लालसावसरो

हा धिक् पर्य मुरान्वाकाऽयनुरोचके रधारोहणम् ।

इत्थ ने कणस्वरस्तवकित स्वप्नायित शृण्वती

मन्ये तन्वि पतत्तुषारकपटाच्चक्रन्द यामिन्यपि ॥ १० ॥

राधा—(मन्यथं संसृजेन)

चिरादद्य स्वप्ने मम विविषयत्नादुपगते

प्रपेदे गोविन्दः मखि नयनयो रङ्गनभुवम् ।

गृहीत्वा हा हन्न त्वरितमथ तस्मिन्नपि रथं

कथं प्रत्यासन्नः स खलु परुषो राजपुरुषः ॥ ११ ॥

सोदा । सूर्यवाक्यविक्षम्भेन गम्भीरिता गभीरीकृता सा दुराशावली कं वा कनेरां
मां नासीपहृत् ॥ ९ ॥

श्वाफन्नेरिति । श्वाफन्नेरस्वप्ने हल्लालसा मकलीबभूव । हा धिक्
परयेत्यादि । यामिनी रजनो । तुषारो हिमकगन्तव्यत्वात् चक्रन्द । अरिहराद-
स्माकं का वार्ता । स्वप्ने नाम मन्यथन्वामिदम् । तथा च—‘स्वप्नो निद्रान्तरे
किञ्चिन्नित्यं परिचक्षते ।’ (ना० खं० का० १४५) । अत्र राधायाः स्वप्ना-
यितम् ॥ १० ॥

चिरादिति । तस्मिन् समये धीकृष्णदर्शनमममदेऽपि स राजपुरुषोऽश्रूः रथं
गृहीत्वा प्रत्यासन्नः । अववादो नाम विमर्शमन्त्रनिदम् । तथा च—‘दीपवत्त-
ववादः स्यात् ।’ (ना० खं० का० ९६) । अत्राश्रूय कर्षणार्थना-
दववादः ॥ ११ ॥

(प्रविश्य बकुला)

बकुला—हृत्ता, णिमिदसेज्जि । ता उत्थेहि । [सखि, निर्मितश-
य्यास्मि । तदुत्तिष्ठ ।] (इति तिस्रः परिक्रामन्ति)

नववृन्दा—(ससम्भ्रमम्)

इतस्त्वं मायासीः कथमपि निवर्तस्व रभसा-
दशोकाक्षः शाखी प्रियसखि पुरस्ते निवसति ।
पदालम्भादम्भोरुहमुखि तथास्मिन् कुसुमिते
हताशानां भावी कुलिशवदलीनां कलकलः ॥ १२ ॥

राधा—(निवृत्य । मलज्जं संस्कृतेन)

कंसारेरवलोकमङ्गलविनाभावादधन्येऽधुना
विभ्राणा हृतजीविते प्रणयिनां नाहं सखि प्राणिमि ।
ऋयेयं न विरोधिनी यदि भवेदाशामयो शृङ्खला
प्राणानां ध्रुवमर्बुदान्यपि ततस्त्यक्तुं सुखेनोत्सहे ॥ १३ ॥

बकुला—इअं पुरदो सेज्जा । [इयं पुरतरशय्या ।]

राधा—(शय्यामधिशय्य । स्वगतम्) एत्थ वुंदावणे मे दुल्लहं पराण-
धारणं । ता कं पि उवाअं करिस्सं । [अत्र वृन्दावने मे दुर्लभं प्राणधारणम् ।
तस्मात् कसप्युपाधं करिष्यामि ।] (प्रकाशम्) णअयुंदे, णिच्चकम्मं धिणा
खिण्णाम्मि । [नववृन्दे, नित्यकर्म विना खिन्नास्मि ।]

नववृन्दा—सखि, किन्ते नित्यकर्म ?

इत इति । तव पदालम्भात् पदस्पर्शात् तस्मिन्नशोकवृत्ते कुसुमिते सति
हताशानामलीनां कलकलः शब्दः कुलिशवत् वज्रवद् भात्री भविष्यति ॥ १२ ॥

मलज्जमिति स्वचरणस्पर्शादशोकपुष्पानामुत्पादनेन स्वोरकर्षश्रवणात् ।

कंसारेरिति । कृष्णावलोकमङ्गलं विनाऽधन्ये हृतजीविते प्रणयितां विभ्रा-
णाऽहं न प्राणिमि न जीवामि । आशा यदि विरोधिनी न स्यात्तदा प्राणानाम-
र्बुदान्यपि त्यक्तुमुत्सहे । व्यवसायो नाम धिमर्शसन्ध्यङ्गमिदम् । तथा च—
'व्यवसायस्तु सामर्थ्यात्' प्रख्यापनमुदीर्यते । (ना० चं० का० १००) । अत्र
प्राणावुंदाव्यागय सामर्थ्यकथनाद् व्यवसायः ॥ १३ ॥

कसप्युपायमिति । श्रीकृष्णविरहादिजनितदुःखादीनां नाशपूर्वकं धीकृष्ण-
स्याद्यु प्राप्तौ नित्यसिद्धाया अपि धीकृष्णप्रतिमासेवनस्य हेतुत्वमिवोक्त्वा साध-
कानां कैमुत्यं दर्शयन्त्याह—णअयुंदे इति ।

१. सामर्थ्यस्याप्यापनमिति ना० चं० ४० पाठः ।

राधा—(संसृतेन)

खेलन्मञ्जुलवेणुर्माण्डतमुत्तरी साचिभ्रमँल्लोचना
मुग्धे मूर्ध्नि शिरण्डिनी धृतवपुर्भङ्गीत्रयाङ्गीकृतिः ।

कैशोरे कृतसद्गतिः सुरमुनेराराध्यते शासना-

दस्माभिः पितुरालये जलधरश्यामश्रुतिर्देवता ॥ १४ ॥

नवघृन्दा—(स्वगतम्) विज्ञानमस्याः शृण्णाश्रुतिवीक्षणाय पाटवम् ।

तत्र घृन्दावनालङ्काराय महेन्द्रशिल्पिना कल्पितां महेन्द्रनीलमणिमयीं
मुकुन्दमूर्तिमस्थाः ममक्षयामि । (प्रकाशम्) सखि, त्वदिष्टदेवमाविर्भाव-
यितुमसौ प्रयासीति । (इति निष्क्रान्ता)

राधा—(पुरो दृष्ट्वा । संसृतेन)

रासात्तिरोद्धिततनुर्निशि गम्य पुष्पै

श्चूडाञ्जकार चिकुरे मम पिच्छचूड ।

कूले कलिन्ददुहितुर्धृतकन्दलोऽय

मा दन्दतीति स मुहुनववर्णिकारः ॥ १५ ॥

(प्रविश्य नवघृन्दा)

नवघृन्दा—सखि, तूर्णमागत्य पश्य दैवतम् ।

राधा—णअनुदे, आहरेद्वि क पि सेवोवहार । [नवघृन्दे, आहर इमपि
सेवोपहारम् ।]

नवघृन्दा—बभुने, वासन्तीगृहादानय देवमा' दत्तं दिव्यमाल्याम्बरम् ।

(चकृत्वा निष्क्रान्ता)

नवघृन्दा—सखि राधिने,

येः पुष्पावलिगन्धधूपवलिभिर्दामोदरः सेव्यते

खेलन्निति । सुरमुनेर्नारदस्य श्यामनाम् पितुरालयेऽस्माभिर्जलधर इय

श्यामश्रुतिर्देवताः सा देवता आराध्यते । देवता कीदृशी—खेलन्मनोज्ञवेणुना मण्डितं

मुग्धं यस्याः साचि वक्त्रे भ्रमँल्लोचने यस्य मुग्धे मनोज्ञे मूर्ध्नि शिरण्डो मयूर-

पुर्यं तदयुगा । एता वपुषि भङ्गीप्रयास्याङ्गीकृतिर्यया । कैशोरे यस्यसि स्थिता ।

प्रसन्नो नाम विमर्शमन्थद्रस्य द्वितीयं प्रकारमिदम् । तथा च—'प्रसन्नं कथ-

यन्मन्थे गुरूणां परिकीर्तनम् । (ना० खं० फा० ९८) । अग्रेष्टदेवनारदयोः

पितुश्च कीर्तनाद् गुरुकीर्तनम् ॥ १४ ॥

महेन्द्रशिल्पिना विध्वंसंगा । प्रयामि शब्दामि ।

रासादिति । एतदन्दलोऽयं नवघृन्दा—नारः स्वर्णवर्णकमलाश्रुतिपुष्परिन्देयः

मा दन्दतीति ॥ १५ ॥

यैरिति । श्रुतिपूर्वं यथा स्यात्तथा उत्तमनतीः कुर्वन्निदं पुष्पादिभिर्दामोदर-

कुर्वन्निः स्तुतिपूर्वमुत्तमनतीस्ते तावदन्ये जनाः ।
सेवा कोकिलकण्ठि गोकुलभुवां युष्मादृशीनां हरौ
वक्त्रालोककलाकरम्बितपरोरम्भादिलीलामयो ॥ १६ ॥

(इति परिक्रम्य) पश्य सोऽयमुपकण्ठे दाढमुत्कण्ठितस्तिष्ठते तुभ्य-
मभीष्टदेवः ।

राधा—(दूरादेव विलोक्य । मोत्कण्ठं संस्कृतेन)

अजनि सफल सोऽय भूयान् कलेवरधारणे
सङ्घचरि परिकलेशो योऽभून्मया किल सेवितः ।
अद्द् यदिमाः श्यामश्यामाः पुरो मम वल्लवी
कुलकुमदिनीबन्धोस्तास्ताः स्फुरन्ति मरीचयः ॥ १७ ॥
(परिक्रम्य । पिण्डिकामासाद्यन्ती समद्दम्)

दग्धं हन्त दधानया वपुरिदं यस्यावलोकशया
सोढा मर्मविपाटने पटुरियं पीडानिवृष्टिर्मया ।
कालिन्दीयतटीकुटीरकुहरक्रीडाभिसारव्रती
सोऽयं जीवितवन्धुरिन्दुवदने भूयः समासादितः ॥ १८ ॥
(इति प्रेमावेशेन साक्षादिव कृष्णं सम्भावयन्ती)

सेव्यने तेऽन्ये जनाः । युष्मादृशीनां सेवा वक्त्रालोककलाभिर्वेदग्धैः करम्बिता
युक्ता परिरम्भादिलीलामयी ॥ १६ ॥

तुभ्यं त्वदर्थं वक्त्रकण्ठितः सोऽयमभीष्टदेवः । तिष्ठते इति प्रकाशनार्थं आत्म-
नेपदम् । भावमान प्रकाशयतीत्यर्थः ।

अजनीति । कलेवरधारणे भूयान् यः परिकलेशो मया सेवितोऽभूत् । सोऽयं
परिकलेशः सफलोऽजनि । यद्यस्मान् वल्लवीकुलचन्द्रस्य तारताः श्यामश्यामाः
मरीचयः मम पुरः स्फुरन्ति । प्रकारान्तरेण प्ररोचना नाम विमर्शासन्यहमिदम् ।
तथा हि—‘सिद्धवद्भाविनोऽर्थस्य सूचना स्यात् प्ररोचना ।’ (ना० चं० का०
१०२) । अत्र प्रतिमामन्दर्शनेन भाविकृष्ण-सहमनस्य सिद्धवत् सूचनात्
प्ररोचना ॥ १७ ॥

दग्धमिति । दग्धमिदं वपुर्यस्यात्रलोकेश्वर्या दधानया मया पीडानिवृष्टिः
सोढा सोऽयं जीवितवन्धुः भूयः समासादितः प्राप्तः । कीदृशोऽयम्—कालिन्दी-
येत्यादि । पीडा कीदृशी—मर्मजः विपाटने उत्पाटने पटुः । पताकास्थानकमेतत्-
तथा हि—

सहसैवायंमग्नतिगुणवत्युपचारतः ।

पताकास्थानकमिदं प्रथमं परिधीर्तितम् ॥ (ना० चं० का० १८९)

प्रेम्णा व्यक्तीकृतमिह तथा कोमलत्व त्वयामे
येन ज्ञातो निखिलविधिभिर्मामकीनस्त्वमासीः ।
काठिन्यन्ते विदितमधुना तादृश हन्त । यस्मात्
सम्भाव्योऽभूदयमपि न मे तावक्त्वाभिमानः ॥ १६ ॥

नववृन्दा—(स्वगतम्) हन्त । कामप्यनुरागसागरस्य सेयमुत्तर-
ङ्गता ।

राधा—(जनान्तिक । सस्कृतेन)

न म्रूते परिहासपेशलकलासन्दर्भगर्भा गिर
दोस्तम्भद्वयसम्भ्रमान्न च परीरम्भाय सम्बध्यते ।
लीलाभङ्गुरचिह्नरेप ललितोद्भासि स्मितक्षोदिमा
धूर्ताना सखि शेखर कुटिलया दृष्टया पर लेडि माम् ॥ २० ॥

नववृन्दा—हला, नागरधूर्तधुरीणाना निगूढेय नर्मचातुरी तदेन
त्वद्य दृगन्तेन सन्तर्जयन्ती वक्रोक्तिभिरुपालभेधाः ।

राधा—(साधि समीप्य)

चिरासद्गान्मन्ये कुलिशसुहृद्. कीस्तुभमणे
रितः सद्धान्तस्ते अदिगपरिपन्थी हृदि गुणः ।

अत्र प्रतिबन्धे सोऽय जीवितपन्थुरियुपचारप्रयोगेण भाविन कृष्णसदस्य
सूचनात् सहसार्पसम्पत्तिरूपमिद पताकारस्थानक प्रथमम् ॥ १८ ॥

प्रेम्णेति । इह सखि अमे तथा कोमलत्व प्रेम्णा व्यक्तीकृत येन कोमलत्वेन
निखिलविधिभिर्निखिलविधानैस्त्व मामकीन समैवायमिति ज्ञानमासीरभू ।
अधुना तादृश काठिन्य ते विदितम् । यस्मात् काठिन्यात् तावक्त्वाभिमा-
नोऽपि मे मम सम्भाव्यो नोऽभूत् । मम त्वमित्याचारकमधुरोद्भवो धीराधाऽ-
ऽहमिति प्रतीति पुराऽऽसीत् तत्राऽहमित्यभिमानमयी एतस्नेहाऽहमित्याचारक
ज्ञानमप्यधुना न भवतीत्यर्थ ॥ १९ ॥

न म्रूते इति । हे सखि नववृन्दे एव धीकृष्ण धूर्ताना शेखर परं केशवं
कुटिलया दृष्टया मां लेडि आश्वादयति । परिहासमैगुण्यकलाया मन्दर्भा गर्भं
यस्यास्ता गिर न म्रूते । दोस्तम्भद्वये य सम्भ्रमरतस्मात्परीरम्भाय न सम्बध्यते
नारभते । न कीदृश —लीलया भङ्गुरचिह्नी धुरी यस्य दृष्टितोद्भासिस्मितस्य
क्षोदिमा अदृश्य यस्य ॥ २० ॥

चिरादिति । यत्सुहृद् यौस्तुभमणे चिरामद्गान्प्रदिगपरिपन्थी विरं धि
गुणस्तु काठिन्य ते हृदि सद्गान्ग सखिन प्राप्त इत्यह मन्ये । इतरथा ईजान

त्वमेताभिः कृष्टावलिभिरवलीऽदेषि कुरूपे

जनेऽस्मिन्नीशानः कथमितरथा वञ्चनमिदम् ॥ २१ ॥

(इत्यपवार्यं) हला, पेख्ल । अजुत्तं अजुत्तं जं हुंणीलुप्पलकोमलो वि
चणमालो ककसं वंसिअं रुचेअ चुवेदि । ता इदो णं आअट्टिअ गेण्हिहस्सं ।
[सखि, परय । अयुक्तमयुक्तं यत्नीलोत्पलकोमलोऽपि वनमाली कर्कशां वंशिकामेव
चुम्बति । तस्मादितो एनामाकूप्य ग्रहीष्यामि ।]

नववृन्दा—(स्वगतम्) श्रेयसी न खलु वंशिकाकृष्टिः । तदेनामपदे-
शादुपदिशामि । (प्रकाशम् । सनर्मस्मितम्)

त्वमेतस्मिन्नीलोपलमयतया वक्रमुचिते

मुधा मुग्धे नीलोत्पलमृदुलतामर्पयामि किम् ।

मदुक्ता विस्त्रम्भं यदि भजसि नाम्भोजवदने

ततो वञ्चःपीठे घटय सखि विस्तारिणि कुचम् ॥ २२ ॥

राधा—(वक्ष्मि पाणिमर्पयन्ती । सख्यधम्) कथं एसा सचचं जेव्व
नीलमणिपडिमा । [कथमेपा सख्यमेव नीलमणिप्रतिमा ।] (विमृश्य)
हक्की ! हक्की ! गादुक्कंठाए सखं विमुमरिअ पडिमं जेव्व पच्चखलं माहयं
मण्णेमि । [हा धिक् ! हा धिक् ! गाढं कण्ठया सर्वमेव विरमार्थं प्रतिमामेव
प्रत्यक्षं माधवं मन्ये ।]

(प्रविश्य वकुला)

वकुला—गेण्ह इमाइ मालबरविलेवणाइं । [गृहाणेमानि माहयाग्बर-
विलेपनानि ।]

(राधा गृहीत्वा प्रतिमामलञ्चिनीर्षति)

नववृन्दा—

प्रणयिनं समया समये गता वहसि कान्तिधुरां मधुरां मुदा ।

न किल कोकिलसङ्गतिमन्नरा स्फुरति सम्पदलं सखि माधवी ॥२३॥

अनिममर्थस्त्वं कृष्टावलिभिरवलीडे प्रसितेऽस्मिन् मल्लक्षणे जने कथं वञ्चनं
कुरूपे ॥ २१ ॥

त्वमेतस्मिन्निति । नीलमणिमयतया तथा वक्रमुचिते कटोरेऽस्मिन्नीलोत्पल-
मृदुलतां मुधा किमर्पयसि । मदुक्ता न विश्वासं भजसि । विस्तारिणि वचःपीठे
कुचं घटय ॥ २२ ॥

प्रणयिनमिति । समये समया निकटे प्रणयिनं गता प्राप्ता सती त्वं मुदा
हर्षेण मधुरां कान्तिधुरां वहसि । तत्र दृष्टान्तमाह—माधवी मधुमग्बन्धिनी
सम्पत् कर्त्री कोकिलसङ्गतिं विना अलमतिदायेन न स्फुरति ॥ २३ ॥

(प्रविश्य माधवा)

माधवी—सच्चयाए पउत्ति विण्णादु भट्टिआरिआए पेसिदहि । ता अग्गदो पपफुरत णअवुदावण एपथिस्सिस्स । [सत्थाया प्रवृत्ति विज्ञातु भर्तृदारिक्या प्रेषितास्मि । तस्मादप्रत प्रस्फुरत्तवचुन्दावन प्रविशामि ।]
(परिभ्रम्य) हत । णुण वुदावण पइठो भट्टा ज इमाइ सत्तन्कादिलखित-
दाइ पदाइ लख्खीअति ता पत्थुद णिन्वाहिअ भट्टिदारिअ आणिस्स ।
[एतत् ? नूनं वृन्दावनं प्रविष्टो भर्ता यस्मादिमानि चतुष्पादादिलखितानि
पदानि दृश्यन्ते । तस्मात् प्रस्तुतं निर्वोदं भर्तृदारिक्यामानेष्यामि ।]

(राधा सास्त्रकम्पं कृष्णाकृतिं मण्डयति)

माधवी—एसा पडिदा तस्स णोलुपुलमाला दीसदि । [एसा पतिता
तस्य श्रीलोपलमाला दृश्यते ।] (इति करेण राजमादाय । सत्वरमुत्सर्ज्य)
सदि यउले, कुदोसि । [सति चकुले, कुत्रामि ?]

नववृन्दा—(ससम्भ्रमम्) सत्ये, सन्निहिताऽसौ माधवो । तद्वितस्नूर्णं
प्रयाणमुचितम् ।

राधा—ण मे दसणे तिण्णा पूरिदा । ता पुणो भूत्ति 'वाहूडिस्सम्ह ।
[न मे दर्शने कृष्णा पूरिता । तस्मात् पुन श्याघोष्टिष्यामहे ।]

(इति तिष्ठ परिष्कामन्ति)

माधवी—(विलोक्य) कथं इध वनेनं मन्त्रा । [कथमितं पुत्रं सत्था]
(इत्युपसृत्य) सदि, माधवीपुपफाइ आहरेदु आअदम्हि । [सति, माधवी-
पुष्पाण्याहस्तं मागतारिमि ।]

राधा—(सौरभमाप्राय । स्वगतम्) कुदो एद आअग्हिअ सौरह चित्त
मे विलोलेदि । [कुत इदमाकस्मिकं सौरभं चित्तं मे विलोलयति ।] (इति
माधवीकरे मादयं दृष्ट्वाऽपवार्यं संकृतेन)

इतो माल्यादिन्दीवरविरचितादेव विनयो
विसर्पत्याभीरीकुलकुमुदबन्धो परिमल ।
मम क्षोभानुमान् सपदि शद्विरन्त प्रणयिनी
चलादन्यो गन्धं कथमियं विधातुं प्रभवति ॥ २४ ॥

प्रवृत्तिं चेष्टाम् । भर्ता धीकृष्ण । श्याघोष्टिष्यामहे श्याघृत्यागमित्यामि ।
विलोलयति कम्पयति ॥

इतइति । धोकृष्णस्य सौरभमितो माधवाद्भिषपति उद्भूद्यति । अन्यो
गन्धं कथं मम उमान् शोभान् विधातुं प्रभवति । नेत्यर्थं ॥ २४ ॥

माधवी—(सविस्मयं संस्कृतेन)

सुरभिमनुभवन्त्याः श्यामलाम्भोजमालां
भजति तत्र किमेतत् कम्पसम्पत्तिमङ्गम् ।
वपुरपि परिविन्नाकारमहाय किं वा
कलयति परिफुल्लामालि रोमाञ्चपालिम् ॥ २५ ॥

राधा—(स्वगतम्) सवरणिञ्जो एसो अरथो । [संवरणीय एवोऽर्थः ।]
(प्रकाशम्) माधवि, इंदीअरमालिअं पेखियअ कालिअदहे दिठ्ठ दाणि
भुअंगाअलि सुमरंती भोदाह । [माधवि, इन्दीवरमालिकी प्रेच्य कालियदहे
दष्टामिदानीं भुजगावलीं रमरमतीं भीतारिमि ।]

नववृन्दा—(स्वगतम्) साधु समाधानमिदम् ।

राधा—(स्वगतम्) फुड ताए च्चेअ मुत्तीए णिम्मल्लमाला एसा ।
[स्फुटं तस्या एव मूर्त्याः निर्माह्यमालैषा ।]

माधवी—महि मच्चे, माह्वीमंढयं गदुअ पुपफाई अवधिणिस्सं ।
[यन्नि सत्ये माधवीमण्डपं गत्वा पुष्पाप्यवधेऽस्यामि ।]

सर्वाः—इदी बुदो पिअसही । [इत् इतः प्रियमली] (इति निष्क्रान्ते)
(ततः प्रविशति मधुमङ्गलेनानुगम्यमानः कृष्णः)

कृष्णः—(सोद्वेगम्)

क्षणादेव क्षुण्णा भवन्ति यममाला मलयज-
द्रवलेप-शुष्यन्निपतति रजःसञ्चयनिभः ।
विसर्पद्विर्वर्जलेहरसि रविकान्ताकृतिरसौ
ममान्तः मन्तापं कलयति परं कौस्तुभमणिः ॥ २६ ॥

(इति सव्यतः प्रेच्य)

प्रियवयस्य, कियद्दूरे सा वृन्दाटवी ?

मधुमङ्गलः—(संस्कृतेन)

स्फुटच्चटुलचम्पकप्रकरणोचिरुल्लासिनी

सुरभिमिति । सुरभि श्यामलाम्भोजमालामनुभवन्त्यास्तवान् किं कम्प-
सम्पत्तिं भजति । परिविन्नाकारं वपुरपि अहाय शीघ्रं परिफुल्लं रोमाञ्चपालिं
किं वा कलयति ॥ २५ ॥

क्षणादिनि । मम मे तामि विसर्पद्विर्विहजन्त्यैर्वर्जलेर्वजमाला क्षुण्णा भवन्ति
भवति । चन्दनालेपश्च उवालैः शुष्यन् सन् रजःसमूह इव निपतति । सूर्यकिरण-
जन्यसन्तापं यथा सूर्यकान्तमणिः प्राप्नोति तथा रविकान्ताकृतिरसौ कौस्तुभमणि-
ममान्तःमन्तापं कलयति जानातीति भावः ॥ २६ ॥

स्फुटच्चटुल इत्यादिना वृन्दाटवीवर्णने श्रीराधिकाया वर्णनं जातम् ।

मदोत्तरलकोकिलात्रलिकलस्वरालापिनी ।

मरालगतिशालिनी कलय कृष्णमाराधिका

(दृश्यदोक्ते)

कृष्णः—(ममभ्रमौत्सुक्यम्) मत्ते, फासौ घासौ ?

मधुमङ्गलः—(अह्वय्या दर्शयन्)

पुरः स्फुरन्ति बन्लभा तव,

कृष्णः—(सवैयप्रथम्) वयस्य, नाह पश्यामि । तदाशु दर्शय क सा
मे राधिका ।

मधुमङ्गलः—

मुकुन्द वृन्दाटवी ॥ २७ ॥

कृष्णः—(परामृश्य । निःशयन्) कथ नामधेयवर्णानामाकर्णनादेव
सर्वांनुसन्धानविधुरोऽरिम । (परिक्रम्य)

सर्वाङ्गीणामकुरुत मुहु सा ममाकल्पलक्ष्मीं

पुञ्जैर्यया परिमलभरोद्गारिभिर्गौरगात्री ।

अत्रे सेय कुमुमधनुष पश्य भन्लायमाना

मामुत्फुला प्रहरति रुद्रभृङ्गमन्लाऽत्र मल्ली ॥ २८ ॥

अपि च—

मिहिरदुहितुम्नीरोपान्ते स्फुरन्ति निरन्तरा

प्रनतिनिकरैरतास्तारना महीरुहराजयः ।

फिसलयकुलैर्योसां नद्यैरलभ्यन् राधिका

श्रुतिपरिसरे ताटदृश्रोविडम्बनचातुरी ॥ २९ ॥

कृष्णमाराधिका इति । कृष्णमारैर्मृगैरधिका वृन्दाटवी । श्रीकृष्णमभ्रमपत्ते—हे
कृष्ण मा राधिका इति चन्द्र । अमी राधिका क कुत्र । यल्लभा वृन्दाटवी, पत्ते-
राधिका । तृतीयं पताकास्थानरभिदम् । तथाहि—

अर्धोपक्षेपणं यत्तु लीनं मयिनयं भवेत् ।

शिलघ्नप्रयुक्तरोपेनं तृतीयं परिकल्पितम् ॥ (ना० चं० का० १९१)

अत्र शिलघ्नप्रयुक्तरोपेनं तृतीयं परिकल्पितम् ॥ (ना० चं० का० १९१)
अत्र शिलघ्नप्रयुक्तरोपेनं तृतीयं परिकल्पितम् ॥ २७ ॥

सर्वाङ्गीणामिति । मा गौरगात्री राधा वस्याः सुप्तैर्मम सर्वाङ्गीणां सर्वाङ्ग-
रिधनामकल्पलक्ष्मीमकुरुत । सेयं मल्ली पुष्पधनुषः । भल्लमिशाचरती मती मां
प्रहरति । रुद्रभृङ्गः मल्ली यत्र मा मल्ली ॥ २८ ॥

मिहिरिति । मिहिरदुहितुयमुनायास्तीरोपान्ते महीरुहराजयः ललानिहरैः
सह स्फुरन्ति । यामां शिसलयकुलैः पत्रममूहैः कर्तुंभिः । राधिकायाः श्रुतिपरिसरे
ताटदृश्रमूपा सस्याः या श्रीः शोभा तद्विदम्बनचातुरी अलभ्यन् ॥ २९ ॥

मधुमङ्गलः—(सविस्नयम्) वयस्स, एत्थ जोञ्चणे वि वसंतस्स कीम तल्लखणं णत्थि ? [वयस्य, अत्र यौवनेऽपि वसन्तस्य कस्मात्तल्ल-
खणं नास्ति ?]

कृष्णः—सखे, सत्यमात्थ । तथाहि—

आतन्वन्ति पिकास्तथा मधुलिहो वाचंयमानां व्रतं
माकन्देषु द्रोद्गता अपि जडोभावं भजन्त्यङ्कुराः ।
अद्रोद्गीर्णमुखाप्यशोकनिकरे त्रिष्कम्भते मञ्जरी
कालिन्दीतटसीम्नि हन्त 'किमियं सुना मधुश्रीरभूत् ॥ ३० ॥

मधुमङ्गलः—वयस्स, पेत्थ । एसा काए वि विरहणीए वरारविन्द-
विरइआ सेउजा । [वयस्य, परथ । एसा कस्या अपि विरहिण्या वरारविन्द-
विरचिता शय्या ।]

कृष्णः—नूनमस्याः प्रागरङ्गाय सख्या विष्टमितेयं वसन्तलक्षणीः ।
(इत्यालोक्य । सातष्टम्)

शून्यक्रोडा निविडकमलैः कल्पितां तल्पवेदी
नेदीयस्यास्तनुलहरिभिः शीलिता हेलिपुङ्गाः ।
अङ्गवालापरिचयमिलन्मर्मरा' मर्मदुःखं
व्याख्यायन्ती मम धियमियं धूम्रयन्ती धुनोति ॥ ३१ ॥

मधुमङ्गलः—एदं अगदो णिउंजमालिअं सलाहेहि । [एतामप्रतः
निकुञ्जशक्तिकां रत्नावय ।]

कृष्णः—(परिक्रम्य । सोद्गीवं परयन् साश्रयम्) कथमारण्यवेप-
धारिणीयं मदङ्गप्रतिमा (इति मग्निघोष) नूनमेतया शिल्पाचार्यस्य
कलाकौशलविवर्तेन भवितव्यम् ।

तल्लखणं यौवनलक्षणम् । तदेवाह—आतन्वन्तीति । पिकाः मधुलिहश्च वाचं
प्रति यमनां यनं मौनमातन्वन्ति । माकन्देषु भात्रेषु अङ्कुराः जडोभावं भजन्ति ।
अशोकमूले मञ्जरी त्रिष्कम्भते । मधुश्रीर्वसन्तमगन् कालिन्दीतटे किं
सुताऽभूत् ॥ ३० ॥

शून्येति । इयं तल्पवेदी मम धियं धूम्रयन्ती मनी धुनोति कम्पयति ।
कीदृशी शून्यक्रोडा निविडकमलैः कल्पिता । नेदीयस्याः निकटवर्तिन्याः हेलिपुङ्गाः
कालिन्द्याः लहरिभिः शीलिता । अङ्गवालापरिचयेन मिलन्मर्मरा शुक्लया
मर्मरसद्बुद्ध्या । मर्मदुःखव्याख्यानाय पञ्जी टीकारुणा ॥ ३१ ॥

मधुमङ्गल — (सकौतुकम्) ही ही ! एसोऽज्जेव्य अप्पणो पिअर-
अस्सो मए चिरादो लद्धो । तुम ख्खु राइदो ण मे बह्मणवटुअस्स
अट्ठिह्खओ । [ही ही ! एए एवात्मन प्रियवयस्यो मया चिरालब्ध ।
एव खलु राजेन्द्र न मे ब्राह्मणवटुकस्याभिरूप ।] (इति निरीक्ष्य) पिअव-
अस्स, पेख्ख । कए वि अणुराइणीए सेआ किदा अत्थि । [प्रियवयस्य,
पश्य । कयाप्यनुरागिण्या सेवा कृताऽस्ति ।]

कृष्ण — सखे साधु लक्षितम् ।

असौ व्यस्तन्यासा विशदयति माला विवशता

विभक्षेय चर्चा नयनजलवृष्टिं कथयति ।

करोत्कम्प तस्या वदति तिलक कुञ्चितमिद

कृशाङ्गया प्रमाण चरिवसितमेव प्रथयति ॥ ३२ ॥

(नेपथ्ये)

इदो इदो पिअसही । [इत इत प्रियमत्ति]

कृष्ण — सखे, नून प्रत्यासीदन्ति मूर्तेरुपासिकास्तरुण्यस्तदेपा
मदर्चा कुञ्जान्तरे त्वया निवेश्यताम् । मया अस्या सुन्दुवेषमाधुरीमुरी-
कृत्य विम्बोष्ठीना भावनिष्ठा निष्टकृपियिष्यता वेदीयमधिष्ठेया ।

(इत्युभौ तथा कुहन ।)

(तत प्रविशति सखीभ्यामनुगम्यमाना राधिका)

राधा — (पुरोऽवलोक्य सरोमाश्रमम्) अम्महे ! पडिमाए माहुरीभार-
साधूदा । ज सच्च च्चेअ माहवदसणचमककार उप्पादेदि ।

[अहो प्रतिमाया माधुरीभरसाधुता । यत्सत्यमेव माधवदर्शनचमकारमुत्पा-
दयति ।]

बकुला — (जनान्तिक्कम्) णअवु दे, पेख्ख पडिमाए सान्देर ।

[भववृन्दे, पश्य प्रतिमाया मौन्दर्यम्]

असाविति । कृशाङ्गया चरिवसितमुपायनामेव प्रेमाणां प्रथयति विस्ता-
रयति । व्यस्तन्यासा माला तस्या विशदतां विशदयति । विभक्ता द्विष्यभिष्ठा
चर्चा चन्दनकृता 'स्वैर' इति प्रसिद्धा । कुञ्चित तिलक करोत्कम्पम् । हतुर्नाम
नाटकभूपगमिदम् । तथा च—

'स हेतुरिति निर्दिष्टे यत् साप्यार्थप्रसाधकम् ।' (ना० च० वा० १५६)

अप्रानुरागसाधनाय विवशावादिहत्नां कथनादय हेतु ॥ ३२ ॥

अस्या प्रतिमाया यत्र स्वीकृत्यास्या भावनिष्ठां ज्ञानुमिरजुता मयेय वेदी
अधिष्ठेया ।

नववृन्दा—(सस्मिन्मम्) मुग्धे, नूनं सत्यभामाप्रेमोन्मादस्त्वद्यपि सञ्चकाम । या हरिमेव प्रतिमां प्रत्येपि ।

कृष्णः—(सविस्मयानन्दम्) हन्त ! केयं चित्ताकर्षिणी कल्पलतिका (इति मौरमुक्त्वम्)

हृदयान्तरस्फुरदमन्दवेदनाभवावदूकवदनाम्बुजद्युतिः ।

नयनान्तताण्डवितनीलकुन्तला सुदती मदीक्ष्णपदवीं प्रपद्यते ॥ ३३ ॥

(पुनर्निभाष्य । सचमस्कारम्) हन्त ! हन्त ! कथं सैवेयं मे प्राणवल्लभा राधा । (इत्यधुधारामावारयन् । सविमर्शम्)

अकल्पि सुरशिल्पिना परिकल्प्य मायामयी

सुखाय मम राधिका ध्रुवममन्दवृन्दावने ।

भवेदिह कुशास्थलो नगरनीतिभिर्दुर्गमे

ममान्तरवरोधने क नु तदीयसम्भाषणा ॥ ३४ ॥

राधा—(कृष्णमुखेन्दुमवलोक्य) हंत । हंत । णिन्मरुक्कंठिदाए मह मुद्धत्तणं जं गाइंदस्स पडिमं उजेव्व गोइंदं मण्णेमि । [हन्त ! हन्त ! निर्भरोक्कण्ठिताया मम मुग्धत्वं यत् गोविन्दस्य प्रतिमामेव गोविन्दं मन्ये ।] (इति साधुधारमञ्जलिं वदन्ना) अयि पडिचिंष, अत्रि किं तुम्ह चिंयस्स अंबुहहलोअणस्स कल्लाण ? [अयि प्रतिचिम्ब, अपि किं तव चिम्बस्याम्बुरुहलोचनस्य कल्याणम् !]

कृष्णः—(सोह्लासम्) अयि मायायन्त्रमयि राधिके, सत्यमिदानीमेव

मुखमेव वार्तां कथयति इति न्यायेनाह—हृदयेति । हृदयमध्ये स्फुरदमन्दवेदनाभवावदूकवदनाम्बुजस्य द्युतियंस्था सा । नयनान्तताण्डवितनीलकुन्तला इति । विरहजन्यकुन्तलादेरबन्धनात् स्वयः शोभातिशयं कथापच (?) ॥ ३३ ॥

श्रीराधायाः साक्षाद्दर्शनजन्यानन्दाधुधारामावारयन् सपरामर्शमाह—अकल्पीनि । सुरशिल्पिना विध्वक्र्मणा मम सुखाय मायामयी जङ्गमशीला राधिकाऽकल्पि । परिकल्प्य राधां विना वृन्दावनं श्रीकृष्णस्य न सुखदमिति विचार्य । अन्यथा समाज्ञां विना समाप्तःपुरे क तस्या राधाया अगमनसम्भावना भवेत् । यथोभयोः साक्षाद्दर्शनेऽपि उभयोः प्रतिमाप्रतीतिः प्रेमजन्यैव तथाप्तःपुरे राधाया आगमनेऽप्यसम्भावनाकरनं प्रेमजन्यमेव योगमायाकल्पिताया लीलायाश्चमस्कारार्थं न रज्जानादिति ॥ ३४ ॥

साधुधारं यथा स्यात्तथाऽञ्जलिं वदन्नाह—अयीनि । अयि प्रतिचिम्बमेप्रति अम्बुरुहलोचनस्य कृष्णस्य कल्याणं शुभम् ।

कृष्णः स्नेमी, यदियं सर्वमुद्रया तां लोकोत्तरमनुकुर्वती त्वमस्य स्नेमं पृच्छसि ।

राधा—(सचनत्कारम्) णअबुं दे, साहु साहु ! जाए 'सिप्पुक्ला-कुमलाए णिम्मिदा पडिमा वि एदं किं पि महुरं वाहरेदि ।

[नववृन्दे, साधु ! साधु ! यथा तिश्पक्लाकुसल्या निर्मिता प्रतिमापि इदं किमपि मधुरं व्याहरति ।]

कृष्णः—अहो गन्धर्वपुराधिकारिणोऽपि मायागन्धर्वनाट्यस्य कापि चिरचमत्कारिता यत्र नमाप्यघाधितेव राधा प्रतिभासते ।

राधा—(सानन्दाद्भुतं ससृतेन)

वरो धिन्वन् प्राणं परिमिलति सोऽयं परिमलो

घनश्यामा सेय द्युतिविततिराकर्षति दृशौ ।

स्वरः सोऽयं धीरस्तरलयति कर्णो मम बलाद्

अहो गोविन्दस्य प्रकृतिमुपलब्धा प्रतिकृतिः ॥ ३५ ॥

(इति काकुं कुर्वती) अइ कण्ह पडिमे, एसा चाणुकोटिहिं भिद्धेदि राही । एव्यं चेअ जंगमी भविअ चिर सुहावेदि संताबज्जंरं दीणाए लोअणं । [अयि कृष्णप्रतिमे, एसा चाहुकोटिनिद्धते राधा । एवमेव जङ्गली-भूत्वा चिरं सुखय सन्तापज्जंरं दीनाया लोचनम् ।]

कृष्णः—हन्त ! घृन्दारकवर्द्धके, दिष्टया संवर्द्धितोऽस्मीति ।

(इति घाप्यधारो वितनोति)

लोकोत्तरां तां राधां सर्वमुद्रयानुकरणं कुर्वती । अस्य कृष्णस्य । अतः सायमेवेदानीं कृष्णः स्नेमी । इतः पुरा नासीदिति भावः । व्याहरति वदति । श्रीराधिकाया एव श्रीकृष्णस्यापि सचनत्कारविचारमाधुसंधमाह—गन्धर्वस्यादि । गन्धर्वपुरस्य मिथ्याभूतस्य अनुकारिणोऽपि मायागन्धर्वनाट्यस्य । अत्र नाट्ये । मायाविनां गुरोर्ममापि यथार्थराधाज्ञानात् मिथ्यानाट्यस्य चमत्कारकारिता ।

वरो धिन्वन्निति । गोविन्दस्य प्रकृतिं प्रतिकृतिरुपलब्धा प्राप्ता । परिमलः गन्धः । द्युतिः कान्तिः । अन्यपरिमलादेर्मम प्राणादिसुखदानेऽसामर्थ्यमेवेत्पत्नेन घोतितम् ॥ ३५ ॥

हन्तेति हयं । हे घृन्दारकवर्द्धके देवदिविचन्द्र जिन्धरमन् । दिष्टया संवर्द्धित-स्तोयितोऽस्मीति । अपमार्यतां दूरान्वियताम् । नापत्रपमिति । प्रतिमाज्ञानेऽपि

१. सिप्पुक्कलाए-अ० ।

२. चिरचमत्कारकारिता-य० ।

३. संजायज्जंर-अ० ।

४. प्रकृति-अ० ।

नववृन्दा—सखि, चेलाञ्चलेनापसार्यतां प्रियमुखाम्बुजाद् बाष्पाम्बु-
धाराम् ।

(राधिका सापन्नपं तथा करोति)

नववृन्दा—(स्वगतम्) कथमसौ माधवो राधिकाङ्गस्पर्शसौख्येन
स्तिमिताक्षो भवत्पुष्टाश्रितकदम्बः स्तम्भमालम्बते ।

राधा—दृढोद्वेदी साहाविअं धम्मं गदा पडिमा । [हा धिक् हा धिक् !
स्वाभाविकं धर्मज्ञता प्रतिभा ।] (इति मूर्च्छति)

(नेपथ्ये सङ्कुलघ्वनिः)

बकुला—(सावेगम्) णअवुंदे, कथं एमो ससंकं विक्रोसन्ताणं कला-
विणां कलावो विद्वेदि । [नववृन्दे, कथमेप ससङ्कं विक्रोशतां कलापिनां
कलापो विद्ववति ।]

नववृन्दा— नूनं त्रिदर्भनन्दिनी वृन्दावनं प्रपेदे । तदीय-परिवाराणां
मञ्जोरिशिक्षितेन शङ्कितमरालकुलोत्कर्षा कलापिनः पलायन्ते तदित-
स्पूर्णं त्यया सत्याऽपसार्यताम् ।

बकुला—साहु मंतेसि । [साधु मन्त्रयसि] (इति मूर्च्छितामेव राधाम-
ङ्काङ्ग्य निष्क्रान्ता)

मधुमङ्गलः—(निःकुञ्जान्निःसृत्य) अचचरिअ अचचरिअं । भो विअव-
अस्स, सचच च्चेअ पडिमारुवो सि । [आश्चर्यमाश्चर्यम् । भोः प्रियवयस्य,
सद्यमेव प्रतिमारुपोऽसि ।]

कृष्णः—(पुरो दृष्टिं क्षिपन्) हन्त ! हन्त ! कथं लीना बभूव सद्य-
स्त्वाष्ट्री^१ शिल्पमाया । (इति चमत्कारमभिनीय) नववृन्दे, भूयोऽपि किमियं
प्रस्तोतुं शक्यते जगद्विरमापिनी कापि माया ।

नववृन्दा—अथ किम् ।

कृष्णः—(सोत्कण्ठम्) सखि, तूर्णमुपनीयताम् ।

नववृन्दा—देव, यनोऽहं विद्ववन्ती चक्रवाकीव विभेमि । सेयं सन्नि-
कृष्टा देवी चन्द्रावली । (इति निष्क्रान्ता)

सहजत्रयाया उदयात् । स्तिमिताक्षः साधुनेत्रो भवन् । स्तम्भं जडिमानम् ।
धर्मज्ञता प्राप्ता ।

कलापिनां मयूराणां कलापः समूहो विद्ववति द्रुतं गच्छति । स्वाष्ट्री
त्वष्टुरियं शिल्पमाया लीना बभूव । प्रस्तोतुं साक्षात्कर्तुम् । यतो देवी रूप-
चन्द्रिकाया अहं चक्रवाकी विभेमि । सा सन्निकृष्टा इति ।

(तत प्रविशति सपरिजना चन्द्रावली)

चन्द्रावली—हला माहवि, वहिणीए राहीए सोआणलो अउनवि मे
ण णिठवादि । (सखि माधवि, भगिन्या राधाया शोकानहोऽद्यापि मे न
निर्वाति ।]

माधवी—भट्टदारिए, पइदिसिणिद्धासि । कह णिठवाडु [भर्तृदारिके,
प्रकृतिस्निग्धासि । कथ निर्वातु ।]

चन्द्रावली—सहि, अउन अजउत्तेण हा राहि । हा राहि त्ति सन्न
रुचेअ रत्ति सिचिणाइद । [सखि, भचार्यपुत्रेण हा । राधिके । हा राधिके ।
इति सर्वामेव रात्रि स्वप्नापितम् ।]

माधवी—णुण सिचिणदसणविकखोहिद अत्ताणअ विणोदेदु एसो
बुदावण पइठो । [नून स्वप्नदर्शनविद्योभितमात्मान विनोदयित्तुमेप वृन्दावन
प्रविष्ट ।]

चन्द्रावली—सच्च भणासि । [सत्य भगमि]

माधवी—पेरख अगदो णिठजे भट्टा । [पश्याप्रतो निवृत्त भर्ता]

चन्द्रावली—(साधि समीप्य) हला, ज बुदावणे वि एसो उपफुल्लाआरो
विलोएदि ता तकयेमि 'अउरुव्व कि पि रसतर लद्धो । [सखि, यद्
वृन्दावनेऽप्येव जफुल्लाकारो विलोकयति तत्तर्पयामि अपूर्व किमपि रसान्तर
हृद्यम् ।]

माधवी—(निभाह्य) भट्टदारिए, फुड सगदा सा हारिणी सच्च-
भामा । [भर्तृदारिके, स्फुट सद्गता सा हारिणा सत्यभामा ।]

चन्द्रावली—सहि, सच्च सच्च ज इमस्स अग सोजेव्व मए
पेसिदो दिव्वपरिच्छदो । ता गदुअ सत्त जाणिस्स । [सखि, सत्य सत्य
यदस्या भगे स एव मया प्रेषितो दिव्यपरिच्छद । तद् गत्वा तत्र शास्ये ।]
(दयुषण्य) जेदु जेदु अजउत्तो । [जयतु जयत्वार्यपुत्र ।]

कृष्ण (सावहित्यम्) प्रिये, दिष्टयाद्य समये वृन्दावनमुवल्लब्धासि ।

चन्द्रावली—(कृष्ण पश्यन्ती साश्रयंमपवार्यं । सस्मृतेन)

स्फुरति मधुरिपोमि स्फारमारण्ययेप

कमपि जगदपूर्वं विभ्रतो माधवस्य ।

फलयति सरित् तृप्ति मेदमीन्योभुनद्धी

कवलितमपि यत्र प्रेक्ष्यमाणे मनो मे ॥ ३६ ॥

हारिणी मनोहरा । स्फुरतीति । जगदपूर्वं कमपि स्फारमारण्ययेप विभ्रतो

(इति स्मितं कृत्वा) देअ, णइणप्पणइणीसंगममहूसएण दिट्ठिआ पफपुरेसि । [देव, नवीनप्रणयिनीसङ्गममधूसवेन दिष्टया प्रसुरसि]

कृष्णः—(विहस्य) प्रिये, प्राचीनप्रणयिनीति भण्यताम् ।

चन्द्रावली—(साक्षरम्) का खलु पाईणप्पणइणी ? [का खलु प्राचीनप्रणयिनी ।]

कृष्णः—प्रिये, मा कुरु शङ्काम् । वृन्दाटवीलतालीरेव नापरा ।

माधवी—सच्चं भणादि भट्टा । जं बुंदावणकप्पलदाए उवणीदा एसा माला । [सत्यं भणति भर्ता । यत् वृन्दावनकल्पलतयैवोपनीतैषा माला ।]

कृष्णः—माधवि, मा मुधा शङ्काकलङ्केन किलाङ्क्य विशुद्धां चन्द्रावलीम् । यदियं माला मधुमङ्गलकलाकौशलस्य साक्षात्कृतिः ।

चन्द्रावली—('साकृतस्मितम्) अज्ज महुमंगल, एदं कौसुमं अञ्चरं वि तुम्ह कलाकोसलं ! [आर्यं मधुमङ्गल, इदं कौसुममम्बरमपि तत्र कलाकौशलम् ।]

कृष्णः—(स्वगतम्) नूनं देव्या दृष्टपूर्वोऽयं परिच्छदः (प्रकाशम्) देवि, वनदेव्या ममेदमुपहारीकृतम् ।

माधवी—देअ, अणुजाणीहि । एसा^१ घरदेई घरं जेठ्व गच्छेदु । [देव, अनुजानीहि । एषा गृहदेवी गृहमेव गच्छतु ।]

कृष्णः—(स्वगतम्) देवि, नेमां श्रद्धेहि माधवीयामलीकवाचम् ।

चन्द्रावली—माधवि, सहीए सरस्सदीए गहिदपवखाहि संवुत्ता । [माधवि, सख्याः सरस्वत्या गृहीतपचारिम् संवृत्ता ।]

कृष्णः—(स्वगतम्) कथं स्वगिरैव निगृहीतोऽस्मि देव्या ।

माधवस्य मधुरिपोर्मौ प्रेषमाणे मे मनः ईर्ष्याभुजङ्गी-कवलितमपि वृष्टिं न याति ॥ ३६ ॥

माधवीयां मधुयुक्ताम् । पक्षे—माधवस्येयं मत्सङ्गन्धिर्तां वाचं न श्रद्धेहि इति वाचद्वलं कृत्वाऽह—हे माधवि, सख्याः सरस्वत्या गृहीतपचारिम् संवृत्तेति । श्रीकृष्णोक्तवाच्येनैव श्रीकृष्णवाच्यं न श्रद्धेयमित्यत एव सरस्वती मे पक्षपातिन्यभूत् । स्वस्य गिरा माधवीयामित्याकारिकवैवाहं देव्या निगृहीतः अहमिति भावः ।

१. साकृत-अ० ।

२. एसा घरं देह गच्छेदु । [एषा गृहं देवी गच्छतु ।]

चन्द्रावली—कण्ह, [कृष्ण] (हृष्यर्द्धोक्ते सलज्जम्) अज्जउत्त,
[आर्यपुत्र,]

कृष्ण —(सानन्दस्मितम्) प्रिये, दिष्टया सुधाधारा पायितोऽस्मि ।

तदलमार्यपुत्रेति कृपाम्बुना ।

चन्द्रावली—अज्जउत्त, ण रत्तु अह अणहिण्णा ज तुम्ह सोरत्तहे-
दुएण वेलिप्पवधेण त्रिज्जिस्स । [आर्यपुत्र, न खल्वहमनभिज्ञा यत्तव सुख-
हेतुकेन केलिप्रघन्धेन खिन्ना भविष्यामि ।]

कृष्ण —

त्वदङ्गसङ्गतैरेभिस्तप्तोऽस्मि मिहिरातपै ।

विन्दन्ती चन्दनच्छाया मा देवि शिशिरीकुरु ॥ ३७ ॥

माधवी—देअ, कठोरप्पा एसा भट्टदारिआ सुठ्ठु ताव सोदु पारेदि ।
न तुम्ह पघत्त ऋयेअ चदभाआमदिरे जलद जलनकुड जलकेइकुड
विण्णादवदी । [देव कठोरामैषा भट्टदारिका सुठ्ठु ताव सोदु पारयति ।
यत्तव प्रायश्चमेव च द्रभागामदिरे उवलत्त उवलनकुण्ड जन्केलिकुण्ड
विज्ञातवती]

कृष्ण —(स्वगतम्) माघनि, साधु साधु । यद्त्र स्नेहातिरेक सूच
यन्ती समये सख्या सेवा नितनोपि ।

चन्द्रावली—अज्जउत्त, अत्तणो हिअअगमेण पणइणा जणेण सद्धद
विहरेहि । एसा अह अतेउरे प्पविसामि । [आर्यपुत्र आत्मनो हृदयहमेन
प्रणयिना ननेन स्वच्छन्द विहर । एषाऽहमन्त पुर प्रविशामि ।]

(इति सपरिवारा निष्क्रान्ता)

कृष्ण हृष्यर्द्धोक्ते सलज्जम् ह आर्यपुत्रेति । गोत्रस्त्वलित नाम सन्ध्यतर-
मिदम् । तथा च—'तद् गोत्रस्त्वलित यत्तु नामग्यत्ययभाषणम् ।' (ना० च०
का० १३५) अत्र चन्द्रावल्या समसोत्पदानाद् गोत्रस्त्वलितम् ।

त्रिज्जिस्स एतदुक्ताह भविष्यामि ।

त्वदङ्गेति । त्वदङ्गसङ्गतैरेभि मिहिरातपै सूर्यातपं पक्षे ऋधैस्तप्तोऽस्मि ।
चन्दनच्छायां शीतलच्छायां विन्दन्ती एव मयि प्रसङ्गा भूत्वा मां शीतलीकुरु ।
शोभ नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—'शोभराज्यन्यागने हेताजन्यस्मिन्
कार्यकल्पनम् ।' इति । (ना० च० का० १७६) । अत्र सूर्यातपेषु चन्द्रावल्या
अङ्गसङ्गतेषु तत्कार्यभूतस्यातपस्य कृष्णेन स्वरिमन् कल्पनात् शोभ ॥ ३७ ॥

कठोरात्मेत्यादि । गर्हण नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—'यत्र मञ्जीतं
यद्दोषान् गुणमर्षेण दर्शयत् । गुणान् वा कीर्तयद्दोष दर्शयेद् गर्हणं हि तत् ॥'

कृष्णः—सखे, कष्टमापतितं यदद्य देवीयं कृष्टा ।

मधुमङ्गलः—मा एवञ्च भणेहि । जं देइए रोसस्स पअं किं वि ण
लख्खिद । [मैवं भण । यद्देव्या रोपस्य पदं किमपि न लखितम् ।]

कृष्णः—वयस्य, निगूढरोषा हि मनस्विन्यः । तथा हि—

उद्धूता स्मितकौमुदी न मधुरा वक्त्रेन्दुबिम्बा तु या

मृद्वीनां न निराकृता निजगिरां भाधुर्यलक्ष्मीरपि ।

कोष्णैरद्य दुरावरैरिह मनोगूढ्व्यथाशांसिभिः

श्वासैरेव द्रोद्गुरस्तनपटैस्तस्था रूपः कीर्तिताः ॥ ३८ ॥

तदद्य देवीप्रसादनमेव निजाभीष्टसाधनम् । (इति निष्क्रान्तौ)

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति नववृन्दासङ्गमो नाम सप्तमोऽङ्कः ।

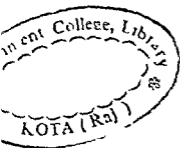
(ना० चं० का० १७४) सत्र प्रथमप्रकारोद्गाहरणमिदम् । अत्र कठोरत्वादिरूपस्य
दोषस्य कथनमपि कृष्णविषयकानुरागगुणकीर्तनतया पर्यवसितम् ।

उद्धूतेति । वक्त्रेन्दुबिम्बात् स्मितकौमुदी नोद्धूता न निरस्ता । मृद्वीनां
निजगिरां मधुर्यलक्ष्मीरपि न निराकृता । रवासैरेव रूपः कीर्तिताः । कीदृशैः—
कोष्णैरित्यादि ॥ ३८ ॥

इति सप्तमाङ्कव्याख्या ।

ॐ

अष्टमोऽङ्कः

(ततः प्रविराति नववृन्दयानुगममानो विश्वकर्मा)

विरवकर्मा—

द्वाराधिपाय कलिताञ्जलिभिः सुरेन्द्रै-

रन्तविविधुमिरवाप्तवहिः प्रकोपेन ।

चित्तहरत्यवसरे प्रतिहार्यमाण-

राजीवसम्भवहराद्य हरेः पुरीयम् ॥ १ ॥

(पार्श्वतो विलोचय) वत्से, अपि नाम गतः पुरपोत्तमे सत्याया प्रति
नेति विचित्रो भ्रमस्तस्यापि तस्या मदोद्यमायेति । (स्मितं हृत्वा)
अथवा भ्रम एव न भन्द 'यद्वैरिलकिकानुरागामृतविभ्रमोऽयम् ।

नववृन्दा—आर्य, मन्त्रिराजेन कोशलतः आवितरहस्यद्वारेतयोर्विभ्रम
एव सम्भ्रमभूमाननवाप्य^१ । तेन च राधिकामङ्गनरामस्तामरसाञ्ज सुद्वान्त-
मण्डले कुण्डिनेन्द्रनन्दिनी प्रसाद्यानन्दयन्नमवीन्-देवि, त्रिलाङ्गी-
कक्षासु किं तवामीष्ट तदभिष्यञ्ज्य निजनिदेशभाजनम्भन्दतयैव पर्याप्त-
समस्तानि नेयसि^२ प्रेषसि विधेहि प्रसादमाधुरीम् ।

द्वाराधिपायेति । हरेरियं पुरी चित्तहरति । कीदृशी—सुरेन्द्रैरवाप्तः प्राप्तः
वहिः प्रकोपेण यस्याः सा । अवसरे प्रतिहार्यमाणः प्रतिहार्यः द्वारपुत्रेणान
प्रवेशमागौ राजीवसम्भवहरौ यस्यां सा । राजीवसम्भवो महा ॥ १ ॥

तस्य भीष्मस्यापि तस्यां राधायां विरवकर्माहृतमायेति भ्रमो जातः ।
विभ्रम विलास भय न भ्रमः । आर्यमन्त्रिराजेनोद्बुद्धः । कीदृशेन आवितरपरे
तयो राधाहृत्पायो विभ्रम एव सम्भ्रमभूमान परपरदर्शनरपर्दानालापेनापि
सयोर्निष्पद्यमानात् । तामरसाञ्ज भीष्मः । सुद्वान्तमण्डलेऽन्तपुरे । कुण्डिनेन्द्र-
नन्दिनी रक्षिणीम् । त्रिलाङ्गीस्ये किं वन्दु तवामीष्ट तदूरावनिष्पद्येद वस्तु
मनामीष्टनिष्पद्यत्वा निजनिदेशभाजनम्भन्दतया निजाशानुवर्तिनेन नारा पर्याप्त
परिपूर्तां प्राप्तः समस्तानि धेयः बहूनां देव तस्मिन् प्रेषयि मयि प्रसादमाधुरीं
विधेहि । यदि किमप्यमीष्ट वस्तुनेनुनाशापयसि तदैव मयि ते प्रसन्नताऽमृदिति
जानामीति भावः । सत्यनामाया मिलनतापर्यन्तमेतद्गुणतः तस्या एवोक्तवै

१ वैदिकिका-भ० ।

२ भूमाननवाप्य तेन-भ० ।

३ नि धेयसि विधेहि-भ० ।

विश्वकर्मा—ततस्ततः ।

नववृन्दा—ततश्च देवीहृदयज्ञा माधवी प्राह—देव, तत् किं नाम भुवने यद्दुभुतं वस्तु महाबरोधने किलात्र नास्ति किन्तु गगने गच्छतो मरालस्य चञ्चुपुटादिदमदृष्टचरमरविन्दं 'विभ्रष्टं तहामगुम्फनकामेयम-भूद् भर्तृदारिकेति ।

विश्वकर्मा—वत्से, ओं जाने । सुरसौगन्धिक नाम तत्पङ्कजमाहत्तुं मन्मुखादेव गृहीतोदेशः पुण्डरीकाक्षः स्नाण्डवप्रस्थं प्रतस्थे ।

नववृन्दा—तत्पङ्कजवृन्दमाहृत्य मधुमङ्गलहस्तेन माधव्यामाधाय च माधवच्छद्मना देवीमनुज्ञापयितुं सम्प्रत्यवरोधं साधयति ।

विश्वकर्मा—स्वं कुत्र साधयसि ।

नववृन्दा—भवतां सकाशे ।

विश्वकर्मा—किमिति ?

नववृन्दा—भवद्दुभुतविद्याविदग्धताप्रसिद्धिमवधार्य सौभाग्यमुख-सद्गुणाधायकं सुरनायकपुरेऽप्यनिर्मितपूर्वमपूर्वनेपथ्यसाधनं प्रसाधनं देव्या यद्भयर्थितं तन्निरवाहि किमार्येण ।

विश्वकर्मा—न केवलं देव्या एव निर्वाहितं किन्तु सत्याया अपि ।

नववृन्दा—आर्य, दुर्मनायिष्यते देवी ।

विश्वकर्मा—पुत्रि, शङ्कां मा कुरु । तन्मया देव्यामावेदितमस्ति ।

तथाहि—

देवि नप्त्रि भवेद्भामा भानुसम्बन्धतो मम ।

तदर्धमपि तेनाहं रचयिष्यामि मण्डनम् ॥ २ ॥

बोधकम् । अत्र नाटकचन्द्रिकायामुक्तम्—कश्चित्तु क्षोभताम नाटकभूषणस्थाने संक्षेपं पठति । तथा च—'संक्षेपो यत्तु संक्षेपादात्मान्यार्थं प्रयुज्यते ।' इति । देवी रुक्मिणी तस्या हृदयज्ञा । मरालस्य हंसस्य ।

अवरोधमन्तःपुरं साधयति गच्छति । सकाशे निकटे । किं कथम् । सौभा-ग्यादिसद्गुणाधायकं स्वर्गेऽप्यनिर्मितपूर्वं प्रसाधनं मण्डनं देव्या रुक्मिण्याऽभ्यर्थि-तम् । आर्येण भवता तत् किं निरवाहि ।

देवोति । सूर्पक्षी संज्ञा विश्वकर्मणः कन्या तस्याः सत्या कन्यात्वेनाद्रीका-शात् नप्त्री ॥ २ ॥

तदेहि । तत्करण्डिकायुगं भवत्यामर्षयामीति ।

(हति निष्क्रान्तौ)

विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति कृष्णः)

कृष्णः—(सहस्रं)

चर्चा सिञ्चति शोपयत्यपि मिथो विस्पन्दते वा सकृत्

नेत्रद्वन्द्वमुरश्च यद्विरहतो बाष्पायमाणं मम ।

हन्त स्वप्नशतेऽपि दुर्लभतरप्रेक्षयोत्सवा प्रेयसी

प्राप्योत्सवमतवितं मम कथं सा राधिका वर्तते ॥ ३ ॥

(पुरो विलोच्य) कुण्डिनेन्द्रनन्दिनी मणिमन्दिरालिन्दमिदमलङ्कुर्वती
विराजते ।

(ततः प्रविशति माधव्योपास्यमाना चन्द्रावली)

चन्द्रावली—हला माहवि, एसो उपसत्पदि अज्जउत्तो । ता 'उवणेहि
तं सुरसोअधिअमालिअं । [सखि माधवि, एए उपसत्पत्वार्यपुत्रः । तदुपनय
तां सुरसौगन्धिकमालिकाम् ।]

कृष्णः—(उपस्य)

त्वं पक्षपातयैचिञ्चयादेकाप्याक्रम्य सर्वतः ।

देवि मच्चिपत्तफासारे राजहंसीय राजसि ॥ ४ ॥

चन्द्रावली—(साधृतम्) माहवि, जुत्तं वि भणिदं सुणिअ किंत्ति
किदग्ग्हिदासि ? [माधवि, युत्तमपि भणितं धुत्वा किमिति कृतस्मितासि ?]

तत् करण्डिकायुगं मण्डनपूर्णसम्पुटिकायुगम् ॥ विष्कम्भककृष्णं पूर्व-
मुष्म् ।

चर्चामोति । यस्या राधाया विरहतो मिथो विस्पन्देव बाष्पायमाणं
ऊष्माधुजलायमानम् । 'अधु उष्मा च बाष्प स्यात्' इत्यभिधानात् । बाष्पमु-
द्बहमानं नेत्रद्वन्द्वं सिञ्चति हृदयम् । 'चर्चा' शोपयति । स्वप्नशतेऽपि दुर्लभतरः
प्रेक्षोत्सवः दर्शनोत्सवः यस्या सा राधिका अतर्कितं यथा स्यात्तथा ममोत्सवं
प्रेष्ये प्राप्य वर्तते । प्रसन्नो नाम विमर्शसन्प्यद्गमिद्म् । तथा च—

'प्रस्तुतार्थस्य शमनं प्रसन्नः परिकीर्तितः ।

प्रसन्नं कथयन्पन्नं गुरूणां परिकीर्तनम् ॥' (ना० सं० हा० १८)

इदं प्रस्तुतार्थशमनोदाहरणम् । अत्र प्रस्तुतस्य विरहदुःखस्य शमात्
प्रसन्नः ॥ ३ ॥

माधवी—भट्टदारिए, कासारे प्पसारिदणिअञ्चदं वगीं सुमरिअ
हसामि । [भट्टदारिके, कासारे प्रसारितनिजप्रतां वकीं स्मृत्वा हसामि ।]

कृष्णः—इन्त ! कलिकण्डूलतुण्डमात्रसर्वस्वे तमोमयि माधविके,
विरम्यताम् । त्वयोपरञ्जयितुमशक्येयं चन्द्रावली । (इति देवीं परयन्)

अपि नोच्छ्वसितुं क्षमते क्षणमप्यन्यत्र मन्मनः कापि ।

त्वयि रतिधुरां यदुच्चैर्वहते गौरववतीं गौरि ॥ ५ ॥

माधवी—भट्टदारिए, सहस्येण तुए गंठिदा एसा सुरसोअंधिअमाला ।
[भट्टदारिके, स्वहस्तेन त्वया ग्रथितैषा सुरसौगन्धिकमाला ।]

चन्द्रावली—(मालामादाय) अज्जउत्त, एसा कोत्थुइस्स 'सहवासिणी
होदु । [आर्यपुत्र, एषा कौस्तुभस्य सहवासिनी भवतु ।]

(इति वचसि विन्यस्यति)

कृष्णः—

सुन्दराङ्गि भवदीयमन्दिरे मेदुरे मदुरसि स्रजं विना ।

तथ्यमेव भवितु न कल्पते कौस्तुभेन सहवासिनी परा ॥ ६ ॥

(चन्द्रावली सलज्जं नञ्जी भवति)

कृष्णः—

(चन्द्रावलीपाणिमभिमृश्य सादरम्)

तपस्विनीं ध्यानपरां समीक्षितुं कृतव्रतः साम्प्रतमस्मि कामपि ।

कासारे सरोवरे । द्रवो नाम विमर्शसन्धेरङ्गमिदम् । तथा च—'द्रवो
गुरुतिरस्त्रिका' (ना० चं० का० ९७) । अत्र स्वामिन्दा राधाया उपहासा-
द्द्रवः । कलिः कलहः स एव कण्डू तद्विशिष्टं तुण्डमात्रं सर्वस्व यस्याः हे तथा-
भूते तमोमयि राहुरूपे । 'तमस्तु राहु'रिष्यमरः । त्वयेदं चन्द्रावली उपरञ्जयितु-
मशक्या । उपरागो राहुणा ग्रहणम् । छलनं नाम विमर्शसन्धेरङ्गमिदम् । तथा
च—'अपमानादिकरणं छलनं परिकीर्तितम् ।' (ना० चं० का० ९९) अत्र
माधवीमत्सनेन छलनम् ।

आर्यपुत्रेति । दानं नाम सन्ध्यन्तरमिदम् । तथा हि—'दानन्तु कथितं
धीरैः प्रियवस्तुसमर्पणम् ।' (ना० चं० का० १३०) । अत्र प्रकटमेव दानम् ।

सुन्दराङ्गीति । मदुरसि स्रजं विना परा अन्धा कौस्तुभेन सहवासिनी एकत्र
वासयोग्या भवितुं न कल्पते ॥ ६ ॥

तपस्विनीमिति । हे कुङ्कुमगौरि कामपि ध्यानपरां तपस्विनीं समीक्षितुं

अहाय तत्रानुमतिप्रदानत सत्यान्वित कुङ्कुमगौरि मा कुरु ॥ ७ ॥
चन्द्रावली—नधाहिरोहदि अज्जउत्तस्स । [यथाभिरोचते आर्यपुत्राय]
कृष्ण — (स्वगतम्) निरातङ्कोऽस्मि । तन्नववृन्दावन प्रयामि ।

(इति निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य नववृन्दा)

नववृन्दा—देवि, तदिद् मण्डन करण्डकयोयुग्मम् । एतयो प्रथम
प्रधितेन देव्याश्चिह्ने नानुगत द्वितीयन्तु सत्यभामाया ।

माधवी—(स्वगतम्) अत्तणोणत्तिणीविदे णुण सत्त्वुत्तम विद्
हुविस्सदि । ता परिवट्ट वदुअ भट्टिदारिअ दुदीएण अलकरिस्स ।
(प्रकाशम्) णअवुदे, दोअं च्चेअ मह समप्पेहि । अह किर सच्चाए पेस
इस्स । [आत्मनो नष्टीकृते नून सर्वोत्तम कृत भविष्यति । तस्मात् परिवर्तन
कृत्वा भर्तृदारिकां द्वितीयेनालङ्कयिष्यामि । (प्रकाशम्) नववृन्दे, द्वे एव महा
समर्पय । अह किल सार्यायै प्रेषयिष्यामि ।]

(नववृन्दा तथा करोति)

चन्द्रावली—एहादु धरदीहिअ गमिस्स । [स्नातु गृहदीर्घिकां गमिष्ये]
(इति सपरिजना निष्क्रान्ता)

नववृन्दा—वृन्दाटवीमभिपेणयितु साम्प्रतमृपुराचो मया दत्तशुभमु-
हूर्तोऽस्ति । ततस्तत्र गच्छामि । (इति परिक्रामति)

(नेपथ्ये)

क्रीडोत्सवाय निविडे नवपुष्पप्र-
स्वप्रेयसी पदविहारमिहार्यन्तीम् ।

साम्प्रत कृतप्रतोऽस्मि । अहाय शीघ्रम् । तय तपरिवनीदर्शनेऽनुमतिप्रदानत
अनुमतिप्रदानन मा सत्यान्वित सार्ययुक्त कुरु । पक्षे—सार्यभामया महान्वि-
तम् कुरु ॥ ७ ॥

विध्वंसनिर्मितभूषणपूर्णं सम्पुङ्ग्वय नीत्या प्रविश्य नववृन्दा रश्मिणी
माह—देवीति । एतयोर्मध्य प्रथम प्रमाधन प्रधितेन देव्यारतय चिह्नेन युक्त
द्वितीय सत्यभामायाश्चिह्नेनानुगतम् । द्वितीयेन सार्यभामायां कृतभूषणेन ।
सार्यायै सार्यभामायै । वृन्दाटवीमभिपेणयितु मनयाऽभिधातु साम्प्रतमपुना मया
दत्तशुभमुहूर्तं शत्रुराजो वसन्तोऽस्ति ।

क्रीडोत्सवेति । क्रीडोत्सवाय निविडे नवपुष्पकंदारे केषारीति कषाते
पुष्पमय क्षेत्रे । पक्षे 'वस पितरि कंदारे' इति । स्वप्रेयसीत्यत्र बहुवीही इत्यधिक

देवं विलोक्य युगपन्नियया समृद्धया
संवर्द्धिनोऽत्र कुनकादृतवोऽवतेरुः ॥ ८ ॥

नववृन्दा—कथमसौ जगन्मोहनवन्यवेपः सुष्ठु नववृन्दाटवो कृता-
र्थयन् प्रसाधितां राधिकामनुसर्पति । (पुनरवेक्ष्य । सविस्मयम्)

आतन्वन् कलकण्ठनादमतुलस्तम्भश्रियोऽजृम्भितो^१
भूयिष्ठोच्छलिताङ्कुरः फलितवान् स्वेदाग्नुमुक्ताफलैः ।
उद्यद्वाष्पमरन्दभागविचलोऽप्युत्कम्पवान् विभ्रमै
राधामाधवयोर्विराजति चिरादुल्लासकल्पद्रुमः ॥ ६ ॥
(ततः प्रविशतो ययानिर्दिष्टौ राधामाधवौ)

माधवः—

तत्रात्र परिमृग्यता किमपि लक्ष्म साक्षादियं
मया त्वमुपसादिता निखिललोकलक्ष्मीरसि ।
यथा जगति चञ्चता^२ चणकमुष्टिसम्पत्तये
जनेन पतिता पुरः कनकवृष्टिरासाद्यते ॥ १० ॥

प्रत्ययो न स्यात् । स्वप्रेयसी देवमिह पदविहारमर्पयन्तं विलोक्य युगपदेकदा
नियया समृद्धया सगपरया संवर्द्धिनो वर्द्धनशीला ऋतवोऽत्र कुतुकादवतेरुः ॥ ८ ॥
प्रसाधितां भूयिताम् ।

आतन्वन्निति । राधामाधवयोरुल्लासरूपः कल्पवृक्षः चिराद् विराजति ।
पत्रे—उल्लासपुक्तः कल्पद्रुमः । किं कुर्वन्—कलकण्ठनादमातन्वन् । कलो गद्गद-
लक्षणो यः कण्ठनादस्तम् । पत्रे—कोकिलनादम् । अतुलस्तम्भश्रिया उज्जृ-
म्भितः । 'स्तम्भौ स्थूणा जडीभावौ' इत्यभिधानात् । अतुलजडीभावेन । पत्रे—
वृक्षस्य प्रथमदेशेन वर्द्धितः । भूयिष्ठोच्छलिताङ्कुरः ।

'नवोद्भिन्ने तथा रोगिणि पुमानङ्कुर ईरितः ।' अङ्कुरो रोमाञ्चः पत्रे स्पन्दः ।
स्वेदाग्नुवर्धनाग्नुः । पत्रे—स्वेदाग्नुवन्मुक्ताफलैः फलविशेषैः । वाष्पोऽग्नु पत्रे
मकरन्दः । विभ्रमैर्विलासैः पत्रे वीनां पद्मिणां भ्रमैः । अविचलोऽप्युत्क-
म्पवान् ॥ ९ ॥

तवेति । तव किमपि लक्ष्म चिह्नं परिमृग्यता मया निखिललोकलक्ष्मीरूपा
स्वमासादिता प्राप्ता । अत्र दृष्टान्तमाह—चणकमुष्टिप्राप्तये चञ्चता गच्छता जनेन
पुरः कनकवृष्टिर्यथासाद्यते प्राप्यते ॥ १० ॥

नववृन्दा—(राधामवेधय) हन्त । हन्त ।

आलोके कमलेक्षणस्य सनलासारे दृशौ न क्षमे
नाश्लेषे किल शक्तिभागतिपृथुस्तम्भा भुजावल्लरी ।
वाणी गद्गदकुण्ठितोत्तरविधौ नाल चिरोपस्थिते
वृत्ति कापि बभूव सङ्गमनये विघ्न कुरङ्गीदृश ॥ ११ ॥

कृष्ण —(राधामभिमृश्य)

स्वान्त हन्त ममान्तरीणविरहञ्जालाजटाल क्षणात्
उत्कण्ठानिकुरम्बचुम्बितमिदं कुम्भस्तनि^२ मुञ्चति ।
तेनान्तनवविभ्रमस्तवकिनी^३ दृष्टिं सुधास्यन्दिनीं
भ्राम्यद्गुरुरचिञ्जिलास्यलहरीसम्बाधमुत्तम्भय ॥ १२ ॥

राधा—(सापन्नम्) णअवुदे, णिचिद एसो सिविणो ज्जेव्व ज वार
वार एव्व सोखणसाअरे खण णिमज्जिअ पुणो, पयुद्धाए पैतिअ वार
मए मुक्ककठ ण ख्खु कदिद अत्थि । [नववृन्दे, निश्चितमेव स्वप्न एव
यद्द्वार धारमेव सौख्यसागरे एव निमग्न्य पुन प्रयुद्धया कतिवार मया मुक्कण्ठ
न खलु प्रदिदतमस्ति ।]

नववृन्दा—सखि, सेदनिद्राभरात् प्रयुद्धासि । तदत्रावधेहि—

आलोके इति । कुरङ्गीदृश चिरोपस्थिते सङ्गमनये सङ्गमसमयोपि
त्तरमणि आलोकनादौ वापि वृत्तिनाल न समर्थाऽत विघ्नो बभूव ।
सनतामारेऽध्रुधारासम्पानयुक्ते दृशौ कमलेक्षणस्यालोके न क्षमे न समर्थे बभूवतु
विति नय । अतिपृथुस्तम्भयुक्ता भुजावल्लरी आश्लेषे आलिङ्गने न शक्तिभाक्
बभूव । गद्गदकुण्ठिता वाणी उत्तरविधौ न समर्था बभूव । आदान नाम विमर्श
सन्ध्यमिदम् । तथा च—‘आदान धार्यमग्रह’ (ना० च० पा० १०३) इति ।
अत्र कृष्णदर्शनादिरूपकार्यमग्रहादादानम् ॥ ११ ॥

स्वान्तमिति । हे कुम्भस्तनि मम स्वात्त मन आदौ पुटपाक इवात्तवर्ति
विरहञ्जालाजटालमपुना एगात् तव दर्शनोत्पत्त्या उत्कण्ठातिशययुक्तं सत्
मुञ्चति । तेन सुधास्यन्दिनीं दृष्टिमुत्तम्भयोत्थापय । कीदृशीम्—अन्तर्वर्तिनय
विभ्रमस्य विलासस्य रावकरूपी भाविविलासस्य कलिकाममूर्हरूपी भ्राम्यद्गुरुरा
या विद्वा भ्रूयुस्तस्य नृत्यलहरीभिः सम्प्राप युक्तं यथा स्यात्तथा ॥ १२ ॥

सेदनिद्रेति । इत पर सेदरूपा निद्रा गतेति भाव । अचण्डेति ।

१ ज्जालाजटालसंज्ञात्-अ० ।

२ कुम्भस्तनीमुञ्चति-य० ।

३ स्तवकिनी दृष्टिसुधास्यन्दिनी-अ० ।

अचण्डकिरणद्युतिद्रुतमृगाङ्ककान्ताञ्चल^१-
स्खलत्तरलसारणीशतवितीर्णवृक्षोत्सवा ।
विकस्वरसरोजिनीपरिमलान्धभृङ्गावली
सलीलविरुतैरिवाह्वयति नव्यवृन्दाटवी ॥ १३ ॥

कृष्णः—नववृन्दे, साधु साधु । स्फुटमभूतपूर्वस्वोपितप्रातिस्विक-
परिवाराणामृतूनां सन्निपातः कल्पितः ।

नववृन्दा—सखि राधे, पश्य पश्य ।

धृतनीलकण्ठतुष्टिः सुमनोद्योतेन तारकोल्लङ्घी ।

स्फुरितः शैलभुवोऽङ्के पश्य विशाखायते शाखी ॥ १४ ॥

राधिका—('सौख्यमात्मगतम्) हा ! कहिं विसाहा मे पिअसही ।
[हा ? कुत्र विशाखा मे प्रियसखी ।]

कृष्णः—(स्वगतम्) नूनं नववृन्दागिरा स्मारितविशाखासख्येयं
दुर्मनायते । ततस्तां वर्णयामि । (प्रकाशम्) प्रिये, क्षणमद्भुतमाकर्ण्य-
ताम्—साम्प्रतमहं सुरसौगन्धिकमाहरन् पाण्डवेन सह खाण्डवाटवीं
प्राविशाम् । तत्र मृगानाहिण्डतो गाण्डीविनः श्येनाभ्यां निगृहीतयोः
पक्षिणोरेकः प्राह—हा सखे कीर, राधिकायाः कन्दसत्रे मया पुनरास्वाद-

नव्यवृन्दाटवी अर्थात् युवामाह्वयतीव । कीदृशी—अचण्डकिरणश्चन्द्रस्तस्य
द्युतिभिः कान्तिभिः द्रुतो द्रवीभूतो यो मृगाङ्ककान्तश्चन्द्रकान्तमणिस्तस्याञ्चलात्
मान्तदेशात् स्खलत्तरलसारणी क्षुद्रकृन्निमज्जलप्रवाहस्तस्य शतेन वितीर्णो
वितीर्णोऽङ्कतो वृक्षाणामुत्सवो यस्यां सा । कैः करणैः विकसितपद्मिनीदूरगामि-
सौरभेनान्धभ्रमरावलीनां सलीलविरुतैः शब्दैः ॥ १३ ॥

तोपिताः प्रातिस्विकाः स्वीयस्वीयपरिवारा यैस्तेषामृतूनां सन्निपात एक-
दोदयः अभूतपूर्वः कल्पितः मयाऽप्येवं पुरा न दृष्ट इत्यर्थः ।

धृतेति । शैलभुवः पर्वतसम्बन्धिभ्रुमेः । पद्मे पार्वत्याः । अङ्के क्रोडे स्फुरितः
शाखी वृक्षः विशाखा इवाचरति विशाखायते । विशाखः शाखारहितः पद्मे
कार्तिशेयः । कीदृशी वृक्षः कार्तिशेयश्च । घृता नीलकण्ठस्य तुष्टियेन सः । नील-
कण्ठो मयूरः पद्मे महेशः । सुमनोद्योतेन तारकोल्लङ्घीति । सुमनः पुष्पं पद्मे
शोभनं मयः । तारका नचत्रं पद्मे तारकामुरः ॥ १४ ॥

पाण्डवेनार्जुनेन । तत्र खाण्डववने मृगानाहिण्डनो धालेटयतः गाण्डीविनोऽङ्कु-
नस्य श्येनपक्षिभ्यां निगृहीतयोः पक्षिगोमंभ्ये हंस आह—हे कीर शुक, कन्दस्य
सत्रे यत्रे नव्यवृन्दसपिण्डानि सदृशानि विमकाण्डानि मृगालानि पुनर्मया नारवा-

नीयानि नवीनकलानिधिसपिण्डानि बिसकाण्डानि । शुक्र प्राह—इन्त
सखे मराल राधिकाया फनसत्रे रङ्गाय मे वक्त्राद्धारकविडम्बीनि नाग
रङ्गानि न भावीनि ।

राधिका—(साङ्कुतम्) तदो तदो । [ततस्तत]

कृष्ण—नतस्तदाकर्णनादुरसुकेन मया पक्षिणी विमोक्ष्य पर्यटता
काचित् प्रशान्ताकृतिर्नली हृष्टा पृष्टा च 'हन्न । का त्वमसीति ?' तथा
चोक्तम्—पतत्रिभ्य सत्रीकृतेषु या तपप्रभावादाविर्भूतेन सुगन्धिना
सुरसौगन्धिकवन्देन पूर्णा दीर्घिका सुधामृष्टेन सुपुफनमण्डलेन मण्डिता
वाटिका च । तयो पालिकाऽस्मि पुलिन्दी । ततश्चाहमपृच्छम्—केन
सत्र कृतमिदम् ? सा प्राह—रुयाचित्तपाधनया या खलु समापितोद्वा-
सवृता राधाभीष्टमाधन नाम वन्द्यत्रनमारब्धवती ।

राधिका—तदो तदो । [ततस्तत]

कृष्ण—ततश्च तयोद्दिष्ट गिरिगह्वर जिहानस्य

शशन्तरिचिना सत्रीनाङ्गी महीरुद्धर्मणा

मलिनिततनुधूलीचालैर्नटालशिरोम्हा ।

कमलमणिभि कल्पना मालामुदीर्य कराम्बुजे

मम नयनयो काचिद् बोधीमवाप तपस्विनी ॥ १५ ॥

सा च मामुदीक्ष्य सद्य सविक्रोशमारव्यरोदना लुनत्रणैपदमग्रीत्—

हा गोवृन्देन्द्रनारीयुवराजलील

हा वल्लवीहृदयपङ्कजचञ्चरीक ।

दनीयानि । 'सपिण्डास्तु सनाभय' । नारङ्गानि वक्त्राद्धारकस्य मङ्गलप्रहस्य
विडम्बीति सट्टानि मे रङ्गायानन्दाय न भावीनि । निगृहीतयो पक्षिगोरिष्यत्र
विद्रवो नाम विमर्शमभ्यर्द्धमिदम् । तथा च—'विद्रवो घषवधादि' (ना०
च० वा० ९६) । अत्र पक्षिनिग्रहादिना विद्रव । सुरसौगन्धिकपत्रममूहन पूर्णा
यद्य दीर्घिका पतत्रिभ्य पक्षिभ्य सत्रीकृता यत्नविपरीकृता दत्ता । दानमेव
पशुरप सुष्ठु कलमण्डलन वाटिका च सत्रीकृता । तपोदीर्घिकायाटिकयो ।
तपोधनया तपस्विनया समापितमुद्ध वासरूप प्रत यथा तथाभूता सा । शश-
र्यादिना यनयासयुक्ता वभूवदुक्तम् । जिहानस्य गनस्य । ओहाट् गनी धनुः ।

शशलति । शशन्तरिचिना बहुविधपङ्गमाङ्कुर्यवता चान्तिना महीरुद्धर्मणा
पृष्ठवल्कलेन सत्रीनाङ्गी धारुताङ्गी धूलीममूर्द्धर्मलिनिततनु जटाभूता शिरोरहा-
केशा यस्या सा । पद्मचमालां कराम्बुजे उदीर्य रियता तपस्विनी मम
नेत्रपथ गता ॥ १५ ॥

लुप्त पर्यपद यत्र तादृश गद्गदयया स्वासथेत्पर्यं । इति । चञ्चरीको

हा राधिकाकुचकुरङ्गमहाङ्गराग

भ्रूयोऽपि हा मम दृशोः पदधीं गतोऽसि ॥ १६ ॥

ततश्च सुष्ठु विस्मितेन मया कासोति सगद्गदं पृष्ठया तयोक्तम्—
हा ! नाय, किङ्करी ते हनाशा विशाखास्मीति ।

राधिका—हृद्धी ! हृद्धी ! हा ! पिअसहि विसाहे, हदद्धि मंदभाङ्गी
[हा धिक् ! हा धिक् ! हा ! प्रियसखि विशाखे, हतास्मि मन्दभागिनी ।]

कृष्णः—उष्णैस्तुपारैश्च दृगम्बुपूरैः

सिञ्चन्नहं किञ्चन पीतचेलम् ।

क्षणं विशाखार्पितपूर्वकायः

शून्यान्तरः स्थाणुरिवावतस्थे ॥ १७ ॥

ततश्च—

तामाशवास्य क्षमार्थी ते क्षामाङ्गीं क्षेमवार्तया ।

प्रावेशयं सुवेशाढ्यां कुरालेन कुलस्थलीम् ॥ १८ ॥

राधिका—(सोत्कण्ठम्) सुन्दर, वंदिज्जिसि । दंसेहि विसाहम् ।

[सुन्दर, वन्द्यसे । दर्शय विशाखाम् ।]

(कृष्णः नववृन्दामुल्लसिष्यते)

नववृन्दा—सखि, वर्णितं मे विशाखया हंत तातस्य निदेशेन हवा-
स्मि । येन यावत् स्यमन्तकविप्रयोगं प्रियसख्याः प्रेक्षणाय निषिद्धास्मि ।
तन्निजनिर्भरमेव विशामोति ।

राधिका—सत्त्वं अम्माए सण्णाए वि मे कहिदं—वच्छे राहि, समंद-
अंद्धि तुह हत्थं गदे सञ्वाहीट्टुसिट्टो हुविस्सदित्ति । [सत्यममवया संज्ञयापि मे
कथितम्—वससे राधिके, स्यमन्तके तव हस्तङ्गते सर्वाभीष्टसिद्धिर्भविष्यतीति ।]

नववृन्दा—देव, पश्य पश्य ।

स्मितं वासन्तीभिर्गिरिधरशरीरैः कुसुमितं

भ्रमरः । राधिकायाः कुचे कुरङ्गमो मृगमदस्तस्याङ्गरागरूपः ॥ १६ ॥

उष्णैरिति । स्वदेजन्यैस्तुपारैर्हिमकणतुल्यैरित्यानन्दजैर्दृगम्बुपूरैः पीतवस्त्रं
मिश्रन् मन्त्रहं विशाखार्पितपूर्वकाय आलङ्कित इत्यर्थः । स्थाणुरिव निश्चलोऽव-
तस्थे । विस्मृतत्वात् पारोक्ष्यम् ॥ १७ ॥

तामिति । ते क्षेमवार्तयाऽऽशवास्य क्षमार्थी अहं क्षामाङ्गीं तां कुशस्थलीं
प्रावेशयम् ॥ १८ ॥

सुन्दर अर्थात् त्वं येन पित्रा सूर्येण । स्यमन्तकविप्रयोगं विप्रयोगावधि
प्रियसखा राधायाः । श्रीवृन्दाचिनस्य शोभावैशिष्ट्यमाह—स्मितमिति ।

कदम्बैरुत्फुल्लं हसितमभितो जातिभिरलम् ।
उदीर्णं पर्णासैः कलय फलिनीभिर्मुकुलित
मुहुर्मध्यादीनां स्फुरति युगपद् वैभवमिदम् ॥ १९ ॥

कृष्णः—प्रिये, पश्य पश्य ।

क्वचित् कणति कांकिलः स्वनति हन्त किष्की क्वचित्
क्वचिन्नटति चन्द्रको रटति राजहंसः क्वचित् ।
किरी विरणति क्वचित् क्वचन रीति हारीतिका
तनोति समितिर्मुदं मम परामृतूनामसौ ॥ २० ॥

नववृन्दा—देव, पश्य पश्य ।

कथञ्चिदपि दन्तुरान् फणिकुलस्योत्ककाञ्जलात्
पलाय्य कृतमञ्जनः कमलभाजि पम्पाजले ।
प्रभु भुजगभोजिनो ननु पटीरपृष्ठीधरात्
भवन्तमिव सेवितुं मरुदुपैति वृन्दावने ॥ २१ ॥

कृष्णः—(तरगुत्तमावलिमबलोक्ष्य)

मधुरसन्तस्तदादीनां पण्णामृतूनामिदं वैभवं युगपदेकदा स्फुरति । चासन्तीभि-
र्माधवीलताभिर्हसितमिषनेन वसन्तऋतुवैभवम् । हे माधव बलय पश्य ।
शिरीषैरित्यादि ग्रीष्मादीनां वैभवम् । स्मितहसितयोर्भेदस्तु दास्यस्य मन्दावा-
धिक्काम्यां श्रेयः । पर्णासैः करुणाख्यजम्बीरविशेषैः । 'जम्बीरोऽप्यथ पर्णासे
कटिञ्जनकुटेरकौ' इत्यमरः । फलिनीभिः श्यामलताभिः ॥ १९ ॥

सोभाविशेषं वीक्ष्य श्रीकृष्ण आह—क्वचिदिति । ऋतुनां समितिः सञ्चि-
पातो मम मुदं तनोति । कांकिलः पवनतीति वसन्तरथ । किष्की सूक्ष्मकीट-
विशेषः । चन्द्रको मयूरः । किरी शृगाली माजारी वा । हारीतिका हरिताल
इति ख्यातिर्यस्याः सा । इति क्रमेण वसन्तादिपद्भ्यश्चतुर्धर्माणां युगपन्मिलनं
श्रेयम् ॥ २० ॥

वृन्दावनीयप्रदेशभेदेषु पण्णामृतूनामुदयेऽपि वसन्तरथ प्राधान्यं वस्तुमाह—
कथञ्चिदिति । वसन्त एव दक्षिणदिश्येष्टव्यान्ममन् दक्षिणानिलः । कथञ्चिन्
कष्टेन फणिकुलस्य दन्तुरात् सृकाञ्जलात् पलाय्य कमलभाजि कमलयुगे ।
पम्पायमरोवरो दक्षिणदेशेऽस्ति तत्र वृन्तमञ्जनः मन् पटीरपृष्ठीधरात् मल्पा-
च्छलात् भुजगभोजिनो गरुडस्य प्रभुं भवन्तं सेवितुमिव वृन्दावनमुपैति प्राप्नोति ।
अनेन दास्यसौगन्ध्यमान्द्यगुगुत्तरं पवनस्य स्वनितम् ॥ २१ ॥

कदम्बाः क्षेमं वः शिवकुलमितो हन्त बकुलाः
फलिन्यः कल्याणं भविकमभितः पीलुतरवः ।
अमान्द्यं 'माकन्दाः किमविकलतापुण्ड्रकलता-
श्चिरेणासौ युष्माननुसरति राधासहचरः ॥ २२ ॥

नववृन्दा—देव, नवामिसारमन्दरीकृतकन्दरोऽयं नन्दीश्वरगि-
रिमुदमुद्गिरति ।

कृष्णः—(राधां पश्यन्)

किमुत्तुङ्गे क्षामोदरि परिचिनोपि क्षितिभृत-
स्तटान्ते ^२तिष्ठन्तीन्तरलदृशमेतां मृगवधूम् ।
निरातङ्गं या ते मरकतमयीं हारलतिकं
यवस्तम्भभ्रान्त्या धृतमतिरदाङ्क्षीदनुपदम् ॥ २३ ॥

राधा—कीस ण परिचिणिस्स । एया मह पिअसही रंगिणी णाम
कुरंगी । [कस्मान्न परिचियिष्ये । एया मम प्रियसखी रङ्गिणी नाम कुरङ्गी ।]

कृष्णः—

अध्यासयां मुहुरलोकि मया विशाला
कल्याणि वल्लवकदम्बकमल्ललीला ।
सेयं वरोपलमयी शरदभ्रशुभ्रा
विभ्राजते मदुपवेशविलासपीठो ॥ २४ ॥

राधा—णअवुंदे, को एसो पुफफेहिं णाअकेसरं तंवो विडंवेदि ।
[नववृन्दे, क एयः पुष्पैर्नागकेसरस्तम्भं विदम्बयति ।]

नववृन्दा—सरले, कुञ्जकोऽयम् ।

कदम्बा इति । असावहं राधासहचरः युष्माननुसरति । हे कदम्बा घो
युष्माकं क्षेमम् । हे बकुला, वः शिवकुलं मङ्गलसमूहम् । फलिन्यः हे श्यामलताः
यो भविकं कुशलम् । हे माकन्दा आम्नाः वः अमान्द्यमारोग्यम् । हे पुण्ड्रक-
लताः बोऽविकलता स्वास्थ्यम् ॥ २२ ॥

किमिति । उत्तुङ्गे क्षितिभृतस्तटान्ते तिष्ठन्तीं मृगवधूं परिचिनोमि । या
मरकतहारलतिकं यवगुच्छभ्रान्त्याऽद्राह्णीत् ॥ २३ ॥

अध्यासयामिति । यामुपवेशविलासस्य पीठीमध्यास्योपविश्य गोपक-
दम्बकनमल्ललीला मयाऽलोकि । सेयं वरोपलः श्रेष्ठपापागस्तन्मयी पीठी
विराजते ॥ २४ ॥

राधा—(पुष्पस्तवकमुद्धृत्य परयन्ती) हृद्धी ! हृद्धी ! एतथ लीनो
दुःकुम्भमरो चिट्ठदि । [हा धिक् ! हा धिक् ! अत्र लीनो दुष्टभ्रमररितष्ठति]
(इति साध्वसं नाटयति)

कृष्णः—

चकितकुरङ्गमनयने त्रिमुक्त्र भृङ्गेन सङ्गतं विटपम् ।

कुञ्जाः सुभ्रु भयस्य प्रभवभ्रुवः किल भुवि ख्याताः ॥ २५ ॥

नववृन्दा—(स्वगतम्) देवस्य गिरमाकर्ण्य सस्मितमपाङ्गं कृष्णयन्ती
राधिकेयं मामवलोकते । (प्रकाशम्) सखि, स्वयमेव पृच्छ पुण्डरी-
काक्षम् ।

कृष्णः—नववृन्दे, निरातङ्गमुच्यताम् । किन्ते सतीविवक्षितम् ?

नववृन्दा—देव, कुञ्जासङ्गः खलु मधुसूदनस्य 'परमानन्दमेव तुन्दि-
लयति । कथमुभयमिति ?

कृष्णः—(सस्मितम्) नववृन्दे, मृपाशङ्किनी तव सती । पश्य
कुञ्जासङ्गमनङ्गीकुर्वन्नयमाननामोदवासितकाननामेनामेव धायति ।

राधा—(समयम्) हत चचलचचरीभ, चिट्ट चिट्ट । एसा लीला-
कमलेण ताडेमि तुमं धिट्ट । [हन्त चञ्चलचञ्चरीक, तिष्ठ तिष्ठ । एसा लीला-
कमलेन ताडयामि खां छष्टम् ।]

कृष्णः—

पलाशेनोह्लासं वहति विफलां चेत्ति फलिनीं

न वासं वासन्त्यां श्रयति कुमुदे याति न सुदम् ।

मधूके माध्वीकं न धयति लवं नैति लयलीं

मदेनाभूदन्धस्तव वदनगन्धान्मधुकरः ॥ २६ ॥

चकितेति । भयस्य प्रभवः भ्रुवः उत्पत्तिस्थानरूपाः कुञ्जाः भयम् ।
'भयं कुञ्जकपुष्पे ख्यात्' इति । 'भयं प्रतिभये प्राप्ते प्रसूने कुञ्जस्य च'
इति च ॥ २५ ॥

मधुसूदनस्य भ्रमरस्य कुञ्जापुष्पसङ्गः । पश्ये मधुरायं गतस्य तव
कुञ्जामङ्गः । एनां राधिकामेव । तिष्ठ तिष्ठेति । अत्र द्युतिनां विमर्शसन्धे-
रङ्गमिदम् । तथा च—'तर्जनेद्वेजने द्युतिः' (ना० चं० १८) । अत्र भ्रमरादुद्दे-
गेन भ्रमरं प्रति तर्जनेन च द्युतिः ।

मधुसूदनस्यव्येयासक्तः नान्यप्रेति स्फुटं पश्य । पलाशेत्यादि । विफलां
फलनीं श्यामलतां न वेत्ति । मधूके माध्वीकं पुष्परसं न धयति न विषति ।
लवं खल्वकालमपि लयलीं नैति ॥ २६ ॥

नववृन्दा—

शृङ्गारास्तनुनिर्झरैर्विटपिभिस्तत्रातपत्रावली-
पल्यङ्काः स्फटिकैरलङ्कृतिकुलं धौतोञ्ज्वलैर्घातुभिः ।
रत्नानां निकुरम्बकेन हरये येनापिता 'दर्पणाः
सोऽयं राजति शेखरः शिखरिणां गोवर्द्धनाख्यो गिरिः ॥ २७ ॥

कृष्णः—

विलसति किल सोऽयं पश्य मत्तो मयूरः
शिखरभुवि निविष्टस्तन्वि गोवर्द्धनस्य ।
मुहुरमलशिखण्ड ताण्डवव्याजतस्ते
व्यकिरदुपहरन् यः कर्णपूरोत्सवाय ॥ २८ ॥

राधा—तं वदिविअ शिहंडिराज, चिरं वद्वेहि । [ताण्डविक शिखण्डिराज,
चिरं वदस्व ।]

कृष्णः—प्रिये, स्मर्यते किमु गोवर्द्धनतः कलिन्दजापदवी ।

राधा—कीस ण सुमरीअदि । [कस्मान्न स्मर्यते] (इति संस्कृतेन)

अग्रे चम्पकचक्रमस्य पुरतः पुन्नागवीथी ततो
जम्बूनां निकुरम्बकं तदमितस्तुङ्गा कदम्बाटवी ।
इत्युच्चैर्वरशाखभिः परिचितैर्रोभः क्रमादाचितः
कालिन्दीमुपतिष्ठते गिरितटात् पन्याः प्रथीयानसौ ॥ २९ ॥

शृङ्गारा इति । येन गोवर्द्धनपर्वतेन हरये तनुनिर्झरैः शृङ्गाराः जलपान-
पात्राण्यपिताः स राजति । वृक्षैरातपत्रावली आतपत्रः छत्रं तस्यावली । स्फटिकैः
पल्यङ्काः शरदा घातुभिर्गौरिकादिभिः अलङ्कारसमूहमपितम् । रत्नानां निकुरम्ब-
केन समूहेन दर्पणा अपिता इति सर्वत्रान्वयः । अनेन तत्रस्थाः सर्वेऽतिरवच्छाः
कृष्णमेवापराश्च ज्ञेयाः ॥ २७ ॥

विलसतीति । गोवर्द्धनस्य शिखरे मयूरो विलसति । यो मयूरस्तत्र कर्ण-
पूरोत्सवाय शिखण्डं पुच्छमुपहरन्नुपहारीकुर्वन् सन् व्यकिरत् ॥ २८ ॥

ताण्डविक नाम शिखण्डिराज । गोवर्द्धनाद्यमुनामार्गम् । अग्रे इति । अग्रे
चम्पकचक्रं समूहमस्य पुरतोऽग्रे पुन्नागस्य नागकेसरस्य वीथी श्रेणी एभिः
शाखिभिः वृक्षैराचितः व्यासः गिरितटात् प्रथीयान् पन्याः कालिन्दीमुपतिष्ठते ।
पयि कर्तारि आःमनेपदम् ॥ २९ ॥

कृष्ण — (स्मिन्वा) तदेहि । पतद्गतनयामनया पदव्या प्रयाम ।
(इति सर्वे तथा कुवन्ति)

नववृन्दा—

भ्रमलालितसलिलेय कमलावलिभि पुर परीतभरा ।
भमलाय यस्य यामी मम लास्य नेत्रयोस्तनुते ॥ ३० ॥

कृष्ण —

प्रीत्या कुण्डलिन कुलेन मरुता रुद्धा शिखण्डोत्करै
रेष स्पर्द्धितनेत्रखण्डरुचिभिर्भाण्डोरशाखी पुर ।
विभ्राण शतकोटिमण्डितमहाशाखाभुजोद्दण्डता
कालिन्दीतटमण्डने विटपिनामाखण्डलत्व ययौ ॥ ३१ ॥

राधा—

बद्धतरलरोलम्बाः^१ विसारिणा हारिगन्धविसरेण ।
कोमलमल्लीपुञ्जा मञ्जुलकुसुमा हरन्ति मे चित्तम् ॥ ३२ ॥

(कृष्णस्तदेव 'बद्धतरलेत्यादि' (८।३२) पुन पठति)

नववृन्दा—हला, तव हारसघर्षेण मुकुन्दघशस स्खलिता सुरसौ
गन्धिकस्रज मराली चञ्चुपुटेनादाय पश्योद्गीना ।

कृष्ण — कथमवरोधदीघिकादिश प्रयाता ।

पतद्गस्सूर्यस्तस्य तनया । भ्रमेति । यमस्य यामी भगिनी मम नेत्रयो
लास्य नृत्य तनुते । भ्रमो भ्रमि । क्षरा क्षरना इति प्रसिद्ध ॥ ३० ॥

प्रीत्येति । भाण्डारनामा शाखी चट्टेष कालिन्द्यास्तटमण्डले विटपिना
वृक्षाणामाखण्डलवमिन्द्राप्र ययौ । मरुतां वायूनां पक्षे भमराणा कुलेन प्रीत्या
कुण्डलित स्यात् पक्षे कुण्डलयुक्त कृत । शिखण्डोत्करैर्मयूरपुच्छसमूहै
कीदृशै — स्पर्द्धित स्पर्द्धाविषयीकृत नेत्रसमूहाना रचि कान्तिर्यं नेत्रसमूह
तुल्यै रुद्ध स्यात् पक्षे महस्रनेत्र । शतकोटीति । शतकोटीनि भ्राणि यस्य
पक्षे यज्ञश्च तैस्तेन वा मण्डिता महाशाखारूपभुजोद्दण्डता प्रचण्डता
दधान ॥ ३१ ॥

बद्धेति । बद्धास्तरला रोलम्बा भमरा यामु ता कोमलमल्लीपुञ्जा विसारिणा
दूरगामिना हारिगन्धविसरेण गन्धममूहन मे चित्त हरति । तदय भाषाममा
येतात् ॥ ३२ ॥

नववृन्दा—

अतिमुक्तोऽपि विमोक्तुं वृन्दावनवासवासनानन्दम् ।

क्षणमपि न खलु क्षमते क्षुद्राणां का कथान्येषाम् ॥ ३३ ॥

कृष्णः—प्रिये, प्रभूतान्यभूतपूर्वसङ्गमान्यतिमुक्तमालत्योः प्रसूनान्य-
वचित्य किमप्यपूर्वमापीडं योजयिष्ये यन्मया गुरुकुले कलाभ्यासे शिक्षि-
तम् । (इति दूरतः परिक्रम्य । सविस्मयम्) कोऽयं माधुर्येण ममापि मनो
हरन्मणिकुण्डयमवष्टभ्य पुरो विराजते । (पुनर्निभाल्य) हन्त ! कथमहमत्र
प्रविबिम्बितोऽस्मीति । (सौख्यम्)

अपरिकलितपूर्वः कश्चमत्कारकारी

स्फुरति मम गरीयानेष माधुर्यपूरः ।

अवरोधदीर्घिकाऽन्तःपुरदीर्घिका । अतिमुक्तोऽपीति । अतिमुक्तो वासन्ती-
पत्रे मुक्तोऽपि जनः वृन्दावनवासे वा वासना तज्जन्यानन्दं क्षणमपि त्यक्तुं
न क्षमते । क्षुद्रास्तदानन्दं विमोक्तुं न क्षमते इति किमु वक्तव्यमित्याह—
क्षुद्राणामिति ॥ ३३ ॥

प्रसूनानि कीदृशानि—अभूतपूर्वं सङ्गममपि येषां तानि प्रकर्षेण भूतान्यु-
त्पन्नानि । अतएव एतान्यवचित्य किमप्यनिर्वचनीयमपूर्वमापीडं शिरोभूषणं
करिष्ये । यदापीडरचनम् ।

स्वस्य राधादर्शनसङ्गविरहाद्विजन्यसुखदुःखादपि स्वदर्शनसङ्गविरहादि-
जन्यं राधिक्रायाः सुखदुःखादिकं जलप्रवेशादिना सर्वाधिकतममालक्ष्यात्र कारणं
राधिक्रायाः सर्वाधिकप्रेमैवादी निर्धारितमस्ति । अधुना 'संसर्गजा दोषगुणा
भवन्ती'ति न्यायेन श्रीराधिकासङ्गजन्येन स्वस्य लब्धा परममाधुर्यवारिधिं
तदनुभवञ्च सौख्यं साभिलाषञ्चाह—अपरिकलितेति । अपरिकलितपूर्वोऽन-
नुभूतपूर्वः कोऽनिर्वचनीयो मेऽपि चमत्कारकारी गरीयान् सर्वोत्तम एष मम
माधुर्यपूरः स्फुरति । यं माधुर्यपूरं प्रेक्षयायं प्रसिद्धोऽहं लुब्धचेताः सन्नर्थात्तं माधु-
र्यमास्वादयितुं कामये । राधिक्राया एव मम सर्वमाधुर्यास्वादाने सामर्थ्यं नान्य-
स्येति हेतो राधिकेवैशुक्तम् । इव-शब्देन राधिक्राया भावकान्तियुक्तेन कृष्णस्य
चैतन्यस्वरूपेण श्रीकृष्णस्याभिलार्थसिद्धिरपि ज्ञापिता सत्यसङ्कल्पत्वात् । ब्रह्मणो
द्विवसमप्ये चारमेकं श्रीकृष्णस्य प्राकट्यं तत्पश्चात् श्रीकृष्णचैतन्यस्य प्राकट्यं
महानुभावेर्निर्धारितत्वाच्च । इन्द्रमन्त्रार्थं श्रीनन्दादिकृतसम्मारेऽभिलाषवता
श्रीकृष्णेन यथा रूपावतरेण तं सम्मारं भुक्तम् । देवानामभृतपानार्थं श्रीमहादेव-
स्येच्छासिद्धयर्थञ्च अभिलाषवता तेन यथा मोहिनीरूपेण सिद्धिः कृता तथैव

अयमहमपि हन्त प्रेक्ष्य य लुब्धचेता
सरभसमुपमोक्तुं कामये राधिखेव ॥ ३४ ॥

(पुरोऽनुसृत्य)

निर्निमेषेऽज्ञाकार मृद्गस्तबकद्युतिः ।

मालत्यम्लानपुष्पेयं भुवि देवीव दीक्ष्यति ॥ ३५ ॥

(प्रविश्य देवी)

देवी—माहवि, णिच्चिद इदो बुदावणदो एसा हसोए णीदा सुरसो-
हधिअमाला । [माधवि, निश्चितमितो घृन्दावनादेतया हस्या नीता सुरसौग-
न्धिक्रमात् ।]

माधवी—अथ इ । णाअरोसगसोरवभरुगारिणीण तक्किअ सुम
एत्थ आणीदासि । [अथ किम् । नागरीसन्नसौरभभरोद्गारिणीमेना तक्किआ-
श्चानीत्तारित ।]

चन्द्रावली—(स्वाङ्गमाङ्गोचय) हला सकचभामा, प्यसाहरोण कीस
मडिदल्लि [सखि सत्यभामे, प्रसाधनेन कीदती (कस्मात् ?) मण्डिता
स्मि ?]

माधवी—(सालीकन्) भट्टदारिए, भमिदल्लि । [भट्टदारिके, अमिताऽ-
स्मि ।]

चन्द्रावली—(पुरो विडोचय) सखि, पेखल । एसो अवनडतो णादिदूरे
पफ्फुरेदि । [सखि, परय । एष आर्यपुत्रो नातिदूरे मस्फुरति ।]

धोराधिकाभावकान्यद्वीकुर्वता धीहृणचैतन्यावतारेणैषा वामनापि सिद्धीकृतेति
प्रमथप्रभृतिमहानुभावेर्निर्णीतम् ।

अनेन स्वरूपान्द्रतोऽपि भजनानन्दमधिकमित्यपि स्पष्टं भवति । अतएव
धीराधाहृष्टोऽपि धीहृणचैतन्यस्य प्रेमजन्यविकाराधिक्यं स्फुटमेव ध्रुपते ।
एव मय्यमुधीचक्रप्रतिठन्कुरत्परणै रयहृत्'रतवामृता'न्तर्गत'सङ्कल्पक-
ल्पद्रुमे' धीचैतन्यदेव प्रति प्रार्थना कृता । तथा हि—

राधाद्रत्तरवदुपगूहनतस्तदात्

धमेक्ष्येन तनुचित्तएतेन देव ।

गौरोदयानिधिरमूरपि नन्दमूनो-

रतन्मे मनोरपडता सखीकुर एवम् ॥ इति ॥ ३४ ॥

निनिमेषेति । अज्ञानपुष्पा मालती भुवि देवीव निर्निमेषा दीक्ष्यति ।

कीदती—निर्निमेषेत्यादि । स्तपक पुष्पगुण्ड ॥ ३५ ॥

प्रसाधनेन भूपणेन ।

माघधी—ण खलु पुरतो भट्टा । एसो 'इंदणीलमउसो तस्स पडि-
बिबो । [न खलु पुरतो भर्त्ता । एप इन्द्रनीलमहसस्तस्य प्रतिबिम्बः ।]

चन्द्रावली—अम्महे ! चमक्किदिकारिदा पडिबिबस्स । [अहो ! चम-
स्कृतिकारिता प्रतिबिम्बस्य ।] (इति पुरोऽनुसृत्य) हत्ता, 'मालदिअं
ओचिनंता एसो पेख्खीअदुअज्जउत्तो । ता एकिका च्चेअ गमिस्सं ।
[सखि, मालतिकामम्बचिन्वन्नेप प्रेक्षतामार्यपुत्रः । तदेकिकैव गमिष्यामि ।]
(इति तथा करोति)

कृष्णः—(चन्द्रावलीं विलोक्य सानन्दमात्मगतम्) कथमत्र जीविते-
श्वरी मे राधाप्युपगता । (प्रकाशम्) प्रिये, कथं विदूरमागतासि ।
(इति रोमाञ्चमवलोक्य)

मा खञ्जरीटनयने हृदि संशयिष्ठाः

कुर्वन्ब्रवीम्यविततं शपथं गुरुभ्यः ।

एका प्रियङ्करणवृत्तिरसि त्वमेव

प्राणावलम्बनविधौ परमौषधिर्मे ॥ ३६ ॥

चन्द्रावली—(सहर्षमात्मगतम्) तह वि तुण्हि भविअ आऊदं
लक्खेमि । [तथापि तूर्णां भूत्वाऽऽकृतं लक्ष्यामि ।]

नववृन्दा—(लतान्तरे स्थित्वा) हन्त ! कथमङ्गीकृतराधाप्रसाधना
देवीयमुपलब्धा । तदेव माघधी यावदेनां राधिकां प्रतीत्य न प्रमादमाद-
धाति तावदेयाहं पद्यमेकं हारीतेन हारयामि । (इति केतकीपत्रे विलिख्य
नेपथ्ये क्षिपति) (पुनर्विलोक्य । सानन्दम्) विष्टया हरिरेव हारीतेन करे
श्रित्तं पद्यमालोकयति । तदहं प्रच्छन्ना भवेयम् । (इति निष्क्रान्ता)

कृष्णः—(पत्रं पश्यन्निगूढं वाचयति)

मा खञ्जरीटेति । गुरुभ्यः शपथं कुर्वन्विततं सत्यं ब्रवीमि । मा संशयिष्ठाः
संशयं मा कृथाः । प्रियङ्करणवृत्तिश्चेष्टा यस्याः सा तथा त्वमेवैकाकी ॥ ३६ ॥

भाकृतमभिप्रायम् । हारीतेन हारयामीति । शक्तिर्नाम विमर्शसन्ध्यङ्गमिदम् ।
तथा च—'विरोधशमनं शक्तिः' (ना० चं० ९०) । अत्र राधात्वेन चन्द्रा-
वलीज्ञानादुत्पन्नस्य विरोधस्य शमनाच्छक्तिः ।

यस्यां राधिकाभ्रमं करोपि । एषा राधिका न किन्तु तस्या भूपणेन भूपिता

१. णीलमत्तसो त्तरस-य० ।

२. मालदिअ उचिरानंतो एमो-अ० ।

करोषि यस्यां नवकर्णिकार-

मालाभ्रम हन्त मधुव्रतेन्द्र ।

प्रतीहि तां कुङ्कुमकर्दमेन

लिप्तच्छदां कैरवकोरकालिम् ॥ ३७ ॥

(इति चन्द्रावली निभाष्य । स्वगतम्) साधु नवघृन्दे साधु । घाटमव-
सरे कृता पूर्वसेवाप्रपञ्चासि । (प्रज्ञाशम्) देवि, कथमुदासीनेव तिष्ठन्ती
नातः प्रसादसुधावीचि सूचयसि । (इति सादरमवेष्टय)

शैत्यधिया सौरभसम्पदा च

निर्धूतचन्द्रद्वयगौरवेण ।

स्ववैभवेनाद्य मदङ्गकानि

विधेहि चन्द्रावलि निर्धूतानि ॥ ३८ ॥

माधवी—(लतान्तरे स्थित्वा । सङ्घर्षमारभगतम्) शृणुं विस्सकम्भकि-
दप्पसाहणप्पहायो एसो सोहग्गमाहुरीलाहो । [नूनं विश्वकर्माकृतप्रसाध-
नप्रभाव एव सौभाग्यसाधुरीलाभः ।]

कृष्णः—प्रिये, त्वदङ्गसङ्गमाय 'तरङ्गितान्तरङ्गं स्वयमङ्गीकुरु सुह-
ज्जनम् । (इति साधुरागमिशोपसर्पन् । सालीकशङ्कम्) धिक् ! कष्टम् !
अज्ञानविभ्रमेण कृतसहापराधोऽस्मि । यदिदं देवी न भवेत् किन्तु काचि-
दन्या कुमारी । (इति विमर्शमभिनीय) आं विज्ञातम् । सेयं विश्वकर्मणो
नप्त्री भविष्यति । या मम दूरतस्तेनाद्य प्रदेशिन्या प्रदर्शिता ।

(चन्द्रावली व्याज्रेण मालयं दर्शयति)

कृष्णः—(स्वगतम्) हन्त ! हंसीकृतोऽयमनर्थः । (प्रज्ञाशम्) चित्र-

देवीत्याह—करोषीति । कर्णिकारः स्वर्णवर्णपुष्पविशेषः । लिप्तच्छदामालिप्त-
पत्राम् ॥ ३७ ॥

शैत्यधियेति । शैत्येन सौरभेन च निर्धूतं निरस्तमिन्दुकर्पूरयोगीरवं येन
तेन स्ववैभवेन ॥ ३८ ॥

विश्वकर्मणे नप्त्री भविष्यतीत्यनेन तस्यां तादृशवैदग्ध्यभावाद्गुणमाहादि-
युक्ता न भवतीति भावः । तेन विश्वकर्मणा । प्रदेशिन्या अङ्गुल्याः । यमुनाया
क्षरक्षारक्षारेण पवनघनेन कृता माला कथनेनया विश्वकर्मणो न आलङ्घ्या इति
रघुवंशेन शब्दान्तमन्तःपुरं गत्यां देव्या रश्मिण्यां राधिकामिलनोऽङ्गुल्या
कपटेन रश्मिर्गामेव विश्वकर्मणो नप्त्रीमुक्त्वा धीकृष्णो गतः इति भावः ।

मिदं यमुनाभरम्भात्कारेण हृता मे सुरसौगन्धिकमाला कथमेतया लब्धा ।
तदहं शुद्धान्तमासाद्य सर्वमिदमपूर्ववृत्तान्तं स्वयमेव देव्यामावेदयामि यथा
नापराधकलङ्के शङ्कालवाङ्कुरोऽपि मां कटाक्षयति । (इति निष्क्रान्तः)

माधवी—(उपमृष्य) भट्टिदारिए, का रूनु पडती ? [भट्टिदारिके, का
खलु प्रवृत्तिः ?]

चन्द्रावली—सहि, साहाविअस्स महाणुराअपूरस्स जा वखु अहि-
रूवा भवे । [सखि, स्वामाविकस्य महानुरागपूरस्य या खल्वभिरूपा भवेत् ।]

माधवी—भट्टिदारिए, लोउत्तरचादुरीमुदादुरोहव्ववहारो एसो
णाअरो । ता एहि सच्चभामं पेख्वम्ह । (भट्टिदारिके, लोकोत्तरचातुरीमुदा-
दुरोहव्ववहार एए नागरः । तदेहि सव्वभामं परयावः ।]

चन्द्रावली—(परिक्रम्य राधां परयन्ती सव्यथं संस्रुतेन)

पूर्वेक्षितव्यसन लक्ष्म विमुक्तमूर्ति-

रन्तर्निगूढसुखसाक्षिसुखप्रसादा ।

अथ स्फुरत्तरत्तदृष्टिरिहोपलब्धिं

कसारिसङ्गमनिधेः सुतनुर्व्यनक्ति ॥ ३६ ॥

राधा—(समीक्ष्य । सखेदमारगतम्) कहे इंदीअरे रहंगीए संगमिदुं
अहणंदिदे मच्छरा कलहंसी मिलिदा । [कथमिन्दीवरेऽस्याङ्गया सङ्गमितु-
मभिनन्दिते मत्परा कलहंसी मिलिता ।

चन्द्रावली—(स्मितं कृत्वा) सहि सखे, सच्चं कवेहि । तस्सिं
सुदिठ्ठे बलामोडिअ भुअदंडपीडणे सो खलु सुवुत्तो कोऽधुओ तुम्हाणं
मज्झःथो आसी ण वत्ति । [सखि सखे, सख्य कथय । तस्मिन् मुष्टे यथाका-
रेण भुजङ्गदण्डपीडने स खलु सुवृत्तः कौस्तुभो युष्माकं मध्यस्था आसीद्यवेति ?]

पूर्वेति । पूर्वं पुरा ईषितं यद्भवत्तदन दुःखचिह्नं तस्माद्विमुक्ता मूर्ति-
र्यस्याः सा । अधुना अन्तर्निगूढस्यादिना च कृष्णसङ्गसमुद्भवोपलब्धिम् । सुतनुः
सोभना तनुरेव व्यनक्ति ॥ ३९ ॥

कथमित्यादि । क्विद् विरोधने नाम विमर्शसम्बन्धमपट्टित्वा तत्स्थाने
प्रतिषेधं पठति । तथा हि—'ईत्सितार्थप्रतीघातः प्रतिषेध इतीर्यते ।' (ना०
पं० का० १०५) । अत्र देव्या आगमनात् 'कृष्णस्य सङ्गप्रतीघातः प्रतिषेधः ।

१. पूर्वेति—म० । २. सुदीटे—प्र० । ३. सुवृत्तो—अ० ।

४. कृष्णसङ्गप्रतीघातः प्रतिषेधः—व० ।

राधा—देई, रिण्णम्मि परिजणम्मि अल उवालहेण । [देवि, विन्ने-
ऽस्मिन् परिजनेऽलमुपालम्भेन ।]

माधवी—(सखेदमागमत्) इमाए सुरतरणिणी एलायण्णामिअवि
भममलहरीतरगे ओगाढो सो पुरिसकुन्नरो उत्ताणअं च्चेअ ण सुमरेदि ।
कि उण भट्टदारिआदीहिअ । [भस्या सुरतरणिण्या लावण्यामृतविभ्रमल-
हरीतरङ्गेऽग्गाढ स पुरुषकुञ्जर भारमानमेव न स्मरति । किंपुन भट्टदारिका-
दीधिकाम् ।]

चन्द्रावली—(सोल्लुण्ठस्मितम्) अइलोलुहे आलि, कीसम अणाम-
विअ त णिअमहाअद तुए सुठ्ठु पडिठ्ठिद । [अयि लोलुपे आलि, कस्मा-
न्मामनामन्य त निजमहाअत खया सुद्ध प्रतिष्ठितम् ?]

राधा—देइ, सरण्णस्स जणस्स रक्खणे अस्समासि । तहवि परिह-
सेसि । ण ईसरीण क्खु जुत्त एद । [देवि, सरण्यस्य जनस्य रक्षणेऽहमापि ।
तथापि परिहसति । नूनमीश्वरीणा खलु युक्तमिदम् ।] (इति सङ्कृतेन)

कन्या बन्धुजनैर्भवेत् परवती दत्तास्मि युष्मद्गृहे
तैरस्मिन्नतिचञ्चलो गृहपति साध्वीत्रयधरसन ।
भङ्ग्यास्मिन्नभिभात्रिका न वसति प्रामाणिकी चाश्रमे
निस्ताराय तवाद्य देवि कुरुणानारीव धीरयिज्ञा ॥ ४० ॥

चन्द्रावली—(स्वगतम्) जहत्थ वाहरेदि । (प्रकाशम्) सहि, किं

सुरतरणिण्या सुरते रणिण्या च । पक्षे गङ्गाया । अयगाढो निमग्न ।

लोलुपे आलि कस्मादिति । विरोधन नाम विमर्शसन्ध्यङ्गमिदम् ।

तथा च—

‘विरोधन विरोधोक्ति सरस्थानां परस्परम् ।’

(ना० च० का० १०१) ।

अत्र निगूढमरम्भयोश्चन्द्रावलीराधयो परस्परविरोधेऽवस्था विरोधम् ।

युक्तमिदमिति । नैव युक्तमिति भाव । वन्द्येति । यन्धुजनै कन्या
परवती परतया भवति तैर्यन्धुजनैर्पुष्पद्गृह दत्ताहमस्मि । अस्मिन् गृह गृह
पतिरतिचञ्चल । अस्मिन्नाश्रमे भस्या प्रामाणिकी अभिभात्रिका रक्षित्री नास्ति ।
तव कुरुणारूपा नारीव धीरयिज्ञा धुरीणा भारवाटिकेऽप्यर्थ ॥ ४० ॥

ते दाणिं अहिमदं ? [यथार्थं व्याहरति (प्रकाशम्) सखि, किन्ते इदानी-
मभिमतम् ?]

राधा—देइ, जाव समंतएण बहुजावणं करोम ताव रख्खेहि मं ।
[देवि, यावत्स्यमन्तकेन व्रतोद्यापनं करोमि तावद्ब्रू मां ।]

चन्द्रावलि—सहि, धीसद्धा होहि । उणो च्छलेण मं वंचेदुं एसो ण
पह्विस्सदि । जं सञ्चदा मे पासवट्टिणी विअख्खणा माहवी । [सखि,
विस्त्रधा भव । पुनश्छलेन मां वञ्चयितुमेव न प्रभविष्यति । यत् सर्वदा मे
पारवंवर्त्तिनी विचक्षणं माधवी ।]

माधवी—सुंदरि, विस्सकम्मेण दिण्ण तुए मंडणकरंदिअं दाणिं
पत्थावइस्सं । [सुन्दरि, विरवकर्मणा दत्तां तव मण्डनकरण्डिकाभिदानीं प्रस्था-
पयिष्यामि ।]

चन्द्रावली—सहि, जाहि माहवीमंडवं । अहं पि माहवीजुत्ता अंते
उरं जामि । [सखि, गच्छ माधवीमण्डनम् । अहमपि माधवीयुक्ताऽन्तःपुरं
गच्छामि ।]

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति नवमृन्दायनविहारो नाम अष्टमोऽङ्कः ।

व्याहरति वदति । व्रतोद्यापनं व्रतसम्पूरणम् ।

इति अष्टमाङ्क-व्याख्या

अथ नवमोऽङ्कः

(तत प्रविशति नवमृन्दा)

नवमृन्दा—(पुरोऽवलोच्य । सहर्षम्)

निर्मितभुवनविशुद्धिविधुविधुरा' लोकसाधने निपुणा ।

उल्लसितपरमहंसा भक्तिरिवेय शरन्मिलति ॥ १ ॥

अथ निर्वहणसन्धि । कार्यप्रवृत्ते फलागमावस्थया योगो निर्वहणसन्धि । कार्यलक्षण यथा—'वरतुनरतु समस्तस्य साध्य कार्यमिति स्मृतम् ।' (ना० च० का० ३६) । तथा च—'अपेक्षितन्तु यत्साध्यमारम्भो यत्त्रियन्धन । समापनन्तु तत्सिद्धौ तत् कार्यमिति सम्मतम् ॥' (सा० दर्प० परि० ६-६९) ।

अथ फलागमावस्था । सा यथा—'निजामीष्टफलावाप्तिर्भवेदेव फलागम ।' (ना० च० का० ४३) । तथा च—'सावस्था फलयोग स्याद् य समग्रफलोदय ।' (सा० दर्प० परि० ६-७३) । यथात्र निर्वहणसन्धौ प्रजयन्धुसमागमराधालाभरनाभिषेकादि फलागम । निर्वहणसन्धिलक्षण यथा—

मुखसन्ध्याद्यौ यत्र विकार्यां चीजसयुता ।

महाप्रयोजनं यान्ति तत्रनिर्वहणमुच्यते ॥ (ना० च० का० १००)

तथा च—चीजवन्तो मुखाद्यर्था विप्रकीर्णा यथायथम् ।

एकार्थमुपनीयन्ते यत्र निर्वहणं हि तत् ॥ (सा० द० ६-८१)

^२अथाद्गुरुपना कार्यफलागमसमागमात् ।

राधादीना तु सर्वासो सुमारीणामशक्तित्वात् ॥

उद्गाहाद्युत्सव प्रोक्तौ यथा ललितमाधवे । (ना० च० १०८, १०९)

अग्राहानि—

सन्धिर्विषोधो ग्रहण निर्णय परिभाषणम् ।

प्रसादान्दसमया कृतिर्भाषोपगूहनम् ॥

पूर्वभारोपसहारौ प्रदक्षितश्च मर्नादिभिः ।

इति निर्वहणरदाग्रा-युक्तान्यस्य चतुर्दश ॥ ना० च० १००-१११)

यथात्र नवमदशमाद्दयोरदहरणानि ।

निमित्तेति—भक्तिरिवेय शरन्मिलति । उभे र्वाहने—निर्मिता भुवनस्य भूलोकस्य जनस्य च शुद्धिर्यथा । 'भुवना जालोकयो' । विशुमधुरा लोकसाधने

(प्रविश्य शरद्)

शरद्—सहि णअबुंदे, कहिं गदासि ? [सखि नववृन्दे, कुत्र गतासि ?]

नववृन्दा—शरल्लदिम, गुरोरभ्यर्णे ।

शरद्—कित्ति ? [किमिति ?]

नववृन्दा—देवस्य निदेशेन ।

शरद्—कस्सि अत्थे सो णिदेशो ? [कस्मिन्नर्थे स निदेशः ?]

नववृन्दा—रैवतके सद्मनां^१ षोडशसहस्री-निर्माणे ।

शरद्—तत्थ कि णिदाण ? [तत्र किं निदानम् ?]

नववृन्दा—

जगद्विघ्नं निघ्नन्नपगतनयं क्षोणितनयं

हृतान्यन्तर्गोष्ठात् कपटकलिना तेन बलिना ।

सहस्राण्यखालीबलयितदृशां पङ्कजदृशां

शताढ्यानि 'क्रीडागुरुदहरत् षोडश हरिः ॥ २ ॥

शरद्—(सान्द्रनम्) किं ताओ च्चेअ गोउलकण्णाओ ? [किं ता एव गोकुलकन्यकाः ।]

नववृन्दा—अथ किम् ।

केशिरिपोरयकेशी भजनाभासक्षुपोऽपि नेहास्ति ।

विधोः श्रोकृष्णस्य मधुरदर्शनसाधने । पक्षे—विधोश्चन्द्रस्य मधुरप्रकाशसाधने निपुणः । 'आलोकौ दर्शनोद्योतौ' । परमहंसा भक्ताः पक्षे श्रेष्ठहंसाः । कस्यचिन्मते शोभा नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—

'सिद्धैरर्थैः समं यत्र प्रसिद्धोर्ध्वः प्रकाशते ।

रिलष्टलक्षगचित्रार्था सा शोभेत्यभिधीयते ॥" (सा० दर्प० ६.१७६)

अत्र प्रकटमेव शोभा ॥ १ ॥

गुरोः विघ्नकर्मणः । अभ्यर्णे निक्टे । निदानं कारणम् ।

जगदिति । क्रीडागुरुः हरिः क्षोणितनयं नरकामुरं निरशेषेण धत्तुं निघ्नन् पङ्कजदृशां षोडशसहस्राणि शताढ्यान्युदहरत् । कीदृशीनाम्—अखाली नेत्राक्षु-श्रेणी तथा युक्तदृशाम् । कीदृशानि—नेन नरकामुरेण अन्तर्गोष्ठाद् हृतानि । कीदृशं नरकामुरम्—जगतां विघ्नं विघ्नस्वरूपम् अपगतनयं नीतिसून्यम् ॥ २ ॥

साः शताधिकषोडशसहस्रमुन्दर्यः । कृष्णभजनस्थावन्पत्यमाह—केशिरि-पोरिति । केशिरिपोर्भजनाभामयस्य क्षुपः क्षुद्रराजापि भवदंशी वन्द्यो नास्ति ।

१. सपद्मनां—अ० ।

२. गुरुदहरत् (?)—अ० ।

किम्पुनरपूर्वपर्वा प्रेमामरपादपस्तासाम् ॥ ३ ॥

शरद्—कहं राअरुणआओ त्ति पसिद्धी सुव्वइ ? [कथं राजकन्य-
का इति प्रमिद्धिः धूयते ?]

नववृन्दा—कथापि कुमारीणां माधुर्यमधुधारया मोहितेन महीसूनुना
कामाख्याप्रतारणाय विराहितानां तासां दानवकुमारेभ्यः प्रतिपादनं
मृपैव विश्राव्य राजसुतात्वेन विख्यातिरुद्गाविता ।

शरद्—सच्च सच्चं यद् दुवारवदीपुरे ताण पत्थावणं कामख्खाए
अहिमदं । [सत्यं सत्यं यद्द्वारवतीपुरे तासां प्रस्थापनं कामाख्यायाऽभिमतम् ।]

नववृन्दा—तयैव रुद्रया देव्या प्रेषितः पाकशासनो द्वारवतीमाया
भौमवधमभ्यर्थितवान् ।

शरद्—हला, सव्वराण गोउलकुमारीण एस्थ संगमो संवुत्तो । केअलं
पउमापमुह् च्चेअ कण्णआचउक्क 'परिसिद्धं' । [सति, सर्वासां गोकुल-
कुमारीणामत्र सद्गमः सवृत्तः । केवलं पद्माप्रमुखमेव कन्याचतुष्कं परिशिष्टम् ।]

नववृन्दा—सरले तासां पूर्वमेव समाहृतिर्ध्रुव ।

शरद्—कहं सा ? [कथं सा ?]

नववृन्दा—

लीलयैव पशुपालपुङ्गवः

स्तम्भयन् सपदि सप्त पुङ्गवान् ।

मग्निदृष्टिमनुरागसागरे

मग्निदुःदुहितरं समाहरत् ॥ ४ ॥

'हृद्यशायाः शिफः पुत्रः' । 'यन्थोऽकलोऽयनेशी च कञ्जवान् फलिनः फली' ।
किम्पुनस्तासामपूर्वपर्वा प्रेमरूपरूपवृत्तो यन्थो भवति ॥ ३ ॥

कामाख्याया देव्या नरजामुरं ता मजसुन्दरीः धानेतुमुक्तः । स ताः दृष्ट्वा
मोहितः सन् यत् कृतवान् तदेवाह—कथापीति । महीसूनुना नरवेण विराहि-
तानां तासां देव्यै दातुमयोग्यतासां दानवकुमारेभ्यः प्रतिपादनं दानम् ।
मृपैव देवी विश्राव्य कुमारीणां राजसुतात्वेन विख्यातिरुद्गाविता कृता । पाकशा-
सनः इन्द्रः । परिशिष्टमवशिष्टम् ।

कथं सा समाहृतिः दृश्यत आह—लीलयैवेति । पशुपालपुङ्गवः धीशृङ्गः
सप्त पुङ्गवान् शृपान् स्तम्भयन् मग्निदुःदुहितरं नामग्निजितीम् । एषैव
पद्मा ॥ ४ ॥

किञ्च—

शैव्यां घनप्रणयघूर्णनघोरतृष्णां
कन्दर्पसर्पगरलग्लपिताञ्च भद्राम् ।

स्मेरावलोकसुधया किल सङ्गमय्य
रङ्गस्थलान् मुरहरस्तरसा जहार ॥ ५ ॥

अपि च—

मीनस्य प्रतिविम्बमम्भसि वरस्तम्भस्य मूलापिते
पश्यन् विम्बमलक्षयन् भ्रमरिकाचक्रे भ्रमन्त मुहुः ।

उत्क्षिप्तेन शिलीमुखेन शकलीकृत्य प्रमोदादमुं
मद्राधीश्वरनन्दिनीं पुनरसौ लेभे सुभद्राप्रजः ॥ ६ ॥

शरद्—(सानन्दम्) द्विट्टिआ पुणो वि गोउलसोख्खं पेखिखस्सं ।
[द्विष्टया पुनरपि गोकुलसौख्यं प्रेक्षिष्यामि ।]

नववृन्दा—सखि, मधुश्रिया सार्द्धमधुना मण्डपवृन्दाटवीं पश्यायं
माधवो राधया सह साधयति ।

शरद्—कहं देइए अणुमदि लद्धा ? [कथं देव्या अनुमतिर्लब्धा ?]

नववृन्दा—

माधवीविरहितां मधुवीरः कुण्डनेश्वरसुतां निशमय्य ।

नन्दयन् स्फुरदमन्दविलासैर्हासकन्दललसन्मुखमाह ॥ ७ ॥

सत्याख्यस्य विलोकाय लोकस्यात्मभुवार्थितः ।

प्रतिष्ठासुरहं देवि तत्रानुज्ञा विधीयताम् ॥ ८ ॥

शैव्यामिति । घनीभूतप्रणयस्य घूर्णनेन घोरा तृष्णा यस्यास्तां शैव्यां कन्दर्पं
एव सर्पस्तरस्य गरलेन ग्लपितां ग्लानां भद्राञ्च रङ्गस्थलाजहार ॥ ५ ॥

मीनस्येति । वरस्तम्भस्य मूलापितेऽम्भसि मीनस्य मरस्यस्य प्रतिविम्बं
छायां पश्यन् मुहुर्भ्रमरिकाचक्रे । 'भ्रमन्तं विम्बं मीनमसौ सुभद्राप्रजः कृष्णः
उत्क्षिप्तसेन शिलीमुखेन घाणेन शकलीकृत्य खण्डीकृत्य मद्राधीश्वरनन्दिनीं
स्यामां लक्ष्मणाख्यां पुनर्लेभे ॥ ६ ॥

मधुश्रिया वमन्तश्रिया साधयति गच्छति । माधवीमिति । मधुवीरः कृष्णः
माधवीविरहितां रुक्मिणीं निशम्य दृष्ट्वा ॥ ७ ॥

सत्याख्येति । सत्याख्यस्य लोकस्य ब्रह्मलोकस्य पक्षे सत्यभामाख्यस्य
जनस्य विलोकायारम्भुवा ब्रह्मणा पक्षे कामेनार्थितः सन् । 'आत्मभूः ब्रह्मका-
मयोः' । प्रतिष्ठासुः प्रस्थानं कर्तुंमिच्छुरहं तत्र प्रस्थाने ॥ ८ ॥

१. भ्रमन्ती विम्बमीन-भ० ।

शरद्—सहि, प्पमादो प्पमादो । [सखि, प्रमाद प्रमाद ।]

नववृन्दा—क प्रमाद ?

शरद्—मडणकरडिअ समप्पिअ माह्वीए देएसिणो सिख्खा सुअठी णाम किण्णरी तत्थ पेसिदत्थि । [मण्डनकरण्डिकां समर्प्य माधव्या देवर्षे-शिष्या सुकण्ठी नाम किन्नरी तत्र प्रेषितास्ति ।]

नववृन्दा—नात्र कापि शङ्का यदिय सत्यायामनुरागिणी ।

शरद्—तदो वीसद्धा एसा पत्थिदद्धि । [ततो विरुच्यैषा प्रसि-
तास्मि ।] (इति निष्क्रान्ता)

विष्कम्भक ।

(तत प्रविशति राधामानन्दन् कृष्ण)

कृष्ण —

निर्द्धूतामृतमाधुरीपरिमल कल्याणि बिम्बाधरो
वक्त्र पङ्कनसौरभ कुदुरितरलाघाभिदस्ते गिर ।
अङ्गश्रन्दनशीतलस्तनुरिय सौन्दर्यसर्वस्वभाक्
त्वामासाद्य ममेदमिन्द्रियकुल राघे मुहुर्मोदते ॥ ६ ॥

(समन्तादवलोक्य)

लक्ष्मी कैरवकाननेषु परित शुद्धेषु विद्योतते
सन्मार्गद्रुति सर्वशावरकुले प्रो-मीलति क्षीणता ।
नक्षत्रेषु किलोद्भयत्यपचिति क्षुद्रात्मसु प्रायिकी

देवर्षेर्नारदस्य । एषाऽहं वृ दानमण्डपाय प्रेषितास्मि ।

निर्द्धूतामृतेति । ह कल्याणि निर्द्धूता तिरस्कृता अमृतस्य माधुरीपरिमलो-
यन तथाभूतस्तऽधर । कुदुरितस्य कोटिशब्दस्य रलाघा भिन्दति यास्तादस्य
स्ते गिर । सन्धिनाम निर्वहणसम्बन्धमिदम् । तथा च—'धीजोपगमन सधि'
(१।० च० पा० १११) । अत्र नुरागद्याजोपगमात् सधि ॥ ९ ॥

लक्ष्मीरिति । राजा भूपतिश्चन्द्रध पूर्वदिशि अभ्युदयते । 'राजा भूपति
चन्द्रयो' । कीदृश—शङ्करमौलि । भूपतिपक्षे—शङ्कराणा मङ्गलरानां धेष्ट ।
चन्द्रपक्षे—सहायस्य मस्तकभूषणरूप । अत्र हतुमाह—परित सर्वतो भाव्य
शुद्धेषु जनषु । कीदृशेषु—कैरवकाननपुत्रेषु रुदमी सम्पत् विद्योतते । पक्ष—
उमुदकाननषु लक्ष्मी शोभा विद्योतते । सर्वशावरकुले सर्वघातकममूह ।
कीदृश—सता मार्गस्य द्वादजनक । क्षीणता उ-मीलति । पक्षे—'शावरकुलेऽन्ध
तमसि । कीदृशे—मरपन्धान द्रुष्टति तस्मिन् । 'शावरं त्यन्धतमसि याच्यवद्
घातकंऽपि च' । क्षुद्रात्मसु चक्षुषु चक्षुषेण प्रायिकी अपचितिरपचयो नोद्भवति ।

शङ्के शङ्करमौलिरभ्युदयते राजा पुरस्ताद्विशि ॥ १० ॥

नवमृन्दा—(उपसृत्य)

हृतमुवनतमाः क्रमाद्विरागः कलय कलानिधिवैष्णवो विशुद्धः ।

रुचिसमृतमयीं क्षिपन् विदूरे प्रविशति विष्णुपदप्रपत्तिवीथीम् ॥११॥

कृष्णः—सखे कौस्तुभ, सोऽयं विलासिनीविश्लेषणलब्धशोकः

कोकनीतिकोकग्रामणोस्तद्विस्तारय मयूखलेखाम् ।

(राधिका सकौतुकं परयति)

कृष्णः—पश्य पश्य ।

मध्येव्योमाधिरूढचमणिसममणिग्रामणी-धामपाली-

व्यालीढध्वान्तपूरान् धरतनु परितः प्रेक्षमाणस्तटांस्तान् ।

पारेकालिन्दि रात्रावपि दिवसधिया क्रान्तचेता गभीरं—

रुक्कण्ठाचक्रवालै रथचरणयुवा कान्तया जाघटीति ॥ १२ ॥

(प्रविश्य करण्डिकापाणिः सुकण्ठी)

सुकण्ठी—दिङ्ठिठ्ठा एत्थ भट्टा सच्चाए सद्धं रमेदि । ता लद्धंतरिदा

आवेच्छिक्ती तु भवत्येव । पदे—उदेषु नचत्रेषु उद्गुपु अपचितिरञ्जवति । भूपणं नाम नाटकभूपणमिदम् । तथा च—‘गुणालङ्कारबहुलं भाषणं भूपणं मतम् ।’ (ना० चं० का० १५४) । अत्र प्रसादमाधुर्याद्विगुणानामनुप्रासश्लेषोऽनुमाना-घलङ्काराणाञ्च सत्तया भूपणम् ॥ १० ॥

हृतेति । कलानिधिरुद्धः एव वैष्णवः । पदे—कलानां वैदग्धीनां निधि-रचासौ वैष्णवश्च । स कीदृशः—विशुद्धः । क्रमाद् विशिष्टरागयुक्तः । पदे—रागरहितः । हृतं मुवनस्य तमोऽन्धकारो येन । पदे—तमः पापः । अमृतं सुधा मोक्षश्च तन्मयीं रुचिं कान्तिमिच्छ्याञ्च दूरे क्षिपन् । विष्णुपदप्रपत्तिवीथीमाकाश-प्राप्तिपदवीम् । पदे—भक्तिश्रेणीं प्रविशति परय परय ॥ ११ ॥

हे मखे कौस्तुभ सोऽयं कोकग्रामणीः चक्रवाकश्रेष्ठः । विलासिनी चक्रवाकी । विश्लेषेण लब्धः शोको येन सः । कोकवीति पुनः पुनः दग्धं करोति । किरतेश्चे-षीयते इति ककारस्य न चकारः । मयूखलेखां सूर्यकिरणरेखामित्यनेन यत्र चक्रवाकचक्रवाकी वर्तते तत्रैव ।

मध्येव्योमेति । हे धरतनु राधे मध्येव्योम व्योम्नो मध्येऽधिरूढः सूर्यसमो मणिग्रामणीः मणिश्रेष्ठः कौस्तुभस्तस्य धामश्रेण्या व्यालीटः प्रसितः ध्वान्तपूरो-ऽन्धकारसमूहो यस्य तादृशान् कालिन्द्यास्तटान्तान् प्रेक्षमाणः रथाद्गयुवा चक्रवाकः पारे-कालिन्दि कालिन्द्याः पारे कान्तया सह जाघटीनि मिलति ॥ १२ ॥

करण्डिका विश्वकर्मादत्तमूपणपूर्णपेटिका सैव पाणौ यस्याः सा । अन्तरिता

भविअ पेक्खामि । [दिष्टयात्र भक्तां सत्यया साद्धं रमते । तस्मादन्तरिता भूवा पस्यामि ।] (इति तथा स्थिता)

नववृन्दा—

कुन्ददन्ति दृशोर्द्वन्द्वं चन्द्रकान्तमयं तव ।

उदिते हरिवक्त्रेन्दौ स्यन्दते कथमन्यथा ॥ १३ ॥

राधा—(साक्षर्यम्) कथं एत्थ पउमाअरे चंदालोए वि पउमाइं पफुल्लाइं । [कथमत्र पद्माकरे चन्द्रालोकेऽपि पद्मानि प्रफुल्लानि ।]

कृष्णः—

शुद्धा काचस्थली पश्य पुरः पद्माकरायते ।

पद्मानि पाद्मरागाणि यत्र फुल्लान्यहनिशम् ॥ १४ ॥

(नेपथ्ये)

वृन्दावने स्फुरत्येवा माधवी सुमनस्विनी ।

(हास्यर्षोके)

कृष्णः—(ससम्भ्रमम्) हन्न ! देवी प्रत्यासीदति । तदस्माकमस्मादपकमः श्रेयान् । (इति सर्वे सर्वतो निष्क्रान्ताः)

(पुनर्नेपथ्ये)

भवति स्तवको यस्या जगद्भूषण-भूषणम् ॥ १५ ॥

तयोरानुपपत्त्या भूवा । कुन्ददन्तीति । हरिमुखचन्द्रे उदिते सति तय दृशोर्द्वन्द्वं स्यन्दते । यतः चन्द्रकान्तमयमित्याह—हे कुन्ददन्तीति । अर्थापत्तिर्नाम नाटक-भूषणमिदम् । तथा च—

उक्तार्थानुपपत्त्याऽन्यो यस्मिन्नर्थे प्रकल्पिते ।

वाक्यान्माधुर्यसयुक्ता सार्थापत्तिरदाहता ॥ (भा० चं० का० १६५)

अत्र स्यन्दनस्यान्यथानुपपत्त्या नेत्रस्य चन्द्रकान्तमणिमयावकरूपनादिय-मर्थापत्तिः ॥ १३ ॥

शुद्धेति । पुरोऽग्रे शुद्धा काचस्थली पद्माकर इवाचरति । अतएवात्र काच-स्थल्यं पाद्मरागाणि पद्मरागमणिमयानि पद्मानि ॥ १४ ॥

वृन्दावने इत्यादि । माधवी रविमग्न्या सखीति मत्वा धीकृष्णस्ताभिरमह निष्क्रान्तः । परार्द्धं माधवीत्ता माधवीशब्देनोक्त्याह—भवतीति । यस्या माधव्याः स्तवको गुण्य जगद्भूषणः धीकृष्णस्तस्य भूषणं भवति ॥ १५ ॥

१. शुद्धकाचस्थली—च० ।

२. यस्मिन्नर्थः प्रकल्पितः इति नाटक-चन्द्रिकास्थपाठः ।

सुकण्ठी—हृदो ! हृदो ! महुमंगलहस्त्यगदेण तिणा कामरुतुप्पणेण सुअवइणा विधो किदो । ता एत्थ कंदरे पइट्टं सच्चभामं अणुसरिस्सं । [हा धिक् ! हा धिक् ! मधुमङ्गलहस्तगततेन तेन कामरूपोत्पन्नेन शुक्रपतिना विघ्नः कृतः । तदत्र कन्दरे प्रविष्टां सत्यभामामनुसरिष्यामि ।] (इति तथा करोति)

(प्रविश्य राधा)

राधा—हंत ! कहां दिट्ठिहि । जं का वि प्विसिदि । [हंत ! कथं दृष्टारिमि । यत् काऽपि प्रविशति ।]

सुकण्ठी—सामिणि, वीमद्धा होहि । एसा किकरो दे सुअठी । [स्वामिनि, विस्त्रब्धा भव । एषा किङ्करी ते सुकण्ठी ।]

राधा—(सहर्षम्) सुअंठि, जाणामि । [सुकण्ठि, जानामि ।]

सुकण्ठी—सामिणि, कीस ओल्लंसुआसि ? [स्वामिनि, कस्मादाद्रांशुकामि ?]

राधा—त्यलवभमेण जले खल्ललिदहि । [स्थलभ्रमेण जले सखल्लितास्मि ।]

सुकण्ठी—माहयीए पेसिदं एद्द पसाहणं रोण्ह । [माधव्या प्रेषितमिदं प्रसाधनं गृहाण ।]

राधा—पेख्व एत्थ पत्थरे किं पि 'आलेख्वं लक्खीअदि; ता इमस्स दंसणे जुत्ति कुण । [परयात्र प्रस्तरे किमप्यालेख्यं लब्धयते, तस्मादस्य दर्शने युक्तिं कुरु ।]

सुकण्ठी—^१बाहिरे गदुअ आलोअस्स उवाअं करिस्सं । [बहिर्गत्वाऽऽलोकस्योपायं करिष्यामि ।]

राधा—अहं पि ओल्लसुअं परिहरेमि । [अहमप्याद्रांशुकं परिहरामि ।] (इति करण्डकमादाय निष्क्रान्ता) (शुकं निष्क्रम्य)

शुकः—कहं महुमंगलेण समं भट्टा पुरदो वट्टेदि ! [कथं मधुमङ्गलेन ममं भर्त्ता पुरतो वर्तते !]

(ततः प्रविशति कृष्णः)

कृष्णः—सखे, कानर्थकारकस्तव हस्तवर्ती सः वीरः ?

मधुमङ्गलः—टिट्ठिआ उट्टिअ पुरो दाडिमे पडिदो । [दिष्टया उड्डीय पुरो दाडिमे पतितः ।]

कृष्णः—तदेहि । प्राणबल्लभाभेव मृगयावहे । (इति मारुतमुपलभ्य)

१. आलेख्वो—अ० ।

२. बहिरे—अ० ।

भजसि नहि रजस्त्वं धीरदाक्षिण्यचर्या-
मनुसरसि विधत्से माधवस्यानुवृत्तिम् ।
इति मलयसमीर त्वां सखे प्रार्थयेऽहं
कथय कुशलयाक्षी कुत्र मे राधिकाऽस्ति ॥ १६ ॥

मधुमङ्गलः—भो जिहृणं भणेहि । [भोः निभृतं भग ।]

कृष्णः—(परिक्रम्य)

लब्धा कुरङ्गि नवजङ्गमहेमरह्नी
रम्या स्फुटं विपिनसीमनि राधिकात्र ।
अस्यास्त्वया सखि गुरोर्यदियं गृहीता
माधुयेवल्लितत्रिलोकनकेलिदीक्षा ॥ १७ ॥

(पुरो दाडिमीमुपलभ्य)

कान्ति पीतां शुक स्फीतां विभ्रती वीक्षिता वने ।
मयाद्य मृग्यमाणा सा त्वया मृगविलोचना ॥ १८ ॥

भजसीति । हे मलयसमीर धीर । 'धीरः पण्डितमन्दयोः' । धीरत्वादेव रजसामभाजनम् । दाक्षिण्यचर्या दक्षिणदेशादागमनचर्चामानुवृत्त्यचेषाघानुसरसि । माधवस्य वसन्तस्थ ममाप्यनुवृत्तिं सेवां विधत्से । अतोऽहं त्वां प्रार्थये ॥ १६ ॥

लब्धेति । हे कुरङ्गि, विपिनसीमनि राधिका लब्धा । अस्या राधाया गुरोर्माधुर्पादियुक्ता दीक्षा गृहीता । प्राप्तिर्नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च— 'एकदेशविलोकेन प्राप्तिः शेषाभियोजनम् ।' (ना० चं० का० १५७) । अत्र लोचन-सौन्दर्यदीक्षालाभस्यैव देशस्य स्वयं विलोकनेन स त्वया लब्ध इति वित्तेपार्थस्य योजनात् प्राप्तिः ॥ १७ ॥

कान्तिमित्यादि । कृष्णोक्तिरूपप्रश्नपरे—हे शुक, मया मृग्यमाणा सा त्वयाद्य वने वीक्षिता । वीक्षणी—स्फीता पीतां कान्ति विभ्रती । शुकोक्तिरूपोत्तरपरे शुरो दाडिमीमुपलभ्याह—हे पीतांशुक कृष्ण स्फीतां कान्ति विभ्रती त्वया मृग्यमाणा सा मृगविलोचनाद्य मया वने वीक्षिता । शृङ्गा नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—'प्रश्न एवोत्तरं यत्र सा शृङ्गा परिशीर्तिता' (ना० चं० का० १८२) इति । अत्र हे शुक पीतां कान्तिं विभ्रती मृगविलोचना मया मृग्यमाणा सा त्वया दृष्टेति प्रश्ने हे पीतांशुक त्वया मृग्यमाणा सा मया दृष्टे-त्युत्तरेण शृङ्गा ॥ १८ ॥

मधुमङ्गलः—वअस्स, तुम्ह पण्हं अणुवदतेण च्चेअ उत्तरं दिण्णं कीलेण । [वयस्य, तव प्रश्नमनुवदतैवोत्तरं दत्तं कीरेण ।]

सुकण्ठी—(उपसृत्य) जेदु जेदु भट्टा । [जयतु जयतु भर्ता]

मधुमङ्गलः—(सभयम्) भोदि, कित्ति आअदासि ? [भवति, किमिति आगतासि ?]

सुकण्ठी—इमस्स पण्होत्तरस्स सरिच्छ अण्णव्वि महुरं सुणिट्ठं । [अस्य प्रश्नोत्तरस्य सदृशमन्यदपि मधुरं श्रोतुम् ।]

मधुमङ्गलः—भोदि, पण्णोत्तरं वि तुए सुणिट्ठं ? [भवति, प्रश्नोत्तरमपि त्वया धृतम् ?]

सुकण्ठी—ण केअलं इदं व्वेव्व । [न केवलमिदमेव]

मधुमङ्गलः—अअरं किं । [अपरं किम् ?]

सुकण्ठी—जं किं पि दिट्ठं ता गढुअ देइए णिवेदिस्सं । [यत् किमपि दृष्टं तद्गत्वा देव्यै निवेदयिष्यामि ।] (इति परिक्रामति)

कृष्णः—(ससम्भ्रमम्) भट्टे सुकण्ठि, मा खलु देवीमनःकालुष्याय समुद्यथाः । वृणीष्व मत्तः सद्गीतविद्यासाम्राज्यम् ।

सुकण्ठी—देइए प्पसादेण रुद्धाणीगाअणीहिं पि वंदिदचलणहि । ता किं इमिणा । [देव्याः प्रसादेन रुद्राणीगायिकाभिरपि वन्दितचरणास्मि । तत् किमनेन ।]

कृष्णः—तहिं प्रार्थयस्व किं तवाभीष्टम् ?

सुकण्ठी—देअ, एकं पत्थइस्सं । [देव, एकं प्रार्थयिष्ये ।]

कृष्णः—काममावेद्यताम् ।

सुकण्ठी—एत्थ कंदरे किं पि आलेख्खं विलोइट्ठं मह आराहणिज्जा एका विज्जाहरी उक्कंटेदि । ता कोत्थुद्दालोएण एणअं पआसिअ पसादी-फरेदु भट्टा । [अत्र कन्दरे किमप्यालेख्यं विलोकयितुं ममाराधनीयैका विद्याधरी उदकण्ठते । तत् कौतुकालोकनैनां प्रसाद्य प्रमादीकरोतु भर्ता ।]

कृष्णः (स्मिन्वा । परिक्रमन्) सखे रत्नमण्डलीमूर्द्धाभिषिक्त, साधु साधु ! यदनुक्तोऽपि मे मनोरथं करोपि ।

मधुमङ्गलः सभयमित्यादि । अत्र परिभाषणं नाम निर्वहणमन्यदमिदम् । तथा च—‘परिभाषा मिथो जल्पः परिवादोऽथवा भवेत् ।’ (ना० चं० का० ११३) । अत्र मिथोजल्पस्योदाहरणं—‘भो कित्ति’ इत्यारभ्य—निवेदिस्सं इत्यन्तं मधुमङ्गलसुकण्ठयोः मिथो जल्पः ।

मधुमङ्गलः—हंत ! दरीमञ्जे मग्नादिणादो वि जादो बलिठ्ठो उज्जोदो । [हन्त ! दरीमञ्जे मग्गन्दिनतोऽपि जातो बलिष्ठ उद्योतः]

(ततः प्रविशति राधा)

राधा—(स्वाङ्गमवेक्ष्य) कहं माहवीए देइप्पसाहणं पेसिदं । [कथं माधव्या देवीप्रसाधनं प्रेषितम् ।] (परिश्रम्य । कृष्णं पर्यन्ती)

अञ्जलिमेत्तं सलिलं समरीए अहिलसंदीए ।

उवरि सअ णअजलदो धारावरिनी समुल्लसइ ॥ १६ ॥

[अञ्जलिमात्रं सलिलं शफर्या अभिलषन्त्या ।

उपरि स्वयं नवजलदो धारावर्या समुल्लसति ॥]

मधुमङ्गलः—(अपवार्य) भो वअस्म, दुठ्ठदामीए पुत्तीए वणेअरीए महासगडे पडिठ्ठि । [भो वपर्य, दुष्टदास्याः पुत्रीए वनचर्या महासङ्घटे पातितोऽस्मि ।]

कृष्णः—सखे, किन्नाम सङ्घटम् ?

मधुमङ्गलः—(सरोपम्) मं जेव्व पुच्छसि । वामं पेक्ख । [नामेव वृच्छसि । वामे पर्य]

कृष्णः—(समीप्य । सावेगम्) कथमत्र देवी !

राधा—(स्वगतम्) हद्धी ! हद्धी ! कंदरे वि देइ पइठ्ठा ।

[हा धिक् ! हा धिक् ! बन्दरेऽपि देवी प्रविष्टा ।] (हायन्तरिता भवति ।)

कृष्णः—(स्वगतम्) नूनं मन्युसंरम्भस्य गभीरतया प्रच्छन्नेयं धभूव ।

मधुमङ्गलः—(नीचैः) हटासे किण्णरि, पिअयअस्से वि तुग्ग जुत्ता एरिसी णिइदी । [हतारो किन्नरि, प्रियवपर्येऽपि तव युष्मतेऽती निवृत्तिः ।]

सुकण्ठी—(स्वगतम्) गहिददेइणेवच्छं सच्छभामं च्चेअ देइ तक्खिय भाएदि एमो । ता गट्ठुअ विण्णएमि । [गृहीतदेवीनेपर्यं साधनामागेय देवीं तवर्यं विभेति प्यः । तद्वत्त्वा विद्यापयामि] (इत्युपसृत्य । जनान्तिवम्) सामिणि, एव्वं एदं । [स्वामिनि, एवमेतत् ।]

अनुष्ठोऽपि सुकण्ठ्या सह संगारूपं मनोरथम् । दरीमञ्जे बन्दरानप्ये । उद्योतः प्रकाशः । अञ्जलिमेत्तमिति । प्रथनं नाम निर्दहसङ्गपङ्कमिदम् । तथा च—'प्रथनं मधुपञ्चयः १' (ना० चं० का० ११२) अत्र पुनरपि महमा कृष्ण-दर्शनरूपस्य सद्रथोपदेशाद् प्रथनम् ।

तयोर्वाक्यं ध्रुवा राधा स्वगतमाह—हा धिगिति । क्रोधावेशस्य गभीर-तया इयं देवी ।

निवृत्तिः शास्त्रम् । 'शास्त्रं युष्मन्निवृत्तिः' । दक्षिणा अनुष्ठा इयं देवी

राधा—(सस्मितम्) परिहसेद्वि णं । [परिहसैतन्म् ।]

सुकण्ठी—(परिक्रम्य) अञ्ज बहुमंगल, रुद्रा खलु देइ भणदि ।

[आर्यं मधुमङ्गल, रुद्रा खलु देवी भणति ।]

मधुमङ्गलः—किं तं ? [किन्तव ?]

सुकण्ठी—अंदेखरे गद ण बह्वचंधुअं घंधिअ रक्खिस्संम् ।

[अन्तःपुरे गतमेनं ब्रह्मबन्धुं बद्ध्वा रक्षिष्यामि ।]

मधुमङ्गलः—(सभयम्) भो दाणि वि खमो विअ गभीरो सि ।

[भोः इदानीमपि स्तम्भ इव गम्भीरोऽसि ।]

कृष्णः—सखे, विस्मयेन स्तम्भितोऽस्मि । यदियं दक्षिणा नैसर्गि-
कीमपि धीरतामवधीरितवती (विमृश्य) अथवा—

धीरः प्रकृत्यापि जनः कदाचिद् घत्ते विकारं समयानुरोधान् ।

क्षान्तिं हि मुक्त्वा बलवच्चलन्ती सर्वसहा भूरपि भूरि दृष्टा ॥ २० ॥

सुकण्ठी—(स्वगतम्) अलं इमिणा भट्टारअपुरदो धिट्ठदासाहसेण ।

ता जहत्थं कहेमि । [अलमनेन भट्टारपुरतो घृष्टतासाहसेन । तद्यथार्यं कथ-
यामि ।] (प्रकाशम्) अञ्ज, सञ्चभामा एसा । ण खलु देइ । [आर्यं,
सख्यभामैषा । न खलु देवी ।]

मधुमङ्गलः—भो सुदो तुए दुग्गुहीए सोलुंठो पळाओ ।

[भोः ध्रुतस्त्वया दुर्मुष्याः सोऽङ्गुष्ठः प्रहापः ।]

कृष्णः—सुकण्ठि, वैदर्भीप्रियत्वाद् गर्वेण तरलासि । किन्ते गिरां
दारिद्र्यम् ।

मधुमङ्गलः—(संस्कृतेन)

असि विपकण्ठी कठिने किमिति सुकण्ठीति भण्यसे चेति ।

नैसर्गिकीं स्वभावपिद्धां धीरतामवधीरितवती त्यक्तवतीति हेतोः विस्मयेन
स्तम्भितोऽस्मि ।

धीर इति । धीरस्य जनस्यापि समयकृतविकारे दृष्टान्तमाह—सर्वसहापि
भूः पृथ्वी चञ्चन्ती चलायमाना भूरि दृष्टा [अत्र दृष्टान्तो नाम नाटकभूषण-
मिदम् । तथा च—'स्वपक्षे दर्शनं हेतोर्दृष्टान्तः साध्यसिद्धये' (ना० खं० का०
१६०) इति] ॥ २० ॥

आर्यं मधुमङ्गलेश्यादि । मधुमङ्गलवाक्येन तां देवीं निश्चित्याह—रुक्मिण्याः
प्रियत्वाद् गर्वेणाभिमानेन चञ्चलासि ।

असीति । हे कठिने विपकण्ठी भूत्वा सुकण्ठी किमिति भण्यसे । चेति

अथवा काममशस्ता भद्रेत्यभिधीयते 'विष्टि ॥ २१ ॥

कृष्ण — (परिवन्ध्य । सानुनयम्) देवि, प्रसीढ ।

राधा—(सस्मितम्) णाह देइ । पेक्ख माणुसी ह्मि । [नाहं देवी । परय मानुप्यस्मि ।]

कृष्ण —(सहस्रम्) सुकण्ठिणे बाढमस्मिन्नर्थे दुष्करस्ते मया निष्कय ।

मधुमङ्गल — ही । ही । हंजे तुरगमुहि, एसा वक्किमविन्ना वि किं ख्खु देइस्सिणो पठिदा ? [ही ही चेदि तुरङ्गमुहि, एसा वक्किमविद्याऽपि किं खलु देवयं पठिता ?]

कृष्ण — प्रिये, सन्निधाय चित्र दृश्यताम् ।

राधा—णूण णअरदामुरुणो फलाकोसल एद । [नून नववृन्दागुरो फलाशालमेतत् ।]

(प्रविश्य नववृन्दा)

नववृन्दा—सखि, समीक्षयता विचित्रमिदं चित्रं यत्रानुक्रमकी माधुरी साधुरीतिर्लीलामण्डली ।

हे दासि अशस्ता अप्रशस्ता । 'तृतीया दशमी शेषे पञ्चम्यर्द्धस्तु पूर्वत । कृष्णे विष्टे शिते तद्वत् परतिधिष्वपि' इत्यादिनोक्ताया विष्टेर्यथा तृतीयादितिधीनां शेषभागपूर्वभागस्य भद्रा सज्ञा विष्टिशब्दस्यामाङ्गल्यात् सर्वभद्रैवोच्यते तथैव स्वमपि सुकण्ठीत्याहपावायमि । परिभाषणं नाम निर्वहणसन्धमिदम् । तथा च—'परिभाषा मिथो जह्य परिवादोऽथवा नरेत् ।' (ना० च० वा० ११३) । अत्र सुकण्ठ्या दोषदर्शनात् परिवादः ।

तदा राधां ज्ञात्वाऽह—सुकण्ठिण्येपादिना । ते निष्कय प्रत्युपकार मया दुष्कर । प्रसादो नाम निर्वहणसन्धमिदम् । तथा च—'शुभ्रूपाद्युपसम्पन्ना स्यात् प्रसाद प्रसन्नता' (ना० च० का० ११४) । अत्र कृष्णस्य प्रसाद स्पुट एव । हंजे चेदि । तुरङ्गमुहि अधमुहि । नववृन्दावागुरोर्विध्वंसनं ।

प्राथम्यन्धिनीलानां पत्रादिषु चित्रदर्शनात् श्रीकृष्णस्य तत् परिकरस्य च चमत्कारशरिरत्वमानन्ददातृत्व प्रेमदाय धीनन्दादिमर्षमत्वाभिनामाशुमिलनशृंगार यथा भूतथा आत्मत्विपूर्वचित्रपटस्य प्राचीलादर्शनान्धेषामपि भेदेदिति दिग्दर्शनमपि ज्ञेयम् । यत्र चित्रेऽनुक्रमिकी अनुक्रमेण भया माधुरी मधुराम्बन्धिनी माधुरीतिर्यस्यां सा लीलामण्डली वर्तते तच्चित्रं समीक्षयताम् ।

मधुमङ्गलः—एसो णंदमहूसवो पदमो । [एष नन्दमहोत्सवः प्रथमः ।]

नववृन्दा—

क्षेपेण नवनीतानां चित्रं 'बाल्यस्य चक्षया ।

ऊहुः स्नेहभरं सान्द्रं बहिरन्तश्च वल्लवाः ॥ २२ ॥

(पुनः प्रदेशिन्या प्रदर्श्य)

कः पूतनागतिं गन्तुं पूतनापि क्षमो भवेत् ।

कण्ठे बभूव हरिणा या हरिन्मणिहारिणी ॥ २३ ॥

कृष्णः—

मत्पदाद्बुलिदलेन खण्डिते

भाण्डभाजि शकटे कटीजुपि ।

चत्वरेऽपि तरमार्तिकातर

मातरञ्च नितरां स्मराम्यहम् ॥ २४ ॥

नववृन्दा—वृणावर्तमरुन्तं नमिदम् ।

कृष्णः—

समचेष्टं निष्ठुरं ब्रजे स तथा दुष्टसमीरणसुरः ।

तमसी यत येन निर्मिते पिद्घाते सुहृदां मनोदृशौ ॥ २५ ॥

मधुमङ्गलः—एसा सञ्चं च्चेअ गोउलेसरी मथिदुं आरद्धा । [एषा

स्वयमेव गोकुलेश्वरी मथितुमारब्धा ।]

क्षेपेणेति । वल्लवाः गोपाः नवनीतानां क्षेपेण बहिः सान्द्रं निविडं स्नेहभरं चित्रं बाल्यस्यैद्यया चान्तः स्नेहभरमूहुः । चित्रं नाम सन्ध्यन्तरमिदम् । तथा च—'चित्रन्वाकाराणां विलोकनम् ।' (ना० चं० का० १४७) । अथ माधुरचरित्रं चित्रलिखितम् ॥ २२ ॥

प्रदेशिन्या तर्जिन्या । कः पूतनेति । कः पूतनापि पूतः पवित्रश्चासौ ना पुनःनपि पूतनायाः गतिं प्राप्तुं क्षमो भवेत् । या पूतना हरिणा कृष्णेन हरिन्मणिहारिणी बभूव । यस्याः कण्ठे कृष्णो हाररूपोऽभूदित्यर्थः ॥ २३ ॥

शकटभञ्जनं परम मत्पदेत्यादि ॥ २४ ॥

समचेष्टेति । स वृणावर्तासुरस्तथा निष्ठुरमचेष्टत येन चेष्टितेन तमसी शोकान्धकारौ निर्मिते ततस्ते तमसी शोकान्धकाररूपे सुहृदां मनोदृशौ पिद्घाते ॥ २५ ॥

१. चित्रवालस्य—अ०, चित्र बाल्यस्य—ब० ।

राधा—अंब गोडलेसरो यंदीअसि । [अम्ब गोकुलेरवरि, वन्दमे ।]
(इत्यस्त्रभमभिनयति)

कृष्णः—(सक्तरगम्)

कदर्थनादप्युरुबाल्यचापलै-

‘हृत्सर्पता प्रेमभरेण विक्लवाम् ।

विलोकमानस्य ममाद्य मातर

‘हृविर्विलायं हृदय विलीयते ॥ २६ ॥

नववृन्दा—शुरुणा मे पद्य लिखितम् । तथा हि—

गुणैस्त्रिभिरनर्गलैः किल जगत्त्रयीवर्तिनं

चतुर्मुखपुरसरानपि षडन्ध य प्राणिनः ।

ब्रजेन्द्रमहिषि भ्रुवे किमिह ते प्रभावावली-

मयन्धि तनुभिर्गुणैः स बलवान् मुकुन्दस्त्वया ॥ २७ ॥

मधुमङ्गल—एवं अञ्जुणजुअभंजण । [एतदञ्जनयुगलभजनम् ।]

नववृन्दा—कथं गुह्यवाभ्यामुत्पलबन्धमविमुच्यैव प्रस्थितम् ।

कृष्णः—(साक्षम्)

वात्सल्यमण्डनमयेन ममोरुदान्ना^१

यः कोऽपि वन्धगरिमा निरमायि मात्रा ।

चित्रगतां यरोदां साक्षान्मखाऽह—अग्नेति ।

कदर्थनादिति । उरसर्पता प्रेमातिशयेन उरवालयचापलैः कदर्थनादपि
विक्लवां व्याकुलां मातरं विलोकमानस्य मम हृदयं हृविर्विलायं हविरिच
विलीयते इत्यर्थः । तुल्यतर्कं नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा च—

‘रूपकैरपमाभिर्वा तुह्यवार्थाभि प्रयोजितः ।

अप्यवार्थानंरपरोस्तुल्यतर्क इतीरितः ॥’ (ना० च० का० १६८)

अत्र हृविर्विलायमिति लुप्तोपमयाऽप्यवस्थस्य ‘चित्रस्यैव वधनं तुल्य-
तर्कः ॥ २६ ॥

गुणैरिति । यः कृष्णस्त्रिभिरनर्गलैः किल जगत्त्रयीवर्तिनो भ्रुवोः
षडन्ध । स कृष्णस्त्वया तनुभिर्गुणैः सूदमरभुभिः स्तोत्रेण मुकुन्दप्रेमरत्नभिः
मयन्धि । हे ब्रजेन्द्रमहिषि ईदृशस्ते प्रभावावली किं भ्रुवे ॥ २७ ॥

उत्पलबन्धनमविमुच्यैव कथं गुह्यवाभ्यां प्रस्थितमत्र कारणं यदेति भाव ।
वात्सल्येति । मात्रा वात्सल्यसमूहमयेन उरदान्ना मम सम्बन्धे कोऽप्य-

१. रससर्पतो—इति ना० चं० ।

२. हृविर्विलायं—अ०; हृविर्विलोयमिति ना० च० ।

३. ममोरुदान्ना—अ० ।

४. चित्तद्रवरप—ना० च० पाठः ।

तन्मुक्तये परमबन्धविमोक्षणोऽपि

नाहं क्षमे सखि परस्य तु का कथाऽत्र ॥ २८ ॥

नववृन्दा—

त्वं वत्सामृतदायी युक्तं वत्सामृतत्वमाचरसि ।

विदधदमित्रावकतां मित्रावकतां कथं तनुपे ॥ २६ ॥

कृष्णः—(राधामवेद्य)

सखिभिरलघुनातिवाहितेभ्य-

स्तटमुवि तर्णकचारणोत्सवेन ।

गुरुमिह कुरुते ममाद्य तेभ्यः

शशिमुखि चित्तमहो स्पृहा महोभ्यः ॥ ३० ॥

नववृन्दा—

तासां पादावलिमविरतं बल्लवीनां गवाञ्च

न्यञ्चत्काया वयमिह नमस्कुर्महे शर्म हेतुम् ।

यासामन्तःप्रणयमधुरक्षीरपानाय लुब्धो

दुग्धाम्भोधेः पतिरपि मुदा पुत्रभावं बभार ॥ ३१ ॥

कृष्णः—

अघस्य पवनाशिनः पशुपडिम्भकेलिस्थली-

पुरो गिरिदरीनिभा तनुरियं दरीदृश्यते ।

निर्वचनीयो बन्धगरिमा निरमायि तद्वन्धनमुक्तये नाहं क्षमे । अत्र बन्धनमोचने परस्यान्यस्य का कथा ॥ २८ ॥

त्वमिति । त्वं वत्सो वत्सामुरस्तस्य सम्बन्धेऽमृतं मोक्षस्तदायी । अतो युक्तमेव वत्सामृतत्वं वत्सामृतियुन्यात्वमाचरति । 'अमृतं मुक्तिमुधयोः' । क्षमित्राणां शत्रूणां वत्सामुरस्य च वधादवकतां वकराहार्यं विदधद् मित्राणामवकतां रक्षकतां कथं तनुपे । अत्र विरोधाभामालङ्कारेण शत्रुमित्रयोर्वधायोग्यफलदानवमुक्तम् ॥ २९ ॥

सखिभिरिति । मम चित्तं कर्तुं सखिभिः महालघुना तर्णकः सुद्रवत्सस्तस्य चारणोत्सवेनातिवाहितेभ्यगमितेभ्यः स्नेभ्योऽहोभ्यः गुरुं स्पृहां कुरुते । 'सद्योजा-तस्तु तर्णक' इत्यमरः ॥ ३० ॥

तासामिति । प्रकृतवत्साहरणानन्तरलीलायां दुग्धाम्भोधेः पतिरपि यामां बल्लवीनां गवाञ्चान्तःप्रणयेन मधुरं यक्षीरं त्वं तपानाय लुब्धः मन् पुत्रभावं बभार । तासां पादावलिं वयं नमस्कुर्महे ॥ ३१ ॥

अघस्येति । अघस्य पवनाशिनः सर्पस्येयं तनुः दरीदृश्यते । कीदृशी पशुपालबालस्य केलिस्थली पर्वतकन्दरतुर्या च या तनुः मुख्यादिकुहरेण त्रिरचित-

मुखादिकुहरेण या विरचितप्रवेशै सदा
मृतापि पवनैरभूद्वनरुहाक्षि कुक्षिम्भरि ॥ ३० ॥

नवघृन्दा—परम परम ।

सखि वेदचतुष्टयस्य सारैश्चतुरोऽय चतुराननीनिस्तृष्टै ।
जनक जनचक्षुषामभीष्ट परमेष्ठी प्रमदादभिष्टोति ॥ ३३ ॥

मधुमङ्गल —एद सुहृधि तालरण पेरिखअ जीविदक्षि । [एतस्सुगन्धि
तालवन प्रेष्य जीवितोऽस्मि ।]

नवघृन्दा—(वाममवेद्य)

त्वमद्भुतोऽसि घेनूना पातापि हतघेनुक ।

तालाहोऽपि किलोत्तुङ्गतालभङ्गाय रङ्गवान् ॥ ३४ ॥

कृष्ण —न्यग्रोधरोधसि सेयमार्यस्य विक्रमाडम्बरसम्भाविनी प्रलम्ब
पशोरालम्भवेदी ।

नवघृन्दा—(स्वगतम) शङ्के राधिकाखेदमवधार्य देवेनायधीरिता
कालियदमनलीला ।

कृष्ण —

मुञ्जाटवी स्फुरति मञ्जुलकण्ठ सेय

यत्र क्षणादनुमरन्तमिपीकतूलै ।

दाघ विलोक्य कृपयाम्बुजमालधारि

आभीरवाधिरभितोऽभवदावृतिर्मे ॥ ३५ ॥

प्रथम पवनमृतापि कुक्षिम्भरिभूत् असुराऽभूदन्यस्य यत्तद्गतु । स्वोदर यो
भरति स कुक्षिम्भर । एतदेवानुरप्रभाव ॥ ३२ ॥

सखीति । चतुर परमेष्ठा मह्यं जनक धीकृष्णमभिष्टोति स्तौति ।
कै —चतुर्णामानागा समाहार चतुराननी सता निस्तृष्टनिगतैर्वेदचतुष्टयस्य
सार ॥ ३३ ॥

अद्भुतरजसाद् श्लेषेण—त्वामिति । घेनूना गवा पाता रचितावीर्यत्र विरो
धाभासात्कारेण श्रीयलद्वयस्य कार्यं चिह्नशोभम् ॥ ३४ ॥

न्यग्रोधो वटवृक्षस्य रोधसि । आर्यस्य धीरामस्य प्रलम्बासुररूपपतो
सवध विक्रमाडम्बरस्य सम्भाविनी यत्र साऽलम्भवदी । कालियदमनलीलति ।
धवजमात्रादपि राधिकाया एता भविष्यतीति ज्ञात्वा सा लीलायधीरिता
नावधानविषयीकृता । दवन विश्वरमणा ।

मुञ्जाटवीति । इपीकतूलैरनुसरन्त दाघ यामिन् विलोक्याभीरवीधिर्गोप
समूह अगुजमालाधारि मऽभित आवृत्तिरभवत् ॥ ३५ ॥

नववृन्दा—पुरस्ताद्विदं वासोहरणतोर्यम् ।

कृष्णः—प्रिये, विशाखायाः पृष्टतो मूर्ध्नि कृताञ्जलिरवस्थिता केयं न परिचीयते ।

राधा—(सलज्जमात्मगतम्) मं लिहिदं जाणन्तो रुचेअ परिहसेदि [मां लिखितां जानन्नेव परिहसति] (प्रकाशम्) एसा पडमा [एषा पद्मा]

कृष्णः—पद्माश्रि, पद्मायाः सव्यत. ?

राधा—(सामूयम्) अलं अत्तणा गुणं वित्थरिअ । [भलमात्मनो गुणं विस्तार्यं ।]

कृष्णः—

शिरसि कुरुत पाणिद्वन्द्वमादत्त मुग्धाः

सिचयमिति मदुक्त्या भुग्नदृष्टि स्थितायाः ।

स्फुरदधरमुदञ्चन्मन्दहास्यं तथास्यं

सरुदितमनुबद्धभ्रूविभेदं स्मरामि ॥ ३६ ॥

राधा—का एत्थ मत्थअपिपदहण्डिआओ चिठ्ठन्ति ? [का भत्र मस्तकार्पितभाग्हास्तिष्ठन्ति ?]

नववृन्दा—यज्ञपत्न्यो भविष्यन्ति ।

कृष्णः—

मन्दस्मितं प्रकृतिसिद्धमपि व्युदस्तं

सङ्गोपितञ्च सहजोऽपि दृशोस्तरङ्गः ।

धूमयिते द्विजवधूगणरागवह्ना-

वह्नाय काऽपि गतिरङ्कुरिता मयाऽसोत् ॥ ३७ ॥

शिरसीति । हे मुग्धाः शिरसि पाणिद्वन्द्वं कुरुत । सिचयं वस्त्रमादत्त गृहाण इति मदुक्त्या हेतुभूतया भुग्नदृष्टं स्थितिर्यस्यास्तथाभूतायास्तव मुखं स्मरामि । भुग्नदृष्टि इत्यस्य विशेषणं वा । भत्र पत्ने मदुक्त्या स्थितायास्तवेति योजना । कीदृशं मुखम्—स्फुरदधरमित्यादि । किलकिञ्चितमिदम् । भुग्नदृष्टि इत्यनेन गर्वः, स्फुरदधरमित्यभिलाषः, अनुबद्धभ्रूविभेदमित्यसूयाभयक्रोधाः । अन्यत् स्फुटम् । किलकिञ्चितलक्षणं यथा—

गर्वाभिलापरुदितस्मितासूयाभयक्रुधाम् ।

सङ्करीकरणं हर्षादुच्यते किलकिञ्चितम् ॥ इति (.....) ॥ ३६ ॥

मन्देति । द्विजवधूगणस्य रागवह्नी मदनार्तो अह्नाय शीघ्रं धूमयिते सति मम कापि गतिरङ्कुरिताऽभूत् । गतिराह—मन्दस्मितं व्युदस्तमन्तर्हितं दृशोस्तरङ्गश्चापलम् । अनेन मज्जभूमिजातगोपकिशोरीभिन्नासु स्त्रीषु श्रीकृष्णस्य रतेरभाव-

मधुमङ्गलः—(सत्पुणं संस्कृतेन)

इदं स्मरति किं भवान् प्रियवयस्य लप्स्यामहे
महीसुरबधूकुलाद्विविधमन्नमाह्लादनम् ।
वयं किमपि कुण्डलीकृतशिखण्डकाण्डोपमं
क्रमेण किल कुण्डलीपटलमत्र भोक्ष्यामहे ॥ ३२ ॥

नववृन्दा—पश्य गोवर्द्धनोद्धरणमिदम् ।

राधा—(संस्कृतेन)

शिरपरिभरवितर्कतः प्रतप्तं समहमहर्निशमीक्ष्यया प्रियस्य ।
हृदयमिह समस्तवल्लवीनां युगपदपूर्वविधिं द्विधा बभूव ॥ ३६ ॥

नववृन्दा—गिरिमेखलायां लिखितमिदं पद्यम्—

द्वोदशद्विगोपीस्तनपरिसरप्रेक्षणमरात्
करोत्कम्पादीपचचलति सति गोवर्द्धनगिरौ ।
भयात्तैरारब्धस्तुतिरखिलगोपैः स्मितमुखं
पुरो दृष्ट्वा रामं जयति नमितास्यो मधुरिपुः ॥ ४० ॥

कृष्णः—(शैलेन्द्रकन्दरमवेक्ष्य । सस्मितम्)

एव । पुरसुन्दरोषु तामामैश्यात् । कुञ्जायां भूशक्तिवात् क्वापि माधकेषु ध्रुयते
सा रतिः तु तासामनुगतभावभाषितान्त-करणेषु ज्ञयम् ॥ ३७ ॥

इदमिति । महीसुरो ब्राह्मणस्तस्य बधूकुलाद् वयं विविधमन्नं लप्स्यामहे ।
स्मृद्युष्मं वा धाकाह्वापामनीतकालेऽपि गृह् । कुण्डलीकृतध्यासी शिखण्डो मयू-
रपुच्छन्तःकाण्डस्तन्मूलवर्तिशुचलवर्गगोलाकारश्च स एवोपमा यस्य तं क्रमेण
कुण्डलीकृतं 'जिलेवी'ति यस्य प्रसिद्धिस्तत्र भोक्ष्यामहे । इदं भवान्
स्मरति ॥ ३८ ॥

शिखरीति । इह गोवर्द्धनोद्धरणे समस्तवल्लवीनां हृदयमेव देवादपूर्व-
विधिं द्विधा बभूव । द्वैधमेवाह—गिरौ गोवर्द्धनस्तस्य भरो भारतस्य
वितर्कनात् प्रतप्तं प्रियस्याहर्निशमीक्ष्या समहः सोऽस्यवध । 'अह उद्धव उऽस्यवः'
दृश्यमरः ॥ ३९ ॥

द्वोदशद्विगिति । स्मितमुखं रामं दृष्ट्वा नमितास्यो मधुरिपुर्जयति । चलरा-
मस्य स्मिते कारणमुक्त्या धीकृष्णस्य विशेषमाह—द्वोऽप्यादि । द्रमीपदुदश-
द्विगोपी' स्तनपरिसरस्य प्रेक्षणमराद्यः करस्योत्करपस्तरमाद् गोवर्द्धनगिरौ चलति
मति भयात्तैरखिलगोपैरारब्धा स्तुतिर्यस्य मः ॥ ४० ॥

सरोरुहाक्षि स्मरसीदमद्रुमुतं त्वं ह्यद्वाना द्यूतविधौ विनिर्जिता ।

इतः सखीसाक्षितया पणीकृतं स्वयङ्गुहाश्लेषयुगं विधास्यति ॥४१॥

राधा—(सापन्नं पुरो दृष्ट्वा) कथं एतथ गिरिसिहरे पिसण्णाणं
दोग्दं अम्हाणं कंठे हारो पत्थि । [कथमत्र गिरिशिहरे निपण्णयोरावयोः
कण्ठे हारो नास्ति ।]

कुण्डः—

कथमिदमपि विस्मृतं भवत्या सखि तत्र कुण्डतटीनिकुञ्जधाम्नि ।

रतिपरिमललब्धनिद्रयोर्ना यद्वहिता लालिता जहार हारी ॥ ४२ ॥

नववृन्दा—

वैर्वाच्यसे विपश्चानपि तान्भवन्वनतो विमोक्षयसि ।

वारुणघ्नन्घान्नन्दं मोक्षयतस्ते किमाश्चर्यम् ॥ ४३ ॥

(इत्यग्रनो दर्शयन्ती)

भूमौ भारतमुत्तमं मधुपुरी तत्रापि तत्राप्यलं

वृन्दारण्यमिहापि हन्त पुलिनं तत्रापि रासस्थली ।

गोपाकान्तवद्द्वयीपरिचयप्राचुर्यपर्याचिता

दस्यां सन्ति मद्दामुनेरपि मनोराज्याचिता रेणवः ॥ ४४ ॥

राधा—(सचमःशारम्) हन्त ! कथं सा वेणुसदमाहुरी सुणीभट्टि ।

[हन्त ! कथं सा वेणुसदमाहुरी धूपने] (इत्यातन्दभरावेशेन कतिचिपदानि
गत्वा । सोन्मादम्)

वंशी मानर्वनमुवि जगन्मोहयन्तीं निशम्य

श्रोचद्घूर्णामरतरलधीर्गन्तुमस्मि प्रवृत्ता ।

सरोरुहाक्षिनि । द्यूतविधौ त्वं निर्जिता सखी पणीकृतं यदि त्वं मां
प्रेःपसि तदाःहं त्वां स्वयमेवाग्रहदूर्वकमादिद्रनयुगं करिष्यामि । इति हेतोर्न
स्वयंगृहाश्लेषयुगं विधान्यमि कृतवती । स्मृद्युक्तौ तद् ॥ ४१ ॥

कथमिति । परिमलः परिमलनं विमलं इत्यर्थः । तेन लब्धनिद्रयोर्नावावयो-
हारावहिता सावधाना लक्षिता जहार ॥ ४२ ॥

वैरिति । यैः विपक्षैर्भवं वाञ्छमे तान् विपश्चान् । भवः संसारमन्दवन्धनः ॥ ४३ ॥

भूमाविति । भूमौ भारतं वर्तमानं तत्रापि भारतभूमौ मधुपुरी उत्तमा ।
तत्र मधुपुरीमन्त्रनिशयेन रासस्थली । यतः श्रीकृष्णचरणद्वयपरिवयानिशयेन
व्याता धनमन्त्रा रासमन्त्रा रेणवः । मुनेरिग्यादिना मनोरथेनेत्र पूज्या न तु
मावाङ्काविरथाः ॥ ४४ ॥

वंशीनि । वनमुवि वंशी जगन्मोहयन्तीति निशम्य श्रोचद्घूर्णामरेण

द्वारि स्थूलं निहितमचिरादगलं चेत्त्वयाऽमे
केनेद वा मदसुपदवीसीम्नि शक्यं विधातुम् ॥ ४५ ॥

(हस्तुदघूर्णते)

कृष्णः—(सौस्तुक्यम्)

निमज्जति निमज्जति प्रणयकेलिसिन्धौ मने

विघूर्णति विघूर्णति प्रमदचक्रकीर्णं शिरः ।

अहो किमिदमावयोः सपदि रासनामाक्षर-

द्वयीजनुपि निःस्वने ध्रुवणवीथिमारोहति ॥ ४६ ॥

नवघृन्दा—सखि, चित्रगतोऽपि रासोत्सवस्तव सत्यो बभूव ।

राधा—हृद्धी ! हृद्धी ! अहं खलु चित्तं जेवर एदं । [हा धिक् ! हा धिक् ! कथं खलु चित्रमेवेदम् ।]

कृष्णः—

नवमदनधिनोदैः केलिकुञ्जेषु राधे

निमिषवदुपरामं काममासेदुपीणाम् ।

उपचितपरिपोषप्रोपितापत्रपाणं

स्मरसि किमिव तासां शारदीनां क्षपाणाम् ॥ ४७ ॥

(हस्तुक्वम्पमभिनीय)

तरला धीः पस्याः साऽहं गन्तुं प्रवृत्तास्मि । ततो वंशीध्वनिमाधुर्धेण गन्तुमसमर्थाहं
हे मातर्यंशि मम निर्गमद्वारि त्वया स्थूलमगलं चेद्यदि निहितम् । केन जनेन
या मदसुपदवीसीम्नि मम प्राणनिर्गममार्गे इदमगलं विधातुं शक्यम् । अनेन
मम गमने निरोधे कृते मे प्राणाः न स्थास्यन्तीति भावः ॥ ४५ ॥

निमज्जतीति । रास इति नामाक्षरद्वयस्य जजुरापत्तिर्यत्र तस्मिन्नि.रघने
दाब्दे ध्रुवणवीथिमारोहति सति आवयोर्मनः प्रणयकेलिसिन्धौ निमज्जति ।
प्रहर्षसमूहस्याहं शिरश्च विघूर्णति ॥ ४६ ॥

नवमदनेति । हे राधे तासां शारदीनां क्षपाणाम् । कर्मणि पठ्ये । ताः
शारदीः क्षपाः स्मरसि । क्रीडशीनाम्—नवमदनधिनोदैर्निमिषवदुपराममा-
सेदुपीणाम् उपरामं प्राप्ताणाम् । उपचितो षड्विंशतो यः परि सर्वतोभावेन परिपोष-
रतेन प्रोपिता दूरीकृता अपत्रपा लज्जा यासु तासाम् । निर्णयो नाम त्रिचं हण-
सन्त्यहमिदम् । तथा च—'निर्णयस्त्वनुभूतोक्तिः' (ना० चं० का० ११२)
इति । अत्र स्पष्ट एव निर्णयः ॥ ४७ ॥

यमुनोपवने भवद्विधाभिर्विधैः केलिभिरस्मृतापराणि ।

पुनरप्यतुलोत्सवानि राधे भवितारः किमु तानि वासराणि ॥ ४८ ॥

नववृन्दा—

विद्योतते तस्य सुदर्शनस्य प्रसादतीर्थं वनमम्बिकायाः ।

नीतस्तनुं कुण्डलिनीं हरिर्यं विमोक्षयन् कुण्डलिकायतोऽपि ॥ ४९ ॥

मधुमङ्गल—एसो संखउडो । [एष शङ्खचूडः ।]

राधा—(सभयम्) परित्ताहि परित्ताहि । [परित्रायस्व परित्रायस्व]

(इति कृष्णमालिङ्गति)

कृष्णः—(परिरम्भसुखमभिनीय) साधुरे भ्रातः शङ्खचूड, संरम्भा-
दुन्मथितोऽपि मे त्वमलब्धपूर्वं प्रमोदमेव कृतवान् ।

नववृन्दा—पश्य पश्य ।

शम्भुर्वृषं नयति मन्दरकन्दरान्त-

भीतः सलीलमपि यत्र शिरो धुनाने ।

आः कौतुकं कलय केलिलवादरिष्टं

त दैत्यपुङ्गवमसौ हरिरुन्ममाथ ॥ ५० ॥

(पुनः प्रदर्श्यं)

स्कन्धेऽपि नदीवराक्षीणां यः किलेन्दीवरायते ।

यमुनोपवने इति । भवद्विधाभिः सह विविधैः केलिभिः न स्मृतिविषया-
प्यपराणि येषु तानि वासराणि किमु पुनरपि भवितारः भविष्यन्ति । कीदृशानि-
अतुला उत्सवा येषु तानि । श्रीकृष्णोक्तपद्यद्वयेन रासलीलायाः सर्वलीलासु
महाराजचक्रवर्तिस्वमवश्यम्भाविश्वस्व सूर्यते । भगवतः सङ्कल्पमात्रमेव सिद्धयति
किंपुनरेतादृशाभिलाषपूर्वकं कथनम् ॥ ४८ ॥

विद्योतते इति । अम्बिकाया वनं विद्योतते । सुदर्शनस्य सर्पदेहगतदुःख-
हरणात् हरिः कुण्डलिकायतः सर्पदेहतोऽपि यं सुदर्शनं नाम गन्धर्वं विमोक्षयन्
तनुं कुण्डलिनीं कुण्डलयुक्तां नीतः प्रापितः ॥ ४९ ॥

एषेत्यारभ्य परिश्रापनामित्यन्तम् । अत्र भयं नाम सन्ध्यन्तरमिदम् ।
तथा च—‘भयन्त्वाकस्मिन्प्रासः’ (ना० चं० का० १४०) इति । अत्र शङ्ख-
चूडप्रसङ्गेन राधावास्त्रासः भयम् । संरम्भादुन्मथितो नासितोऽपि अलब्धपूर्व-
मितः पूर्वमिदं कदापि स्वयमेवाल्लिङ्गनं न कृतमिति ।

शम्भुरिति । यत्रारिष्टे सलीलमिति शिरो धुनाने सति भीतः शम्भुर्वृषं
स्ववाहनं मन्दरकन्दरान्तर्नयति । हरिस्तमुन्ममाथ ॥ ५० ॥

स्कन्धेऽपि इति । तव यो भुजः सुन्दरीणां स्कन्धेऽपि नदीवर इवाचरति स

चित्रं भुजः स ते केशिभिदायां भिदुरायते ॥ ५१ ॥

कृष्णः—एतद् व्योमासुरं बध्नुत्या मुक्तिपतिम्बरायाः रङ्गस्थलम् ।

मधुमङ्गलः—एसो अक्कूरो । [एष अक्कूरः] (इत्यर्द्धोक्ते)

राधा—हा ! हा ! किं करिस्सं ! [हा ! हा ! किं करिष्ये !]

(इति मूर्च्छति)

कृष्णः—(ससम्भ्रममारिष्य) कोमले, मा कातरीभुः । इदं खलु चित्रम् ।

राधा—(सावहित्यम्) अथ दारुणदाप्पसंगस्त जौ चिद्गदोवि संतावेदि । [अम्ब, दारुणताप्रसङ्गस्य यद्विब्रगतोऽपि सन्तापयति ।]

नववृन्दा—एष मधुराप्रस्थानोपक्रमः ।

कृष्णः—

विरमतु नववृन्दे गान्दिनेयस्य यात्रा

विवृतिमनुसरेमामग्निमालेख्यलक्ष्मीम् ।

स्मृतिपथमविरुढैर्भूरिभिस्तेः प्रियायाः

करुणविलपितैर्मै विस्फुटत्यन्तरात्मा ॥ ५२ ॥

नववृन्दा—

हृतराजकीयरजकं ^१चापकवरदायकं देवम् ।

धृतदमनकनामानं सुदामदयितं नमस्त्यामि ॥ ५३ ॥

कृष्णः—(स्मित्वा) प्रिये, परय ताम्बूलिकानामनुरागं चैरुभयथा रञ्जितोऽस्मि ।

राधा—कीस एदं लल्लघिदं ? [कस्मादिदमुल्लहितम् ?]

कृष्णः—(स्वरगतम्) कथमपहोतुं न शक्नोऽस्मि चदिय सैरन्धीनेव विलोकयते ।

राधा—णअबुदे, का एसा राअमगे-गोडलणाधस्न पीदंसुअंचलं ^२आअट्टेदि ? [नववृन्दे, का एखेपा राअमगे गोकुन्नाधस्य पीनांसोरण्डना-कपति ?] (नववृन्दा स्मितं कृत्वा मुखं ^३नामयति)

भुजः 'केशी'नामासुरस्य भेदने भिदुरायते यज्ञायते ॥ ५१ ॥

एतद् व्योमासुरमित्यादिना तस्य मुक्तिरुक्ता । विरमत्विति । गान्दिनेपरपा-
मूरस्य यात्राविवृतिविरमतु । रजकवध'दिव्याग्निमणेरयत्त'मनुमर ॥ ५२ ॥

कृष्णः—(किञ्चिद्विहस्य)

अनियुक्तापि निपुणा दूतीयं त्वयि वत्सला ।

मामभ्यर्थयते धृत्वा पदे गोष्ठनिनीपया ॥ ५४ ॥

राधा—एसा मुद्दलीकिदबम्हंडा किस्तिमंडली । ता केतिअं 'ढकि-
स्ससि । [एषा मुखरीकृतग्रह्याण्डा कीर्तिमण्डली । तस्मात् कियदाच्छाद-
यिष्यसि ।]

नववृन्दा—पश्य पश्य—

वनमालां भजमानैर्गुरुरपि पोष्टाऽपि दानपूरेण ।

अलिभिरमोचि करीन्द्रो हरिसेवाधर्मता हि वरा ॥ ५५ ॥

अहह भोः पश्यत—

त्रासितमल्लमरालः कृष्णघनोऽयं निराकृतोत्तापः ।

जगते जीवनदायी न हि कंसस्योदयं कुरुते ॥ ५६ ॥

राधा—को एसो केसवेण केसे आअट्टिअ मंचादो पाडिसे ? [क
पुपः केसवेण केसे आकृष्य मञ्जारपातितः ?]

नववृन्दा—एष दुष्टो भूपतिः ।

राधा—(सानन्दम्) विअं मे पिअं । [प्रियं मे प्रियम् ।]

कृष्णः—नूनमतिक्रान्तो यामिन्याः प्रथमो यामः यदेष छायाप्रपञ्चः
सञ्चुकोच । तत् कालिन्दीतीरमनुसरामः ।

(इति सर्वे निष्क्रान्तिमनुनाटयन्ति)

त्वयि वत्सलेयं दूतीष्याह—अनियुक्तापीति ॥ ५४ ॥

एषा कीर्तिमण्डली ग्रह्याण्डव्यापिनी बभूव । तस्मात् कियदाच्छादयिष्यसि ।

वनमालामिति । वनमालां भजमानैरलिभ्रंमरैर्दानपूरेण मदजलेन
मदजलस्य प्रदानेन च पोष्टापि । 'दान मदजले प्रदाने च' । गुरुरपि स्थूलोऽपि
करीन्द्रः कुवल्यापीडनामा हस्ती अमोचि । तथा च—भ्रमराः हस्तिकुम्भस्य-
लस्याः श्रीकृष्णस्य वनमालां हेमुरिस्यर्थः । अर्थान्तरन्यासोपन्यासमाह—धर्म-
तोऽन्यधर्मात् हरिसेवा वरा ॥ ५५ ॥

त्रासितेति । श्रीकृष्ण एव घनो मेघः । बीदशः—त्रासितो महरूपो मरालो
हंसो येन सः । उक्तापो श्रीष्मादिजातोऽमुरादिकृतश्च । जगते जगद्रूपाय जीवनं
जलं दातुं शीलं यस्य । पश्ये—जगद्वर्तिजनाय जीवनं प्राणम् । मेघपश्ये—कंस-
स्योदयं न कुरुतेऽपि तु सर्वस्योदयं कुरुते । कृष्णपश्ये—कंसस्योदयं न
कुरुते ॥ ५६ ॥

१. ढकिस्सदि-अ० ।

कृष्णः—नेदिष्ठेयं मदङ्गप्रतिमायाः पिण्डिका यदुपकण्ठे महाविलास-
विद्यासिद्धिभूमिस्तमालरसालयोरन्तरालप्रतिनी सा मे कुञ्जशालिका ।

(सव्यतो विलोभ्य)

माणिक्यदुट्टिमतटेषु कलिन्दजायाः

पूरे च कौस्तुभमणावपि विम्बितेन^१ ।

एकेन चन्द्रमुखि ते मुखमण्डलेन

चन्द्रावली वनभुवि प्रकटीकृतास्ति ॥ ५७ ॥

(प्रविश्य माधव्या सह चन्द्रावली)

चन्द्रावली—हला, विरहव्रभमिदा बुदावणं पविट्टिह्मि । जं इंदणील-
पडिमं विणा दाणि अण्णो मे ओल्लवो णत्थि । [सखि, विरहभ्रमिता
घृन्दावन प्रविष्टास्मि । यदिन्द्रनीलप्रतिमां विनेदानीमन्यो मे आलम्बो नास्ति ।]

माधवी—भट्टदारिए, सुदं भए सुहृखणे पत्थाणं कदुअ इध उजेव्व
कहिं पि चिट्ठादि भट्टा । ण ख्खु एण्हि वि इदो बहल्लोअं पत्थिदो ।
[भर्तृदारिके, श्रुतं मया शुभस्ये प्रस्थानं कृत्वा इत एव कुत्रापि तिष्ठति भर्ता ।
न खड्विद्वानीमपीतो मङ्गलोकं प्रस्थितः ।]

चन्द्रावली—सहि, सच्चं भणासि । जं एदं तस्स सोरभं पसरदि ।
ता एत्थ च्चेअ ह्विस्मदि । [सखि, सत्यं भणसि । यदिदं तस्य सौरभं
प्रसरति । तदथैव भविष्यति ।]

कृष्णः—(कुञ्जदेहलीमुख्य) प्रिये, क्षिप्रमिहोपेहि । क्षणमनुभवावो
विश्राममुखम् ।

नवघृन्दा—(स्वगतम् प्रणयाम्यसूयया भ्रुवी भङ्गुरीकृत्य नम्रमुखी) कथं
रसालान्तरिता यभूय राधा ।

चन्द्रावली—(सोदमीप्रियम्) हला, पेखत्थ । कुञ्जघरदुवारं अज्ज-
उत्तो । [सखि, पश्य । कुञ्जगृहद्वारे आर्यपुत्रः ।]

कृष्णः—

अत्र भावि निरातङ्गमारामे रमणं मम ।

स्फुरत्यन्ते कुशस्थलया चन्द्रिदभङ्गभूरियम् ॥ ५८ ॥

माणिक्येति । माणिक्यस्य दुट्टिमतटेषु यमुनायाः पूरे प्रजाटे च कौस्तुभ-
मणौ च विम्बितेन ते मुखेन ॥ ५७ ॥

अत्रेति । अत्र रमणं मे आर्था भविष्यति यद् यस्मात् कुशस्थलयाः
द्वारजायाः पुरे कुशयुक्तायाः अन्ते मध्ये इयं विदभङ्गभू रश्मिणीपदे दर्श-
रहिता इयं भूः स्फुरति ॥ ५८ ॥

चन्द्रावली—माधवि, णूणं दिदृक्षि । जं विदम्भंगभुक्ति वाहरीअदि ।
[माधवि, नूनं दृष्टास्मि । यद् विदम्भङ्गभूरिति व्याहरति ।]

माधवी—ततंतरितासि, कुशो दंसणसंभावणा ! णूणं उक्खंठिदो एसो
भावणाए तुमं पेखत्थदि । ता अतक्किदं एक्किआ गटुअ आणंदेहि णं ।
[लतान्तरितासि, कुतो दर्शनसंभावना ! नूनमुत्कण्ठित एष भावनया त्वां
पश्यति । तदतर्कितैकाकिका गत्वानन्दयैनम् ।]

कृष्णः—

उचिता हृदयार्पणाय गौरी तरलालोकमयी गुणोज्ज्वलात्मा ।
नवहारलतेव रुक्मिणी मे किमियं कण्ठतटे न सन्निधत्ते ॥ ५६ ॥

(चन्द्रावली उपसृत्य कृष्णमपाङ्गेन पश्यन्ती पुरोऽवनस्थे)

कृष्णः—(सविस्मयानन्दम्) अहो ! रसालतरुणा तिरोधाय कथं
तमालमूलादुपस्थितासि ?

(चन्द्रावली साशङ्कं नववृन्दामुखमीचते)

नववृन्दा—देव, देवी साक्षादियमाकल्पेन दीश्यति ।

कृष्णः—नववृन्दे, न केवलमाकल्पेन किन्तु सङ्कल्पेनापि । यदियं
तादृशीमेव गम्भीरतामवलम्बते ।

चन्द्रावली—(स्वगतम्) इमिणा वाहारेण सुठ्ठु संदिहाणाद्धि
किदा । [अनेन व्याहारेण सुष्ठु सन्दिग्धास्मि कृता ।]

व्याहरति मां दृष्ट्वैवं वदति । भ्रान्तिनाम सन्ध्यन्तर मिदम् । तथा च—
'भ्रान्तिर्विपर्ययज्ञानं प्रसङ्गस्यापि निश्चयात् ।' (ना० च० का० १४२) ।
अत्र विदम्भङ्गभूरित्यस्य विगतभूमिःवाज्ञानं देव्या भ्रान्तिः । अतर्किता अलचिता
एकिका गत्वा ।

उचितेत्यादि पद्यं सत्यभामामुद्दिश्यैवमाह । तत्पञ्चम्याख्या यथा नवहारलतेवेयं
रुक्मिणी स्वमं सुवर्गस्नेन युता सत्यभामा मे कण्ठतटे किं न सन्निधत्ते । पद्मे-
रुक्मिणी । उचितेत्यादि हारलतासत्यभामयोर्विदोषगानि । हृदयार्पणापोचिता
गौरी हारपद्मे शुचला राधापद्मे पीतवर्णा । तरलस्य हारनायकस्योद्योतमयी पद्मे
तरलक्षपटो यस्याश्चालोको दर्शनं तन्मयी । गुणेन सूत्रेण पद्मे सौन्दर्यादिना
उज्ज्वलात्मा । रुक्मिणीपद्मेऽपि सत्यभामापद्मे इत्यर्थो ज्ञेयः ॥ ५९ ॥

रुक्मिणीति शब्दं श्रुत्वा चन्द्रावल्याद्येष्टितमाह—चन्द्रेति । राधिकाज्ञानेन
ध्रीकृष्ण आह—हे नववृन्दे आकल्पेन मूषणेन न तादृशी रुक्मिण्याः सदृशी
गम्भीरतान् अवलम्बते ।

कृष्णः—(नववृन्दासमवेष्टय) सत्यभामा मयि कथम् (हृद्यदोषते नव-
वृन्दा दृशं कृणयति)

चन्द्रावली—(सत्तेदं नीचैः) हूँ ! विष्णादं पेम्मगडरवं । [हूँ ! विशतं
प्रेमगौरवम् ।]

कृष्णः—(निभास्य । स्वगतम्) हन्त ! कथमसौ देवी । भवतु । संव-
रीतुं प्रयतिष्ये । (प्रकाशम्)

सती कथमभामा मे देवो नाद्य प्रसीदति ।

निदानमविदत्सद्यः स्विद्यते हृदयं मम ॥ ६० ॥

चन्द्रावली—माइवि, वु दोसि ? [माधवि, कुयासि ?]

माधवी—(उपसृत्य) एमहि । [एयाऽसिम् ।]

कृष्णः—(सशङ्कमारगतम्)

निजतनोर्वितनोतु सखे भवान्

सपदि बालरसालविशालताम् ।

घरतनु परतस्तव तस्थुषीं

न हि यथा परिपश्यति रुक्मिणी ॥ ६१ ॥

माधवी—भट्टदारिण, रसालमूले पेहस्य अप्पणो दुदिअं तण्णुअं ।
[भट्टदारिके, रसालमूले परयात्मनो द्वितीयां तनुम् ।]

चन्द्रावली—(साधि समीप्य) जुत्तं ख्लु एदं । [युक्तं रक्षेत्तत् ।]
(इति नग्रीभवति)

कृष्णः—(स्वगतम्) सहकारस्य नात्र सहकारिता जाता । भवतु ।
कैतवमेव सहायं करिष्ये । (प्रकाशम्)

सत्यभामा मयि कथं नाद्य प्रसीदतीत्यस्यादोषते नववृन्दा दृशः कृष्णेन
निवारयति । नीचैराह—हूँ इति । संवरीतुमिति सत्यभामासद्वयार्थान्तरं
कृत्यैवाह—सती कथमियादि । अभामाऽनुप्रा सती देवी मे न प्रसीदति ।
निदानं कारणमविदन्ने हृदयं स्विद्यते । संवृतिर्नाम निर्वहणसम्बद्धमिदम् ।
तथा च—

'संवृतिः स्वयमुक्तस्य स्वयमाश्रयादनं भवेत् ।' (ना० चं० पा० १४१)

अत्र स्वयमुक्तस्य सत्यभामोपस्य सन्दस्य सती कथमभामोत्यर्थान्तरेण संवरेणात्
संवृतिः ॥ ६० ॥

आग्रतृप्तले स्थिताया राधाया आवरणार्थं सं वृष्टप्रार्थनारूपमारगतमाह—
निजतनोरिति । निजतनोर्विशालतां वितनोतु । घरतनुं राधाम् ॥ ६१ ॥

तुण्डमुन्नमय ताण्डविताक्षं लज्जतां दिवि 'कुरङ्गकलङ्कम् ।

म्लानतां तव समीक्ष्य विदूये जीवितादपि ममाभ्यधिकाऽसि ॥६२॥

माघवी—देव, इमाणं पेम्मकोमलाण अक्खराणं मा ख्खु णं अहिरुवं जाणीहि । जं एसा सच्चा ण होदि । [देव, एवा प्रेमकोमलानामचराणां मा खख्वभिरुपं जानीहि । यदेपा सत्या न भवतीति]

कृष्णः—साधु माघविके, साधु । मनीयहृदयाशङ्का त्वया निरस्ता । तदिन्द्रजालाभिज्ञया नववृन्दयैव निर्मितेयं मायिकी देवी रसालमूलवर्तिनी खलु सत्या । (इति सम्भ्रमेणात्रमुपेत्य । सानुनयम्)

अन्तःप्रसादसुधया प्लवनाद्विशुद्धा

शुद्धान्तस्त्वमभितः स्वयमागतासि ।

एतां वृथा प्रथयसि प्रबलामकाण्डे

किं कुण्डनेश्वरसुते मयि मानमुद्राम् ॥ ६३ ॥

नववृन्दा—देव, माघवीपार्श्वे देवी ।

कृष्णः—नववृन्दे, तर्हि किमियं (केयं ?) रसालमूले मायिकी ?

नववृन्दा—न मायिकी किन्तु देव्याः काचिदेपा प्रियसखी सत्या नाम ।

कृष्णः—अहो गम्भीरता देवीकारुण्यनिर्मरणाणां चैरालीजनोऽपि सारूप्यामृतं प्रणीय बाढं भ्रमितोऽस्मि ।

तुण्डमिति । ताण्डविताक्षं यथा स्यात्तथा तुण्डमुन्नमय । तव मुखं समीक्ष्य कुरङ्गकलङ्कश्चन्द्रः लज्जताम् । तव म्लानतां समीक्ष्याहं विदूये उत्त-
सोऽस्मि । यतो मम तु त्वं जीवितादप्यधिका ॥ ६२ ॥

मा खख्वेनामनुरूपां जानीहि यदेपा मत्या न भवतीति माघव्या आचेपवाक्यं श्रीकृष्णशङ्कलमाश्रियाह—साधु साध्विति । अंसो नाम नाटकभूषणमिदम् । तथा हि—'पतनात् प्रकृतादर्थाद् अन्यस्मिन् अंस ईरितः (ना० चं० का० १७५) । अत्र सरयादवदस्य प्रकृतार्थं सरयभामारूपं परित्यज्य तथ्यार्थलक्ष्यस्य कथनाद् अंसः ।

अन्तरिति । अन्तः प्रसाद एव सुधा तथा प्लवनात् त्वं विशुद्धा । अभितः शुद्धान्ततः स्वयमागतासि । एतां प्रबलां मानमुद्रां वृथा मयि प्रथयसि ॥ ६३ ॥

यैः कारुण्यनिर्झरैर्भूषणपरिधानैरेव सारूप्यामृतं प्रणीय प्रापद्य बाढं भ्रमितोऽस्मि ।

राधा—(स्वगतम्) इदो णीसरणं ख्लु सरणं । [इतो तिससरणं ख्लु सरणम् ।] (इति नववृन्दया सह निष्क्रान्ता ।)

चन्द्रावली—(सौध्यासरिमतम्)

कंजलसामलमज्जं पल्लभसोणुञ्जलं मुउंदस्स ।

गुञ्जाफलं व्व अहरं माहवि द्दठ्ठण णदामि ॥ ६४ ॥

[कञ्जलसामलमज्जं पल्लवशोणोञ्जलं मुकुन्दस्य ।

गुञ्जाफलमिव अधरं माधवि दृष्ट्वा नन्दामि ॥]

कृष्णः—देवि, मान्यथा शङ्खिष्ठाः समाघ्रायमाणादामोदिनः शैलशिलासण्डात् फस्तूरी विलग्ना ।

चन्द्रावली—देअ, आकोमारं सुठ्ठु अञ्जाविदद्वि । ता अलं इमिणा अञ्जावणपरिस्समेण । [देव, आकौमारं सुष्ठु अप्पापितास्मि । तदलमनेनाभ्यापनपरिभ्रमेण ।]

माधवी—भट्टिदारिए, ओसरे उवसप्पणिञ्जा ईसरा होंति । ता 'अणहिण्णार्णं अम्हाणं णोदिप्पवंधादिककमं खलमावेहि 'दुबारवदीणाघे । [भट्टिदारिके, अवसरे उपसर्पणीया ईश्वरा भवन्ति । तदनभिज्ञानामस्माकं नीतिप्रपन्थातिक्रमं समाप्य द्वारवतीनाथे ।]

कृष्णः—माधवि, विचित्रा ते प्रकृतिः । या धृनजिह्वगीभावाऽपि न कुलीनां चर्यामुद्दिगरति । (इत्यञ्जलिं पदृष्ट्वा)

अद्य प्रसीद देवि प्राणाधिकयल्लभे सहसा ।

स्पृशति न चन्द्रफलाञ्च त्वां चन्द्रावलि तमः किमुत ॥ ६५ ॥

माधवी—अलं इमिणा संबोहणेण । जं एसा ण सरुचभामा ।

[अलमनेन सम्बोधनेन । यदेपा न सायभामा ।]

कृष्णः—सरि, सत्यमात्य । यदेपा न सत्यकोपा देवी ।

यद्येवं तर्हि अधरे कंजलं कुत भागतमित्यत आह—कंजलेत्यादि ॥ ६४ ॥

मान्यथा सभ्यया मह मिलनेन । किन्तु फस्तूरी विलग्ना संलभ्ना । अलं भ्यर्षम् । उपसर्पणीयाऽऽराधनीया । या प्रकृतिः अष्टनजिह्वगीभावा जिह्वाः कुटिलरतापक्षे कुलीनां कुलीनजनकृतां चर्यां चेशामपि न उद्दिशति पक्षे जिह्वगी सर्पिणी तदा न कुलीनां न कुलकीनां उद्दिपराणां चर्यामुद्दिशति ।

अप्येति । हे चन्द्रावलि चन्द्रफलां पदलक्षणं न स्पृशति किमुत त्वां समोऽन्धकारं क्रीधय स्पृशति ॥ ६५ ॥

चन्द्रावली—देअ, तुम्ह संकुइदं मणो पेक्खिअ उचेअ दूएमि । ता
प्पसीद । णीसंकं कीलेहि । एसा अंतेउरं गच्छहि । [देव, तव सङ्कुचितं मनः
प्रेक्ष्यैवाहं दूये । तत्प्रसीद । निःशङ्कं क्रीडय । एषाऽन्तःपुरं गच्छामि ।]

(इति सपरिजना निष्क्रान्ता)

कृष्णः—गतावरोधं देवी । तद्वयमपि गच्छामः । (इति परिक्रम्य)

राधा मदाननतरङ्गदपाङ्गकोटिः

क्रीडाप्रसङ्गभरभङ्गविवर्णवक्त्रा ।

देवीं विलोक्य सहसा नमितोत्तमाङ्गा

माकन्दगूढतनुराश्रयते मनो मे ॥ ६६ ॥

(इति निष्क्रान्तः)

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति चित्रदर्शनो नाम नवमोऽङ्कः ।

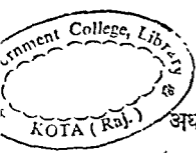

दूये उपतप्तारिम । एषाऽहम् ।

राधेति । मदानने तरङ्गदपाङ्गस्य नेत्रान्तस्य कोटिरप्रभागो यस्याः सा इत्य-
नेनेर्प्या, क्रीडा प्रसङ्गातिशयस्य भङ्गेन विवर्णं वक्त्रं यस्याः सा इत्यनेन विपादः,
देवीमित्यादिना लज्जा, माकन्देत्यादिना शङ्का च । एतेषां सन्धिर्यत्र तादृशी
राधा मे मनः आश्रयते ॥ ६६ ॥

इति नवमाङ्कव्याख्या

अथ दशमोऽङ्कः

(ततः प्रविशतो युवायौ)

प्रथमा—सखि मालति, याऽपि भङ्गलवार्ता कर्णपदवीं किं तवाधि-
रूढा ।

मालती—सहि तुलसिए, कीरिसी सा ? [सखि तुलसि, कीरिसी सा ?]

तुलसी—सा भगवती पौर्णमासी सकुटुम्बं गोष्ठेश्वरमादाय सौराष्ट्रं
धिवेश ।

मालती—(सानन्दम्) हृष्टा माहवि, चउस्सालं गदुअ एदं 'सुहवु-
त्तत्तं राहिआए णिवेदिस्सं । [सखि माधवि, चनुरसालं गधैतत्तुभयृत्तान्तं
राधिकायै निवेदयिष्यामि ।]

तुलसी—सरले, नाधुना माधवीचतुश्शाले राधिका ।

मालती—तदो व्हिं एसा ? [तदा कुत्रैषा ?]

तुलसी—तत्र चित्रदर्शनदिवसे देव्या फेलिलक्षणावलोकनेन परिहस्य
सा खलु शुद्धान्तमुपनीताऽस्ति ।

मालती—केरिसं परिहसिदं ? [कीरिसं परिहसितम् ?]

तुलसी—

स्तने कीरैर्मन्वे तव निविडिया दाडिमधिया

तथा दिम्बभ्रान्त्या क्षनमधरमध्ये कृतमिदम् ।

मयूरैर्मालेयं व्यदलि फणिधुद्धया मणिमयी

वनान्तर्वासस्ते भगिनि हृदयं मे व्यथयति ॥ १ ॥

धीकृष्णस्य धीराधया सह विदारमहोत्सवमुत्सवाऽधुना धीमत्रेरवरादिभि-
मिन्दनात्पुत्रं वरुं दशमाङ्कनारभते—तत इत्यादिभिः । युवायौ मालतीतु-
लस्यौ । प्रथमा तुलसी । सा वार्ता । सौराष्ट्रं द्वारिकायाम् । एषा राधिका ।

स्तनादीं स्तम्भोत्पन्नचिह्नं दृष्ट्वाऽह—स्तने इति । तत्र स्तने दाडिम-
धिया निविडिया हृदयेन भ्रान्तौ कारणम् कीरैः सुखैः अतं कृतमित्यहं मन्वे
न तु मयश्चनमिति परिहसितम् । तथा दाडिमभ्रान्त्या कीरैरधरमध्ये अतं कृतं,
न तु दन्तैः । फणिः सर्पस्तदुद्धया मणिमयी माहा मयूरैर्यदलि न तु
केलिभिः । अन्तरे वनान्तर्वासः मे हृदयं व्यथयति । व्यथायां हेतुदभयपत्र एव
स्पृष्टः ॥ १ ॥

मालती—हसिज्जड णाम । तहवि लहुइच्चेअ सोहग्गेन गुरुइ ।
[हसतु नाम । 'तथापि लक्ष्मी एव सौभाग्येन गुर्वा ।]

तुलसी—सत्यं ब्रवीमि । परय परय—

करैस्तिरस्कृत्य सहस्ररश्मिं परस्सहस्रैरिह कौस्तुभस्य ।

सद्भाय युक्तिं हरिरस्य तस्याः कुर्वन्नसौ तिप्रति सौधपृष्ठे ॥ २ ॥

तदावामपि स्ववाटिकां प्रयावः । (इति निष्क्रान्ते)

विष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति कीरावलम्बजाग्यूनद्दण्डिका मण्डितपाणिना विदूपकेगो-
पास्यमानः कृष्णः)

कृष्णः—(सोऽकण्ठम्)

स्नेहेन दीप्तापि तमः प्रिया मे हतुं विदभेन्द्रमुतोपरुद्धा ।

शक्तिं न घत्ते कलसीपरीता प्रदीपरेखेव निकेतनस्य ॥ ३ ॥

मधुमङ्गलः—भो मा ख्लु उच्चं भणाहि । सब्बदो संबारी एत्थ देह-
परिजणो । [भोः मा खलुच्चैर्भंग । सर्वतः सद्भायत्र देशीपरिजनः ।]

कृष्णः—सखे कौस्तुभ, भवद्विद्योतनादत्र मामनुयास्यन्ति दास्यः ।
तद्य मादंभमापद्यस्व ।

(प्रविश्य नववृन्दा)

नववृन्दा—देव, देव्या प्रेषिताऽस्मि ।

कृष्णः—नववृन्दे किमिति ?

नववृन्दा—कीरराजाथंम् ।

कृष्णः—सखे, समर्पय शुकेन्द्रम् ।

(मधुमङ्गलः नववृन्दाकरे कीरदण्डिकामर्पयति)

कृष्णः—(सोऽकण्ठम्) सखि नववृन्दिके,

अद्य प्रियां परिमलोज्ज्वलरम्यगात्रीं^१

करैरिति । हरिः कृष्णः कौस्तुभस्य परःसहस्रैः सहस्रात् परैः करैः
महस्ररश्मिं सूर्यं निरस्कृत्य तस्या राधायाः सद्भाय युक्तिं कुर्वन् सौधपृष्ठे
निष्ठनीति ॥ २ ॥

स्नेहेनेति । विदभेन्द्रमुनया रक्मिण्या उप आधिक्येन रुद्धा मे प्रिया
राधा मे मम स्नेहेन दीप्तापि तमो मदनव्यथां हतुं शक्तिं न घत्ते । प्रदीपरेखा
यथा तैलादिना दीप्तापि कलसीपरीता निकेतनस्यान्धकारं हतुं न घत्ते ॥ ३ ॥

मादंभमापद्यस्व स्वप्रकाशं मन्दं कुरु । अद्येति । हा खेदे राधिकां यद्वा

सत्राजितीति विदितामत्रोधमध्ये ।

तां रत्नकुण्डलमरीचिपरीतगण्डां

हा राधिकां कलयितुं बलते मनो मे ॥ ४ ॥

नववृन्दा—देव, दुर्लभोऽयमर्थः प्रतिभाति । सा खलु देवी बहुधा वञ्चने स्वयमेव चानुरीविद्यामध्यापिता । यद्य निर्भररागमभिव्यज्य कायच्छायामिव सत्मभामामकरोत् ।

मधुमङ्गलः—हीणामहे ! सच्च तरलो एसो कोऽथुहो । ज णिवारिदो वि हम्मपुट्ठं विज्जोदेदि । [अहो ! सत्यं तरल एव कौस्तुभः । यत्निवारितोऽपि हर्षभृष्टं विद्योतयति ।]

कृष्णः—सखे, नामी कौस्तुभस्य गभस्तयः । तदलमुपालम्भेन ।

नववृन्दा—आर्य, सेयं पिङ्गला नाम भामायाः सखी स्यमन्तकेन सह इत एवाभिवर्तते ।

(प्रविश्य पिङ्गला)

पिङ्गला—(कृष्णं दृष्ट्वा सापत्रपम्) देअ, सामिणा सत्ताजिदेण भट्टि-
वारिआए सच्चाए पेसिद्धो एसो मणीदो । [देव, स्वामिना सत्राजितेन
भर्तृदारिकायै सत्यायै प्रेषित एवो मणीन्द्रः ।] (इति कृष्णकरेऽर्पयति) ।

कृष्णः—(मणिं हृदये निधाय सानन्दम्) इन्त ! प्रियापरिवारस्य
सद्गमादस्य तस्याः सद्गमाय लब्धतीर्थोऽस्मि ।

मधुमङ्गलः—फेरिसं तं । [कीदृशं तम् ?]

कृष्णः—

पिङ्गलामनुस्ततो मणिसङ्गी सद्गतो युवतिवेषकलाभिः ।

आदरादनुमतो निशि देव्या तामहं रमयित्वास्मि मृगाक्षीम् ॥ ५ ॥

हारेण अधिकां तां प्रियां कलयितुं द्रष्टुं सम्भोक्तुं वा मे मनो बलते उरकण्ठते ।
परिमलेन मह उज्ज्वलं रम्यञ्च शरीरं यस्यास्तां सत्राजितकन्यात्वेन क्वातां,
रम्यकुण्डलकान्तवा श्यासं गण्डं यस्याः ताम् ॥ ४ ॥

स्वयं स्वमेव बहुधा वञ्चनेन चानुरी विद्या । राधिकार्या निर्भरानुरागं
मिष्यैव कृष्णः शरीरसङ्ग्रहयामिव सः न स्यजति । हीणामहे तदे । गभस्तयः
कान्तयः कौस्तुभस्य न सन्ति । अस्य प्रियापरिवारस्य सद्गमात् सस्याः प्रियायाः
सद्गमाय लब्धतीर्थं, लब्धावसरोऽस्मि । तमवसरम् ।

पिङ्गलामिति । युवतिवेषकलाभिर्वैदग्ध्यैः पिङ्गलानुगतोऽहं देव्या अनुमतः ।
मां युवतिं ज्ञात्वा तस्या निश्चयमनेऽनुमतिं दास्यति । निति तां मृगाक्षीं
धीरायै रमयितारिम ॥ ५ ॥

नववृन्दा—देव, सत्यं दुर्लभोऽयं विधिः ।

कृष्णः—नववृन्दे, नेदोयसी सन्ध्या । ततस्त्वं साधयाऽवरोधम् । वयमत्र विवक्ते योपित्थेपं रचयामः । (इति उभाभ्यां सह निष्क्रान्तः)

नववृन्दा—(परिक्रम्य) इयं सपरिवारा सत्यालंकृतवामपार्श्वी देवी मणिमन्दिरे निविष्टा विराजते ।

(ततः प्रविशति तथाविधा चन्द्रावली)

चन्द्रावली—(सनर्मस्मितम्) सहि सच्चे, मए गहिरगोरवेण अंते-उरे लालिदा वि वणमालासहवाससोख्खं च्चेअ सुमरंती हरिणी व्व कीस उल्लिग्गासि ! [सखि सत्ये, मया गभीरगौरवेणान्तःपुरे लालिताऽपि वनमाला-सहवाससौख्यमेव स्मरन्ती हरिणीव वस्मादुद्विग्नासि !]

राधा—(विहस्य । साकृतम्) देइ, एत्थ सअलसोख्खसंरोहणे अवरोहे किं मे वणमालासंगाहिलासेण । [देवि, अत्र सकलसौख्यसंरोहणेऽवरोधे किं मे वनमालासङ्गामिलापेण ।]

नववृन्दा—(उपसृत्य) देवि, सोऽयं कामरूपादानीतः श्रुतपूर्वस्त्वया कीरेन्द्रः ।

चन्द्रावली—(सानन्दम्) सुठ्ठु परितुट्ठहि । जं आइदीसुंदरो एसो । [सुष्ठु परितुष्टास्मि । यदाकृतिसुन्दरः पपः ।]

नववृन्दा—देवि, मेधासमृद्धिं धारयन् प्रकृतिसुन्दरश्च ।

चन्द्रावली—सोइदल्ल, पाइमदालिमीफलेहिं पंदेहि कीरिंदं । [सौविदल्ल, पाकिमदादिमीफलैर्नन्द्य कीरेन्द्रम् ।]

कञ्चुकी—यदादिशति देवी । (इति सकीरो निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति प्रमदावेपधारिणा कृष्णेन पिङ्गलया चानुगम्यमानो मधुमङ्गलः)

मधुमङ्गलः—(परिक्रम्य) देइ, सत्ताजिदेण सञ्चाए समंतअं दाटुं पहिदा एसा इरिथआजुअली । [देवि, सत्ताजितेन सत्यायै स्मयन्तकं दानुं प्रहितैपा स्त्रीयुगली ।]

चन्द्रावली—(कृष्णमवेच्य । स्वगतम्) अम्महे ! सोन्देरं इमाणं

नेदीयसी निकटवर्तिनी । साधय गच्छ । अवरोधमन्तःपुरम् । सत्यालंकृतं वामपार्श्वं यस्याः सा देवी । वनमाला वनश्रेणी पत्रे वैजयन्तीमाला सहवास-सुखमेव स्मरन्ती । हरिणी मृगी स्वर्णप्रतिमा च । सा इव । 'हरिणी स्यान्मृगी हेमप्रतिमा हरिता च या' इत्यमरः । संरोहणे प्ररोहणे पत्रे संरोधने । अवरोधेऽन्तःपुरे ।

सौविदल्ल हे कञ्चुकिन् ।

१६ ल० मा०

(प्रकाशम्) का एसा सामलुजला सुन्दरी कतिकंदलोहिं मह अलिंद
हृदणीलमअ करेदि । [अहा ! सौन्दर्यमस्याः (प्रकाशम्) का एसा रयान-
लोज्ज्वला सुन्दरी कान्तिरुन्दलीभि ममालिन्दमिन्द्रनीलमयं करोति ।]

नववृन्दा—देवि, सौभाग्यभागसौरथाङ्गी नाम सत्याया सवयाः ।

(राधिका हृष्ण परिचित्य स्मित करोति)

माधवी—अज महमगल, एसा सामला सुठ ओगठिदा णअन्हू
विअ अतेउरे कीस लज्जेदि ? [आर्यं मधुमङ्गल, एसा रयामला सुष्ठु अव-
गुण्ठिता नववधूरिव अन्तपुरे कस्मात्तज्जते ?]

पिङ्गला—सहि, घाट सकोइणी इमाए पइदी । [सखि, घाट सङ्घो-
चिन्यस्या प्रकृति ।]

नववृन्दा—(देवीं विलोक्य)

मुहुःसुखीरुपीरपि त्वदमे त्रपते वक्तुमसौ सती रथाङ्गी ।

तदिमा प्रियलोकसङ्गकामा प्रदिणु स्वर्णनिचेतनाय भामाम् ॥६॥

चन्द्रावली—सहि सचचे, सुअणमदिर गदुअ आलिगीअदु रहगी ।
[सखि सत्ये, सुवर्णमन्दिर गत्वाऽऽलिङ्गयता रथाङ्गी ।]

राधा—(स्मर्या) जहा आणवेदी देइ । [यथाज्ञापयति देवी] (इति
हृष्णेन सम सपरिवारा निष्क्रान्ता)

चन्द्रावली—माहयि, सुद मए । बहिणीए राहिआए वि रइविबस-
रिच्छ मणिरअण आसी । [माधवि, धृत मया । भगिन्या राधिकाया अपि
रविविम्बसदृश मगिररत्नमासीत् ।]

(नेपथ्ये 'स्नेहेन दीप्तेर्यादि' पद्य पठति)

चन्द्रावली—(नेपथ्याभिमुखमबलोक्ष्य) सुणन्ह एसो कीरो किं
पठेदि । [शृणुम एसा कीर किं पठति ।]

(पुनः नेपथ्ये 'अथ प्रिया परिमलोज्ज्वलरम्ये' र्यादि)

चन्द्रावली—(सत्येदम्) हला, सुद नोदव्वं । [सखि, धृत धोतभ्यम्]

(पुनर्नेपथ्ये 'पिङ्गलामनुसृतो मगिसङ्गी' र्यादि)

कान्तिरुन्दलीभि कान्तिममूहं । अवगुण्ठिता मस्तकस्थवम्बेगारुद्रादि-
समुखी । मुहुरिति । असौ रथाङ्गी । मयीं राधाम् ॥ ६ ॥

उरहृष्टया धीराध्याया मिथ्यनार्थं नववृन्दामुद्दिश्य धीहृष्णेन पठितं पद्यं
तत्र स्थितेन धृतिधरेण यामरूपदेवीयकीरेण तदेव पद्यं पठितं 'स्नेहेन दीप्तापी-
र्यादि' श्रुत्या रविमण्ण्याह—सुगन्धेर्यादि । ततः 'पिङ्गलामनुसृत' र्यादि
पद्यमपि धीहृष्णेन पठितं कीरमुग्गात् पुनः ध्रुवाह—हे माधवीर्यादि ।

चन्द्रावली—माधवि, आअण्णिदं तुए ! [माधवि, भाकणितं त्वया !]

माधवी—ण केअलं आअण्णिदं आअलिदं अ । [न केवलमाकणित-
माकलितञ्च ।]

चन्द्रावली—

अंतैउरग्गि सच्चा जइ वसइ सुहं तदो कहिं सहिं मे ।

इअणं कुण्डिणवइणो प्पहिणोमि घरे उवाएण ॥ ७ ॥

[अन्तःपुरे सत्या यदि वसति सुखं तदा कुत्र सखि मे ।

इत्येनां कुण्डिनपतेः प्रहिणोमि गृहे उपायेन ॥]

माधवी—साहु मंतिदं भट्टारिए । [साधु मन्त्रितं भर्तृदारिकया ।]

चन्द्रावली—अम्महे ! 'वंचणविज्जावेअखणं । जं अप्पमहाओ
वि भामिदह्म अह्मे । ता एण्ह हेममंदिरं गच्छह्म । [अहो वञ्चनविषावैच-
क्षण्यम् । यदप्रमत्ताः अपि भ्रामिता स्म वयम् । तदिदानीं हेममन्दिरं
गच्छामः ।] (इति निष्क्रान्ते)

(ततः प्रविशति कृष्णः सपरिजना राधा च)

कृष्णः—(सानन्दम्)

सुतनु किञ्चिदुदञ्चय लोचने

'चलचकोरचमत्कृतितुम्बिनी ।

स्मितसुधाञ्च सुधाकरमाधुरी-

विधुरताविषयेऽद्य धुरन्धराम् ॥ ८ ॥

राधा—(सलज्जम्) सुंदर, अलं इमिणा मुहमेत्तवत्तिणा पिअत्तणेण ।
[सुन्दर, अहमनेन सुखमात्रवर्त्तिना प्रियत्वेन ।]

(इति संस्कृतेन)

अन्तःपुरे इति । कुण्डिनपतेर्मम पितुः ॥ ७ ॥

सुनन्विति । हे सुतनु अद्य लोचने किञ्चिदुदञ्चय । कीदृशे—चलेत्यादि ।
'चलचकोरचमत्कृतिकारणा' इति पाठे स्वयेत्यर्थः । स्मितसुधाञ्च उदञ्चय ।
कीदृशीम्—सुधाकरश्चन्द्रस्तस्य माधुर्याः विधुरता ग्लानता तस्या विधाने धुर-
न्धरां निपुणाम् । पदोच्चयं नाम नाटकमूयगस्य प्रकारान्तरमिदम् । तथाहि—
'उच्चयोऽर्थांशानुरूपो यः पदानां सः पदोच्चयः' इति (सा० द० ६।१८०)
कश्चिदाह । अत्रानुरूपानां पदानामुच्चयः ॥ ८ ॥

जगत्त्रयचमत्कारी दत्तो मे देव यस्त्वया ।

स मूकः साम्प्रतं वृत्तः प्रेमोद्दामरडिण्डिमः ॥ ६ ॥

कृष्णः—प्रिये मैवं ब्रवी' ।

सन्तु भ्राम्यदपाङ्गभङ्गिसुरलीखेलामुवः सुभ्रुवः

स्वस्ति स्यान्मदिरेक्षणे क्षणमपि त्वामन्तरा मे कुतः ।

ताराणां निकुरम्बकेण घृतया श्लिष्टेऽपि सोमाभया

नाकाशे घृपभानुजाश्रियमृते निष्पद्यते स्वच्छता ॥ १० ॥

नववृन्दा—चारुमुखि, सोपचारेय नोक्तिमुद्रा ।

कृष्णः—प्रिये, त्वदास्यं पश्यतो मे नोपमानवस्तूनि हृदयमारोहन्ति ।

यतः—

घत्ते न स्थितियोग्यतां चरणयोरङ्केऽपि पङ्केरुहं

नाप्यङ्गुष्ठनखस्य रत्नमुकुरः कक्षासु दक्षायते ।

चण्डि त्वन्मुखमण्डलस्य परितो निर्मन्त्रनेऽप्यञ्जसा

नोचित्यं भजते समुज्ज्वलकला सान्द्रापि चन्द्रावली ॥ ११ ॥

जगदिति । हे देव त्वया मे यः प्रेमोद्दामरडिण्डिमो दिण्डिमस्य घोषणा-
रूपो दत्तः स साम्प्रतं मूको वृत्तः ॥ ९ ॥

सन्विति । भ्राम्यदपाङ्गस्य नेत्रान्तस्य भङ्गया या सुरली अभ्यासस्तज्जन्य-
पेलाया भूरुपतिर्पासां तथाभूताः सुभ्रुवः सन्तु । हे मदिरेक्षणे । 'मत्तश्चकोरो
मदिरेः' । त्वां विना मे क्षणमपि स्वस्ति कुतः स्यात् । ताराणां निकुरम्बकेण
समूहेन घृतयापि सोमाभया चन्द्रावल्या पत्रे चन्द्रदीप्या श्लिष्टे आलिङ्गितेऽप्या-
काशे घृपभानुजां ज्येष्ठमासीयसूर्यजातां श्रियमृते स्वच्छता न निष्पद्यते ।
साम नाम सन्त्यन्तरमिदम् । तथा च—'भवेत् साम प्रियं वाक्यं खानुवृत्ति-
प्रकाशनम् ।' (ना० खं० का० १२९) अत्र कृष्णेन स्वहृदयानुवृत्तिप्रकाशनात्
साम ॥ १० ॥

ह्यमुक्तिमुद्रा न सोपचारा किन्तु हृदयहृमा सत्यैव । उपमानवस्तूनि
पथरत्नमुपुत्रचन्द्रादीनि तय चरणाङ्गुष्ठनखमुगानां केनाप्यन्तेन सदृशानि न
भवन्तीत्याह—घत्ते इति । चरणयोरङ्के चिह्नेऽपि पङ्केरुहं स्थितियोग्यतां न घत्ते
ङ्गुष्ठनखे । रत्नस्य मुकुरो दर्पणः । कक्षासु तुल्यतासु न दक्षायते तदा कुतरत-
रयोपमानता । चण्डीति सम्बोधनं प्रीत्यातिशयबोधकम् । यथार्थभाषणेऽपि
मुद्रमाश्रयतिनेत्यादिना चण्डि मानं करोति त्वन्मुखमण्डलस्य समुज्ज्वलकले-
त्यादि पूर्णाचन्द्रावली निर्मन्त्रनेऽप्यौचित्यं न भजते इति उपमानयोग्यता ।
सिद्धिर्नाम नाटकभूषणं कस्यचिन्मतेन । तथा च—

(प्रविश्य माधव्या सह चन्द्रावली)

चन्द्रावली—माधवि, सुदं तुए ! [माधवि, श्रुतं त्वया !]

माधवी—अध इं । [अध किम् ।]

कृष्णः—(पुरोऽवलोक्य) पश्यत पश्यत देवीयमदवीयसीति ।

इति सर्वे ससम्भ्रमेणाम्युत्थानं नाटयन्ति]

चन्द्रावली—(उपसृत्य) हला सञ्चभामे, तादेण सत्ताजिदेण तुग्ग पेसिदं अच्चरिअं मणिदं विलोइदुं आअदद्धि । [सखि सत्वभामे, तातेन सत्ताजितेन तव प्रेषितम् आश्चर्यमणीन्द्रं विलोकितुमागताऽस्मि ।]

(नववृन्दा कृष्णकराम्मणिमुत्तार्यं दर्शयति)

चन्द्रावली—सुदं मए मणिदो एसो छीरसाअरमंथणे समुप्पणो । [श्रुतं मया मणीन्द्र एव छीरसागरमन्यने समुत्पन्नः ।]

मधुमङ्गलः—देइ, एव्वं एदं । [देवि, एवमेतत् ।]

चन्द्रावली—अणं वि तत्थ एक्कं अच्चरिअं आसी । [अन्यदपि तत्रैकमाश्चर्यमासीत् ।]

नववृन्दा—देवि, तत् कीदृशम् ?

चन्द्रावली—घण्णंतरिणो हत्थादो अमिअकुंभे दाणएहिं आअट्ठिअ' णीदे अय्यउत्तेण किपि अउपुव्वं रुवं पअडिदं । जस्स मोहिणी त्ति विह्खादी । [घन्वन्तरेः हस्तादसृतकुम्भे दानवैराकर्ष्यं नीते आर्यपुत्रेण किमप्य-पूर्वं रूपं प्रकटितम् । यस्य मोहिनीति विख्यातिः ।]

कृष्णः—(स्वगतम्) नूनमभिज्ञातोऽस्मि देव्या । यदकाण्डे मोहिनी प्रस्तूयते ।

चन्द्रावली—जहत्थणामा सा खलु मुत्ती जाए जोईसरो संकरो वि सुठठु मोहिदो, तत्थ अम्हाणं का कथा ! [यथार्यनामा सा खलु मूर्तिः यया योगेश्वरश्चक्रोऽपि सुष्टु मोहितस्तत्रास्माकं का कथा !]

'बहूनां कीर्तनं सिद्धिरभिप्रेतार्थसिद्धये ।' (सा० द० ६।१८६) अत्र स्पष्टमेव गुणकीर्तनम् ॥ ११ ॥

अदवीयसी अदूरस्था समीपवर्तिनीत्यर्थः ।

स्त्रीवेपं घृत्वाऽगतोऽहं देव्या अभिज्ञातोऽस्मि । उचीतं तर्कितम् । तां मोहिनीम् । श्रीकृष्ण एव किं स्त्रीवेपं कृत्वा मया सहागत्यात्र प्रविष्ट इति ज्ञापनार्थं बाह्य एव सेष्यं भ्रूमङ्गेन कृष्णमीक्षते ।

सर्वाः—(स्वगतम्) एद दुरुहं संविहाणअं कंहं देइए उण्णीदं !
[एनदुदुरुहं संविधानकं कथं देव्या उघ्णीतम् !]

चन्द्रावली—(सस्मितम्) सहि सचभामे, किं सो उराओ अत्थि जेण अह्णे वि तं पेखत्तम् । [सवि सत्यभामे, किं स उपायोऽस्ति येन वधमपि तां परयाम् ।]

(राधिका संध्यं भ्रूमङ्गेन कृष्णमीक्षते)

कृष्णः—(रजगतम्) साक्षादेव गतस्य मम वाङ्मात्रेणापि वदन्न-
चातुरी सत्यमातुरीमभूव । (प्रकाशम्) देवि, किमद्य मां प्रत्यभिज्ञातुं
क्षमासि न वेति परीक्षणाय मयेद नाट्यमङ्गीकृतम् ।

चन्द्रावली—(वृत्रिमसम्भ्रममभिनीय) हत ! अज्जपुत्तो इजेव्व एसो ।
[हन्त ! आर्यपुत्र एव एषः ।] (इति शिरो नामयति)

मधुमङ्गलः—भो पिअवअस्स, तुमं पच्चचाहिजाणदीए जिदं, अम्ह
देइए ता अल एत्थ चउरमण्णत्तणेण । [भोः प्रियवयस्य, एवा प्रत्यभिजा-
नन्त्या देव्या जितं, तद्वलमत्र चतुरम्मन्वश्वेन ।]

माधवी—अज्ज, कालभुज्जददधे कुलिसत्पहारो एसो । [आर्यं,
कालभुज्जददधे कुलिशप्रहार एषः ।]

चन्द्रावली—मुद्धे माहवि, महूसवे वि कीस तिज्जेसि । ण दुल्लहं
रूयामिअं विचेदि । [मुग्धे माधवि, महोत्सवेऽपि कस्मात् तिषते एनं दुर्लभं
रूपामृतं पिय ।]

राधा—(स्वगतम्) हंत ! अणुहूदा पारवस्सस्स पराकट्ठा । [हन्त !
अनुभूता पारवरस्य पराकाष्ठा ।]

चन्द्रावली—देअ, इमाए मंदाए मणिदस्सणुककंठाए तुअम्मि अघरा-
हिणी किदद्धि मंदभाइणि । [देव, अनया मन्दया मणिदर्शनोत्कण्ठया स्वयि
अपराधित्रीकृतारिम मन्दभागिनी ।]

कृष्णः—देवि, यथाकाममुपालभ्यताम् । त्वत्कारुण्येव नः शरणम् ।
(नेपथ्ये)

हला ! सुदं सोदव्वं । [सवि, धृतं धोतव्यम् ।]

यद्यनचातुरी चातुरी ध्यक्षा बभूवेत्यर्थं । पुरा धीकृष्णश्वेन ज्ञानाभावा-
त्पूषनार्थं तिरो नमयति । कालभुज्जददधे जने कुलिशं वज्रं । सर्पदंशनस्थानीयः
सत्पापी धीकृष्णस्य गादानुरागरतश्च यज्ञाघात. स्त्रीवेषधारणादिपूर्वकवधना-
दिचातुर्यम् ।

मधुमङ्गलः—एसो कंचुइहस्थे कीरो पठेदि । [एष कञ्चुकीहस्ते कीरः पठति ।]

कृष्णः—(स्वगतम्) मेधात्रिना कीरेणैव कृतेयं कदर्थना ।

(पुनर्नेपथ्ये 'अंते उरग्नि सच्चा' इत्यादि)

राधा—(निशम्य । सखेदमात्मगतम्) साहु रे कीर, वाङ्मणुगहिदह्नि ता दाणि दुल्लहाहिदृदाणदह्लिखणं तित्थवर कालिअदहं प्पविसिअ अप्पाणं सप्पाण तुरिअं उवहरिस्सं [साहु रे कीर, वाङ्मणुगृहीतास्मि । तदिदानीं दुल्लभाभीष्टदानदक्षिणं तीर्थवरं कालियहृदं प्रविश्यात्मानं सर्पेभ्यस्त्वरितमुपहरिष्यामि ।]

(इति नववृन्दापिङ्गलाभ्यां सह निष्क्रान्ता)

चन्द्रावली—देअ, एकं विण्णविस्सं । [देव, एकं विज्ञापयिष्यामि ।]

कृष्णः—देवि, काममाज्ञापय ।

चन्द्रावली—देअ, तुम्ह विलाससोख्खाणां वाहादेण किदमहापावह्नि । ता कारुणेण आणवेहि जघा गोठुवङ्गो गोठं गदुअ वसती तुमं सुहिणं करेमि । [देव, तव विलाससौख्यानां व्याघातेन हृतमहापातकास्मि । तस्मात् कारुण्येनाज्ञापय यथा गोष्ठपतेर्गोष्ठं गत्वा वसन्ती त्वां सुखिनं करोमि ।]

(नेपथ्ये)

एष क्षिप्रं मधुरिपुपरिस्वङ्गरङ्गाय लुब्धो

गोष्ठाधीशः कनकशकटीपृष्ठपल्यङ्कसङ्गी ।

'अन्तःपुरे सत्या' इति माधवीं प्रति स्वपितुर्गृहे धीराधाया नयने यद् रुचिमणीवाक्यं कीरमुत्तात्तद्गुत्वा धीराधाह—साध्विति । दुल्लभाभीष्टदानमत्र मरणं तत्र दक्षिणमनुवृल्लं तीर्थवरं कालियहृदं प्रविश्य । सर्पाणां सर्पेभ्यः । साहसं नाम सन्ध्यन्तरमिदम् । तथा च—'स्वजीवितनिराक्लान्तो व्यापारः साहसं भवेत् ।' (ना० चं० का० १३९) । अत्र राधाया कालियहृदप्रवेशयोगः साहसम् ।

देवेत्यादि । अर्थापत्तिर्नाम नाटकभूषणस्य प्रकारान्तरमिदम् । तथा हि—उक्तार्थानुपपत्त्यान्यो यस्मिन्नर्थः प्रकल्प्यते ।

धात्र्यान्माधुर्यसंयुक्ता सार्थापत्तिरदाहता ॥ (ना० चं० का० १६५)

अत्र गोष्ठमनार्थस्यान्यधानुपपत्त्या सत्यासन्नमनिषेधः प्रकल्प्यते ।

एष इति । एष गोष्ठाधीशो नन्दः द्वारकाद्वारस्य वीथीं मार्गं प्रविशति । कीदृशः—मधुरिपु इत्यादि । धीकृष्णपरिकरमक्तादीनां प्राणान्तदुःखादिरुमिव प्रदर्श्य परिणामे तदेव सुखमयं भवतीत्यपि वैष्णवसिद्धान्तं युधिष्ठिरप्रहादादी-

बन्धुत्वेणीव्रतपरितर पौर्णमासीयशोदा

पूर्णाभ्यास प्रविशति मुदा द्वारकाद्वारवीथीम् ॥ १२ ॥

कृष्ण — (सानन्दम्) सखे, देव्या सदभिध्यानेन सकुटुम्बो गोष्ठा-
धीरा प्राप्तः । तदेहि तत्र गच्छाव । (इति निष्क्रान्तौ)

चन्द्रावली—समये सवुत्तो मे धाधवाना समाजमो । [समये सवृत्त
मे धान्धवानां समागमः ।]

(नेपथ्ये)

इयमुद्दिश्यमानाध्या पौर्णमास्या ध्रुवेश्वरी ।

परीता परिवारेण रोहिणीमन्दिर ययौ ॥ १३ ॥

माधवी—दिट्टिआ दिट्टिआ ज सुद्रतुम्हदुक्खा ठक्कुरानी रोइणो ।

[दिष्ट्या दिष्ट्या यत् ध्रुवततद्दु ष्वा ठक्कुराणी रोहिणी ।]

चन्द्रावली—ता गदुअ गुरूण वदेण कुणल्ल । [तद्गत्वा गुरूणां चन्दन
कुर्मः] (इति परिश्रम्य) एद् ऋचेअ राउल्लाणोए रोहिणीए अंतेउर ।
[पतदेव' रक्ष्या रोहिण्या अन्त पुरम्]

(नेपथ्ये)

नयनयो स्तनयोरपि युग्मत परिपतद्भिरसौ पयसा भरै ।

अहह बल्लवराजविलासिनी स्वतनय प्रणयादभिविञ्चति ॥ १४ ॥

चन्द्रावली—एसो गोउलेसरी अकम्हि णिविट्ठो अज्जउत्तो । ता खल्लण
एत्थ चिट्ठल्ल । [यत् गोकुलेख्येणै निविष्ट भार्यपुत्रः । तस्मात् चणमप्र
तिष्ठाम ।]

(वत् प्रविशति यथानिदिष्टा यथादा पौर्णमासी रोहिणी मुररादयश्च)

यशोदा—(मूर्ध्नि हरिमात्राय । सास्त्रम्) जाद, णूण विसुमरिदल्लि ।
ज विर ण मे उभालण किद । [जात, नून विस्मृतास्मि । यच्चिरं न मे
उज्जालन वृत्तम् ।]

नामिवात्र प्रकरणे विवेचनीयम् । योगमायास्वित्तधीकृष्णतमेवस्योरद्वल-
कपटीस्तुष्यदैन्यधापयथायनेकप्रकार धीरापाया धीकृष्णमेवसीतिरोमणित्यश्च
योपयति ॥ १२ ॥

दिष्टयेति । अत इय यशोदापौर्णमास्योर्निषटे तत्र दु ग कथयिष्यतीति
भाव नयनयोरिति । नयनयो स्तनयोर्गुणमात्रदुग्धचरणजनितधीकृष्णभिपेक
पास्यस्यस्योत्पपञ्च व्यनक्ति । आनन्द नाम निर्बहणसंध्यह्नमिदम् । तथा च—
'आनन्दोऽभीष्टसम्प्राप्ति' (ना०प०का० ११५) । अत्र यशोदाया आनन्दः ॥१४॥
उज्जालन वात्तादिक वृत्तम् । श्रममनुभवापत्तां भवतीनां मग्नये यथाऽह

कृष्णः—(सवाप्सम्) अम्ब, कथमेवं व्याहरन्ती लज्जितमपि मां लज्जयसि !

मुखरा—भयदि, बह्मण्डकोटिणाहो त्ति तुहतो सुदो वि कण्हो मम उण गोअणाअरो त्ति पडिभादि । [भगवति, बह्मण्डकोटिनाथ इति स्वतः श्रुतोऽपि कृष्णो मम पुनर्गोपनागर इति प्रतिभाति ।]

कृष्णः—(स्मत्वा) आर्ये मुखरे, हृदयङ्गममुक्तं किन्तु शुभमनुभ्या-
यतां यथा भूतोऽपि तथा मङ्गलभाजनं भवेयम् ।

पौर्णमासी—हन्त ! चिरादङ्कुरितानि मद्भागधेयबीजानि यद्य यशो-
दोत्सङ्गमारुढं माधवं पर्यामि ।

कृष्णः—अम्ब, मया संवर्द्धितं पशुपक्षिणां कदम्बं किं वस्तत्र सौख्य-
मातनोति ?

पौर्णमासी—मुकुन्द, दुःखे वक्तव्ये किन्तु सौख्यं ब्रवीषि !

यशोदा—(संस्कृतेन)

यः पारीपरिवाहितेन कपिलाक्षीरेण खिन्नस्त्वया
पुष्टः प्रेमभराद्विभ्रजनीसङ्गः कुरङ्गीशिशुः ।
त्वामप्रेक्ष्य स कातरः प्रतिदिशं मुक्तार्तनादस्तुदन्
मर्माणि व्रजवासिनां वितनुते शार्दूलविक्रीडितम् ॥ १५ ॥

पौर्णमासी—

कस्तान्परयन्भवदुपहतस्निग्धपिच्छावतंसान्
कंसाराते न खलु शिखिनः खिद्यते गोष्ठवासी ।
उन्मीलन्तं नवजलधरं नोलमद्यापि मत्वा
ये त्वामन्तर्गुदितमतयस्तन्वते ताण्डवानि ॥ १६ ॥

प्रतिभामि तथा भोकुलनागरत्वेन पुनरपि मङ्गलभाजनं भवेयम् । मङ्गलभाजनत्व-
क्षणत्वं भोकुलविलासस्यैव सर्वोत्कर्षवमवरयमाविवञ्च कथितम् ।

यः पारीति । पारी दुग्धमाण्डं तत्परिवाहेन धाराप्रवाहेन कपिलादुग्धेन
जननीसङ्गाभावात् खिन्नः कुरङ्गीशिशुः स्वया पुष्टः सः त्वामप्रेक्ष्य कातरः सन्
व्रजवासिनां मर्माणि तुदन् शार्दूलविक्रीडितं दुःखदायिखं व्याप्रवच्चरितं
वितनुते ॥ १५ ॥

कस्तानिति । को वा गोष्ठवासी तान् शिखिनः परयन्न खिद्यते । भवता
उपहृतं हृतं स्निग्धपिच्छैरयतंसं शिरोभूषणं येषां तान् । ये शिखिनः उन्मीलन्त-
मुदितं नीलं नवजलधरमपि त्वां मत्वा ताण्डवानि तन्वते ॥ १६ ॥

कृष्णः (चञ्चलं स्थिरा) भगवति, कश्चिदमी स्वस्तिमन्तो मम वयस्याः ?

पौर्णमासी—भवद्विलोकनायोत्कण्ठया ते ब्रजेन्द्रेण सार्द्धं सुधर्मा-
मभ्यासते । ततस्त्वरया पूर्णकामाः क्रियन्ताम् ।

कृष्णः—यथादिशन्ति तत्रभवत्यः (इति परिक्रम्य । स्वगतम्) मातु-
र्वन्दनाय ललितापद्मयोरुपसत्तिरत्रोचिता । (इति निष्क्रान्तः)

चन्द्रावली—उपसृप्यणस्त एतो ओसरो । [उपसर्पणस्य एव अवसरः]
(इति तथा करोति)

पौर्णमासी—(सहर्षम्) गोष्ठेश्वरि, पुरस्तादियं चन्द्रावली ! (इत्युप-
साद्य भुजाभ्यामावृणोति)

यशोदा—(सस्नेहमुत्थाय) वच्छे, दिद्विआ पुणो वि दिद्विसि !
[वस्ते, दिद्विआ पुनरपि दृष्टसि ।] (इति कण्ठे गृह्णाति)

चन्द्रावली—(यशोदामभिवाद्य । साद्यम्) अम्म, इदो वि भूइदो दे
अण्णो को खुत्तु कालुण्णावलासो जं अप्पणा पाअप्फससोहग्गाणं आअणी-
किद्विदि । [अम्म, इतोऽपि भूयिष्ठस्तेऽन्यः कः सलु कारणविलासः यदामनः
पादस्पर्शसौभाग्यानां भाजनीकृतास्मि ।]

यशोदा—वच्छे, अवि णाम ण विसुमरेदो सो अम्म गोडलणि-
वासो । [वस्ते, अवि नाम न विसृतः सोऽस्माकं गोकुलनिवासः ।]

चन्द्रावली—अम्म, मादुकोडिसिणद्धाओ जहि तुम्हे वसेध तत्थ
अवत्थाणकक्षाण का णाम पामरी वि ण विसुमरेदि । [अम्म, मादुकोटि-
स्निग्धाः यत्र यूयं वसथ तत्रावस्थानवक्ष्यामं का नाम पामरी अपि न स्मरति ।]

मुसुरा (चन्द्रावलीमालिङ्ग्य) हा ! राहि, चिरादो तुम वच्चेअ ण
दिद्विसि । [हा ! राधे, चिरात् स्वमेव न दृष्टसि ।] (इति मुक्कण्ठं रोदिति)

यशोदा—(सव्यधम्) हत ! धात्तए, पत्थुदा कीत्त एसा सोअणअर-
गलकुंचआ राहिसि अत्थएरजुअली । [हन्त ! धात्रिके, प्रस्तुता कस्मादेपा
शोकनगरागलकुञ्चिका राधेत्यश्चरयुगला ।]

उपसत्तिरागमनमुचितेति त्रिधार्यं नयनार्यं कथितं ज्ञेयम् । यथा मन्द-
भागिन्या मया पृक्वारमपि न दृष्टा स्वमिति । सत्यभामायां द्वेषस्तु राधिकार्येन
ज्ञानाभावादेव रश्मिण्याः पूर्वं राधिकया अवि स्वभगिनीत्वेन रश्मिण्यां ज्ञाना-
भावादेव । अतएव आदावपि—‘दा ! भगिनि रश्मिणि हा भगिनि राधे’
इत्यादि राधारश्मिण्योः पृक्कारं मुहुर्मुहुः धृतम् । विन्त्याचलकन्यार्येनाभिमान-
वत्यो राधारश्मिण्योरेव विलापादिकं न तु घृपमानुष्यन्द्मानुष्यन्योरिति

चन्द्रावली—हा वहिणिए, अंधम्मि मंडभाइणी जाए एकवारं पि ण दिट्ठा तुमं । [हा भगिनिके अन्धास्मि मन्दभागिनी यया एकवारमपि न दृष्टा स्वम् ।]

रोहिणी—हा तिल्लोअसुन्दरि वच्छे, कहि गदासि ? [हा ! त्रैलोक्य-सुन्दरि वत्से, कुत्र गतासि ?]

पौर्णमासी—हा ! हन्त ! शतकोटिकठोरास्मि यद्द्यापि जीवामि ।

रोहिणी—(सधैर्यम्) पिअसहि जसोए, तप्पइ बाढं चंदाअली । ता सोअं मुक्खिअ 'आससिज्जउ । [प्रियसखि यशोदे, तप्यति बाढं चन्द्रावली । तत् शोकं मुक्खाऽऽश्वसिहि ।]

यशोदा—(चन्द्रावलीमालिङ्ग्य) अम्ब मा म्हीणेहि । अप्पडिकादठवो एसो अत्थो । [अम्ब, मा चीणा भव । अप्रतिकार्यः पपोऽर्थः ।]

(ततः प्रविशतः कञ्चुकिनावनुसरन्त्यौ वियुक्ते ललितापत्रे)

पद्मा—(सद्यतः प्रेक्ष्य साश्र्वर्यम्) का एसा अउरुव्वरूवा दिट्ठुपुव्वत्ति-पडिभादि । [कैपाऽपूर्वरूपा दृष्टपूर्वेति प्रतिभाति ।] (इत्युपसृत्य । सास्रम् ।) सुन्दरि, तुमं पैखिअ पिअसही ललिदं सुमरंदी पैम्मघुम्मिदह्मि । [सुन्दरि, त्वां प्रेक्ष्य प्रियमूर्त्वी ललितां स्मरन्ती प्रेमघूर्णिताऽस्मि ।]

ललिता—(सगद्गदम्) सहि, अवि णाम पोम्मासि ? [सखि, अपि माम पप्पासि ?]

रहस्यम् । अनयोः पितृव्यकृत्यात्वेन भगिनीत्वेऽपि न सहोदरभगिनीत्वम् । अत्रैवाप्रे ललितां प्रति रुक्मिणीवाक्यं—'यथा मे सोदर्यो लोकः क्षणमपि ययौ नाक्षिपद्त्री'मित्यनेन राधायाः सोदरात्वं वक्तव्यम् । जाम्बवतः प्रमुखात्तयोः विवाहवात्तां श्रुत्वा विन्ध्याचलस्यागमनमपि वक्तव्यम् । एवं श्रीराधिका विरह-क्षर्जरितहृदयानां ललितादीनां विषादवाक्यानन्तरं रुक्मिण्याः सखेदवाक्यम्—'हा भगिनिके, अन्धास्मि' इत्यादि । अत्र एकवारमपि दर्शनाभावः व्रजस्थराधा-चन्द्रावक्योर्न सम्भवेदिति च रोहिण्याह—'हा त्रैलोक्यसुन्दरीति' ।

शतकोटिकठोरा वज्रादपिकठोराऽस्मि । राधामदृष्ट्वा यद्द्यापि जीवामि । बाइमनिशयम् । श्रीकृष्णेन श्रीनन्दागमनवात्तां श्रुत्वा ललितां पद्माञ्जानेतुं यदुक्तं तदेवाह—ततः प्रविशतीति । कस्मात्ते वियुक्तेनि । व्रजे ललितादिषु प्रविरय विहारादिकृतानां जाम्बवत्यादीनामेकाकारतया तद्रूपत्वेन ज्ञानान् तथोक्त्युक्तैश्च न तु मूलभूतललितादीनाम् । तथात्वे ग्रन्थस्यादिमध्यावमानेषु व्रजरमण्यः

पद्मा—(सावेगम्) हंत कथं ललिदा ज्जेव्व । [हन्त ! कथं ललितैव] (इति भुजाभ्यां गृह्णाति)

ललिता—(गाढ परिष्वग्य । सास्त्रम्) पिअसहि चंदाअलि, कीस दे विजुदा ? [प्रियसखि चन्द्रावलि, कस्मात्ते वियुक्ता ?]

पद्मा—सहि, मदभाइणी ह्मि । [सखि, मन्दभागिन्यस्मि ।]

कञ्चुकी—इदं भगवत्या रोहिण्या मन्दिरम् । तदत्र प्रविशतां भट्टिन्यौ ।

उभे—भइण्णौ उहे ण्णं राठलाणीए वदणस्स 'आणीदह्म । [भगिन्याउभे नूनं राज्ञ्याः वन्दनापानीते स्वः]

रोहिणी—भवदि, का ख्खु एसा ललिदाविब्रमं उप्पादेदि । [भगवति, का खल्वेषा ललिताविभ्रममुत्पादयति ।]

पौर्णमासी—(सबैदप्र्यम्) हन्त ! पश्यत सैवेय राधिकायाः प्राणसखी । (इति सर्वा पुरो धावन्ति)

ललिता—अम्महे ! कथं गोउनेसरीपमुहं एदं सव्वं ज्जेअ गोउल-बंधुउलं । [अहो ! कथं गोकुलेश्वरीप्रमुखमिदं सर्वमेव गोकुलबन्धुकुलम् ।] (इति विक्रोशन्ती सर्वानां पादान्तेषु पतति । सर्वाः साक्रन्दमुग्धाप्य कण्ठे गृह्णन्ति ।)

चन्द्रावली—हा सहि ललिदे, पराणं धारेसि । [हा सखि ललिते, प्राणान् धारयसि ।] (इत्यालिङ्गति)

ललिता—(सहर्षाद्भुतम्) कथं पिअसही चंदाअली । (इत्यालिङ्ग्य) एसो अभिअसाअरे दिव्वचितामणिलाहो जो ख्खु गोउलकुडुंवेसु तुम्ह संगमो । [कथं प्रियसखी चन्द्रावली ! (इत्यालिङ्ग्य) एष अमृतसागरे दिग्मचिन्तामणिलाभः यः खलु गोकुलकुटुम्बेषु तव सङ्गम्]

चन्द्रावली—ललिदे, तुम जेव्व मा वहिणी लद्धामि । [ललिते, स्वमेव सा भगिनी लब्धाऽस्मि ।]

ललिता—हा सहि राहे, तुमं च्चेअ दुल्लहदंसणा संवृत्ता । [हा सखि राधे, स्वमेव दुर्लभदर्शना संवृत्ता ।] इति मुग्गरामालिङ्ग्य रोदिति)

पद्मा—(चन्द्रावलीमालिङ्ग्य) हा पिअसहि, दिठ्ठिआ दिठ्ठामि । [हा प्रियसखि, दिष्टया दृष्टासि ।]

पुररमण्य पृथक्त्वा अपि विग्रहादिभिर्भिन्ना एव इत्यादिना कथितं तामां भिन्ना-
इतिरत्वं न घटते । भगिन्यौ महिष्याउभे ललितापदे । विभ्रममुत्पादयतीति ।

पौर्णमासी—पश्येयं रुक्मिणीमूर्तिः पद्मामाशिलप्य बाष्पैर्विद्रवन्तीव लक्ष्यते ।

ललिता—(सविस्मयम्) भवद्विदि, पिअसही चंदाअली व्जेस्व किं खलु रुक्मिणीति सुणीअदि । [भगवति, प्रियसखीचन्द्रावक्ष्येव किं खलु रुक्मिणीति श्रूयते ।]

पौर्णमासी—अथ किम् ।

ललिता—तदो सूरदिण्णा अन्वाइणा सच्चभामा णाम कुअरी कथं इमाए दुख्खणिदाणं ति पसिद्धी । [तदा सूर्यदत्ताऽर्वाचीना सत्यभामा नाम कुमारी कथमस्या दुःखनिदानमिति प्रसिद्धिः ।]

पौर्णमासी—वत्से चन्द्रावलि, तालाङ्कमातुर्मुखादस्माभिरपि एतावधिराकर्णितः । तदद्य मा चिन्तय ।

यशोदा—वच्छे, राही-ठाणे तुमं वट्टसि, ता दाणि अम्हाणं पुरदो का दे चिंदा णाम । [वत्से, राधास्थाने त्वं वर्तसे, तदिदानीमस्माकं पुरतः का ते चिन्ता नाम ।]

चन्द्रावली—सहि ललिदे, सुणाहि । [सखि ललिते, शृणु] (इति संस्कृतेन)

अपि प्राणेभ्यो मे भवितुमुचितो यः प्रियतरः

स सोदर्यो लोकः क्षणमपि ययौ नाक्षिपदवीम् ।

दुरन्ताधिश्रेणीवितरणविधौ यः खलु कृती

स साक्षादत्रासीदहह सहवासी मम परः ॥ १७ ॥

(प्रविश्य सम्भ्रान्ता बकुला)

बकुला—देइ, मए पुणो पुणो णिवारिदा वि सप्पभीसणं कालिअ-

लीलाशक्त्या यदपारमुखसमुद्रानुभवार्थं विच्छेदादिकं कृतं तदेव सुप्रमाह—
सेत्यादिना ।

सा भगिनी राधा । तालाङ्को तालदेवः । वत्से राधास्थाने त्वं वर्तसे ।
गोकुलवासिनान्तु चन्द्रभानुकन्यास्वैनैव तथा तथा कथनं तस्मादिदानीमस्माकं
पुरतः का ते चिन्ता नाम ।

अपीति । प्राणेभ्योऽपि प्रियतरो भवितुमुचितः सौदर्यो लोकोऽत्र राधा । स
क्षणमपि अक्षिपदवीं न ययौ । यो लोकः दुरन्ताधिश्रेणी मनःपीडापरम्परा
तस्यादाने कृती स परो लोकः मम सहवासी आसीत् । परो लोकोऽत्र
सत्या ॥ १७ ॥

दह सपदि सन्धा । [देवि, मया पुनः पुन निवारिताऽपि सर्पभीषण कालिय-
द्वद सर्पति सत्या ।]

पौर्णमासी—दिप्रथा पद्मिनीहृदुत्तापिका शीतजातावली व्यालाना-
माननविले यिलीना ।

बकुला—दिठठ मए णअबुदार्णणत्तो भट्टा भेम्हलो विअ णअणु
सपदि । [दष्ट मया नयवृन्दाविज्ञसो भर्ता विद्वल इवैनामनुसर्पति ।]

सर्वा—अल विलवारहेण । फणिवास गच्छेद्द । [अए विलम्बा
रग्भेण । फणिवास गच्छाम ।] (इति स्थलन्यो निष्क्रान्ता)

(ततः प्रविशति विद्वलयाभ्यर्ष्यमाना राधा)

राधा—(ससृत्तेन) ।

परतन्त्रतया समन्ततो मम रङ्गाय न शार्ङ्गिसङ्गम' ।

धिगिहापि पुनर्रियोगभीर्भृतिरेवाद्य गतिर्विनिश्चिता ॥ १८ ॥

विद्वला—भट्टिदारिए, ण ख्खु एव्व साहस दे जुत्त । [भर्तृदारिके, न
खल्वेव साहस ते युक्तम् ।]

राधा—(सावज्ञम्)

आलि कालिअदहेण दिठिठणो रजण घनतरगभगिणा ।

सामलुज्जलभुअगमडली सगिणा मह चिरेण फिञ्जइ ॥ १९ ॥

[मवि कालियहृदेन दष्टे रञ्जन घनतरङ्गभङ्गिना ।

श्यामलोज्ज्वलभुजङ्गमण्डली सङ्गिना मम चिरेण क्रियते ॥]

(इति धामाचिरपदनमभिनीय । सोपालम्भ ससृत्तेन)

मद्दामदृष्टिद्वता परिस्फुरन्ती समन्तत कृपणा ।

आशाबन्ध तनुते प्राणपतङ्गोपरोधाय ॥ २० ॥

पद्मिनी कमलिनी । पक्षे रविमणी । तस्या हृदुत्तापिका शीतपवनधेणी
सर्पाणामाननगर्भे यिलीना । पक्षे सत्या कालियद्वद । धीकृष्णागमना ध्रुवाहु
सर्पा यय गच्छाम इति । परतन्त्रेति । समन्तत परतन्त्रतया शार्ङ्गिसङ्गमो न
रङ्गाय । धीकृष्णसङ्गेऽपि रङ्गाभावहेतुमाह—इहापि पुनः वियोगभीति ॥ १८ ॥

आलीति । मम दष्टे रञ्जनमनुराग चिरेण क्रियते । श्यामभुजङ्गममूहसङ्गिना
कालियद्वदेन मम दष्टेरञ्जन क्रियते इति मरणानुकूलतया धीकृष्णभुजङ्गपर्णसाग्न्यायेन
च प्रीतिविषयतया ॥ १९ ॥

मद्दामेति । मम धामनेश्रद्धता 'मकरी'ति क्वाति प्राणपतङ्गोपरोधाय
आशाबन्ध तनुते । पक्षे—लता तनुवितानम् ॥ २० ॥

पिङ्गला—आसणमंगलसंसि एदं ता मुहुत्तं पडिवालेहि । [आसत्त-
मङ्गलसंमीदं ^१तस्मुहुत्तं प्रतिपालय ।]

राधा—दिठ्ठिमक्कडीए आसासे को मे वीसासो । [इष्टिमर्कट्या
आसासे को मे विश्चामः ।] (इत्यवतारं नाटयति)

(ततः प्रविशति नववृन्दया सह कृष्णः)

कृष्णः—

गतिर्जाता या मे चिरविरहिणः प्राणशकुनेः
घनच्छायाभेतां परिमलवतीं मूर्तिलतिकाम् ।
क्षिपन्ती सद्यस्त्वं फणिविपकृशानो कृशतरां
कठोरेणाकार्पीर्मयि किमनुकम्पालवमपि ॥ २१ ॥

(इति हृदावगाहमभिनयति)

नववृन्दा—देव, सर्वानर्थहरोऽयं मणोन्द्रः सत्यापाणिमानीयताम् ।
(इति हरेर्मणिवन्द्ये मणिं बध्नाति ।)

राधा—हृदो ! हृदो ! कथं मन्दभाइणं इमं जणं दंदसूआ वि ण
^२दंसंदि । [हा धिक् ! कथं मन्दभागिनमिमं जनं दंदशुक्का अपि न दंशन्ति ।]
(इति सर्पाननुमर्षति)

कृष्णः—(सम्भ्रमे गोपमृत्यु) मद्दासाहसिनि, किमेतदसौप्रवमनुष्ठितम् ?
(इति पृष्ठतो मुक्ताभ्यां कण्ठं गृह्णाति)

राधा—(शोकादश्रुतिमभिनीय । सानन्दम्) दिठ्ठिआ भुअंगजुएण
^३वेदिदुद्धि । [दिष्टया मुक्ताद्गुणेन वेष्टिनास्मि ।] (इति स्पर्शमुक्तामभिनीय)
ठाणे समए उअारो सउवं पिअं होदि जं पण्णअफकंसो वि सुद्दावेदि ।
[स्थाने ममये उपकारी सर्वं त्रियं भवति यद् पत्रगस्पसोऽपि मुञ्चयति ।] (इति
संस्कृतेन)

कृष्णमुज्ज्वलिताहं विधिनाभिमतं किलानुकूलेन ।

गतिरिति । चिरविरहिणी मे प्राणशकुनेयां मूर्तिलतिका गतिर्जाता तमेतां
मूर्तिलतिकां त्वं फणिविपरुपवद्दो मद्यः क्षिपन्ती मयि अनुकम्पालवमपि
नाकार्पीः ॥ २१ ॥

दन्दशुक्काः सर्पा अपि । स्थाने युक्तम् ।

कृष्णेति । याननावलिभिर्हेतुभिश्चिररात्राय चिररात्रि व्याप्य कृत्यं यात्राऽनु-

१. तस्मान्मुहुत्तं-च० । २. दंसंति-च० ।

३. वेदिदुद्धि-अ० ।

चिररात्राय कृतेयं यात्रा मम यातनावलिभिः ॥ २२ ॥

नवधुन्दा—दिष्टया कृष्णभुजाभिज्ञानमस्याः सम्बभूव ।

राधा—(इति दरोन्मील्य) अम्मो मणिकान्तिकिर्मौलिदमत्यओ वि
एसो भुजगो मं ण डंसेदि । (अहो ! मणिकान्तिकिर्मौरितमस्तकोऽपि एष
भुजगो मां न ददाति ।)

नवधुन्दा—

चक्राङ्कितस्य निर्मलमलयजपरिशीलिनो मणिं दधतः ।

कृष्णभुजगस्य सुभगे कृष्णभुजस्य च गतो भेदः ॥ २३ ॥

कृष्णः—

त्रासितेन्द्रिममन्दमाधुरी कन्दलैर्बपुरपूर्वमुष्मती ।

बन्धुराङ्घ्रि जगदेव किं वृथा घन्ध्यनेत्रमसि कर्तुं मुच्यता ॥ २४ ॥

राधा—(साधिकन्धरमवेक्ष्य) हृद्धी ! हृद्धी ! हृदा वि सुठ्ठु ज्जेव्व
हृदसि ज इमाए वरागीए किदे एसो 'तिल्लोअसोख्खआरी अप्पा
सप्पददे' तुए पारख्खत्तो । [हा धिक् ! हा धिक् ! इतापि सुष्ठु एव इतास्मि
यदस्या वराण्या कृते एष त्रैलोक्यसौख्यकारी आत्मा सर्पहृदे स्वया प्रसिप्तः ।]

कृष्णः—(तीरमासाद्य राधाहस्ते रत्नमावपन्नन् सोपालम्भरिमतम्)

भजन्तो निरूपे रागाद् भोगिनां स्वयमाशिषः ।

भोगिनीमां किमाशीर्भ्यस्त्वं वारयितुमुच्यता ॥ २५ ॥

कृतेन विधिनाऽहमभिमतं कृष्णभुजङ्गं कृष्णसर्पमिता प्राप्ता । धरतुतः कृष्णस्य
भुजं गमिता ॥ २२ ॥

मणिकान्तिकिर्मौरितमस्तको मणिकान्तिकिर्मुक्तमस्तकोऽप्येषः । चक्रेति ।
हे सुभगे चक्राङ्कितस्य निर्मलचन्दनपरिशीलीनो मणिं दधत इत्यादिना भेदाभा-
वेऽपि कृष्णभुजङ्गस्य कृष्णभुजस्य च भेदो दर्शनदर्शनाभावतयैव गतः । श्लेषेण
गतो गकारतो भेदः । कृष्णभुज इत्यत्र गकारो नास्ति कृष्णभुजग इत्यत्र गका-
रोऽस्तीति भेदः ॥ २३ ॥

त्रासितेति । अमन्दमाधुरीममूर्हश्यामिना इन्दिरा लक्ष्मीयैः तादृशमपूर्वं
यपुरन्वती सती हे बन्धुराङ्घ्रि जगद् घन्ध्यनेत्रम् कर्तुं मुच्यतामि ॥ २४ ॥

धराङ्घ्रिन्या मम । भजन्तीति हे निरूपे रागात् श्लेषात् स्वयं भोगिनीं
सर्पाणामाशिषः सर्पदंष्ट्राः भजन्ती । पश्ये—रागाद् भोगिनामस्माकमाशिषः
कामान् भजन्ती स्वयमपि भोगिनी स्वमाशीर्भ्यः कामेभ्यः किं निवारयितुमुच्यता ।
'श्रीश्याशीर्हितानंसाऽहिदंष्ट्रयो' शिष्यमरः ॥ २५ ॥

१. ददाति—अ० ।

२. भुजंगस्य—अ० ।

३. त्रिलोकसौख्य—अ० ।

४. सप्पददे—अ० ।

तदेहि माधवीमण्डपं प्रयावः ।

(इति पिङ्गलया सह निष्क्रान्तौ)

(ततः प्रविशति पौर्णमास्यादिभिरनुगम्यमाना विक्रोशन्ती यशोदा)

यशोदा—हंत अदिक्रिदो वि सो ह्दासो कालिओ मह मंदभाङ्गीए
क्रिदे पुणो वि पुरावुत्तो । [हन्त ! अतिक्रान्तोऽपि स हताशः कालियः मम
मन्दभागिन्याः कृते पुनरपि परावृत्तः ।]

नववृन्दा—(स्वगतम्) राधापारवश्यबाधानिरोधाय मया प्रणीतेयं
चातुरो सिद्धा बभूव । (प्रकाशम्) हन्त ! परमार्याः समाश्वसत समाश्व-
सत । खेदं मुञ्चथ । यदेष सत्यामुद्धार्यं तटीमवाप नागरिककेतुः ।

सर्वाः—(सगद्गदम्) बाढं मङ्गलं मङ्गलम् । (इति धैर्यं नाटयन्ति)

(नेपथ्ये)

त्रिभुवनगुरुमग्रे प्रेर्यं राजीवयोनि

कलयितुमधिमौलिं सत्वरः सात्वतानाम् ।

विशति पुरमपर्णापूर्णपार्श्वः परस्ताद्

वृषवरमधिरुढः खण्डशीतांशुचूडः ॥ २६ ॥

नववृन्दा—पश्यत पश्यत गिरोन्द्रनन्दिनीजीवितबन्धोरानन्दनाय
मुकुन्दः पुरस्तादयं साधयति ।

(सर्वाः कृष्णं दूरतः समीच्य हर्षं नाटयन्ति)

पौर्णमासी—नववृन्दे, क्व ते प्राणसखी सत्या ?

नववृन्दा—पुरस्तात् वासन्तीमण्डपे ।

पौर्णमासी—हरेः परोक्षमेव सत्यां सत्वरं कुण्डिने प्रेषयामः ।

मुखरा—अहं गदुअ षं आणेमि । [अहं गत्वैनामानयामि]

(इति परिक्रान्ति)

अतिक्रान्तो गतोऽपि । परमार्याः यशोदादयः । यद् यस्मात् सर्पहृदात् ।
नागरिककेतुः श्रीकृष्णः । त्रिभुवनेति । सात्वतामधिमौलिं श्रीकृष्णं कलयितुं
द्रष्टुं त्रिभुवनगुरं राजीवयोनिं महागमग्रे प्रेर्यं कृत्वा खण्डशीतांशुचूडो महादेवः
पुरं गच्छति । अपर्णा पार्वती तथा पूर्णाः पार्श्वो यस्य सः ॥ २६ ॥

गिरोन्द्रनन्दिनीजीवितबन्धोर्महादेवस्य । साधयति गच्छति । हरेः परोक्षं
तत्रापि सत्वरमनुना कुण्डिने रक्षिमण्याः त्रिगुणैः यया पुनः श्रीकृष्णोऽपि क्विञ्चि-
द्भक्तुं न शक्यते । भीष्मकेण सह रक्षिमण्याः पाणिग्रहणसमये रक्षिमण्या
अनुमतिं विनाऽन्यनायिकांपाणिग्रहणं मया न कर्तव्यमिति नियमात् पौर्णमास्या

(प्रविश्य पिङ्गल्या सह राधा)

राधा—हला, काओ एत्थ जप्पेति ? [सति, वा अत्र जरन्ति !]

पिङ्गला—मिलिदाइं देइए रप्पिणीए कुडुवाइं तुमं आरिस्सरंदि ।

[मिलितानि देव्या रविमप्याः कुट्टुवानि स्वामादिपन्ति ।]

राधा—हा ! मरणं पि मे दुल्लहं । [हा मरणमपि मे दुर्लभम् ।]

(इति वक्षत्रमावृत्य रोदिति । मुखरा दूरतः प्रेक्ष्य सचमत्कारं परावर्तते ।)

पौर्णमासी—मुखरे, किं निवृत्तासि ?

मुखरा—भअवदि, किं पि वत्तुवामा वि संवामि । [भगवति, किमपि वक्तव्यमाणाऽपि नञ्चे ।]

पौर्णमासी—मुग्घे, कृतं शङ्कया । विस्रग्धमुच्यताम् ।

मुखरा—(सासगद्गदं कर्णे) एळ्वं एद । [एवमिदम् ।]

पौर्णमासी—(सोषालम्भम्) प्रलापिनि, तूष्णीं भव । कुतस्ते तादृशं भागधेयम् ।

यशोदा—भअवदि, किं भणादि एसा ? [भगवति, किं भगवेषा ?]

पौर्णमासी—गोडुलेश्वरि, बाइमसम्भाष्यम् । (मुखरा पुनः कर्णे लयति)
मूढे, ज्ञातं ज्ञातम् । महारत्नेनैव भ्रान्तासि कृता ।

मुखरा—पत्तिणि ललिदे, तुमं आअदुअ पेत्तय । [नञ्चि ललिते, स्वमागत्य पर्य ।] (ललिता पौर्णमासीमुखमीक्षते)

पौर्णमासी—गच्छामस्तत्र । को दोषः ।

(इति सर्वाः परिक्रामन्ति)

पौर्णमासी—(ललितामुखराम्नां सह किञ्चिदग्रे गात्वा । सौमुख्यम्) कथ-
मलक्षयमाणसर्वाङ्गापि धराङ्गी मदन्तरे कारुण्यमुन्मीलयन्ती किञ्चिच्च-
मत्कारमारोपयति ।

ललिता—(सन्निधाय । सगद्गदम्) अइ नन्दोदरि, किं रोअसि ?
[अयि नन्दोदरि, किं रोदिसि ?]

राधा—(मुग्घदञ्जलमपारय । सविश्रम्भम्) हा ! हा ! कथं पिअसही
मे ललिदा । हा ! कथं वच्छला भअवदी । हा ! कथं आञ्जआ मुहरा !
[हा ! हा ! कथं मियससी मे ललिता । हा ! कथं वत्तला भगवती । हा ! कथ-

अपि एतादृशं चेष्टितं तादृग एव मुग्घसमुदरस्य परचाद् सानुतहास्यकौतूहलादेश्च
परमावधिलाभाधम् इति ।

एवमिति । इमां राधामित्र पर्यामीत्यर्थः । पुनः कर्णे इत्याह—तदेव
राधाहस्तस्थितं रत्नं नया इष्टमिति ।

मार्या मुखरा] (इत्यानन्देन घूर्णयन्ती मूमौ स्वलति । छलिता विचित्रं कूजन्ती राघानालिङ्ग्य प्रमोदमूर्च्छां नाटयति ।)

पौर्णमासी—अहह ! भोः, कथं वत्सैव सा मे राधिका । (इत्युच्चै-
राकन्दति)

मुखरा—पत्तिणि, पुणो वि लद्धासि । [नप्त्रि, पुनरपि लब्धाऽसि ।]
(इत्युन्मादं नाटयति)

यशोदा—(रोहिण्या सह धावन्ती । सगद्गदम्) हा ! वच्छे, जीअसि ।
[हा ! वत्से, जीवसि ।] (इति मुखं चुम्बति)

चन्द्रावली—(सोऽकण्ठम्) किं खलु मह बहिणी राही च्चेअ एसा !
[किं खलु मम भगिनी राधिकैवैया !] (इति स्वलन्ती कण्ठे गृणाति)

पौर्णमासी—अद्दो तोत्रवृष्णार्तानां मरुजाङ्गले पानकुर्या स्वयमेवो-
न्मीलिता ।

राधा—(सर्वासं पादानभिवाय । सोऽकण्ठम्) कुसलिणी किं बहिणी
मे चंदाअली । [कुसलिनी किं भगिनी मे चन्द्रावली]

चन्द्रावली—(गाढं परिष्वज्य) बहिणीए, सा एसद्धि दुवजणी हत-
चंदा अलिआ । [भगिनि, सैयाऽस्मि दुर्बनी हतचन्द्रावलिना] (इति
रोदिति)

राधा—(आनन्दमग्नमं पादयोः पतन्ती) हद्दी ! हद्दी ! विडंविदद्धि
हतदेवैण । [हा धिक् ! हा धिक् ! विडम्बितास्मि हतदैवेन]

(ततः प्रविशति कृष्णः)

कृष्णः—(आनन्दम्) शिरेणाद्य गोकुलवासिनामिषात्मानमभिमन्य-
मानः प्रमोदमुग्धोऽस्मि ।

प्रमोदमूर्च्छां नाटयतीति । अत्र समयो नाम निर्वहणसन्ध्यङ्गम् । तथा
च—‘समयो दुःखमङ्घ्रयः’ (ना० चं० का० ११५) अत्र नित्रप्रियसुहृद्दशा-
नाद् राधायाः दुःखमङ्घ्रयः । महजाङ्गले जलशून्यदेशीये वने पानकुर्या शर्करा-
दिकृतदेवस्य कुर्याऽऽरस कृत्रिमा सरित् स्वयं प्राप्ता । हतदैवेनेति । अत्रोपगूहनं
नाम निर्वहणसन्ध्यङ्गम् । तथा च—“अद्भुतार्थपरिप्राप्तिरुपगूहनमुच्यते ।’ (ना०
चं० का० ११७) अत्र ‘राधा सोऽकण्ठं कुसलिनीत्यादारम्य ‘हद्दी विडंविदद्धि
हतदेवैण इत्यन्तं यावददृष्टपूर्वोर्भगिन्योः परस्परालिङ्गनादद्भुतार्थपरिप्राप्त्योप-
गूहनम् ।

प्रमोदमुग्धोऽस्मीति । इदमपि आनन्दो नाम निर्वहणसन्ध्यङ्गस्यो-

यशोदा—(हृष्णमनिभुरय) जाद, दिष्टिआ बहुदुदीजो सपद्हादो
सेनी पिक्कंतोसि । [जात, दिष्टया वधुद्वितीयः सर्पहदाव सेनी दिष्कान्तो-
श्वि ।]

नववृन्दा—गोकुलेस्वरि, मायामयी सेयं नुजङ्गसंहतिः ।

(सर्वे स्मिनं कुर्वन्ति)

ललिता—हला राहि, कर्हि विसाहा । (सखि-राधे, कथं विशाहा)

नववृन्दा—परयेयं विशाखा निजनिर्गारादुत्थाय सानन्दनायानि ।

(सर्वाः प्रभुदुग्म्य विशाखानालिङ्गन्ति । विशाखा गुरुर्ग पादानभिङ्गन्त
राधानालिङ्गति ।)

ललिता—'हा सहि विसाहे, कथं पुणो वि दिष्टिसि । [हा! सखि
विशाखे, कथं पुनरपि दृष्टसि] (इत्युभे गाढनालिङ्गतः)

चन्द्रावली—(जनान्तिरन्) भजवदि, बहिषोए करं गेण्टिदुं नह
बजणेण छन्दमथीअदु अज्जउत्तो । [भगवति, भगिन्याः करं ग्रहोतुं नम
वचनेनान्यर्प्यतानार्यपुत्रः ।]

पौर्णमासी—वत्से, दाक्षिण्यभाजां मूर्द्धन्यासि । तदाकर्णय—

एषा साध्वी चिरमुदयते देवि दैवीप्रसिद्धिः

विन्द्यस्तायां मधुरिपुकरे राधिकयां भवत्या ।

धिन्वन् भावो सुवनमनयोः प्रेमसौभाग्यघण्टा-

निर्घोषारुयः परिणयविधौ रत्नराधाभिषेकः ॥ २७ ॥

चन्द्रावली—(सहर्षम्) अज्जे, मह वि एसो च्चेअ कामो ता गोड-

दाहरणम् । तथा हि—'आनन्दो वाञ्छितागमः' इति । (ना० खं० का०
११५) । अत्र हृष्णस्यानन्दः ।

एपेति । हे देवि, एषा राधा साध्वी पतिव्रता चिरकालं व्याप्य दैवी देव-
निर्मिता प्रसिद्धिरुदयते । हृष्णसरे विन्द्यस्तायां स्यामनयोः राधाहृष्णयोः परि-
णयविधौ प्रेमसौभाग्ययोः घण्टानिर्घोषारुयः रत्नराधाभिषेकः सुवनं धिन्वन् भावी
पुरा विवाहं विनैव हृष्णनिष्ठावतीदेवतायाः साध्वीत्वमनयोः प्रेमसौभाग्यत्वञ्च
प्रसिद्धम् । 'सर्वबाधमयी घण्टा' इति हस्तोक्त्याऽप्युना सर्वप्रकारेण निर्द्धं भवि-
ष्यति । इतिः नाम निर्वहणमन्त्रद्वन्द्वम् । तथा च—'लक्ष्मणस्य इतिः
सर्वघ्नम्' (ना० खं० का० ११६) इति । अत्र यशोदादिनागम-हृष्णस्य
राधिकारूपार्थस्य चन्द्रावलीप्रार्थनेन सर्वघ्नं इतिः ॥ २० ॥

लेसरीए समं संपादीअदु^१ । [आर्ये, ममाभ्येष एव कामस्तस्माद् गोकुलेश्वर्या
समं सम्पादय^१ ।]

(पौर्णमासी यशोदामावेदयति)

यशोदा—जाद, वच्छा चंदाअली कि पि अब्भत्थेदि । [जात, वत्सा
चन्द्रावली किमप्यभ्यर्थयते ।]

कृष्णः—अम्ब, कथय कमस्याः पूरयाम्यभिलापम् ।

यशोदा—(कर्णे) एव्वं एदं । [एवमेतत्]

कृष्णः—अम्ब, यथाज्ञापयति । (इत्युपसृत्य । जनान्तिकम्) देवि,
दुर्बहोऽयं गरीयान् महाभावः । तदितोऽन्यदाज्ञापय ।

चन्द्रावली—(सप्रणयेर्धम्) ठाणे विज्झसि जं लद्धकंडो सित्ति ।
[स्थाने विध्यसे यद्धब्धकाण्डोऽसीति] (इति राधां करे पृष्ठा) पुंडरीकखल्व,
एसा मे बहिणी अम्हसआमादो वि तुए पउरपेम्भेण संभावणिज्जा ।
[पुण्डरीकाक्ष, एसा मे भगिनी अस्मत्सकाशादपि स्वया प्रचुरप्रेम्णा सम्भा-
वनीया ।]

(इति कृष्णपाणौ समर्पयति)

कृष्ण —(नीचैः) देवि, कस्ते प्रसादं नाभितन्दतीति ।

(इति सादरं गृह्णाति)

(नेपथ्ये)

उद्दिश्यमानसरणिर्ननु रैवतेन

गोवर्द्धनस्य करसम्भृतवामपाणिः ।

भल्लुकमल्लवदनादुपलभ्य वार्त्तां

विन्ध्यो मुकुन्दनगरीं नगरादुपैति ॥ २८ ॥

पौर्णमासी—पश्यत।पश्यत ।

धृतहलधरपाणिः पर्ववेदीमपूर्वां

प्रविशति वसुदेवो वृष्णिवीरैः परीतः ।

स्थाने दुर्कं विध्यसे यद्धब्धकाण्डो लब्धावसरोऽसि । 'काण्डोऽवसर-
यागयोः' ।

उद्दिश्यमानेति । विन्ध्यो विन्ध्याचलः भल्लुकमल्लो जाम्बवान् तस्य
मुखात् श्वकन्याद्वयस्य विवाहवार्त्तामुपलभ्य स्वनगरात् मुकुन्दस्य नगरीमुपैति ।
कीदृशः—रैवतेन उद्दिश्यमानः सरणिर्मागीं यस्मै सः ॥ २८ ॥

धृतेति । वसुदेवो वृष्णिवीरैः परीतः । यदुस्त्रीभिः सेव्यमाना देवकी च

यदुकुलरमणीनां श्रेणिभिः सेव्यमाना
सदयमुपनयन्ती रेवती देवकी च ॥ २६ ॥

नववृन्दा—पश्यत पश्यत ।

भद्राया दक्षिणं पाणि शैव्यायाः सव्यमुत्सुका ।
कराभ्यां गृह्णती श्यामा पुरस्तादियमाययौ ॥ ३० ॥

(नेपथ्ये)

विनीते राधायाः परिणयविधानानुमतिभिः
स्वयं देव्या तस्मिन् पितुरिहःनिबन्धे मुदितया ।
कुमारीणां तासामयमुपनयन् षोडश कृती
सहस्राणि स्मेरः प्रविशति शताढ्यानि गरुडः ॥ ३१ ॥

यशोदा—अम्ह्मे ! देअस्स एकदा सब्बदोमुही अणुउलदा !
[अहो ! देवश्चैकदा सर्वतोमुत्पनुबूढता !]

पौर्णमासी—पश्य पश्य ।

दक्षिणतः श्रीदामा बलितः सुबलेन सव्यतः स्फुरता ।
उपचितपरमानन्दः प्रायशत्ययमप्रतो नन्दः ॥ ३२ ॥

(प्रविश्य यथानिर्दिष्टो नन्दः)

नन्दः—भगवति, चरितार्थोऽस्मि चिरसम्भुनस्य मनोरधस्य
पूरणेनेति । (इति कृष्णमालिङ्गति । भगिन्यौ पौर्णमासीमन्तराकृत्य गोपेन्द्रं
प्रणमतः ।)

पर्ववेदीं विवाहवेदिकां प्रविशति ॥ २९ ॥

विनीते इति । पितुर्भोक्तरूप निबन्धः रश्मिण्या अनुमतिं विना अन्यायाः
कन्यायाः करग्रहणं न कार्यम् । तत्र राधायाः परिणयविधानेऽनुमतिभिरतरिमन्
प्रबन्धे स्वयं देव्या विनीते दूरीकृते सति तासां कुमारीणां शताढ्यानि षोडशसह-
स्राणि गरुडः उप समीपे नयन् प्रविशति । केचित्तु पूर्वभापरधाने पूर्ववाच्यं
पठन्ति । पूर्वभापमपि केचित् । तथा च—‘पूर्ववाच्यन्तु विज्ञेयं यथोक्तार्थोप-
दर्शनम् ।’ (ना० चं० का० ११८) अत्र पूर्वं कृष्णेन कृत्यायाञ्च यदुक्तं—‘पुना-
रुणं नयत क्रियती.’ (ल०) इत्यादिना पुनः स्वमङ्गलं तद्वैवोपदर्शनम् ॥३१॥

दक्षिणत इति । दक्षिणपार्वे धीदामानं वामे सुपलं कृत्वा नन्दः
प्रविशति ॥ ३२ ॥

भगिन्यौ सत्याचन्द्रावच्यौ पौर्णमासीमन्तरा मध्ये कृत्वा । हे पाले, युवां
परस्परस्य सत्या रश्मिण्या एवं रश्मिणी सत्यायाः प्राणाधिक्यं भजन्ती न तु
पूर्ववद्विरोधिन्वौ भूत्वा सीमापवर्त्यौ भूयास्तम् । भाषणं नाम निर्यहणसन्ध-

नन्दः—वत्से, परस्परस्य प्राणाधिक्यं भजन्त्यौ सौभाग्यवत्यौ भूयास्तम् ।

पौर्णमासी—

निखिलसतीनां वृन्दैरुन्धतीयं निरुन्धती पदवीम् ।
अनवाप्तव्रतलोपा लोपामुद्राप्यसौ मिलति ॥ ३३ ॥

नववृन्दा—

गीर्वाणाधिपतिः पुलोमतनयामृद्धिं सखा धूर्जटेः
धूमोर्णामरविन्दबान्धवसुनो गौरीमपामीश्वरः ।
त्वाप्ट्रीं चण्डरुचिः शिवां मरुदसौ स्वाहां कृशानुस्तथा
चन्द्रः पश्यत रोहिणीमुपनयन् प्रापद्यत द्वारकाम् ॥ ३४ ॥
(नेपथ्ये)

स्वैरिन्ध्रीयं सुगन्धान् प्रणयति विविधानङ्गरागप्रबन्धान्
दामान्यभ्रे सुमाला मुदितमतिरसौ भूरिशो निमिमीते ।
भङ्गीभिर्वायकोऽयं रुचिमिह रचयत्यम्बराणां वराणां
पूर्णांनन्दाभिघूर्णत्परिजनगहना द्वारकोल्लासतीति ॥ ३५ ॥

ज्ञमिदम् । तथा च 'मानाद्यासिस्तु भाषणम्' (ना० चं० का० ११६) । अत्र नन्दकृताशीर्वादादिमानप्राप्त्या भाषणम् ।

निखिलेति । अरुन्धती वसिष्ठभार्या निखिलसतीवृन्दैः सह पदवीं मार्गं निरुन्धती आवृण्वती मिलति । कीदृशी—न अवाप्तः प्राप्तो व्रतलोपो यस्याः सा लोपामुद्रा वरुणस्य भार्या । 'लोपामुद्रा सधर्मिणी'त्यमरः ॥ ३३ ॥

गीर्वाणेति । गीर्वाणाधिपतिरिन्द्रः पुलोमतनयां शर्ची स्वभार्यामुप समीपं नयन् तथा धूर्जटेः सखा कुयेरः ऋद्धिमरविन्दबान्धवसुतो यमः धूमोर्णामपामीश्वरो वरुणः गौरीं चण्डरुचिः सूर्यः स्वाप्ट्रीं विश्वकर्मकन्यां संज्ञामसौ मरुत् शिवां कृशानु-
नुरगिनः स्वाहां चन्द्रः रोहिणीमुप समीपं नयन् द्वारकां प्रापद्यत ॥ ३४ ॥

स्वैरिन्ध्रीति । गोकुलवासिनां द्वारकावासिनां स्वर्गवासिनामात्मभनमुक्त्वा मथुरावासिनामाह—स्वैरिन्ध्रीति । स्वैरिन्ध्री सुगन्धान् । 'स्वैरिन्ध्री परमेस्वस्था स्ववशा शिष्यकारिका' इत्यमरः । सुमाला मालाकारः दामानि माला निर्मिमीते । वायकः सूचिकारः^१ अम्बराणां वस्त्राणां रुचिं कान्तिं भङ्गीभिः पत्रपुष्पादिनिर्माणैः रचयति । पूर्णांनन्दादभि सर्वतो भावेन घूर्णत्परिजनैर्गहना दुर्गमा द्वारकाऽति-
शयोक्तासयुक्ता सती वर्तते ॥ ३५ ॥

ललिता—विसाहे, बाढं किदत्थासि पुणो धि दोण्हं संगममहू-
सवदसणेण । [विसाहे, अतिशयं कृतार्थासि पुनरपि द्वयोस्सहममहोत्सव-
दर्शनेन ।]

पीर्णमासी—यशोदामात, उपस्थितोऽयं सर्वाभिपेकसम्भारस्तदल-
ङ्किक्रियता प्रथम राधया सह परंवेदी ततः क्रमेण कुमारीभिश्च ।

कृष्णः—(सर्वमभिनन्द्य । जनान्तिक्म्) प्राणेश्वरि राधिके, प्रार्थयस्व ।
किमत परन्ते प्रिय करवाणि ।

राधा—कथं विअ ! [कथमिव !]

(कृष्ण स्थगितामिवापस्यतो विलोकते । प्रविश्य गार्ग्या सहापत्रीचेवे-
णैकानशा)

एकानशा—सखि राधे, मात्र संशयं कृथाः यतो भवत्यः धीमति

द्वयोः राधाकृष्णयोः सहममहोत्सवदर्शनेन । यशोदा माता यस्य स हे कृष्ण
अयं सर्वोऽभिपेकसम्भारः उपस्थितः । प्रथम राधया सह परचात् क्रमेण कुमा-
रीभिः शताधिकपोडशसहस्रैश्च सह परंवेदी अलङ्कियताम् । पूर्वभावो नाम निर्वह-
णसन्ध्यह्नमिदम् । तथा च—'मुख्यकार्यस्य ससर्गः पूर्वभावः प्रकीर्तितः ।' (ना०
चं० का० ११८) इति । अत्र मुख्यकार्यस्य राधामाधवयोः परिणयोत्सवस्य
ससर्गात् पूर्वभावः ।

ततः परंवेद्यामभिपेकादिसमाप्यनन्तरं तत्र महोत्सवे आगतान् दानमान-
मधुरभाषणादिभिः सत्कारपूर्वकमभिनन्द्य एकान्तस्थले धीराधामाह—प्राणेश्व-
रीति । सर्वथा परिपूर्णायामपि किं प्रार्थनीयमस्ति । धीकृष्णस्य वाक्येन प्रार्थना-
नन्तरं तरंगारित्यव्युद्वेगाऽऽह—कथमिव कीदृशं मियं करवाणि । स्थगितमित्यत्र
हृवशान्देन स्वकथनादेकानंशाद्वारा कथनमेवारयाः सत्समस्कारप्रतीत्यर्थम् ।
अनेदिति विचारं कथयति प्रविश्य एकानंशाह—हे सखि, हे राधे भवतीनां
गोकुलस्थिताभिरपरमूर्तिभिः मिलित्वा धीकृष्णदावने विहारं कृत्वा तव मियं
कृतुमिच्छतीति । अद्भुतं ध्रुवा तत्र सद्यमुक्तां राधां धीकृष्णाह—अत्र सद्यं
मा कृथाः यतो भवत्यस्तस्यैव धीमति गोकुले वर्तन्ते किन्तु मयैव पद्मनाब्जोक्त-
प्रकारेण भवतीनां सूर्यादिवान्यद्वारा धीकृष्णप्राप्यदाशया कालचेपार्थं गोकुले
प्रेममूर्च्छितराधादीनां निद्रितशरीरस्थजीवरस्य' स्वापिनकदेहगतमुग्रदुःखादेरनु-
भवमित्य भवतीभिरेवपात् धीकृष्णप्राप्यदाशया कालचेपार्थंज्ञान्यथा प्रपञ्चितम् ।
अन्यथा प्रपञ्चनन्त्यादी एकावतया गोकुले एकीभूय दिहरतां राधामाधवभामादि-

गोकुले तत्रैव वर्तन्ते किन्तु मयैव कालक्षेपार्थमन्यथा प्रपञ्चितम् । तदे-
तन्मनस्यनुभूयताम् । कृष्णोऽप्येष तत्र गत एव प्रतीयताम् ।

गार्गी—(स्वगतम्) फलिदं मे तादमुहादो सुदेण । [फलितं
मम तातमुखात् श्रुतेन ।]

(राधा प्रणिधाय वैश्वर्यं नाटयति)

गार्गी—सहि, समस्तसिहि समस्तसिहि । [सन्धि, समाश्वसिहि
समाश्वसिहि ।]

(राधिका समाश्वस्य तिर्यक् कृष्णमवलोकयते)

कृष्णः— प्रिये, भूयः किन्ते प्रियं करवाणि ।

राधा—(मानन्दं संस्कृतेन)

सख्यस्ता मिलिता निसर्गमधुरप्रेमाभिरामीकृताः
यामीयं समगंस्त संस्तववती श्वश्रूश्च गोष्टेश्वरी ।

स्वरूपाणां श्रीकृष्णमधुरागमनसमये श्रीराधाया जलप्रवेशमिषेण राधिकास्वरूपं
प्रेममूर्च्छितं कृत्वा अन्यालक्षितं गोकुले स्थापितं सख्यभासास्वरूपं सूर्यलोके
नीतम् । अनेन प्रकारेण स्वरूपद्वयेन स्थापनं प्रपञ्चितम् । श्रीराधादीनां स्वरूप-
द्वये शास्त्रप्रमाणं प्रथमाङ्के विलिख्येदं प्रपञ्चं योगमायाकृतमित्युक्तम् । योगमाया-
कृतस्य नित्यत्वं सारवतानां सुदृढं मनम् । पुनः पुनच्छ्रुत्वा सचमत्कारां राधां
प्रत्याह—तदेतत्त्वयैव मनस्यनुभूयताम् । वज्रस्थाभिः सह एकतस्वतयाऽनुभवं
कृत्वाऽऽह—कृष्णस्य क्व वार्ता तत्राह—एषः कृष्णोऽपि तत्र गोकुले गतः प्राप्तः
स्थित एव प्रतीयताम् । अतः 'वृन्दावनं परित्यज्य स क्वचिन्मैव गच्छति' इति
तन्त्रवाक्यप्रमाणमपि सद्गतमभूत् ।

गर्गमुखश्रुतमुक्तप्रकारं स्मृत्वा मनोगतमाह—फलितमिति । प्रणिधायेति
वज्रस्थस्वरूपमूर्त्तमनुभूय विवशा बभूव । ततो गार्गी कृतचेतना तां प्राप्य ।
तिर्यक्कृष्णावलोकनं 'नायकगणं कमपि चमत्कारमनुभूय । नायकवक्त्रावलोकन-
मुत्तमनायिकानां स्वभावजातमेव । भूयः पुनरपि किन्ते प्रियं करवाणीति ।

ततः श्रीराधया मनस्येवं विचारितम्—घामद्वयेऽश्माकं प्रकाशद्वयेन लीला
भविष्यति । उक्तं न्यायेन घामद्वयगतं स्वकीयापरकीयाभावेन लीलाया
द्वैविध्यञ्च निश्चिन्त्य सानन्दं यथा स्यात्तथा श्लोकद्वयेन तदेव वक्तुमादौ स्वकीया-
भावेन द्वारकायां मेऽपेक्षितं सर्वं प्रियं सिद्धमेवाऽभूदित्याह—सख्यस्ता इति ।
ताः ललितादिमह्यः मिलिताः । कीदृश्यः—सहजमधुरप्रेमगा मनोरमीकृताः द्र्यं
यामी भगिनी चन्द्रावली संस्तववती सुपरिचिता समगंस्त सद्गमिता । 'संस्तवः

वृन्दारण्यनिकुञ्जघात्रि भवता सङ्गोऽप्ययं रङ्गवान्
सवृत्त' किमत. परं प्रियतर कर्त्तव्यमत्रास्ति मे ॥ ३६ ॥

तथापीदमस्तु—

चिरादाशामात्र त्वयि विरचयन्तः स्थिरधियो
विद्वेष्युर्षे वास मधुरिमगभीरे मधुपुरे ।
दधान कैशोरे वयसि सखिता गोकुलपते'
प्रपद्येथास्तेषा परिचयमवश्य नयनयो. ॥ ३७ ॥

विश्व—

'यान्ते लीलापदपरिमलोद्गारि वन्या परीता
धन्या क्षोणी विलसति घृता माधुरीमाधुरीभि ।

स्यात् परिचय' इत्यभिधानात् । गोष्ठेरवरी स्वधूर्जाता । वृन्दावने रङ्गवान्
सङ्गोऽपि सवृत्त । अत कारणात् अत्र द्वारवाया परमित पर कर्त्तव्य प्रियतर
मे मम किमस्ति । किमपि नास्तीत्यर्थ । उपसहारो नाम निर्वहणसम्बन्धमिदम् ।
तथा च—'कृतार्थतोपसहार सर्वाभीष्टोपलब्धित' (ना० च० का० ११९)
इति । अत्र राधाभावात् सर्वाभीष्टलाभेन प्रकट एवोपसहारः । इति ॥ ३६ ॥

यद्यपि स्वकीयाभावेन सर्वसिद्धिर्जाता तथापि प्रजलीलैव प्रिया इति वक्तव्ये
लीलातोऽपि मनस्यभक्ताना प्रियाचरण ममातिप्रियमित्याह—चिरादिति । ये
स्थिरधियो भक्ता चिरात् स्वयि आशामात्र विरचयन्त मधुरिमगा गरिमे मधुपुरे
वास विद्वेष्युस्तेषा सम्बन्धे कैशोरे वयसि सखिता सख्य दधानरय तेषा नय-
नयो परिचय प्रपद्येथा । आशामात्रमित्यत्र मात्रपदेन तादृशसाधन विनापि
धीकृष्णस्य प्रियपापदमास्तिवै धीराधाया भक्तवात्सल्य कृपाद्गद्गदयथ मधुरी-
मण्डलवासमाहात्म्यद्वा दर्शितम् । प्रशस्तिनाम निर्वहणसम्बन्धमिदम् ।
तथा च—

'मङ्गलाशसन सम्यक् प्रशस्तिरभिधीयते ।' (ना० च० का० १२०)

अत्र माधुरमण्डलनिषेद्धवासाना नेत्रपथे कृष्णाशस्तिरुपमङ्गलाशसन'
प्रशस्ति ॥ ३७ ॥

अधुना परकीयाभावेन रायादिलीला ममातिप्रियतमा प्रार्थनीया प्रियाह—
यान्ते लीलेति । लीलाया मधुपानतालभङ्गनादिरूपाया पद स्थान तदेव
परिमलो जनमनोहरदूरगाभिगन्धः तस्योद्गारि उद्गारे स्वभावो यस्य तादृश ।
तालपनमधुबनेत्यादि वन्या घनसमूहस्तेन परीता ख्याता । माधुरी मधुरासम्ब-
न्धिनी । 'मधुरा मधुरे'ति द्विरूपकौप । माधुरीभि घृता या क्षोणी विलसति

तत्रास्माभिश्चटुलपशुपीभावमुग्धान्तराभिः

संवीतस्त्वं कलय वदनोह्लासि वेणुर्विहारम् ॥ ३८ ॥

कृष्ण—प्रिये, तथास्तु । तदेहि स्वसुस्तवाभ्यर्थनामवन्ध्यां करवायः ।

(इति सर्वैरावृत्तो निष्क्रान्तः)

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति पूर्णमनोरथो नाम दशमोऽङ्कः ।

तत्रास्माभिः संवीतः व्याप्तस्त्वं विहारं कलय कुरु । कीदृशीभिरस्माभिः—
व्यभिचारतया चटुलाश्चञ्चला याः पशुप्यः पशुरमण्यः इत्याकारभावेन मुग्धः ।
व्यभिचारस्य कृष्णैकविषयतया सुन्दरीऽन्तरो यासां ताभिः । आसां सर्वोत्कर्ष-
कथने श्रीभागवतीयमुद्भववाक्यमप्येवमेव । तद्यथा—

कवेमाः स्त्रियो वनचरीर्व्यभिचारदृष्टाः ।

कृष्णो ह्येव परमात्मनिगूढभावः ॥ इति ।

उज्ज्वलनीलमणीं ग्रन्थकर्तुं यंभा—

‘अत्रैव परमोत्कर्षः शृङ्गारस्य प्रतिष्ठितः’ (उ० नी० म०...) इति ।

वदनोह्लासि वेणुरिति श्रीकृष्णस्योपपत्तिभावेन वेणुवादनपूर्वकविहारं श्रीमद्भा-
गवतादौ प्रसिद्धम् । श्रीराधिकायाः प्रार्थनामयस्य ‘सख्यस्ता’ इति ‘यान्ते लीलेति’
पद्यद्वयस्य तात्पर्यानुसारेण श्रीनन्दयशोदादिपरिकराणां प्रकाशभेदेन नववृन्दावने
स्थितिरथवा मथुरावासिनां द्वारकानयनमिवैषां व्रजे प्रापणमित्युभयमेव कर्तुमक-
सुंमन्यथाकर्तुं समर्थस्य श्रीकृष्णस्य किमपि दुष्करं नेति बोध्यम् ॥ ३८ ॥

तथा तेनैव प्रकारेण विहारमस्तिवति स्वीकारपूर्वकाशीर्वादमिदमुभयत्र लीलां
सूचयति । तदेहि तव स्वमुः रक्तिमण्याः अभ्यर्थनां तव पाणिग्रहणपूर्वकं रुक्तिम-
णीतोऽप्यधिकप्रीतिकरणरूपामवन्ध्यां करवाव । तव स्वसुरम्यर्थनामवन्ध्यां कृत्वा
धहिरङ्गजनालक्षतया श्रीगोकुलमपि तदीयस्वस्वरूपैरलङ्कृतवाम इति । पाठान्तरे-
ऽपि लीलायाः द्वैविध्यं कथितम् । ग्रन्थारम्भसमये ग्रन्थकर्तारं प्रस्थादौ श्रीसत्य-
भामाज्ञा यथा मम पृथङ् नाटकं कुर्विति महाप्रभोरप्याज्ञा यथा श्रीकृष्णं व्रजाद्
वदिर्सां कुर्विति चैतन्यचरितामृते ग्रन्थकर्तुः प्रियसद्मिना अमीड्चूडामणिना
धीकविचन्द्रराजगोरवामिना लिखितमित्यनेनापि लीलायाः द्वैविध्यमेवायाति ।
ग्रन्थार्थतात्पर्यमिदमप्यायाति—श्रीकृष्णेच्छया यथा मथुरावासिनां द्वारकानयनं
तथैव निद्रागस्य नन्दादिव्रजपरिकरस्य व्रजे नयनं परशुरामस्य पितुरिच्छया
मातृभ्रातृणाञ्च मस्तकच्छेदनं पुनर्जीवनञ्च । परशुरामकृतमस्तकच्छेदनस्य विस्म-
रणं पूर्ववद् व्यवहारादिकमिव धीकृष्णेच्छया नन्दादीनां द्वारकागमनादेर्विस्म-
रणपूर्वकव्रजभूमौ पूर्ववल्लीलादेः सदैवावस्थानमिति ।

नाटके समुचितामपोश्वरः स्वैरमप्रकटयन्नुदात्तताम् ।

अत्र मन्मथमनोहरो हरिर्लीलया ललितभावमाययौ ॥ १ ॥

॥ इति ललितमाधवाख्यं नाटकं समाप्तम् ॥

पूर्णं कला चतुष्पष्टया लक्षणैर्भूषणैरपि ।

भजन्तु श्रितगान्धर्वं घोराः ललितमाधवम् ॥ १ ॥

१ नन्देपुर्वेदेन्दुमिते शकाब्दे शुक्लस्य मासस्य तिथौ चतुर्थ्याम् ।

दिने दिनेशस्य हरिं प्रणम्य समापयं भद्रवने प्रबन्धम् ॥ २ ॥

अस्य ग्रन्थस्य ललितो माधवो यत्र इति योगार्थपूर्वकं नामाह—नाटकेति । ईश्वरोऽपि मन्मथमनोहरोऽपि हरिरत्र नाटके स्वैरं यथेप्सितमुदात्ततां धीरीदात्तनायकतामप्रकटयन् लीलया ललितभावं धीरललितनायकगुणमाययौ इति हेतोर्ललितमाधवाख्यं नाटकमिदम् ॥ १ ॥

पूर्णमिति । कलायाश्चतुष्पष्टया पूर्णं लक्षणैर्भूषणैरपि पूर्णम् । लक्षणं भूषणञ्च नाटकचन्द्रिकोक्तं टीकामध्ये आदावेष सर्वत्र लिपितम् । इदानीं चतुष्पष्टिभ्याः शैवतन्त्रोक्ताः लिख्यन्ते । यथा—गीतं वाद्यं नृत्यं नाट्यमालेरयं विशेषच्छेषं सङ्कलकुसुमावलिक्विराः पुष्पास्तरणं दशनचसनाङ्गरागाः मणिभूमिकाकर्म शयनरचनमुद्रकवाद्यमुद्ररूपातं चित्रायोगाशेखरापीडयोजनं नेपथ्ययोगाः कर्णपरभङ्गा गन्धयुक्तिः भूषणयोजनमिन्द्रजालं कौचुमारयोगः हस्तलाघवं चित्रशाकूपभण्डविकारक्रियाः पानकरसरागासययोजनं सूचिवायकर्म सूत्रश्रीढा योनाडमरुवाद्यानि प्रहेलिका प्रतिमाला हुवंशश्रयोगाः पुस्तकवाचनं नाटकाख्यायित्वादर्शनं काव्यममस्यापूरणं पत्रिशावेद्यवानत्रिरुपा तर्ककर्मणि तक्षणं घास्तुविद्यारूपरत्नपरीक्षा धातुवादः मणिरागज्ञानमास्त्रज्ञानं वृष्टायुष्यंदयोगः मेपतुषुटलापश्रुद्विविधिः शुकशारिशाप्रलापनमुत्सादनं केशमार्जनशौशलमचरमुष्टिराकपनं श्लेच्छित्तद्विरुद्धाः देशभाषाज्ञानं मन्त्रमातृकाधारणमातृशामंनुच्यं (?) मानसीकाव्यक्रिया अभिधानद्वन्द्वज्ञानं क्रियात्रिकरुपा दलितरविभोगा यद्रगोपनानि आश्यांश्रीढा घालश्रीढनरानि पैनायिरीना वैत्रपिकीना पैयामिरानाश्रज्ञानमिति चतुष्पष्टिभ्याः ॥ १ ॥

नन्देन्द्विति । भद्रवने प्रबन्धं ललितमाधवं नाटकं हरिं प्रणम्याह समापयम् । तत्र शकाब्दानाह—नन्दाः नव इषवः पञ्च इन्दुः पञ्चम् । 'अहस्य यामा गति'रित्यत एव चतुर्दश सहस्रपञ्चोत्तरापरिचयं (१४५९) सप्तमके शुक्लस्य अष्टमामस्य चतुर्थां तिथौ दिनेशस्य सूर्यस्य चामरे ॥ २ ॥

तटस्थेनापि गम्भीरे रसस्रोतसि यन्मया ।

सर्वतोमुखमाकीर्णं तत्क्षमध्वं मनीषिणः ॥ ३ ॥

इति श्रीरूपगोस्वामिप्रमुपादप्रणीतं ललितमाधवं नाटकं समाप्तम्

तटस्थेनेति । तटस्थेनापि मया गम्भीरे रसस्रोतसि सर्वतः सधत्र मुखं यदाकीर्णं प्रसारितम् । पद्ये—सर्वतोमुखं जनं यद् आकीर्णन्तन्मनीषिणः क्षमध्वम् । गम्भीर-रस-मयनद्यां प्रवेशासामर्थात् तटस्थितेन मया तत्रस्थं' रसं अस्मिन् ग्रन्थे लिखन-(लेखन)-द्वारा सर्वजनगोचरीकरणरूपं यत् प्रसारितं तत् । पद्ये—रसमयतया जलं प्रगालिकाद्वारा यत्र तत्र नयनम् । इति शिवम् ॥ ३ ॥

॥ इति श्रीमन्नारायणप्रणीता ललितमाधवनाटकस्य दशमाङ्कटीका समाप्ता
समाप्तञ्चैतल्ललितमाधवव्याख्यानम्^१ ॥

१. सत्रस्थोऽवसम्-अ० । २. हस्ताक्षराणि गोपालदामस्य । लिखितं मधुराक्षेत्रे पौषशुक्लाद्वादश्यां शनिवामरे-अ० । श्रीगुन्दावनेश्वरीप्राणेशाय नमः । श्रीधरीराधाविनोदमेवोज्जयति-ब० ।

पद्यानुक्रमणिका

	पृष्ठे		पृष्ठे
अकक्षिप सुरशिखिपना	१७९	अर्चितार्चाऽधुना धन्दे	४७
अक्षीणं विभवं प्रजाञ्च	१४२	अलं विलापैः समयक्रमस्य	११६
अक्षगोर्धन्धुं हरिहयहरि	१००	अलिन्दे कालिन्दी	१६१
अग्ने चम्पकमस्य	१९९	अले मौलिश्चिप्यं भण	७३
अघस्य पवनाशिनः	२२३	अविदितस्तनयामनयान्	१३५
अचण्डकिरणद्युति	१९३	अशिथिलकवरीका	३९
अचिरं निरस्य	११९	अष्टौ प्रोच्य दिग्ङ्गना	२
अजनि सफलः भूपान्	१७१	असकृदसकृदेषा	३५
अज्जहारूहो रहमिह	६३	असि विपकण्ठि कठिने	२१९
अक्षलिमेतं सलिलम्	२१८	असौ व्यसन्यासा	१७८
अणहिट्टो वि पदयो	११२	अहमुत्तमुकपुञ्जमिणा	३९
अतनुतृणकदम्बा	२१	अहह गहनमेतत्	८३
अतिमुक्तोऽपि विमोक्तं	२०१	आकौमारं भगवति	१२८
अथ भावि निरातङ्ग	२३२	आतन्वन् कण्ठनाद	१९१
अथ प्रसीद देवि	२३६	आतन्वन्ति पिकाः	१७७
अथ प्राणपराद्धतो	७०	आनीतासि मया मनोरथ	५५
अथ प्रियां परिमल	२३९	आलि कालिअदहेण	२५४
अद्वीपे क्षिपती समस्त	६८	आली-व्यलीकवचनेन	६४
अध्यासया मुहु	१९७	आलोके कमलेवणस्य	१९२
अनपितेन रत्नेन	१४१	आशङ्केमहि पङ्कजाक्षि	७२
अनियुक्तापि निपुणा	२३१	इतस्त्वं मा यासीः	१६९
अनुदिनमतिनम्रा कुर्वती	१५६	इतो भाव्यादिन्द्रीवर	१७४
अन्तःप्रसादसुधया	२३५	इदं स्मरति किं भवान्	२२६
अन्तस्तपं जगति क्षुपितैः	५२	इयमुद्दिश्यमानाधवा	२४८
अपरिकल्पितपूर्वः	२०१	इयमुपगता प्राचीतस्त्वं	७१
अपि नोद्युमित्तं समते	१८९	इह क्षेपिदा वि परिदो	९७
अपि प्राणेष्यो मे	२५३	उचिता हृदयार्पणाय	२३३
अपि लब्धाहु लिमुदा	१४२	उच्चैरभूदनुभूतचरी	१०१
अभ्या सान्दीपनिमुनि	९	उच्चापी पुटपाकणोऽपि	७०
अयं कण्ठे लघ्नः शशि	१३४	उत्ताग्धन्ती विरसति तमः	३८
अयं चक्राद्यङ्करुरित	१४०	उदञ्चन् माधुर्यं	१३५
अयं सर्वज्ञानं गुह्यपि	८८	उद्गीर्णाञ्जुतमाधुरोपरिमल	९८
अयमिह किल कन्या	१३६	उद्दिश्यमानसरणि	२६१

	पृष्ठे		पृष्ठे
उदधूता स्मितकौमुदी	१८५	कुण्डिनगरवह्वपुत्ती	१२९
उपतह ललितां तां	१६०	कुन्ददन्ति हसोद्गन्धं	२१४
उरीकृत् दामोदरहृदि	१३९	कुमारीणामासां निभृत	१४
उष्णैस्तुपारैश्च	१९५	कुलवरतनुधर्मप्राव	३४
ऊपरभूमिरसि। एवं	१४०	कुसुमरचनचञ्चुर्निष्पुटानां	१४७
शब्दा भूमिर्गजविजयिता	११६	कुसुमिनि कृतापुञ्जे गुञ्जे	७४
एकरिमबिह रोमकूप	१२४	कृष्णापाद्गतरङ्गितसुमणिजा	१०
पूतानि वञ्जुललतान्त	२५	कृष्णभुजङ्गमिताहं	२५५
पूतास्तूर्णनयत, किपती	६७	कृष्णार्कः साधुचक्रोत्सव	९९
एष सिप्रं मधुरिपु	२४७	केसिरिपोरवकेशी	२०९
एषा साध्वी चिरमुदयते	२६०	कण्ठमवधेहि हृदासे	६४
धौदासीन्यधुरा परीतहृदयः	१६७	कन्दन्तीनां प्लुतविरतिभिः	६३
कञ्जलसामलमञ्जं	२३६	क्रीडोत्सवाय निविष्टे	१९०
कंसारेरवलोकमङ्गल	१६९	कचिद् कण्ठति कौकिलः	१९६
कः पूतनागतिं गन्तुं	२२१	क नन्दकुलचन्द्रमाः	६९
कृषिद्व भीमे स्मरसि	१५७	केयं सभा गुणवती	५
कटोराङ्गी कामं जगति	५१	कणं विक्रोशन्ती विद्वुडति	६७
कथंक्षिदपि दन्तुरात्	१९६	कणादेव कुण्ठाभवति	१०५
कथमपि निवसन्त्याः	१४४	केपेण नयनीतानां	२२१
कथमिदमपि विस्मृतं	२२७	करेढामरगण्डसमराः	१३०
कदम्बाः केमं वः	१९७	कण्ठितेन विनिषय्य	१३८
कदम्बनादप्युरयाश्च	२२२	केलन्मञ्जुलवेषुमण्डित	१७०
कन्या यन्पुत्रनैर्भवेत्	२०६	गतप्रायं सायं चरितं	५०
करयुगलेन गृहीतं	१२३	गतिर्जाता या मे	२५५
करैस्तिरस्त्रस्य महच्छरिम्	२३९	गात्वा पुरस्त्रिचतुराणि	२१
करोति दधिमन्धनं	३७	गिरीन्द्र एवं प्रेम्णा प्रवर	७५
करोपि यस्यां नधक्जिकार	२०४	गिरेः शृङ्गं स्वर्णस्तवकित	७६
कलविद्वकलं कलद्वयन्ती	३३	गीर्वाणापिपतिः पुलोमतनया	२६३
कलसिञ्जितकलया	२४	गुणैश्चिभिरनगलैः	२२९
कल्याणीभिर्घृतिभिरधिकं	१५९	गोकुलकुलजरतीनां	१०७
करनान् परयन्	२४९	गोपीनां पशुपेन्द्रनन्दन	१४५
कहं दृषिणी मुस्वा	१२६	गोपद्वेन वरमिह गोकुल	७५
कान्ति पीताशुकरपीतां	२१६	वशास्ति वारदुरस्यः	७
कामं सर्वाभीष्टकन्दं	९१	वक्तिक्वुरद्वननपने	१९८
कालिन्दीकलिनोपकण्ठ	१४४	वशाङ्कितस्य निर्मल	२५६
किं जप्तिरमदि संपदं	७२	वशाकौस्तुभकौमुदी	१२३
किमपे मञ्जोनां स्वलति	७८	वन्दमानुषुपमानु	१४
किमुत्तरे दामोदरि	१९७	वरति न पुरः क्षप्यं	७

	पृष्ठे		पृष्ठे
चर्चा सिद्धति शोषयत्वपि	१८८	दक्षिणतः श्रीदाज्ञा	२६२
चलाच्चि गुरु लोकतः	५२	दग्धं हन्त दधानया	१७१
चिरादद्य स्वप्ने	१६८	ददामि सदयं सदा	५०
चिरादाशामात्रं	२६६	दनुजदमनवद्यःपुष्करे	५१
चिरासङ्गान्मन्ये	१७३	दरोदञ्जद्रोपीस्तन	२२६
चेतः स्रिञ्जने हरेः	६९	दुकूलेऽस्मिन् कार्तस्वर	१५४
चेतश्चन्द्रमणेर्रं	१३३	दुर्लभः पुण्डरीकाक्ष	४९
जगत्त्रयचमस्कारी	२४४	दूरात् खरांशुशरभस्य	६०
जगद्विग्नं निघ्नन्	२०९	दूरे द्वारवतीन्द्रो	१२०
जहाघस्तदसद्विदक्षिण	१०५	दृष्टः कुञ्जगणो ह्यलोकि	७६
जनितकमललपमीविभ्रमे	१५३	दृष्टः कोऽपि भयङ्करः	८१
जीयादुर्घैरखिलतरुणी	१२६	दृष्टिर्वहस्युपरति	१५१
ज्वलितो जनः कृशानौ	१४६	दृष्ट्वा कामपि कंसवैरि	१४८
पीलंवररुद्धधारी	२०	देवि नप्त्रि भवेद् भामा	१८४
तं विद्वंसिथ कंसं	६६	दैत्याचार्यस्तदास्ये	९०
तटस्थेनापि गग्नीरे	२६९	दोर्दण्डाटोपमहीविकट	५७
तपस्विर्नो, ध्यानपरां	१८९	द्रवति मनागभ्युदितात्	१०८
तथाप्य परिमृग्यता	१९१	द्रवन्नवविधूपलप्रकर	२२
तामाघास्य चमार्था	१९५	द्वाराधिपाय कलिता	१८६
तासां पादावलिमविरतं	२२३	द्विपरुधिरमदश्रमोदविन्दु	९९
तिष्णावला चओरी	३१	घत्ते न स्थितियोग्यतां	३४४
तुण्डमुच्चमय, ताण्डविताचं	२३५	घन्यः सोऽयं मणिरविरल	१५७
तुम्बीफलस्तनीयम्	२३	घन्ये कञ्जलमुक्तवाम	२०
तुवरंतो, तुह दहणो	६३	घात्रेयी करपुटसम्भृता	१२७
एवं पक्षपातवैचिष्यात्	१८८	घावत्याऋमितुं मुहुः	१०५
एवं चत्सासूनदायी	२२३	घीरः प्रकृत्यापि जनः	२१९
एवदङ्गसङ्गतैरेभिः	१८४	घुतनीलकण्ठतुष्टिः	१९३
एवदालोके सद्यः	१५९	घृतहलधरपाणिः	२६१
एवद्विबोधेऽप्यकुशल	१३१	नटता किरातराजं	८
एवन्मुखेन्दुलवलोकनोद्गत	३१	न निर्घोषाम्मन्ये	६२
एवमद्भुतोऽसि घेनूनां	२२४	न पिषति मकरन्द	६८
एवमस्माकं यस्मिन्	८०	न प्रते परिहासपेशल	१७२
एवमेतस्मिन्धीलोपलभय	१७३	नभसि रभसवद्भिः	१२८
ग्रपां त्यज कुदङ्गकं प्रविश	५२	नयनयोस्तनयोरपि	२४८
आसितमहमरालः	२३१	न यावदुपसर्पति	१४६
आसितेन्द्रिममन्दमाधुरी	२५६	नवक्तुं नावक्तुं	६४
त्रिभुवनगुल्ममे	२५७	नवनवसुधासम्बाधोऽपि	२३
दंताः कंसनृपस्य वचसि	७९	नवमदनविनोदैः	२२८

	पृष्ठे		पृष्ठे
भवमुरलिमरालीहारि	९८	प्रभुर्भवति कः कृती	८२
नवागुधरमण्डली	३२	प्रयातुं धापलकौ	९५
न वेपि नहि चारिके	७३	प्रसादीकृष्य देवस्य	१५३
न श्याकुलीभवजगाश्रय	१४५	प्रीत्या कुण्डलिनः	२००
न हि न्यस्ता दृष्टिः	६७	प्रेम्णा व्यक्तीकृतमिह	१७२
नाभासनं विरचय	६६	प्रेयस्यः पशुपालिना	१४७
निखिलसतीनां घृन्दैः	२६३	पुह्यत्याराहवविचक्रिले	३९
निखिलसुहृदामधार्म्ये	१६२	यहिष्ठे रनसिंहासन	१२२
निखिलां सिखिनि नयन्नपि	१२१	विभ्रञ्जीलक्ष्मि	२१
निचुलितगिरिषानु	३०	विले कः नु विलिखिरे	१३७
निजतनो वितनोतु	२३४	भजन्ती निरूपे रागाद्	२५६
निजप्रगयितासुधा	५	भजसि नहि रजसर्व	२१६
निजमपुरिममुद्रा	९५	भद्राया दक्षिणं पाणि	१६२
निपीता न स्वैरं	६९	भयवाधितराधिकोपगूढः	५८
निभृतमरतिपुञ्जभाञ्जि	४६	भानोर्पिण्ये स्वरितमुदय	६३
निमज्जति निमज्जति	३२८	भीता रुद्रं त्यजति गिरिजा	१२५
निर्मिमेयेषणाकार	२०५	भुञ्जत-विलुप्तजटा	११६
निर्मितमुवनविशुद्धिः	३०८	भूमौ भारतमुत्तमं	३२७
भीतस्तन्वि मुखेन ते	२५	भृङ्गारास्तनुनिर्हरैः	१९९
भीरे मद्गुह्यमिमद्गुह्य	९५	भो हंसि हंसरङ्गणे	१०१
न्यञ्जत्कृच्छितकान्ति	३७	धमलालितसलिलेयं	२००
पद्मा नमज्जितं सुता	९३	भ्रातर्वायस मण्डलीमुकुट हे	७१
परतन्त्रतया समन्ततो	२५४	सकरन्दकरमिषतं कदम्बो	७५
परितः परिवर्तितं द्रिया	११२	मञ्जादुत्तिष्ठ पद्मे	१९
पर्यन्तीलि पशुपालघटा	१२९	मणिराजर्षा विराजिता	७३
पलाशेनोह्लासं वहति	१९८	मगीन्द्रं पारीन्द्रः प्रवर	१४५
परयन्ती पशुपालमण्डल	१४४	मतिरघूर्गत सादं	९६
पादे निपाय यदरी	१६५	मधुरामधिराजते हरिः	१६५
पिङ्गलामनुसृतो मणि	२४०	मधुरिमलहरीभिः स्तम्भयनय	३३
पुराः कथनं धावति	६८	मध्वे श्योमाधिरुह	२१३
पूर्वेषितस्यसलक्ष्म	२०५	मन्दगिहृदमप्ररदे	१३३
मणयमगिकरणिङ्का	८३	मन्दरिमतं प्रहृतिमिद्धमपि	२२५
मणयिनं समया समये	१७३	मन्दा सान्ध्यपयोद	१११
मणयो ह्मघोपनन्दने	११८	मयायासीद्दूरे दिगपि	१६३
मणयो मम घोपनन्दने	११९	मा राज्ञोऽनयने	९०६
मणोप्यति यशः परं	१४३	मागिषयकुट्टिमतेषु	१३३
मययन् क्षगदण्डमण्डली	२९	माधवीपिरहिता मधुवीरः	२११
मययन् नटनां नटने	९९	माधुर्पुंङ्गिता मधुप्यधि	१३

	पृष्ठे		पृष्ठे
मिहिरदुहितुः	१७६	लज्जभ्रमेण हरता	६२
मीनस्य प्रतिविम्बमम्भसि	२११	लब्धा कुरङ्गि नवजङ्गम	२१६
मीलनं मीलितेनायं	३६	ललाटे कार्मीरैः कुरु	१६२
मुकुन्दोऽयं कुन्दोज्ज्वल	७७	लीलयैव पशुपालपुङ्गवः	२१०
मुभाटवी स्फुरति	२२४	लोके चिकारमिषा	८
मुष्टिना हृदिति पुण्यजनौ	५७	वंशी मातर्वनभुवि	२२७
मुहुर्लसुकधीरपि	२४२	यअणरवङ्गदणं	६५
मोक्षयत्यद्य तन्	१४३	वक्तुं पारमहंस्यपद्धति	६
मोक्षिभसरमज्जद्वि	२६	ववत्राणि भान्ति परितो	१३२
यः पारी परिवाहितेन	२४९	वनमुवि नवकुञ्जं	६१
यत्रासङ्गो मनसः	१०६	वनमालां भजमानैः	२३१
यद्वजनि मणिहृद्यं	८०	वरकेसरमालयाञ्चित्	९०
यमुनोपवने भवद्विधाभिः	२२९	वस्ताण्डववीथिपण्डितौ	८
यस्तुङ्गेन पुरोत्तमाङ्ग	१२	वरो धिन्वनू प्राणं	१८०
यस्याः शैवलमञ्जरी	३५	वसन्ती शुद्धान्ते मधुरिम	१५५
यस्यालोकमुखे कृतेन	६५	वास्तव्यमण्डलमयेन	२२८
यस्योत्तंसः स्फुरति चिकुरे	१६६	विक्रटसमरघाटी	५३
याचन्ते वनुजवजादभयतां	१३९	विक्रोशं दन्तवक्त्रः	१३८
यात्रा महलसम्पद	६२	विचलितुमसमर्थं व्योम्नि	२३
यान्ते लीलापदपरिमल	२६६	विचित्रायां चोण्यां	१४८
यैः पुष्पावलिगन्धधूप	१७०	विदूरे कंसारिमुकुटित	७४
यैर्वीक्ष्यते विपद्यानपि	२२७	विद्योतते तस्य सुदर्शनस्य	२२९
रघोऽमन्त्रकृतिना	१३	विद्योतन्ते गुगपरिमलै	४०
रघयतु मम वृद्धा तज्जमं	२५	विद्योनिन्यकलङ्ककुङ्कुम	१५६
रजनि विपरिणामे	३७	विनीते राधायाः	२६३
रत्नं यदा दिनकर	१५८	विन्यस्य वर्त्मनि गवां	३७
रत्ने रतिस्ते महती	१५८	विपिनं यदि वा दिगन्तराणि	७
रथिनः पथि पश्यतः	६७	विपुलोत्पालिककूटै	२२
रम्भारतभ्यावलीनां रघयत	१५५	विमलहृदयः क्यातो लोके	१४१
रस्मिकशिरोरमणिरमणः	९६	विरचयन् जननीमति	१२०
राधापराधिनि मुहुस्त्वयि	५६	विरमतु नववृन्दे	२३०
राधामदाननतरङ्गदपाङ्ग	२३७	विरहभरमुदीर्णं प्रेक्ष्य	७७
राधायाः प्रतिभां मणिप्रणयिनीं	१६०	विलसति किल सोऽयं	१९९
राधासखीह ललिता	१५	विपुचीनैर्नैता मधुरिम	८०
रासाचिरोहिततमु	१७०	विधान्ते विपयाकृति	१२३
लक्ष्मीः कैरवकाननेषु	२१२	विहारसुरदीर्घिका मम	४४
लक्ष्मीवानिह वक्षिणा	९७	वृद्धया शश्वदारव्य	९७
लताधेणी सेषं सहधरि	१६७	वृन्दावने स्फुरत्येषा	२१४

	पृष्ठे		पृष्ठे
मञ्जेश्वरसुतस्य कः	१०७	सान्द्रैः सुन्दरि वृन्दसो	७४
शम्भुर्गुपं नयति	२२९	सा यत्रप्रधीर्विरमित	१०१
शरणमिह यो भ्रातृ	१२८	सुधीवप्रणयितया	१९१
शवत्सुचिना सयोताह्री	१९४	सुन्दराङ्गि भयदीय	१८९
शान्तप्रियः परमभागवताः	६	सुरभिमनुभवन्त्याः	१७५
शाङ्गिण्यलीकपरिवाद	११५	सुररिपुसुदशामुरोजकोकान्	१
शास्तु द्वारवतीपतिः	१६४	सेयं गोवर्द्धनगिरिदरी	७९
शिवरि भरवितर्कतः	२२६	सेयं दीव्यति शैव्या	९३
शिरसि कुरत पाणि	२२५	सोदा गोष्ठभुवां वियोग	१६७
शुद्धा काचस्थली	२१४	सौन्दर्याम्बुनिधेर्विधाय	१३०
शुभातपत्रपटली	१२५	स्कन्धेष्विन्दीवराणां	२२९
शून्यक्रोडा निविडकमलैः	१७७	स्तने कीरैर्मन्ये	२३८
शैव्यधिया सौरभसम्पदा च	१०४	स्तयं कामाख्यायाः	९३
शैव्यां घनप्रणयघूर्णन	२११	स्थूलस्तालभुजोन्नति	५१
श्रीनाथे विनयभरेण	१३६	स्नेहेन दीप्तापि	२३९
श्रीरपा नवमालिकामु	९९	सुन्दरचटुलचम्पक	१७५
शोण्यां नाभीसरोजप्रवर	३८	स्फुरति मधुरिमोर्मा	१८२
श्याकवकेः सफलीधमूय	१६८	स्फुरन्मणि सराधिकं	१२९
स एव किमु गोपिका	३४	स्मरकेलिनाट्यनन्दी	२४
सखिभिरलघुनातिवाहि	२२३	स्मररोधनानुपयन्धं	४९
सखि वेदचतुष्टयस्य सारैः	२२४	स्मितं वासन्तीभिः	१९५
सख्यस्ता मिडिताः	२९५	स्वस्ति धीऋयकैशिवी	१२१
सतनु किञ्चिदुदभ्रय	२४३	स्वान्तं हत ममान्तरीण	१९२
सती ऋषमभामा मे	२३४	स्वियन्ती घटिकां क्रमेण	१५८
सात्याहयस्य विलोकाय	२११	स्वैरिन्ध्रीयं सुगन्धान्	२६३
सहिः सती रथ इह	१३०	दतराजकीयरजकं	२३०
समचेष्टत निष्टुरं घञे	२२१	हरिमुद्गरि य ते रजोभरः	१९
समीक्ष्य त्वय रोधिके	९५	हरि हरि भवतीभिः	७२
सविधममृतनिद्रा	१६१	हा गोत्रलेन्द्रनगरी	१९४
सरोमासि परोषं ते	२७	हा नेत्रनिन्दितकलिन्द	५८
सर्वाङ्गीणामवुद्धत मुद्रुः	१७६	हा लीलापतिं हा चकोर	९४
सविशुः समासिमास	४७	दितैरमृतशालिभिः	१२४
सदृशरि निरातङ्गः कोऽयं	४४	दुत्वा ग्लेषदाधिरात्रं	११६
सदृशरि परिज्ञातं ।	६६	दतभुवननमाः ऋषाद्विरागः	२१३
सदृशरि हरिरेष	४५	ददधान्तरस्फुरदमन्द	१७९
सा कामान् परिधरिता	१३	देतुमं ददयोःसवरस्य	४१०
साचिलोचनतरङ्गिनमङ्गी	५१	द्वियमवगृह्य गृहेभ्यः	२०
साधर्म्यं मधुरिपुत्रिययोग	१५१		

शुद्धिपत्रम्

शुद्ध	पङ्क्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
५	३०	केयमिति	केयमिति
१०	१०	मित्रानासिफलागमाः	नियतासिफलागमाः
१२	१	मुत्तं उत्तिअं	जुत्तं उत्तिअं
२०	२७	माघध	मा घाध
४४	१४	विहारसुरदीघिका	विहारसुरदीघिका
५१	२	छोचननरद्वितभङ्गी	छोचनतरद्वितभङ्गी
६२	११	गोपुरमेवानुरावः	गोपुरमेवानुसरावः
७८	२७	रिश्यपि पाठ०	रिश्यपि पाठः
८८	१८	तत्त्वानभिज्ञतया युक्तान्	तत्त्वानभिज्ञतया सेदयुक्तान्
९१	७	पण्याकार्यं	पिण्याकार्यं
९८	१०	नद्गीर्णाङ्गुतमाधुरी	उद्गीर्णाङ्गुतमाधुरी
९९	११	मतिमघूर्णत	मतिरघूर्णत
१००	२	भानवीयां नवीनाम् ।	भानवीयां नवीनाम् ।
११२	११	गिरिसगहिदे	गिरिसगहिदे
१२४	१८	चन्द्रागमाराधनाय	चन्द्रभागाराधनाय
१२६	२५	सुलभो यान्यया	सुलभो नान्यया
१२७	२४	अभ्यधा' स्थितान्तरङ्ग- परिकरस्य	अभ्यधागादिस्थितान्तरङ्ग- परिकरस्य
१५६	८	शलाका दशा	शलाका दशो-
१७२	१६	रितः सङ्क्रान्तस्ते	रितः सङ्क्रान्तस्ते
१७९	२२	शोभातिशय' कत्वाच (?)	शोभातिशयजनकत्वाच्च
१७९	२७	आगमनसम्भावना	आगमनसम्भावना
१७९	३१	प्रतिबिम्बमेप्रति	प्रतिबिम्बप्रतिमे
१८२	२५	घृन्दावनमुपलब्धासि	घृन्दावनमुपलब्धासि
१९५	२१	सत्यमभवया	सत्यमभ्यया
२१२	१२	कुहुरितच्छायाभिदस्ते	कुहुरितच्छायाभिदस्ते
२१७	३०	अत्र मियोजरूपस्य	तत्र मियोजरूपस्य

पृष्ठ	पङ्क्ति	अधुदम्	शुद्धम्
२२१	११	सरमार्तिकातरं	धरमार्तिकातरं
२२३	१५	पुत्रभावं	पुत्रभावं
२२४	२४	सारः ॥ ३३ ॥	सारैः ॥ ३३ ॥
२२६	१७	ज्ञपम्	ज्ञेयम् ।
२३५	२०	जीवितादप्यधिका	जीवितादप्यधिका
२४८	५	चन्द्रावली	चन्द्रावली
२५०	३१	मुहुमुहुः	मुहुमुहुः
२५१	१८	नाम पद्मासि	नाम पद्मासि
२५५	२५	तमेता	तामेता
२५६	२२	परिशीहीनो	परिशीहितो

